

ДЕРЖАВНА АРХІВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ АРХІВНОЇ СПРАВИ
ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
СПІЛКА АРХІВІСТІВ УКРАЇНИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»

АРХІВІСТИКА: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА

МАТЕРІАЛИ ТРЕТЬОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

(22-23 квітня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський)

Електронне видання

Кам'янець-Подільський
2023

УДК 930.25(063)

ББК 63.2я431

А87

*Рекомендувала вчена рада історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 5 від 19 травня 2023 року)*

Редакційна колегія:

С. А. Копилов, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, д.і.н., професор (гол. редкол.);
А. В. Хромов, голова Державної архівної служби України, кандидат історичних наук (заст. гол. редкол.); **О. М. Федьков**, завідувач кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін, д.і.н., професор; **В. А. Дубінський**, перший проректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, к.і.н., доцент (відп. ред.); **К. М. Бурдуваліс**, директор Державного архіву Хмельницької області; **А. Л. Глушковецький**, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка імені Івана Огієнка, к.і.н., доцент; **В. В. Скальський**, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, к.і.н.; **В. І. Адамовський**, к.і.н., доцент; **Ю. А. Хоптяр**, к.і.н., доцент;
О. Л. Баженов, к.і.н., доцент (тех. ред).

Рецензенти:

Орлик В. М. – доктор історичних наук, професор кафедри документознавства та методики навчання університету Григорія Сковороди у Переяславі;

Гирич І. Б. – доктор історичних наук, професор.

А87 **Архівістика: теорія, методика, практика** : матеріали Третьої все-української науково-практичної конференції (22-23 квітня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський) [Електронний ресурс] / [ред. кол.: С. А. Копилов (гол. редкол.), А. В. Хромов (заст. голови), та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. 262 с.

Збірник матеріалів Третьої міжнародної науково-практичної конференції «Архівістика: теорія, методика, практика», яка відбулася 27-28 квітня 2023 року на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Містить доповіді та повідомлення, що присвячені історії становлення та розвитку архівної справи в Україні та за її межами, історико-регіональним дослідженням та архівній справі, збереженню, формуванню та раціональному використанню фондів, традиційним та інноваційним методам архівної діяльності, визначним постатям та архівної справи.

Розрахований на науковців, краєзнавців, освітян, працівників культури й усіх тих, хто причетний до розвитку архівної справи та архівознавчих досліджень.

УДК 930.25(063)

ББК 63.2я431

Електронна версія збірника доступна за покликанням:

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7553>

©Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023

ЗМІСТ

Адамовський В. І., Малий Р. І. Історичні передумови створення архівних осередків української еміграції	6
Адамський В. Р. Вибори до українських установчих зборів у Подільській виборчій окрузі у комплексі архівних джерел	11
Алексєєнко А. О. Обговорюємо проєкт «Стратегії розвитку архівної справив України на період до 2025 року»	20
Балишев М., Голубкіна Г. Конструкторська документація з фондів ЦДНТА України як джерело до вивчення історії науки та техніки	28
Боровець І. І. Словацькі джерела про безпекову ситуацію у Східній Словаччині навесні-влітку 1944 р.	36
Бурдуваліс К. М., Юр'єв В. В. Діяльність архівних установ Хмельницької області в умовах воєнного стану	41
Войтович О. В. Ідентифікаційно-реставраційні роботи з документами, що постраждали у пожежі в Кам'янець-Подільському міському архіві у 2003 році.	49
Галатир В. В. Дослідження власного родоводу Я. Токаржевським-Карашевичем в українських, польських, російських та приватних архівах	58
Григоришина Г. І. Корпоративна культура в діяльності архівів	69
Гриськова Н. Р. Матеріали фондів 227 та 315 Державного архіву Хмельницької області, як джерело вивчення міжконфесійних трансформацій на Поділлі кін. XVIII – сер. XIX ст.	74
Дідух Л. В. Форми надання доступу до цифрового фонду користування документами у державних архівах України	83
Завальнюк О. М. Документи Державного архіву Хмельницької області про життя і діяльність Івана Огієнка у 1909-1920 рр. – важлива складова Національного архівного фонду України	88
Калакура Я. С. Інформаційний маркетинг у структурі електронного архівознавства	98
Коваленко М. І. Діяльність архівних установ Кам'янець-Подільського району в умовах адміністративно-територіальної реформи	107
Комарніцький О. Б. Архівні джерела про соціальні чистки студентів педагогічних закладів освіти у 30-х рр. XX ст.	114

Коржик С. А. Вихідці з летичівщини – іммігранти в США та Канаді на початку ХХ ст.: джерельна база досліджень	121
Кравчук О. М. Меморандум викладачів Української господарської академії президенту Чехословаччини Т. Г. Масарику (9 травня 1923 р.)	133
Кузьміна Н. Архівні документи – основа вивчення історії роду ...	138
Левченко Л. Л. Архівна система римо-католицької церкви в Польщі	142
Лозовий В. С. Питання збереження історичної пам'яті про сучасну російсько-українську війну архівами України	155
Ляшенко В. О. Родина Крістер у світлі київських архівів	159
Майстренко А. А. Словенський електронний архів: досвід керування електронними документами та їх архівного зберігання ...	162
Мельник О. П. Розвиток архівної справи Чемеровеччини у 30-х роках ХХ століття	167
Олійник С. В. Фонд 2188 Центрального державного архіву вищих органів влади України як джерело до вивчення питання забезпечення галицького війська на Правобережжі в 1919-1920 роках	174
Олійник Ю. В. Піднесення національного руху в Подільській губернії навесні – влітку 1917 року	180
Остапов А. В., Баженов О. Л. Діяльність Державного архіву Хмельницької області перед Другою світовою війною, під час окупації та після фактичного повернення документів у склад установи	187
Ратушняк І. І. Формулярний список Кам'янець-Подільського повітового старости Української Держави 1918 р. О. Подерні як історичне джерело	193
Резнік І. С. Архівні документи з особових фондів українських архівістів Наталії Полонської-Василенко, Миколи Візира та Романа Корогодського як джерело до вивчення історії архівної справи в Україні (за матеріалами ЦДАМЛІМ України)	196
Свердлик З. М., Бойко В. Ф. Особливості обліку та забезпечення збереженості документів в електронній формі	206
Семенюк-Прибатень А. В. Правове забезпечення архівної діяльності	210

Федьков О. М., Глушковецький А. Л., Кондрат В. О. Український історик-архівіст Анатолій Мамалига	217
Філінюк А. Г. Соціальна характеристика чиновників державного управління в Подільській губернії у першій половині ХІХ ст. за джерелами НАФ України	229
Хоптяр Ю. А., Хоптяр А. Ю. Польські власники Орловські на Ярмолинеччині (на матеріалах Державного архіву Хмельницької області)	244
Чиркова М. Ю. Архівна педагогіка як функція сучасних архівів: польський досвід	250
Відомості про авторів	258

УДК 930.25(100)(=161.2)

В. І. Адамовський

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ORCID: 0000-0002-9186-6234

Р. І. Малий

*Ставчанська гімназія з дошкільним підрозділом та початковою
школою Недобойвської сільської ради Дністровського району
Чернівецької області*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ АРХІВНИХ ОСЕРЕДКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Анотація. *Невід'ємною складовою документальної спадщини українського народу, його історичної пам'яті є архівні колекції, які утворилися в результаті діяльності громадсько-політичних та культурних осередків української еміграції у різних країнах світу. Одним з важливих аспектів діяльності української еміграції впродовж ХХ ст. стали збирання і збереження пам'яток української історії та культури, заснування архівних осередків у країнах осідку. Особливого значення ця робота набула у міжвоєнний період, коли на теренах кількох європейських держав представники української політичної та військової еміграції заснували низку громадсько-політичних, культурно-освітніх, наукових установ та організацій, документація яких стала основою створених архівних колекцій. Важливі документальні зібрання залишилися по собі після ліквідації українських дипломатичні місії та представництва, архівні осередки, що утворилися в таборах військовополонених та інтернованих. Окрім того після поразки революції 1917-1921 років за межами України опинився масив цінних документів офіційного й особового походження.*

Ключові слова: *архівні матеріали, архівної справи, архівна україні-ка, товариства, українські національні діячі, історико-культурна спадщина, архівні осередки, еміграція.*

Повалення царизму в лютому 1917 року дало поштовх до розгортання національно-демократичних процесів в Україні, а відтак появи українських національних державних формувань – першої та другої УНР, Української Держави, ЗУНР. Українським урядам доводилося докладати значних зусиль для розбудови і збереження української державності. Революційна стихія весни – літа 1917 року часто супроводжувалася анархією, безладом. Тому українські національні діячі, опановуючи нову для себе державну роль, поставили на порядок денний питання збереження історико-культурної спадщини українського народу, в т. ч. – архівних документів, що залишилися від старого режиму й мали важливе історичне, політичне та культурне значення. Тому в вересні 1917 року у складі департаменту мис-

тецтв Генерального секретарства освіти було створено Бібліотечно-архівний відділ на чолі з О. Грушевським, в якому окремою структурою була архівна секція. Її представники окрім збереження історико-культурної спадщини й сприянні залученню до наукового обігу архівної інформації вдалися до розробки моделі організації архівної справи, проведення архівної реформи. Паралельно з цим процесом у травні 1917 року було засновано «Музей-архів війни і революції 1914-1917 рр.». За часів гетьмана П. Скоропадського було розроблено два проекти архівних реформ, докладено значних зусиль для налагодження архівної справи. Прихід до влади Директорії (другої УНР) не змінив загальних поглядів на архівну справу та необхідність її реформування і розбудови. Однак воєнно-політична ситуація була явно не на користь українським державотворцям [1, с. 337-349].

Вимушене залишення української території супроводжувалося низкою дій, направлених на збереження національних культурних пам'яток, архівної україніки. Так, ще наприкінці січня 1919 року у зв'язку із вимушеним залишенням Директорією УНР Києва було дано відповідні накази про збереження архівної спадщини, а віце-директору Державного військово-історичного музею М. Обідному вивезти можливе до Вінниці. Після стабілізації фронту 30 серпня 1919 року при Міністерстві народної освіти УНР було створено Архівну комісію на чолі з професором Кам'янець-Подільського державного українського університету, деканом історико-філологічного факультету П. Клименком для підготовки інструкцій з охорони пам'яток старовини та мистецтва і здійснення централізованого керівництва охороною архівів і музеїв. 6 жовтня 1919 року С. Петлюра підписав наказ про заборону знищення військово-історичних документів державного та громадського значення [2, с. 45-47]. Значну роль у справі охорони українських пам'яток, у т. ч. і архівних документів відіграв головноуповноважений Уряду УНР на Поділлі, ректор Кам'янець-Подільського державного університету професор І. Огієнко. Завдячуючи йому було збережено архіви і документи евакуйованих з Кам'янця-Подільського восени 1919–1920 років різних урядових інституцій. Так, зокрема, у його наказі за № 2 від 16 листопада 1919 року вказувалося на необхідності зібрання архівів начальниками усіх інституцій, їх опечатування та подальшу доставку на зберігання до Головноуповноваженого уряду УНР [3].

Військово-політичний союз з Польщею дав змогу впродовж 1920 року продовжити роботу над збереженням найцінніших документів з історії визвольних змагань українського народу. Даним аспектом займався створений у липні цього ж року в структурі Генерального штабу армії УНР Військово-історичний відділ, який очо-

лив М. Обідний. У своїх зверненнях до вищого командування українського війська він намагався привернути увагу до проблеми охорони пам'яток, в т. ч. і архівів. Так в одній із записок М. Обідний вказав на існуючі загрози архівам, в т. ч. і військовим. Він запропонував утворити тимчасову комісію з числа представників Військово-історичного відділу для перегляду справ всіх штабів та установ, поклавши в основу завдань комісії необхідність вилучення у них важливих, цінних для історії документів і передачу їх до вказаної відділу. Щоб не було конфліктів пропонувалося замість оригіналів залишати копії з оригіналів, необхідних для функціонування армії документів [2, с. 49]. Це звернення було схвально зустрінуте начальником Головного управління Генерального штабу генералом В. Сінклером, який 21 липня звернувся до військового міністра з рапортом, у якому констатує факт нищення значної кількості важливих історичних документів внаслідок військових дій, наголосив на передачі матеріалів до Військово-історичного відділу [2, с. 49]. 26 липня генерал-квартирмейстер армії УНР генерал С. Дядюша звернувся до начальника штабу армії УНР з проханням оголосити наказ по армії, що на культурно-освітні відділи дивізій покладається обов'язок фіксування найважливіших військових подій, фотографування, збирання документів, які мають історичне значення. Зібрані пам'ятки мали надсилатися до штабу армії УНР чи безпосередньо до Військово-історичного відділу. Наступного дня ця ідея була втілена у відповідний наказ Головної команди військ УНР. До справи збереження історичних документів долучилося і військове відомство. Так, 5 серпня 1920 року його керівник В. Сальський підписав наказ, згідно якого мали утворитися комісії для перегляду та здійснення експертизи цінності архівних матеріалів з метою передачі їх на зберігання до Військово-історичного відділу [2, с. 48-50].

Слід зазначити, що військове командування армії УНР цілком усвідомлювало, що застосування вказівок на адміністративному рівні щодо заходів у справі збереження і збирання історичних пам'яток буде не достатньо ефективним. Тому було взято курс на розширення кола тих, хто буде цим займатися. Все це призвело до того, що на початку серпня 1920 року було засновано Українське військово-історичне товариство, яке розгорнуло свою діяльність за межами України (спочатку в Ряшеві, а згодом – Ченстохові і Тарнові). Все це означало, військо керівництво та владні структури другої УНР, насамперед С. Петлюра, вже цілком передбачали можливість такої реальності як подальша політична еміграція. А враховуючи існування українсько-польського військово-політичного союзу направленого проти Радянської Росії, цілком логічним видається факт

вибору заснування та функціонування необхідного архівного осередку на території Польщі. 5 серпня 1920 року військовий міністр В. Сальський затвердив статут товариства, головною метою якого визначалося дослідження української історії та окремо такої її галузі як військова історія. Товариство мало збирати й вивчати найрізноманітніші військово-історичні матеріали, а також створювати книгозбірні, музеї та архіви. Діяльність товариства мала поширюватися на Україну та за її межі. На наш погляд, останнє може слугувати як одним із перших кроків української влади щодо створення в майбутньому архівних центрів політичної еміграції [2, с. 50].

На перших загальних зборах Українського військово-історичного товариства 25 серпня 1920 р. у Ряшеві було створено три секції: 1) відродження України; 2) старовини; 3) редакційно-видавничої справи [2, с. 51].

Головою управи товариства став полковник М. Капустянський, секретарем – М. Обідний. Але організаційною роботою товариства займався в основному її секретар. Так, за його наполяганням у вересні цього ж року було укладено «Видатковий розпис», згідно якого до кінця поточного року на утримання архівів та музеїв необхідно було 400 тис. грн., 200 тис. грн. – на перевезення документів та 600 тис. грн. – на організацію наукових експедицій закордоном для розшуку, реєстрації й описування пам'яток української старовини та історії.

4 жовтня 1920 року на других зборах Українського військово-історичного товариства у Ряшеві було вперше порушено питання про створення військово-історичного архіву. Як зазначалося в протоколі зборів, було «визнано необхідним в найскорший термін утворити при військово-історичному відділі Генерального штабу військово-історичний архів, куди мусять бути передані всі історичні матеріали для упорядкування і схоронення», а також була ухвалена пропозиція полковника В. Сальського організувати збереження історичних матеріалів за кордоном» [2, с. 52].

У листопаді 1920 року українською владою, зокрема Головним Отаманом УНР С. Петлюрою було видано ряд наказів Головній Команді армії УНР щодо здійснення заходів, направлених на збереження архівних матеріалів з історії українських збройних сил. Так, наприклад, у наказі від 3 листопада зазначалася важливість зібрань документів, котрі відклалися в результаті функціонування Українського фронту (сформованого на базі Південно-Західного і Румунського) в 1917 року, адже вони стосуються участі українців у Світовій війні, українізації війська, формування національних підрозділів. Вони мають неабияку історичну і наукову цінність, а тому й підлягають збереженню. Цим мали займатися військові началь-

ники та повітові коменданти [4]. А наступного дня з'явився наказ, який зобов'язував штабам українського війська в місячний термін передати Військово-історичному відділу (Архіву) при Генеральному штабі всі непотрібні для поточного моменту листування, книги, щоденники, накази, історії військових частин тощо. [5].

Ситуація на фронті неухильно погіршувалася. Виникла реальна загроза втрати музейних і архівних матеріалів, які могли потрапити до більшовиків. 17 листопада 1920 року військовий міністр армії УНР видав розпорядження про підготовку його відомства до евакуації з Кам'янця-Подільського. Стосувалося це і архівів. Однак ефективній евакуації заважала нестача транспортних засобів. Попри зазначену проблему Українському військово-історичному товариству, військовим частинам, уряду все ж вдалося вивезти значну частину документації військових та державних установ та підрозділів армії УНР.

21 листопада 1920 року армія УНР, урядові структури перейшли р. Збруч і опинилися на підконтрольній поляками території. Загалом за межі України було вивезено численні документи політичного та військового характеру, приватні архіви. Все це поставило на порядок денний питання їх організації та збирання на зберігання. Українські вояки опинилися в таборах для інтернованих в Тарнові та Ченстохові. Розпочалася еміграційна сторінка історії в діяльності Державного центру УНР.

Таким чином, поразка Української революції 1917–1921 років та переміщення значної кількості політичних, громадсько-культурних діячів з значною кількістю історичних пам'яток в вимушену еміграцію стало та необхідність збереження останніх стало передумовою появи архівних центрів закордоном.

Список використаних джерел:

1. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш та К. І. Климової. Київ : «КМ Академія», 2002. 612 с.
2. Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ : Темпора, 2008. 688 с.
3. Наказ Ч. 2. Головноуповноваженого уряду УНР керівникам українських державних інституцій про негайний облік і охорону у Кам'янці-Подільському закріпленого за ними майна (за «Трудовою громадою»), 16 листопада 1919 р. // Інститут Головноуповноваженого уряду Української Народної Республіки на Поділлі у висвітлені періодики 1919-1920 рр.: збірник матеріалів / [упоряд. і автори вступної статті О. І. Марчук, О. М. Завальнюк]. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2018. С. 19-20.
4. Наказ Головної Команди військ УНР про збереження архівних матеріалів з історії українських збройних сил, 3 листопада 1920 р. // Пет-

люра Симон. Статі. Листи. Документи. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т. 4. С. 515-516.

5. Наказ Головної Команди військ УНР про передачу до архіву при Генштабі матеріалів про визвольну боротьбу, 4 листопада 1920 р. // Петлюра Симон. Статі. Листи. Документи. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006. Т. 4. С. 518-519.

Summary. *An integral part of the documentary heritage of the Ukrainian people, its historical memory, are archival collections that were formed as a result of the activities of socio-political and cultural centers of the Ukrainian emigration in different countries of the world. One of the important aspects of Ukrainian emigration during the 20th century, the collection and preservation of monuments of Ukrainian history and culture, the establishment of archival centers in the settlement countries began. This work gained special importance in the interwar period, when representatives of the Ukrainian political and military emigration founded a number of public-political, cultural-educational, scientific institutions and organizations on the territory of several European states, the documentation of which became the basis of the created archival collections. Important documentary collections were left behind after the liquidation of Ukrainian diplomatic missions and representations, archival cells formed in prisoner of war and internee camps. In addition, after the defeat of the revolution of 1917-1921, an array of valuable documents of official and personal origin ended up outside Ukraine.*

Key words: *archival materials, archival files, archival Ukrainians, societies, Ukrainian national figures, historical and cultural heritage, archival centers, emigration.*

УДК 930.253:342.8(477.43/44)(094)

В. Р. Адамський

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ORCID: 0000-0001-6770-1184

ВИБОРИ ДО УКРАЇНСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ У ПОДІЛЬСЬКІЙ ВИБОРЧІЙ ОКРУЗІ У КОМПЛЕКСІ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ

Анотація. *У повідомленні аналізуються фонди архівних зібрань, в яких віддзеркалено виборчий процес у Подільській виборчій окрузі до Українських Установчих зборів. Особливий акцент зроблено на джерельних комплексах, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Особливу увагу зосереджено на регіональних архівосховищах, в яких містяться унікальні документи із заявленої проблематики. Зроблено висновок про достатність джерельного документального масиву для дослідження різних аспектів виборчої кампанії у Подільському виборчому окрузі.*

Ключові слова: *архівні зібрання, документи, виборчий процес, Установчі збори, фонд, Поділля.*

Виборчий процес до Українських Установчих зборів на сучасному етапі історіографічного осмислення теми характеризується достатньою кількістю студій, в яких розглядаються різні аспекти цієї важливої і непростой проблематики [1; 2; 3]. Серед розмаїття публікаційних матеріалів окремою групою можна виділити праці, присвячені організації та протіканню виборчої кампанії в Подільській виборчій окрузі [4; 5]. Та, попри наявність спеціальних розробок, залишається чимале гносеологічне поле для всебічного та повноцінного розкриття заявленої теми.

Поява нового знання про знакову суспільно-політичну подію доби Української Центральної Ради, яка акумулювала в собі перспективне бачення жителів Подільського регіону стратегії розвитку Української державності за умов більшовицького просування на Київ, потребує уведення до наукового обігу нових комплексів документальних джерел, зосереджених у центральних та регіональних архівосховищах.

Метою пропонованого повідомлення є аналіз архівних фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Державного архіву Хмельницької області, в яких містяться різнопланові документи, що розкривають важливі аспекти виборчої кампанії до Українських Установчих зборів у Подільській виборчій окрузі.

Передусім нашу увагу привертає фонд 1133 «Головна комісія з виборів до Українських Установчих зборів» ЦДАВО України. Він складається з одного опису та 69 справ. У багатьох із них, крім документів загальноукраїнського характеру, що забезпечували виборчий процес (закони, розпорядження, циркулярні листи, офіційні телеграми тощо), містяться матеріали, які безпосередньо відносилися до питання організації виборів у Подільській виборчій окрузі.

Складність процесу формування повітових виборчих комісій демонструє відкритий лист голови Літинської повітової виборчої комісії В. Мантуляка голові Подільської окружної виборчої комісії П. Самулевичу від 10 січня 1918 р. Останній на нараді голів Окружних комісій, що відбулася у Києві 22-23 листопада 1917 р., оцінюючи хід підготовчих робіт на Поділлі, офіційно заявив: «Що торкається складу Окружної і повітових виборчих комісій Поділля, то теперішній склад Окружної Комісії можна вважати досить діяльним і опертись на них при переведенню виборів до Українських Установчих Зборів цілком можна. Що до повітових комісій, то голови їх – адміністр. судді – стали великим гальмом в успішнім ході виборів. При виборах до Українських Установчих Зборів їх треба замінити

громадськими діячами, інакше можна наперед сказати, що вибори в повітах переведені не будуть» [6].

Ці звинувачення, на думку В. Мантуляка, були безпідставними та навіть дещо штучними. З метою реабілітації адміністративних суддів, до когорти яких він також належав особисто, Мантуляк просив голову Окружної виборчої комісії: «1) Вказати, через посередництво преси, ті реальні факти, які утвердили Вас у думці про Адміністративних Суддів, як про «велике гальмо». 2) Оголосити, в яких повітах Поділля, Адміністративні Судді, які перебували при виборах в Установчі Збори представниками «ex officio» – не обрані на ці посади при нових виборах, закон про які допускає обрання в Голови будь-якого члена із основного складу Комісії і 3) Запропонувати для обговорення Окружній Комісії підняте мною питання – про відношення її до Адміністративних Суддів, як «великої гальми про котру наперед можна сказати...» і врешті це ж питання запропонувати і на оцінку Повітових Комісій» [7]. Зі свого боку, В. Мантуляк обіцявся в найкоротший термін представити звіт про свою роботу на виборах до Всеросійських Установчих зборів, що мало стати найкращою відповіддю на негативні звинувачення.

Голова Подільської окружної виборчої комісії П. Самулевич не залишив відкритий лист без належного реагування. Він також підготував власне пояснення ситуації, спрямувавши його до редакції «Вістей Головної Комісії по справах виборів до Установчих Зборів Української Народньої Республіки». Сутність його позиції уже було зрозуміло із першого абзацу повідомлення: «В номері 7 Вістей ... уміщена моя промова, котра не відповідає тому, що було мною сказано в тій її частині, що торкається адміністративних суддів». За особистим зізнанням Самулевича, його виступ слід було подати в такий спосіб: «Що торкається складу Окружної і повітових виборчих Комісій Поділля, то теперішній склад більшості Комісій можна вважати досить діяльним і опертись на них при переведенню виборів до Українських Установчих Зборів цілком можна» [8].

Питання проблемного характеру, які доводилось вирішувати повітовим виборчим комісіям можна відстежити за окремими протоколами їхніх засідань. Зокрема, у фондї збереглися цінні матеріали з Вінницького, Літинського та Ялтинського повітів. Аналіз порядку денного кожної з повітових виборчих комісій дозволяє виокремити актуальні для всіх повітів виборчі проблеми, а також зрозуміти специфіку окремих регіонів, шляхи і механізми розв'язання важливих питань.

Одне із доволі непростих завдань повітових комісій полягло у формуванні виборчих дільниць, які б відповідали нормам чинного законодавства. На цю тему у низці справ міститься ділове листу-

вання між Подільською окружною, повітовими та Головною виборчими комісіями. Також є узгодженні проекти виборчих дільниць у розрізі окремих повітів [9]. У підсумковому документі розподіл виборчих дільниць у Подільській виборчій окрузі виглядав наступним чином: Балтський повіт – 198 дільниць, Брацлавський – 102, Вінницький – 90 (з них 6 військових у Жмеринці), Гайсинський – 120, Кам'янецький – 103, Лeticівський – 78, Літинський – 130, Могилівський – 103, Ольгопільський – 120, Проскурівський – 188, Ушицький – 103, Ямпільський – 110, м. Вінниця – 28 та м. Кам'янець-Подільський – 5. Усього по округу 1479 дільниць [10].

Умови, в яких проводились вибори на Поділлі, можна частково відстежити за інформацією станом на 19 березня 1918 р., яку Головна виборча комісія підготувала Українській Центральній Раді. У звіті, з покликанням на телеграфне повідомлення Окружної комісії, стверджувалось: «Порівнюючи з Російськими виборами одмічається абсентеїзм, не дуже великий по селах і великий в містах. Настрій, особливо там, де була большевицька агітація прегнічений. Така агітація була повсюду, але особливо в Вінницькім, Кам'янецькім, Проскурівськім, Могилівськім і Ямпільськім повітах, в яких подмічається особливий абсентеїзм. З деяких повітів є навіть звістки про угрози та насилля. Повстання большевиків дуже гальмувало вибори в Вінниці, де кулемети стояли біля деяких виборчих участків і вибори відбулися тільки один день» [11].

Фонд 2171 «Подільська окружна виборча комісія» ЦДАВО України містить дев'ятнадцять справ. У 1-6 та 8-17 містяться документи політичних партій, виборчих блоків, об'єднань громадян, які брали участь до Українських Установчих зборів. У 7 справі зберігаються документальні джерела тих політичних команд, які не пройшли процедуру реєстрації з огляду на невідповідність представлених документів нормам чинного законодавства або у зв'язку з порушенням календарного графіку виборів.

Слід наголосити, що матеріали справ дають можливість прояснити чимало цікавих обставин, пов'язаних з перебігом виборчої кампанії на етапі реєстрації кандидатських списків. Наприклад, відомо, що на відміну від виборчої кампанії до Всеросійських Установчих зборів, провідні українські соціалістичні партії УПСР та УСДРП йшли на виборах окремо. Цього разу в Подільській виборчій окрузі між ними точилася жорстка боротьба. Це видно вже із самої назви виборчих блоків за участі цих партій. Українські соціал-демократи йшли разом із Селянською спілкою, а українські соціалісти-революціонери утворили блок із Селянською спілкою та вояками-селянами Південно-Західного фронту.

У контексті формування виборчих блоків, в яких брали участь українські соціалістичні партії, слід наголосити на спробі формування ще одного виборчого суб'єкту. 11 грудня 1917 р. у містечку Теплик Гайсинського повіту за підписом голови волосного виконавчого комітету А. Запорожця був поданий кандидатський список, направлений на Вінницьку пошту з доставкою Подільській окружній виборчій комісії. Остання отримала пакет документів лише 21 грудня, що засвідчено особистим підписом секретаря комісії М. Романова [12]. Однак, коли його отримали у Вінниці, на документі не зазначено. У відношенні назву списку не було вказано, але у переліку кандидатів із підписами громадян він означений як «Українська партія соціалістів-революціонерів та Українська соціал-демократична робітничка партія».

Кандидатський список містив шість осіб. Це Захар Мелакієвич Гишка (37 років), Євтихій Сергійович Дудник (33 роки), Феофан Максимович Тяхтій (31 рік), Сава Самсонович Кулибаба (35 років), Сава Дмитрович Заколесник (32 роки) та Григорій Феодотович Мотуз (32 роки). Отже, як бачимо, це переважно молоді люди, мешканці Теплика [13].

У нашому розпорядженні немає достатніх джерел, аби стверджувати про обставини появи цього списку. Однак певні припущення висловити можемо. Ініціаторами кандидатського списку стали жителі Теплика. Один із лідерів українського соціалістичного руху І. Миколайчук також походив із Гайсинського повіту. Щобільше, саме він очолив кандидатський список «Українських соціалістів-революціонерів, Селянської спілки та вояків-селян Південно-Західного фронту» [14]. Можливо, опоненти І. Миколайчука в такий спосіб вирішили з'ясувати відносини з ним. Але документи формувалися вкрай незадовільно. Відсутні особисті заяви кандидатів про згоду на балотування. Список підписав лише 21 житель містечка Теплик, із необхідних ста, які були зібранні на спеціальному селянському зібранні. Тому Окружна комісія відмовила у реєстрації цього списку [15]. Так само через неповноту поданих матеріалів комісія не зареєструвала ще три виборчі списки: Народної церковної партії [16], Селян-католиків Ямпільського повіту [17] та Селян Кожухівської волості, Літинського повіту [18].

Реєстраційні документи обох українських соціалістичних партій були підготовлені бездоганно. Щобільше, обидва виборчі блоки подали матеріали до Подільської окружної комісії у перший день реєстрації об 11 год., що засвідчено підписами членів комісії [19]. Але під № 1 був зареєстрований список «Української соціал-демократичної робітничої партії разом з Селянською спілкою». На-

дану перевагу УСДРП перед УПСР можемо пояснити лише тим фактом, що саме у списку українських соціал-демократів під № 8 балотувався голова Окружної комісії П. Самулевич [20].

Хочемо наголосити ще на одній примітній обставині, пов'язаній із списком УСДРП. У документах справи міститься телеграма С. Петлюри на адресу Подільської окружної комісії, в якій він писав: «Згоден виставити кандидатуру по Вашій окрузі списку українських соціал-демократів Симон Васильович Петлюра 37 Київ Фундуклеївська 11 Петлюра» [21]. Однак його прізвища у зареєстрованому кандидатському списку не має. Причиною цього є той факт, що телеграма надійшла до адресата запізно. Принаймні, на ній чітко зафіксована помітка: «Получено поштою в Виннице. Вх. № 98. 16/XII-1917 р.» [22].

Така ситуація є дещо дивною. Як могло статися так, що один із провідних лідерів українських соціал-демократів, ким був С. Петлюра, плануючи балотуватись до Українських Установчих зборів у Подільській виборчій окрузі, не зміг вчасно належним чином оформити документи? Чи воліли місцеві лідери національної соціал-демократії щиро бачити свого лідера у виборчому списку? Наявні у нашому розпорядженні документи не дають можливості ствердно відповісти на ці запитання.

Приклад з С. Петлюрою є не одиничним, коли непересічні лідери революційної доби на Поділлі через неналежне оформлення виборчих документів не потрапили до списків своїх політичних команд. Зокрема, з огляду на відсутність особистої згоди на балотування Окружна комісія відмовила у реєстрації К. Солусі та О. Пашенко, які були подані виборчим блоком Української трудової партії та партії соціалістів-федералістів [23]. Через таку ж проблему до списку Партії Народної свободи не потрапив професор П. Бучинський [24].

У ЦДАВО України зберігаються оригінальні протоколи дільничних виборчих комісій про результати голосування до Українських Установчих зборів усіх повітів Подільської губернії, крім Могилівського та міста Кам'янець-Подільський. Кожна повітова виборча комісія утворює окремий фонд, в якому, як правило, фондоутворювачем сформовано одна-дві справи. Це, зокрема, такі фонди: 1134 (Балтська повітова комісія з виборів до Українських Установчих зборів), 1138 (Брацлавська повітова комісія з виборів до Українських Установчих зборів), 1141 (Вінницька повітова комісія з виборів до Українських Установчих зборів), 1144 (Гайсинська повітова комісія з виборів до Українських Установчих зборів), 1153 (Кам'янець-Подільська міська комісія з виборів до Українських Установчих зборів), 1164 (Літинська повітова комісія з виборів до Українських

Установчих зборів), 1166 (Летичівська повітова комісія з виборів до Українських Установчих зборів), 1170 (Ольгопільська повітова комісія з виборів до Українських Установчих зборів), 1174 (Проскурівська повітова комісія з виборів до Українських Установчих зборів), 2175 (Ушицька повітова комісія з виборів до Українських Установчих зборів), 2183 (Ямпільська повітова комісія з виборів до Українських Установчих зборів), 2989 (Кам'янець-Подільська повітова комісія з виборів до Українських Установчих зборів).

Наявні у даних фондах документи дають можливість відстежити суспільні настрої жителів Подільського краю на рівні кожного окремого села, містечка чи міста. Крім того, протокольні записи виборчих комісій дають цінний матеріал про ті дільниці, де вибори не відбулися. Як правило, у переважній більшості випадків, коли голосування не відбувалися, основною причиною виступала більшовицька агітація або пряма перешкода збільшовичених військ роботі виборчих комісій.

У Державному архіві Хмельницької області зберігається значно менший масив документальних джерел, який проливає світло на перебіг виборчої кампанії в Подільській губернії. По суті, ми можемо виділити лише фонд Р-3045 «Кам'янець-Подільська міська комісія у справах про вибори до Українських Установчих зборів», в якому у двох справах є декілька змістовних документів з організації виборчого процесу у Кам'янці-Подільському.

Із наявних матеріалів ми можемо дізнатися про специфіку голосування в губернському центрі. Загальновідомо, що виборчий графік у Подільській виборчій окрузі, як і загалом у більшості округів, зазнавав неодноразових корекцій. З огляду на різні об'єктивні, а почасти й суб'єктивні, обставини, день голосування щораз переносився. Часопис Подільської окружної комісії від 30 листопада 1917 р. повідомляв про рішення Головної комісії у справах виборів до Установчих Зборів УНР, що голосування в окрузі мало відбутися впродовж 27, 28 і 29 грудня [25]. Однак невдовзі з'ясувалося, що у більшості повітів у Подільській губернії у визначені дні повітові комісії не готові провести голосування. Тому Окружна комісія, з дозволу Головної комісії, перенесла дату голосування на 14, 15 та 16 січня 1918 р. [26].

Однак у Кам'янці-Подільському вибори вдалося провести наприкінці 1917 р. Тому міська комісія відмовилася від ще одного голосування. Її мотиви були викладені у телеграмі, адресованій Подільській окружній комісії: «Відповідно 21 числу Вістей Оквирів обов'язкових для Комісії вибори Кам'янці призначені і відбулися в строк 27, 29 і 29 грудня, 2) Телеграма Оквирів № 70 про доз-

віл перенести вибори на 8 січня отримана Комісією 12 годин дня 29 грудня, коли вибори добігали кінця. Номер 28 Вістей, отриманий Комісією 26 грудня, вміщений календар, який також зобов'язував провести вибори в зазначений раніше термін. Миська Комісія вважає вибори правильними. Комісія користувалася кандидатськими списками, надрукованими у Вістях Оквиборів номер 27 від 17 грудня – день оголошення кандидатських списків. Нових виборів 14 січня провести неможливо. Немає жодної можливості провести нові вибори тим більш 14-15 січня. Довелось би тоді призначити нові вибори перших числах лютого. Порівнюючи кількість голосуючих виборців Думу Російські Установчі Збори та Українські Комісія припускає що нових виборців Українські голосувати буде 2000-3000 дріб'язковий відсоток виборців та просить затвердити вибори не призначаючи нових» [27].

Слід відзначити, що Головна комісія підтримала в цьому питанні миську виборчу комісію. Про це йдеться у телеграмі, адресованій останній: «КАМ'ЯНЕЦЬ ГОРВИБОРИ Подана 5/І. 11 час. 34 мин. Вибори Кам'янцю Голуквиборами не можуть бути скасовані 646 Голуквибори Мороз» [28].

У фонді містяться й інші важливі документи діловодного характеру. Наприклад, 14 грудня 1917 р. Кам'янецька миська управа інформувала миську виборчу комісію про те, що своєю ухвалою делегувала до складу останньої п'ятеро своїх представників. Серед них Олександра Павловича Шульмінського, Миколу Петровича Шияна, Еліаш Ароновича Гуменер, Давида Яковича Церман та Івана Петровича Майстренка [29].

Загальний аналіз діловодної документації дозволяє констатувати про наявність у фонді розпорядчих, фінансових, агітаційних та інших матеріалів. Особливий інтерес викликають окремі журнали засідань Кам'янецької миської виборчої комісії.

Таким чином, комплекс джерел, що зберігається у центральних та регіональних архівосховищах дозволяє відтворити специфіку протікання виборчої кампанії до Українських Установчих зборів у Подільській виборчій окрузі. Уведення до наукового обігу цього документального масиву допоможе з'ясувати чимало важливих питань, пов'язаних з організацією виборчого процесу, віддзеркалити стратегію політичних партій та виборчих блоків, врешті, зрозуміти прагнення державницьких устремлінь місцевого населення.

Список використаних джерел:

1. Сторчаус В. Вибори до Українських Установчих зборів за доби Центральної Ради (грудень 1917 – поч. 1918 рр.). Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: Серія 6. Історичні науки: зб. наук. праць. Київ:

Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. Вип. 5: До 175-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова. С. 82–86.

2. Гвоздик В. С. Політична боротьба в південно-українському регіоні під час виборів до Всеукраїнських Установчих зборів (1917 р.). Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя: Просвіта, 2007. Вип. XXI. С. 156–165.

3. Нариси історії Української революції 1917–1921 років / ред. кол.: В. А. Смолій (гол.), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін. Київ: НВП «Вид-во «Наукова думка» НАН України, 2011. Кн. 1. 390 с.

4. Логінов О. В. Вибори до Українських Установчих зборів на Поділлі наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження / ред. кол.: Ю. А. Зінько (відп. ред.) та ін. Вінниця, 2013. С. 303–314.

5. Адамський В. Р. Вибори до Українських Установчих зборів у Прокуріві. Матеріали всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / ред. кол.: Л. В. Баженов (голова), С. М. Єсюнін (відп. ред.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2021. С. 99–112.

6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1133. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 19.

7. Там само. Арк. 19 зв.

8. Там само. Арк. 20.

9. Там само. Спр. 30. Арк. 29–30 зв., 32–34, 35, 36.

10. Там само. Арк. 39.

11. Там само. Спр. 41. Арк. 65 зв.

12. Там само. Ф. 2171. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 19.

13. Там само. Арк. 20 зв.

14. Там само. Спр. 1. Арк. 1.

15. Там само. Спр. 7. Арк. 23.

16. Там само. Арк. 3.

17. Там само. Арк. 12.

18. Там само. Арк. 18.

19. Там само. Спр. 1. Арк. 1; спр. 6. Арк. 35.

20. Там само. Спр. 6. Арк. 35.

21. Там само. Арк. 34.

22. Там само.

23. Там само. Спр. 8. Арк. 21.

24. Там само. Спр. 15. Арк. 16.

25. Циркуляри. Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 30 ноября. № 21. С. 2.

26. Оголошення. Вісти Подільської Окружної Комісії по справах виборів до Установчих Зборів Української Народньої Республіки. Вінниця. 1918. 9 січня. № 30. С. 1.

27. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р-3045. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 3.

28. Там само. Арк. 30.

29. Там само. Арк. 17.

Summary. *The article analyzes the funds of archival collections, which reflect the election process in Podillia electoral district to the Ukrainian Constituent Assembly. Special emphasis is placed on the source complexes stored in the Central State Archive of the higher authorities and administration of Ukraine. Particular attention is focused on regional archive repositories, which contain unique documents on the stated issues. A conclusion was made about the sufficiency of the source documentary array for the study of various aspects of the election campaign in Podillia electoral district.*

Key words: *archival collections, documents, election process, Constituent Assembly, fund, Podillia.*

УДК 930.25:004.9 (477)

А. О. Алексеєнко

*Центральний державний науково-технічний архів України,
м. Харків*

ORCID: 0000-0002-3483-1836

ЗАСТОСУВАННЯ ДЕСКРИПТИВНИХ СТАНДАРТІВ У ЦДНТА УКРАЇНИ: ДОСВІД, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. *У статті узагальнюються та аналізуються дескриптивні практики Центрального державного науково-технічного архіву України, окреслюються шляхи подальшої роботи у цій царині, акцентується на специфіці науково-технічної документації та проблемах уніфікації її репрезентації.*

Ключові слова: *уніфікація репрезентації документів, архівні дескриптивні стандарти, ISAD(G), ДСТУ 4331:2004, EAD, інтелектуальний доступ, Центральный державный научно-технический архив Украины (ЦДНТА України), науково-технічна документація (НТД).*

Пришвидшення темпів оцифрування архівних документів та збільшення обсягів їх оприлюднення за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій є невід'ємною характеристикою сучасної діяльності українських архівів, що провадиться під егідою Державної архівної служби України (далі – Укрдержархів) як пріоритетний напрям роботи. Перед архівами постають проблеми уніфікації репрезентації оцифрованих масивів, застосування новітніх практик забезпечення інтелектуального доступу до документної ретроінформації. Актуальність інтеграції національних архівних інформаційних ресурсів у світовий архівний простір зростає зі зміцненням міжнародного партнерства та розвитком євроінтеграцій-

них процесів України. Адаптацію та впровадження міжнародних стандартів визначено однією з оперативних цілей «Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 року»: «Стандартизацію розглядаємо як один з ключових факторів участі вітчизняних архівних установ у масштабних цифрових проєктах із представлення історико-культурної спадщини України в глобальному світовому інформаційному просторі» [19].

Архівною спільнотою, як науковцями, так і архівістами-практиками різних країн, від 1990-х років широко обговорюються питання вироблення єдиних підходів до описування архівних документів, про що свідчить розробка національних і міжнародних дескриптивних стандартів та значна кількість публікацій цієї тематики. Серед українських досліджень слід назвати підготовлені співробітниками Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД) аналітичний огляд (2009) [12] та звіт про науково-дослідну роботу «Дослідження та аналіз міжнародних стандартів в сфері архівної справи та діловодства» (2014) [10], а також праці Лариси Драгомірової, Любові Дубровіної, Тетяни Ємельянової, Галини Калінічевої, Петра Марченка, Георгія Папакіна, Ростислава Романовського, Катерини Селівестрової, Наталії Христової та ін. [2, с. 5–10; 8; 9; 11; 13; 18; 20]. Висвітлене в них коло проблем щодо створення та впровадження архівних стандартів досі не вичерпано. Підтвердженням цьому є те, що «Тематику наукових досліджень і науково-технічних експериментальних) розробок, що виконуватимуться науково-дослідними інститутами, що належать до сфери управління Державної архівної служби України, за рахунок коштів державного бюджету у 2022–2024 роках» було доповнено темою «6. Інтеграція в європейський архівний простір» [16].

Зокрема, залишалися поза увагою дослідників пов'язані з цим особливості дескриптивних практик Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України). Метою автора є узагальнити набутий архівом досвід, проаналізувати сучасний стан та перспективи впровадження стандартів описування з урахуванням специфіки науково-технічної документації. Методологія статті базується на застосуванні загальнонаукових методів: аналіз, узагальнення, порівняння, прогнозування.

На сьогодні для описування й оприлюднення складу та змісту архівних документів Міжнародною радою архівів (МРА) рекомендовано використовувати чотири описові (дескриптивні) стандарти: ISAD(G) (General International Standard Archival Description), ISAAR (CPF) (International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families), ISDIAH (International Standard for Describ-

ing Institutions with Archival Holdings), ISDF (International Standard for Describing Functions) та стандарти EAD (Encoded Archival Description) й EAC (Encoded Archival Context), які є технологічними відповідниками ISAD(G) та ISAAR (CPF). Експертна група з архівного описування МРА розробляє стандарт RiC (Records in Contexts), узгоджуючи та інтегруючи чотири існуючі стандарти, переорієнтовуючи їх, щоб скористатися перевагами розвитку комунікаційних технологій [3]. Зараз найпоширенішим, у тому числі серед країн Європи, є базовий Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD(G):1999 [2]. Він же єдиний з означеного переліку, що був гармонізований в Україні з урахуванням вітчизняних традицій як Національний стандарт ДСТУ 4331:2004 «Правила описування архівних документів» (чинний від 01.07.2005) [15].

Важливе значення мають закладені в ISAD(G), а відповідно і в ДСТУ 4331:2004, принципи багаторівневого описування з дотриманням чіткого набору даних для кожного з рівнів ієрархії та зв'язків між ними.

Точкою відліку, відколи ЦДНТА України приступив до їх упровадження, можна вважати роботу з підготовки путівника по фондах архіву [22], розпочату у 2005 році. Його авторами-упорядниками було вперше в історії ЦДНТА України здійснено описування документів на рівні фонду – одному з основних рівнів загальноприйнятої архівної ієрархії: уточнено відомості про фонди (їх назви, кількість комплексів у фондах, крайні дати документів фондів), складено анотації, підготовлено історичні довідки фондоутворювачів, визначено проблематику науково-дослідної документації. Необхідно зауважити, що відомості про перейменування організацій, зміну їх підпорядкованості та напрямів діяльності не містяться в документах ЦДНТА України, тому для їх збирання використовувалися джерела вторинної інформації, що відклалися у справах фондів. Після друку путівника у 2009 р. описування на рівні фонду здійснюється при наповненні бази «Архівні фонди України», оновлена інформація якої щорічно передається до Державної архівної служби України.

Вертикаль ієрархії дескриптивних рівнів у ЦДНТА України дещо порушується з огляду на особливості прийнятої в архіві системи обліку, що пов'язана зі складом його профільних документів. Адже від початку діяльності тут було запроваджено цілком нову, відмінну від інших архівів одиницю обліку – архівний комплекс. Під ним розумілася «сукупність науково-технічної документації проекту або групи проектів, які пов'язані єдністю змісту і належать до певного об'єкта будівництва, конструкторських, технологічних розробок, незалежно від часу і місця складення, або група науково-дослідних

робіт, що стосуються окремої проблеми». Фонд як облікову одиницю у ЦДНТА України було введено з кінця 1980-х років [5, с. 153]. Але упорядкування документів досі здійснюється за нефондовими комплексами. Вони об'єднуються по групах: I – проєктна, II – конструкторсько-технологічна, III – науково-дослідна, IV – патентна, V – усноісторичні документи. Номери комплексів не присвоюються тільки фондам особового походження. Має певні особливості й остання з груп-комплексів. Її було створено у 2017 р. у зв'язку з необхідністю збереження безцінних даних, представлених у нових форматах [4]. Ідеться про аудіозаписи та транскрипти інтерв'ю, зібрані в рамках дослідження з історії розвитку ракетно-космічної техніки в Україні. При нових надходженнях подібних документів планується їх обліковувати в рамках одного фонду 251 «Усноісторичні документи з історії науки і техніки», формуючи комплекси залежно від тематики.

Рекомендованими дескриптивними стандартами передбачено виокремлення додаткових рівнів описування за умови чіткого визначення їх місця в ієрархії. Так, в останній версії EAD3 як «рівень» («level») можуть виділятися «class, collection, file, fonds, item, otherlevel, recordgrp, series, subfonds, subgrp, subseries» [1, р. 65], також використовується опція «інший рівень» («otherlevel») [1, р. 81]. У співвідношенні «фонд» – «комплекс», які за логікою є рівнозначними, більш зручною буде модель, в якій «фонд» винесено на вищий рівень. Така пропозиція ґрунтується на аналізі всієї сукупності облікових даних. За прийнятою в ЦДНТА України системою обліку, одному фонду частіше відповідають один або кілька комплексів. Тільки в поодиноких випадках один комплекс складається з документів різних фондів.

Описування на рівні комплексу було реалізовано при укладанні другої редакції анотованого реєстру описів фондів ЦДНТА України у 2019 році [20]. У процесі його підготовки упорядковано шифрування описів справ постійного зберігання. Тепер вони нумеруються у межах комплексів, що значно спрощує роботу з ними користувачів. При цьому описи залишаються основним елементом довідкового апарату архіву, за яким найчастіше здійснюється пошук необхідних одиниць зберігання.

Характеризуючи останні здобутки ЦДНТА України у роботі з описами, можна виділити два етапи: на першому, у 2019 р. усі описи було оцифровано шляхом фотографування та викладено на офіційному вебсайті архіву у форматі PDF; на другому, у 2022 р. повністю завершено їх переведення в машиночитаний вигляд шляхом повнотекстового набору у форматі Microsoft Word. Суцільне оцифруван-

ня та розміщення описів в Інтернет мережі не тільки забезпечило доступ до них користувачів у режимі 24/7, а й значно пришвидшило виконання другого етапу, дало можливість працівникам архіву набирати тексти дистанційно без необхідності звертатися до друкованих примірників, а також залучати студентів-практикантів. Наявність повнотекстових версій описів дозволяє застосовувати цифрові інструменти пошуку, що докорінно спрощує та пришвидшує виявлення запитуваної документації.

При спробах пакетного завантаження файлів з текстами описів до програмного забезпечення «ЕлФА» (яке спеціально розроблялося для надання віддаленого доступу користувачам до документів Національного архівного фонду, що зберігаються у ЦДНТА України та довідкового апарату до них) виникли проблеми, пов'язані з необхідністю адаптації описових даних до машинного сприйняття. Створені у різні періоди описи мають різну кількість граф та відмінності у їх заповненні. Сьогодні їх укладення проводиться за традиційною формою, яка передбачає визначений мінімальний набір дескриптивних елементів, але виконується вже з урахуванням автоматизованого пошуку.

Специфіка науково-технічної документації полягає також у необхідності виокремлення ще одного додаткового рівня описування – проєкт (для проєктної та конструкторської документації) / проблема (для науково-дослідної документації). У традиційних описах існують розділи та навіть підрозділи для проєктів та їхніх частин, хоча вони не є архівними одиницями обліку та не мають архівних номерів. Описування на рівні проєкту здійснено у низці довідково-інформаційних видань, підготовлених працівниками ЦДНТА України протягом 2014–2018 років. Моніторинг запитів, з яким звертаються користувачі, показав, що анотації до проєктів стали корисним кейсом для здійснення пошуку необхідної документної ретроінформації. У такий спосіб виконано описування конструкторських розробок за певними галузями, а також проєктів цивільної архітектури. Підготовка анотацій потребує залучення додаткових джерел інформації та постійної актуалізації (наприклад, оновлення відомостей про сучасні адреси або назви розміщених у тій чи іншій будівлі установ).

Рухаючись від загального до дрібнішого, ЦДНТА України приступився до описування на рівні одиниці зберігання. У процесі тематичної розробки фонду Р-13 «Український науково-дослідний інститут металів», що виконувалася у межах підготовки масштабного довідково-інформаційного видання «Історія розвитку вітчизняної металургії за документами ЦДНТА України», здійснювало-

ся описування архівної науково-дослідної документації. З цією метою підготовлено методичні рекомендації, в яких складання описових статей визначено як «інтелектуальний творчий процес, що потребує осмислення, аналітико-синтетичної обробки матеріалу та створення нового продукту, який має специфічну мовностилістичну форму» [14, с. 7]. Відповідно до вимог ДСТУ 4331:2004 в описовій статті враховано такі основні інформаційні зони: ідентифікації, історичної інформації (контексту), змісту та структури, умов доступу та користування, інформації про споріднені документи, приміток.

Ці ж настанови були покладені в основу створення електронного систематичного каталогу документів ЦДНТА України. Передбачалося в єдиному файлі формату Microsoft Excel створити мега-таблицю, де кожному рядку відповідатиме окрема одиниця зберігання, а у стовбцях буде представлено її опис відповідно до елементів описування, запропонованих для цього рівня ISAD(G). Вирішено було почати зі звітів про науково-дослідні роботи (НДР) як найбільш інформаційно цілісних одиниць серед усього спектру науково-технічної документації. Наявність у звітах про НДР значної кількості різноманітних додатків, які несуть окреме смислове навантаження та мають самостійне значення, поставила питання про створення для них окремих описань. Так, доволі часто основну частину документа супроводжують ілюстрації (схеми, графіки, фото об'єктів дослідження або дослідного устаткування, карти); документи, що є результатом проведеної роботи (інструкції, технологічні регламенти); документи, що свідчать про затвердження роботи (рецензії, акти впровадження, протоколи обговорення) тощо. Їх представлення в одній таблиці значно переобтяжує сприйняття, а не врахування загрожує упущенням важливих відомостей. До того ж, значний за обсягом файл перестав коректно відкриватися. Тому від ідеї електронного систематичного каталогу в такому вигляді у 2017 р. відмовилися. Зараз у ЦДНТА України існують об'єктний та систематичний каталоги. У 2022 р. зосередилися на оцифруванні та оприлюдненні раніше створених каталожних карток.

Крім того, завдяки цілеспрямованій роботі за проектом ТОПАЗ (скорочення від «ТОПологія Архівного Зберігання») працівниками архіву створено потужні інфомасиви у вигляді карток ТОПАЗ-2 та ТОПАЗ-3, кожна з яких зберігається в окремому файлі Microsoft Excel у визначеній теці файлового сховища. До відповідних блоків (ідентифікаційного та умов доступу та використання і наявності копій) у таблиці означених карток заноситься інформація на дескриптивних рівнях одиниці зберігання та документа. Вони включають основні визначені ISAD(G) елементи описування, що дозво-

ляє чітко ідентифікувати одиницю зберігання чи документ за різними параметрами [6, с. 21].

Для уніфікації обміну метаданими щодо архівного описування документів НАФ з метою поширення інформації про ці документи мережею Інтернет, забезпечення пошуку відповідної інформації в різних автоматизованих системах та покращення доступу до неї ЦДНТА України розглядав можливість застосування стандарту EAD, що набув широкого розповсюдження в Європі та дозволяє, зокрема, надавати стандартизовані дані у вигляді XML-схем для наповнення Archives Portal Europe. Поштовхом до цього стала резолюція III Міжнародного круглого столу «Інформатизація архівної справи: архівні інформаційні ресурси у динамічному розвитку цифрового середовища та задоволенні потреб користувачів (до Міжнародного тижня архівів)» у червні 2021 року [17, с. 255]. Детальний аналіз дескриптивних практик архіву продемонстрував наявність специфічних рівнів в ієрархії архівних описувань, що необхідно чітко визначити та унормувати при впровадженні EAD на загальнонаціональному рівні. Тільки після цього доцільно переходити до його застосування.

Таким чином, проблема стандартизації архівних описувань для ЦДНТА України має додаткову площину з огляду на особливості складу та обліку науково-технічної документації. Із застосуванням упроваджених в Україні дескриптивних стандартів в архіві створюються описання на різних рівнях описування: фонд – комплекс – опис – проєкт – одиниця зберігання – документ. У найближчій перспективі покрокова стратегія ЦДНТА України полягає у їх накопиченні та підтримці в актуальному стані. Ці напрацювання за потреби можна буде інтегрувати в будь-яку інформаційну систему.

Список використаних джерел:

1. Encoded Archival Description Tag Library Version EAD3 1.1.1, Edition 2019.
2. ISAD(G): Загальний міжнародний стандарт архівного описування. Схвалено Комітетом з дескриптивних стандартів, Стокгольм, Швеція, 19–22 вересня 1999 р. / Держкомархів України, УНДІАСД; пер. Та укр версія Г. В. Папакіна. 2-е вид. Київ, 2001. 47 с.
3. Records in Contexts (RiC): a standard for archival description developed by the ICA Experts Group on Archival Description URL: <https://www.ica.org/en/records-in-contexts-ric-a-standard-for-archival-description-presentation-congress-2016> (дата звернення: 10.04.2023).
4. Popova, Liliya, Anatolii Khromov and Marat Balyshev (2022) The Problem of Legal Regulation of Archival Information Resources in the Field of Research on the Development of the Rocket and Space Industry. Advanced Space Law, Volume 10, 60-68. URL: <https://doi.org/10.29202/asl/10/6> (дата звернення: 10.04.2023).

5. Алексєєнко А. О., Балишев М. А. Архіви – зберігачі історії науки і техніки : інституціоналізація в Україні архівного зберігання науково-технічної документації. Архіви України. 2017. Вип. 5–6. С. 151–161.

6. Алексєєнко А. О., Балишев М. А., Науменко Т. С., Черняхівська Ю. В. Процеси цифровізації та забезпечення збереженості документів НАФ (запровадження ініціативного проекту «ТОПАЗ» у ЦДНТА України). Архіви України. 2020. Вип. 2. С. 17–27.

7. Драгомірова Л. Українські дескриптивні стандарти: стратегія і тактика впровадження. Студії з архівної справи та документознавства. 2005. Т. 13. С. 14–23.

8. Дубровіна Л. А. Рівні організації та опису інформації для Національної архівної інформаційної системи України: до питання дескриптивних методик // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні: Доповіді та повідомлення наукової конференції 15–16 березня 1995 р. Київ, 1996. С. 43–48.

9. Ємельянова Т. О. Актуалізація аудіовізуальної спадщини засобами інформаційно-комунікаційних технологій (стандарти та практики). Архіви України. 2017. Вип. 3–4. С. 81–94.

10. Звіт про науково-дослідну роботу «Дослідження та аналіз міжнародних стандартів в сфері архівної справи та діловодства»: рукопис / УНДІАСД; автори Р. В. Романовський, С. Ю. Алексєєв, Л. В. Шнуровська. Київ, 2014. 45 с.

11. Калінічева Г. І., Романовський Р. В. Міжнародні стандарти у сфері архівної справи та керування документаційними процесами: проблеми гармонізації в Україні. Архіви України. 2015. Вип. 4. С. 54–73.

12. Марченко П. М., Христова Н. М. Міжнародні дескриптивні стандарти ISAD(G), ISAAR(CPF), ISIAH, ISFD, EAD, EAC та проблеми їх впровадження в українському архівознавстві : аналітичний огляд / УНДІАСД. Київ. 2009. 57 с.

13. Марченко П. Стандарти кодованих архівного опису та контексту (проблема впровадження. Архіви України. 2009. Вип. 1–2. С. 79–85.

14. Підготовка довідково-інформаційних видань за архівною науково-дослідною документацією (із фондів ЦДНТА України) : методичні рекомендації / Укл. А. О. Алексєєнко, М. А. Балишев. Харків : ЦДНТА України, 2015. 18 с.

15. Правила описування архівних документів (ISADG)^1999, NEQ) : ДСТУ 4331:2004 / розробники: Н. Христова (кер. Розробки), Л. Драгомірова, С. Лозова. Київ : Держспоживстандарт України, 2005. 15 с. (Національний стандарт України).

16. Про внесення змін до Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок, що виконуватимуться науково-дослідними інститутами, що належать до сфери управління Державної архівної служби України, за рахунок коштів державного бюджету у 2022–2024 роках» : наказ Міністерства юстиції України від 07.06.2022 № 2250/5.

17. Резолюція III Міжнародного круглого столу «Інформатизація архівної справи: архівні інформаційні ресурси у динамічному розвитку

цифрового середовища та задоволенні потреб користувачів (до Міжнародного тижня архівів)». Архіви України. 2021. Вип. 2. С. 254–256.

18. Селіверстова К. Т. До проблеми впровадження у практику ISAD(G) 1994 і адаптації українських методик архівного описування до світових інформаційних систем. Загальний міжнародний стандарт архівного описування. Студії з архівної справи та документознавства. 1997. Т. 2. С. 123–143.

19. Стратегія розвитку архівної справи на період до 2025 року. URL: <https://bit.ly/3wtiUEg> (дата звернення: 10.04.2023).

20. Христова Н. Стандартизація в архівній справі: проблеми та перспективи. Студії з архівної справи та документознавства. 2004. Т. 12. С. 75–78.

21. Центральний державний науково-технічний архів України: Анотований реєстр описів. 2-е видання, перероблене. Харків : ЦДНТА України, 2019. 460 с.

22. Центральний державний науково-технічний архів України : путівник / Авт.-упорядн. А. О. Алексеєнко (відповід. упорядн.), М. А. Балишев, О. Є. Дождьова, Є. В. Семенов. Харків : Федорко, 2009. 338 с.

Summary. *The article summarizes and analyzes the descriptive practices of the Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine, outlines the ways of further work in this area, emphasizes the specifics of scientific and technical documentation and the problems of unifying its representation.*

Key words: *unification of the representation of documents, archival descriptive standards, ISAD(G), DSTU 4331:2004, EAD, intellectual access, Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine (CSSTA of Ukraine), scientific and technical documentation (STD).*

УДК 930.25+002.6

М. Балишев

Центральний державний науково-технічний архів України
ORCID: 0000-0001-5211-3208

Г. Голубкіна

Центральний державний науково-технічний архів України
ORCID: 0000-0003-1083-3228

КОНСТРУКТОРСЬКА ДОКУМЕНТАЦІЯ З ФОНДІВ ЦДНТА УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ

Анотація. *Мета цієї публікації – розглянути специфіку конструкторсько-технологічних документів та охарактеризувати різноманітність науково-технічної документації (НТД), що зберігається у ЦДНТА України. НТД є своєрідним свідомством технічного розвитку, рівня економічних можливостей, ідеологічних напрямів країни, не втрачає своєї*

актуальності при реконструкції, ремонті, удосконаленні об'єктів, тому інтерес користувачів до архівних документів не згасає.

Ключові слова: ЦДНТА України, архів, науково-технічна документація, кресленик, конструкторсько-технологічна документація.

Сьогодні кресленик – це загальнозрозумілий будь-якому інженеру графічний конструкторський документ для виготовлення, монтажу, експлуатації виробу. Фактично, креслення – це інтернаціональна загальноприйнята мова передачі інформації, що має ряд корисних властивостей: високу наочність, точність, інформативність. Створення графічної мови було покликано необхідністю точної передачі форми, властивостей розроблених тривимірних об'єктів. Графічна мова використовується в архітектурі, будівництві, виробництві, науці тощо. Вся конструкторська документація регламентується комплексом державних стандартів, нормами та правилами, що забезпечують єдину уніфіковану технічну мову [4, с. 6].

При слові «кресленик» у уяві постає чітке зображення, яке виконано на ватмані тушшю або олівцем. Але так було далеко не завжди – ватман винайдено лише в середині XVIII століття, а олівець – на 90-100 років старший. До того часу ескізи малювали срібними або свинцевими паличками. Стерти таку лінію було неможливо.

З розвитком цивілізації удосконалювалися споруди та вироби й, відповідно, ускладнювалися способи створення конструкторських документів – з'явилися і активно використовувалися найрізноманітніші лінійки – від простих дерев'яних, різних косинців до рейшин (вінkelів), які дозволяли зображати паралельні лінії та лекал, які дозволяли зображати криві різних порядків. З'явилися циркулі і вимірювачі різних форм і конструкцій. У 1795 р. в Парижі було відкрито Нормальну школу, значний обсяг у програмі якої займали предмети, пов'язані з теорією і практичним додатком креслення і нарисної геометрії. Основи проектування креслеників було закладено видатним французьким вченим Гаспаром Монже, хоча на практиці вони застосовувалися задовго до Монже в різних місцевостях планети [5, с. 23].

В Україні перші приклади креслеників відносяться до другої половини XVII століття, коли почали роздавати земельні наділи і доводилося складати плани міст і містечок. Другою важливою областю застосування конструкторської документації були спорудження будівель і споруд, особливо культового значення. Не можна забувати і про промисловість, яка стрімко розвивалася після 1861 р. зі скасуванням кріпацтва.

У навчальних закладах Російської імперії, які почали відкривати, викладали малювання і креслення. Одним з перших таких зак-

ладів був Інститут цивільних інженерів, відкритий в першій третині XIX сторіччя. Більшість українських архітекторів, особливо, губернські та міські, отримували освіту саме у цьому навчальному закладі. Втім, і в університетах, і в технологічних інститутах малювання і креслення так само викладалося.

З відкриттям Харківського практичного технологічного інституту у 1885 р. в ньому викладали: «один професор (В. Л. Кирпичов), два ад'юнкт-професори (фізик О. К. Погорілко і хімік О. П. Ельтеков), два штатних викладача (креслення – Г. О. Латишев і креслення і механіки – О. В. Гречанінов (з початку 1886 р.)), законвчитель – В. М. Добровольський» [6, с. 37]. Таким чином, відкриття університетів або технічних вищих навчальних закладів сприяло збільшенню числа випускників, які вміли зображати різні предмети на креслениках. Їм вдалося спроєктувати і побудувати тисячі будівель і споруд, сотні зразків машинобудування – від кишенькових годинників і авторучок до паровозів й танків, від тракторів і електростанцій до космічних кораблів.

Результати роботи безлічі конструкторів, креслярів, копіювальників, техніків сьогодні зберігаються в Центральному державному науково-технічному архіві України (ЦДНТА України).

ЦДНТА України був створений відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР «Про заходи щодо покращення архівної справи в республіці» від 25 грудня 1969 р. № 688. У тексті постанови одразу було визначено головну мету створення архіву, його спеціалізацію: «З метою централізації зберігання і широкого використання науково-технічної документації, що утворюється в результаті діяльності науково-дослідних інститутів, проектних і конструкторських організацій республіки, за винятком тих, що діють у системі Академії наук УРСР, створити у м. Харкові Центральний державний архів науково-технічної документації УРСР» [7, с. 15]. Головним завданням новоствореного архіву стали організація збирання та постійного зберігання, використання історично значущої НТД: проектною документації в галузі капітального будівництва, конструкторсько-технологічних документів в галузі промислового виробництва, науково-дослідної документації в галузі теоретичних, розвідувальних, дослідно-конструкторських та технологічних розробок.

Станом на 01.01.2023 р. ЦДНТА України зберігає 259 фондів, це понад 636 тисяч одиниць зберігання. Архівні документи з історії науки і техніки охоплюють усі основні галузі народного господарства: будівництво, енергетику, металургію, вугільну, газову, нафтову, хімічну промисловість, автомобільне, тракторне, сільськогосподарське, важке і середнє машинобудування тощо. Більшість про-

ектів і розробок, що зберігаються в архіві, відзначені державними, міжнародними преміями, дипломами, медалями. Документи архіву у різному ступені характеризують основні етапи розвитку науки, техніки та технології виробництва в Україні, впровадження нових прогресивних наукових та технічних ідей [1, с. 123].

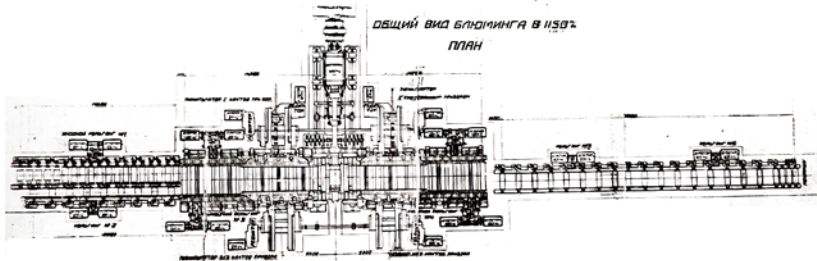
Третина архівних комплексів (майже 400 з 1346 комплексів) містить конструкторсько-технологічну документацію: проекти паровозів і тепловозів Луганського тепловозобудівного заводу (1931–1957); автомобілів і автобусів Запоріжського, Кременчуцького та Львівського автозаводів [2]; морського та річкового водного транспорту; тракторів Харківського тракторного заводу; шахтного устаткування; сільськогосподарської техніки, дорожніх машин, верстатів та ін. [8, с. 8].

Масовість креслеників та масштаби будівництва вимагали їхнього множення. Вже в 1920-ті роки навчилися розмножувати кресленики методом світлокопії. Спочатку це був виключно синій колір. Отримані копії так і називали «синьки». Згодом, з'явилися бордовий, світло-бузковий і інші тони копій креслеників. Однак, назва копій кресленика «синька» – зберіглася й досі (приклад «синьки» див. Іл. 2.).

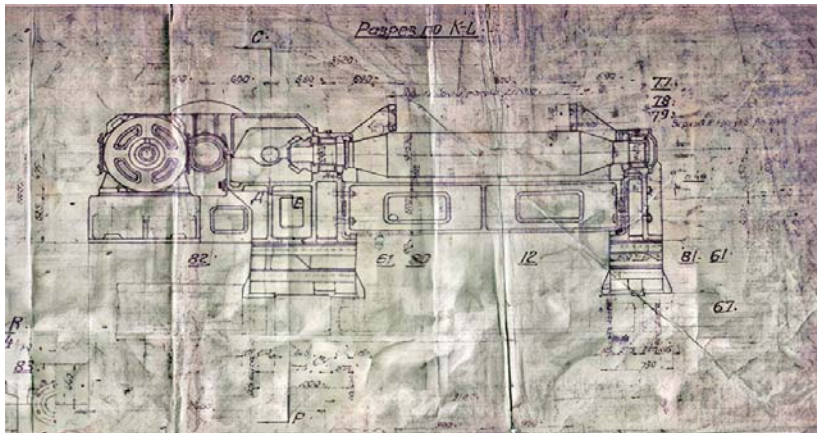
За допомогою архівних документів можна дослідити, як інтенсивно розвивалася промисловість України у ХХ ст. В роки індустріалізації (1930-і роки) було побудовано величезну кількість підприємств самого різного призначення. Серед них: Харківський тракторний завод, Запоріжсталь, Дніпрогес та електростанції Дніпровського каскаду, Дніпропетровський, Донецький, Жданівський, Ново-Краматорський металургійні заводи, Одеський та Маріупольський морські порти, чисельні підприємства легкої промисловості, верстатобудування та машинобудування, радіо-електронної промисловості, приладобудування та багато інших.

Наявність в Україні вугленосного Донбасу і залізрудного Криворіжжя, металургійних центрів Запоріжжя та Маріуполя, наявність протяжної мережі залізниць і шосейних доріг, морських і річкових портів, множинних машинобудівних, верстат-інструментальних підприємств, сільськогосподарських і переробних підприємств зумовило традиційне науково-технічне забезпечення вирішення питань освоєння природних багатств. Для створення планів і подальшого будівництва різних підприємств відкривалися науково-дослідні інститути, які виконували масові розрахунково-конструкторські роботи. Гордістю конструкторів стали перші вітчизняні блюмінги (перший було встановлено на Макіївському металургійному заводі) та слябінги (перший було встановлено на заводі «За-

поріжсталь»), які було розраховано, сконструйовано та виготовлено без участі закордонних інженерів та виробників. Слябінгів у всьому світі на 1938 р. було тільки два – у США. Третій був на Запоріжсталі. Документи розроблення «Першого радянського блюмінга» для Макіївського металургійного заводу за 1933 р. та «Першого радянського слябінга», розробленого Новокраматорським машинобудівним заводом імені Й. В. Сталіна у 1935–1936 рр. для Запоріжсталі зберігаються у ЦДНТА України.

Іл. 1. Загальний вигляд блюмінга в 1150 мм. План. 1933 р.
(ЦДНТА України. Ф. Р-22. К. 2-9. Оп.1. Од. зб. 2. Арк. 1)

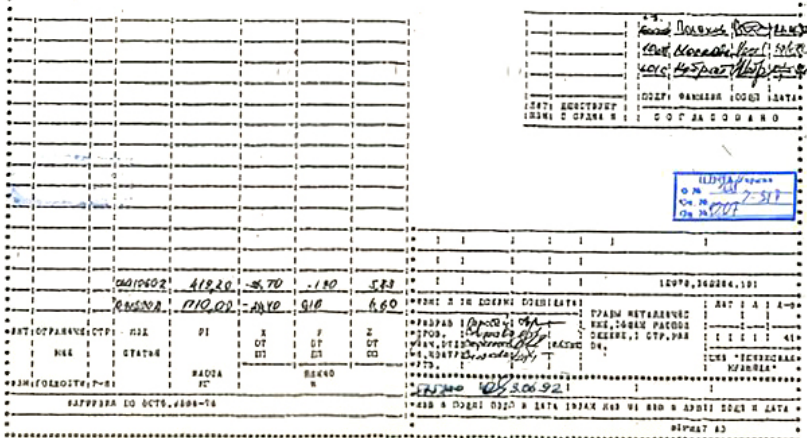

Іл. 2. Слябінг Ф1100 мм. Загальний вид робочого рольгангу.
Фрагмент кресленника. 1935 р.
(ЦДНТА України. Ф. Р-4. К. 2-55. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 1)

У фондах ЦДНТА України зібрані різноманітні види конструкторських документів: кресленники (деталі, загального виду, монтажні тощо), схеми, специфікації, пояснювальні записки та інші. Текстові конструкторські документи містять технічні описи, паспорти, інструкції, технічні умови, специфікації тощо. Обов'язковим елементом кожного кресленника є штамп, в якому позначаються всі основні

відомості про кресленик: різновид кресленика (загальний вигляд, складальний, детальний тощо), автор, дата затвердження, технічні характеристики виробу тощо.

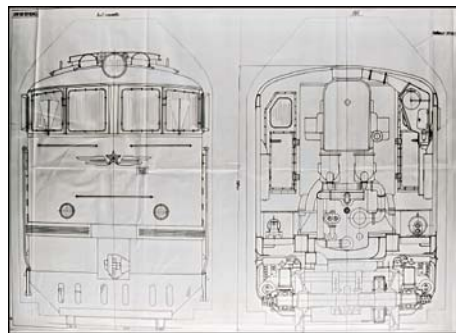

Іл. 3. Приклад штампу на конструкторській документації (ЦДНТА України. Ф. Р-108. К. 2-317. Оп. 2. Од. зб. 1207. Арк. 1)

Найбільш значними за обсягом документів та тематично насиченими є такі документальні фонди, що містять конструкторську документацію:

- Фонд Р-25 «Ворошиловградський ордена Леніна паровозобудівельний завод імені Жовтневої революції Міністерства транспортного і важкого машинобудування СРСР, м. Ворошиловград» (тепер ПАТ «Луганськтепловоз»), який налічує 6 комплексів та понад 80 тисяч одиниць зберігання: документи з проектування дизельгенераторів, пасажирських та товарних паровозів, вантажо-пасажирських тепловозів, маневрових тепловозів, тепловозу товарно-пасажирського типу 2-2 ТГ 100 тощо [3, 141];

- Фонд Р-55 «Харківська філія Проектно-технологічного інституту «Енергомонтажпроект» Міністерства енергетики та електрифікації СРСР, м. Харків» (тепер Харківський науково-дослідний та

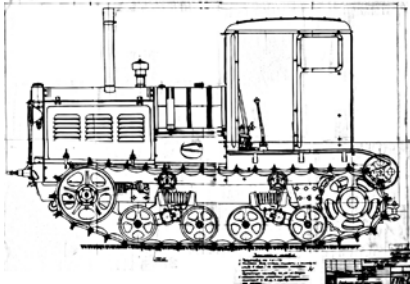

Іл. 4. Загальний вид тепловоза ТЕ100. Фрагмент кресленика. 1960 р. (ЦДНТА України. Ф. Р-25. К. 2-65. Оп. 9. Од. зб. 3262)

проектно-конструкторський інститут «Енергопроект»), що налічує 30 комплексів та понад 10 тисяч одиниць зберігання: документи з проектування козлового спеціального, мостового спеціального кранів; порталу монтажного ПМ-350 тощо;

– Фонд Р-43 «Державний інститут по проектуванню тракторних заводів та заводів сільськогосподарського машинобудування «Діпротракторсільгоспмаш» Міністерства тракторного і сільськогосподарського машинобудування СРСР, м. Харків» (тепер Акціонерне товариство Головний інститут по проектуванню заводів тракторного, автомобільного та сільськогосподарського машинобудування «Гіпротракторосільгоспмаш»), що налічує 18 комплексів та понад 3 тисячі одиниць зберігання: документи з проектування автоматизованого комплексу для загартування штамповок; поточної лінії виплавки, прогартування, охолодження форм точного лиття; установок: двопозиційної для підігріву шихти до 25-тонних печей, двопозиційної з газовим обігрівом і використанням тепла вихідних газів для високого підігріву шихти, установки для вилуговування залишків кераміки з відливок точного сталевого лиття тощо;

– Фонд Р-21 «Український науково-дослідний та конструкторсько-технологічний інститут по машинах для виробництва технічних культур «УкрНДІсгом» Міністерства тракторного і сільськогосподарського машинобудування СРСР, м. Харків» (ВАТ «УкрНДІсгом»), що налічує 7 комплексів та понад 3 тисячі одиниць зберігання: документів проектування машин і агрегатів для виробництва цукрового буряка, соняшника та інших просапних культур тощо;

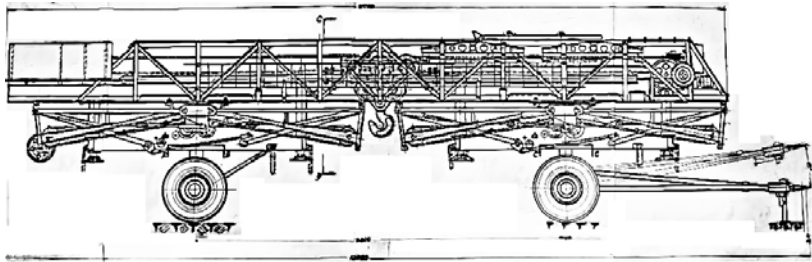
Іл. 5. Гусенічний трактор ХТЗ-НАТИ-ІТА. Вид збоку. 1941 р. (ЦДНТА України. Ф. Р-26. К. 2-151. Оп. 4. Од. зб. 25. Арк. 1)

ДТ-54А, ХТЗ-7, ХТЗ-15АМ, ХТЗ-НАТИ ІТА;

– Фонд Р-50 «Новокраматорський ордена Леніна, ордена Жовтневої революції та ордена Трудового Червоного Прапора машинобудівний завод імені В. І. Леніна Міністерства важкого та тран-

– Фонд Р-26 «Харківський двічі ордена Леніна та ордена Трудового Червоного Прапора тракторний завод ім. Серго Орджонікідзе Міністерства тракторного і сільськогосподарського машинобудування СРСР, м. Харків» (тепер ПАТ «Харківський тракторний завод»), що налічує 6 комплексів та понад 6 тисяч одиниць зберігання: документи з проектування тракторів марок ДТ-14, ДТ-20,

спортного машинобудування СРСР, м. Краматорськ» (тепер АТ Новокраматорський машинобудівний завод), що налічує 10 комплексів та понад 12 тисяч одиниць зберігання: документи з проектування агрегатів 8У-22, 8У-24, 8У-25, 8Т-21, 8Т-130; безперервного широкосмугового стану-2000; блюмінга для Руставського металургійного заводу (Грузинська РСР); екскаваторів: ЭВГ 35/65М, ЭРГ-1600; слябінга для Карагандинського металургійного заводу (Казахська РСР). Також у документах зазначеного фонду відкриті матеріали, у яких представлено певну номенклатуру ракетної техніки, що використовувалися на ракетному полігоні Капустін Яр (грунтові лафети (установники) 8У22 та 8У24, установник порталного типу 8У25, ґрунтовий лафет 8У24 (на базі 8У22) [9, 62].

Іл. 6. Козловий кран 8Т21. Загальний вид. 1952 р.
(ЦДНТА України. Ф. Р-50. К. 2-53. Оп. 1. Од. зб. 3. Арк. 7)

Таким чином, документальна база ЦДНТА України у сукупності та різноманітності дозволяє одержати уявлення про розвиток основних галузей промисловості, характер взаємодії різних напрямів науки та техніки. Важливо відзначити, що науково-технічні документи Національного архівного фонду крім історичного значення мають й практичне – упродовж тривалого часу вони не втрачають своєї актуальності, залишаються корисними при реконструкції, ремонті, удосконаленні об'єктів.

Список використаних джерел:

1. Алексєєнко А. О., Балишев М. А. Діяльність Центрального державного науково-технічного архіву України: 50 років формування джерельної бази історії української науки. Наука та наукознавство. 2019. № 3. С. 122–129.
2. Алексєєнко А. О., Балишев М. А., Коваль Ю. Ю. Першому мікроавтомобілю України – 55 років (архівні кресленики з проекту ЗАЗ-965 «Запорожець»). Universitates. Наука и Просвещение. 2015. № 4. С. 32–37.
3. Балишев М. А., Ларін А. О. Науковий доробок професора Льва Штейнвольфа (огляд нових надходжень ЦДНТА України). Архіви України. 2013. № 3. С. 138–144.
4. Ванін В. В., Блюк А. В., Гнітецька Г. О. Оформлення конструкторської документації. Київ, 2012. 32 с.

5. Журило А. Г., Журило Д. Ю., Щербинина Т. Е. О выдающемся ученом Гаспаре Монже. Библиотечка литейщика. 2018. № 2. С. 23–25.

6. Журило Д. Ю. Становление и развитие Харьковского Технологического института в конце XIX – начале XX веков : монография. Харьков : Підручник НТУ «ХПІ, 2016. 264 с.

7. Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. Київ, 1970. № 1. Ст. 6. С. 15–16.

8. Центральний державний науково-технічний архів України: Путівник / Авт.-упорядн. Алексеєнко А. О., Балишев М. А., Дождьова О. Є. Харків : Федорко, 2009. 338 с.

9. Popova, L.; Khromov, A.; Balyshev, M. The Problem of Legal Regulation of Archival Information Resources in the Field of Research on the Development of the Rocket and Space Industry. *Advanced Space Law*. 2022. Vol. 10. P. 60–68.

Summary. *The purpose of this publication is to consider the specifics of design and technological documents and to characterize the variety of scientific and technical documentation (STD) stored in the Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine (CSSTA of Ukraine). STD is a kind of certificate of technical development, the level of economic opportunities, ideological directions of the country, it does not lose its relevance during the reconstruction, repair, improvement of objects, therefore the interest of users in archival documents does not fade.*

Key words: *the CSSTA of Ukraine, archives, scientific and technical documentation, design and technological documentation.*

УДК 930(437.6)«1944»

І. І. Боровець

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ORCID: 0000-0001-7132-9901

СЛОВАЦЬКІ ДЖЕРЕЛА ПРО БЕЗПЕКОВУ СИТУАЦІЮ У СХІДНІЙ СЛОВАЧЧИНІ НАВЕСНІ-ВЛІТКУ 1944 р.

Анотація. *У статті охарактеризовано звіти словацьких органів безпеки як історичне джерело для вивчення процесу наростання суспільно-політичної кризи у Східній Словаччині у березні-серпні 1944 р. З'ясовано тогочасні настрої населення та роль радянського фактору у активізації партизанського руху в регіоні.*

Ключові слова: *архівний документ, звіт, органи безпеки, Східна Словаччина, суспільно-політична криза, партизани, населення, грабіж, насильство.*

Одним з найдраматичніших періодів у словацькій історії є Національне повстання, яке розпочалося 29 серпня й тривало до кінця жовтня 1944 р. Для з'ясування процесу визрівання суспільно-по-

літичної кризи у тогочасній Словацькій Республіці винятково важливе значення мають архівні документи – звіти служб безпеки про ситуацію в країні упродовж весни-літа 1944 р.

Дані матеріали зберігаються у центральному архівосховищі сучасної Словацької республіки, яким є Словацький національний архів, розташований у м. Братислава. Це насамперед фонди «Дирекція поліції» та «Центр державної безпеки» [2; 3]. Регіональний вимір безпекової ситуації саме у Східній Словаччині представлений також матеріалами фонду «Головне командування жандармерії в Братиславі 1939-1945» та частини фонду «Шарисько-Земплинська жупа», а саме – відділення державної безпеки Державному архіві в Прешові [5; 6].

Політичний режим тогочасної Словаччини мав яскраво виражений авторитарний характер з претензіями на тотальний контроль над суспільством. Тому керівництво держави й правлячої Глінкової Словацької народної партії приділяло особливу увагу організації служб зі стеження і контролю за настроями громадськості.

Найбільшу цінність для дослідника становлять щомісячні ситуаційні звіти районних (окресних) керівників, що склалися спеціально для Центру державної безпеки (ЦДБ). Важливість цих повідомлень полягає в тому, що вони характеризують актуальне суспільно-політичне та соціально-економічне становище на місцях в конкретний часовий період. Це дозволяє здійснювати порівняння, узагальнення та систематизацію поданої інформації. Структура більшості звітів стала й складається з таких розділів: 1) загальна ситуація в окресі; 2) політична ситуація (настрої населення); 3) діяльність комуністів та соціалістів; 4) національні групи (меншини); 5) Глінкова партія, Німецька партія, Глінкова гарда, Глінкова молодь, а також інші партійно-політичні організації; 6) релігійні справи (взаємовідносини між конфесіями, їх ставлення до влади); 7) забезпечення населення головними продуктами, товарами широкого вжитку, загальна господарська ситуація та соціальні умови. Час від часу у донесеннях фігурував ще один розділ – єврейське питання. Виходячи з тематики розділів, можна стверджувати, що сфера інтересів органів безпеки охоплювала практично всі сфери суспільного життя, а їх головною турботою був аналіз ставлення населення до існуючого політичного режиму.

Звісно, дані джерела не є цілком об'єктивними, достовірними, на основі яких можна формулювати категоричні висновки. Певний суб'єктивний фактор полягає вже в тому, що в умовах недемократичного режиму громадяни часто не висловлювали публічно свої політичні позиції та оцінки тих чи інших дій влади, або ж говорили

не те, що думали, а те, що муіли говорити для власного безпечного життя. Особливо це стосується прикладів, коли випадала реальна можливість потрапляння даних про їх персону у той чи інший звіт.

Самі автори звітів були людьми різними у сенсі характеру, віку, національності, конфесійної приналежності, освітнього рівня і, зрештою, політичних вподобань, що, безперечно, впливало на тональність, глибину і точність їх оцінок суспільно-політичної ситуації в регіоні. Порівняння звітів демонструє ще одну особливість – різний рівень службового завзяття авторів звітів. Зміст останніх коливається у діапазоні від об'ємних, докладних, аналітичних характеристик до безвідповідальних «відписок» і коротких констатацій, що, порівняно з попереднім місяцем, жодних змін немає. Не можна ігнорувати й можливість видавання в звіті бажаного за дійсне, свідоме приховування негативних фактів задля того, аби «не кинути тінь» на свій район, вивести з-під удару можливих репресій родича, друга, сусіда тощо. З іншого боку, не виключеним є «прикрашання» окремих звітів зі службових, честолюбних, мстивих та інших мотивів.

Отож, починаючи з березня 1944 р. надзвичайно актуальними для пересічних громадян були новини зі східного фронту, який наближався до словацьких кордонів. Ширилися чутки, що залізниця, пошта та інші служби у східній Словаччині, важливі у військовому плані, будуть передані під німецьке армійське управління [1, s. 95].

Документи засвідчують, що навесні 1944 р на сході Словаччини почастишали випадки появи «озброєних бандитів» [7]. У звіті з Гуменного за березень 1944 р. вказується «про організацію грабницьких банд з елементів, які шукають вогнепальну зброю й проникають в оселі громадян, які мають власну зброю» [1, s. 100].

Додатковим фактором, на якому акцентували увагу органи безпеки в Східній Словаччині, було проживання там значної українсько-русинської меншини, яка вважалася ненадійною для владного режиму. Так, зі Свидника повідомлялося: «Вражає тиша, яка панує серед русинської національної групи. Але спостерігається певна активізація діяльності з боку українців, особливо серед вчителів, які працюють в місцевості Штявник – Смільно» [1, s. 101]. Як бачимо, тогочасна словацька влада розділяла русинську та українську громаду за ідентичністю, очевидно задля послаблення сили опозиції українсько-русинської меншини.

У зв'язку із наближенням фронту актуальним питанням стала евакуація населення. У документах відзначається, що жителі перебували у розгубленості, зволікаючи щодо прийняття рішення чи виїжджати з рідної місцевості, чи очікувати подальшого розвитку

подій. Але понад усі почуття панував страх за майбутнє. У поліційному звіті з Прешова за квітень читаємо: «Прикметно, що особи з маєтних станів, які нібито були затягнутими прихильниками «Нової Чехословаччини» і не виказували страху перед можливим приходом росіян до Словаччини, тепер на 100% змінили свою думку через страх за свою власність» [1, s. 130]. Разом з тим у регіоні стали більше себе проявляти комуністичні активісти.

У другій половині травня – у червні криза загострилася й влада зіткнулася з проблемою партизанського руху. Згідно інформації з Вранова була ліквідована (можливо партизанами) група жандармської варті у Солі. У Старій Любовні «невідомі партизани напали на казарми прикордонної варті, відбулася перестрілка, під час якої застрелили чоловіка, особу якого поки не встановлено». В Гуменному 10 червня відбулася перестрілка між жандармами та групою «мародерів», озброєних пістолетами та гранатами. У Каменінах 21 червня партизани пограбували й вбили директора місцевої греко-католицької народної школи [1, s. 180, 211, 213, 2014]. Тому з 11 травня набрав чинності закон, який дозволяв за надзвичайних обставин спрощену процедуру обмеження особистої свободи, недоторканості житла та інших прав.

Взаємини партизан з місцевим населенням стали предметом аналізу прешовської поліційної служби: «щодо ставлення сільських обивателів до партизанів, кількість яких зростає, то в більшості випадків виявляється, що допомога надається більшою чи меншою мірою зі страху, щоб партизани не загрожували життю і майну дарувальника, тобто люди зрідка це роблять зі щирої симпатії» [1, s. 212].

Важливо наголосити, що радикалізація боротьби проти влади була визначній мірі інспірована з СРСР. 17 червня 1944р. була прийнята постанова ЦК КП(б)У про надання допомоги компартії Чехословаччини у справі організації партизанського руху. Вирішено десантувати у Карпатську Україну і Словаччину 10 партизанських груп чисельністю 15-20 осіб кожна. Для цього у спецшколі Українського штабу партизанського руху пройшли особливі курси близько сотні чехословацьких громадян, що направлялися у тил ворога.

Одразу ж простежуємо корелятивний зв'язок між радянським фактором та погіршенням безпекової ситуації. В окресі Гелніца зафіксовано, що у липні «настрої населення вже не такі спокійні, як минулого місяця... групи людей, особливо з соціально слабших верств, чекають більшовиків, припускаючи, що матимуть роботу і заробіток» [1, s. 247].

Повідомлення про безчинства «озброєних бандитів» стали системним елементом у звітах. У ніч на 5 липня біля с. Ме-

геш озброєна група чисельністю близько 30 осіб розбріла військовий патруль у складі трьох осіб. В ніч з 14 на 15 липня партизани вчинили наліт на жандармерію в Печовській Новій Весі. Одного жандарма вбили, двох поранили. Партизани забрали зброю і спорядження з жандармського відділку, друкарські машинки та штампи. Вночі 29 липня в селі Якубов'яни партизани вимагали в селян хліба і сала, а з продовольчого магазину забрали спиртні напої. Невідомі зловмисники чотири рази пошкоджували залізничне полотно на лінії Костьолани – Требейов. 11 липня партизани/ розстріляли вартового залізничного мосту поблизу станції Ганушовце. 24 липня там же розбріли жандармський патруль у складі 5 осіб [1, s. 248-251].

Тож не дивно, що 16 липня 1944 р. шарисько-земплинський жупан (найвищий державний чиновник у Східній Словаччині) звітував: «Так звана партизанщина на сході держави останнім часом сильно розростається і наявні (військові – І. Б.) сили, які зараз використовуються проти партизан, недостатні». виправити становище він пропонував шляхом створення окремого військового підрозділу чисельністю не менше тисячі осіб, оснащеного кулеметами та артилерією для боротьби з партизанськими бандами у північно-східній частині Карпат [4].

На фоні інших стандартних звітних текстів вражає своїм високим рівнем аналітичності інформація за липень з округу Стропков: «Упродовж останнього місяць загострилося партизанське питання і чітко видно, що в лісах округу знаходяться групи, добре організовані та озброєні, які чекають наказу до дії. Їх завданням є не допустити просування або ж відступу німецьких військ. Іноді більші чи менші групи партизан навідується вночі до певних осіб у селах, зазвичай віддалених від доріг, задля своїх продовольчих потреб. Деякі з них одягнуті в однострої словацької чи німецької армій, але також є в мундирах жандармів. Жандармерія постійно стежить за ними, але, на мою думку, вирішити партизанське питання вже неможливо, оскільки партизанські групи постійно збільшуються і, здається, їм скидають продовольство та зброю з літаків, які щовечора рівно о 12 год. ночі кружляють над тутешньою місцевістю» [1, s. 252].

Апогеєм напруження здавалося запровадження в країні з 12 серпня 1944 р. надзвичайного стану, який надавав відповідним органам право на негайний суд над злочинцями, винесення та виконання смертного вироку. Але це не зупинило активності радянських партизан та їх словацьких асистентів. Демонстрацією колапсу у Східній Словаччині владного режиму загалом та його органів безпеки зокрема стало те, що за серпень 1944 р. звіти про безпекову ситуацію звідти вже не надійшли. Традиційно вони мали склада-

тися в першій половині вересня, проте вир повстання вже не дозволив організувати цю справу.

Отже, попри певні недоліки, документація органів державної безпеки, за умови критичного підходу та порівняння з інформацією з інших видів джерел, є цінним матеріалом для характеристики загальної тенденції наростання суспільно-політичної кризи у Східній Словаччині навесні-влітку 1944 рр.

Список використаних джерел:

1. Situačné hlásenia okresných náčelníkov. Január – august 1944 / [Zost.]: Lacko, Martin. Trnava, Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda 2005. 270 s.

2. Slovenský národný archív. Fond «Policajné riaditeľstvo»

3. Slovenský národný archív. Fond 209 «Ústredňa štátnej bezpečnosti».

4. Slovenský národný archív. Fond Úrad predsedníctva vlády. kart. 17. k. č. 1469/44. Návrh na postavenie zvláštneho útvaru do boja proti tzv. partizánskym bandám. 16 júla 1944.

5. Štátny oblastný archív v Prešove. Fond «Hlavné veliteľstvo žandárstva v Bratislave, 1939 – 1945»

6. Štátny oblastný archív v Prešove. Fond «Šarišsko-Zemplínska župa». Oddelenie štátno-bezpečnostné – 1940-1944.

7. Štátny oblastný archív v Prešove. Fond «Šarišsko-Zemplínska župa». (od prez.) kart. 75. k. č. 2756. Zprávy o činnosti žandarmerie. S. 70465-70532.

Summary. *The author of the article characterized the reports of the Slovak security agencies as a historical source for researching the process of the growth of the social and political crisis in Eastern Slovakia in March-August 1944. He revealed the mood of the population at that time and the role of the Soviet factor in the activation of the partisan movement in the region.*

Key words: *archival document, report, security agencies, Eastern Slovakia, social and political crisis, partisans, population, robbery, violence.*

УДК 930.25(477):355.48(470:477)«2014/...»

К. М. Бурдуваліс

Державний архів Хмельницької області

ORCID: 0000-0003-3973-6659

В. В. Юр'єв

Заступник голови Хмельницької обласної військової адміністрації

ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІВНИХ УСТАНОВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. *У повідомленні аналізується діяльність архівних установ області у 2022 році, структура архівних установ області, робота дорадчих органів: Експертно-перевірної комісії, колегії та науково-*

методичної ради, виконання архівом нетипових функцій, участь у наукових форумах, співпраця зі ЗМІ, оцифрування документів, виконання запитів від юридичних та фізичних осіб в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *Державний архів Хмельницької області, Національний архівний фонд, Експертно-перевірна комісія, Колл-центр, внутрішньо переміщені особи, запити, статті.*

Одним з головних пріоритетних завдань діяльності архівних установ області в умовах воєнного стану є забезпечення сталості функціонування мережі архівних установ, якісне формування Національного архівного фонду (далі-НАФ), збереженість архівних документів, організація доступу до архівних інформаційних ресурсів, забезпечення інформаційних потреб суспільства та цифровізація архівної справи.

На території Хмельницької області функціонують 3 архівних відділи: Кам'янець-Подільської, Хмельницької, Шепетівської райдержадміністрацій, які мають статус юридичної особи публічного права, 6 архівних відділів: Старокостянтинівської, Нетішинської, Хмельницької, Шепетівської, Деражнянської (підрозділ) міських рад, Кам'янець-Подільський міський архів, 24 трудових архіви та 841 архівний підрозділ.

У травні 2022 року відповідно до розпорядження голови Кам'янець-Подільської райдержадміністрації затверджено нову структуру архівного відділу Кам'янець-Подільської райдержадміністрації та граничну штатну чисельність працівників, яку введено в дію з 01 липня 2022 року. На базі віддалених робочих місць створено 3 сектори [3]. До архівного відділу Кам'янець-Подільської райдержадміністрації входить 8 штатних одиниць, а саме: начальник архівного відділу, головний спеціаліст, завідувачі секторів та головні спеціалісти (в м. Дунаївці та смт Чемерівці і Нова Ушиця). В архівному відділі Шепетівської райдержадміністрації введено посаду заступника начальника архівного відділу. Штатна чисельність працівників державних архівних установ в області складає 94 одиниці, у т. ч. у Держархіві області – 44.

Відповідно до чинного законодавства та на виконання доручень Державної архівної служби України розроблено та затверджено «Обласну програму розвитку архівної справи на 2022-2025 роки» (наказ начальника обласної військової адміністрації від 22.07.2022 року №280/2022-н) [1] та «Програму формування страхового фонду документації Хмельницької області на 2022-2025 роки» (наказ начальника обласної військової адміністрації від 28.06.2022 року №238/2022-н) [2]. Однак, у зв'язку із воєнним станом бюджетне фінансування вказаних програм вкрай обмежене.

З початку повномасштабної війни в Україні Державний архів Хмельницької області, крім основних завдань, виконує ряд додаткових нетипових для архіву функцій. Зокрема, відповідно до розпорядження голови Хмельницької ОВА надано повноваження щодо розгляду документів про виїзд за межі України водіїв, які здійснюють перевезення медичних вантажів, гуманітарної допомоги автомобільними транспортними засобами для потреб Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також населення України, через державний кордон та підготовки проєктів відповідних наказів начальника обласної військової адміністрації.

На керівництво Держархіву покладено обов'язки щодо координації роботи із міжнародними благодійними організаціями та донорами щодо отримання гуманітарної допомоги для забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб, Збройних Сил України, населення області, а також налагодження роботи щодо надання гуманітарної допомоги відповідно до листів-прохань та фактичної наявності гуманітарної допомоги.

Керівництво Держархіву області долучилося до створення партнерського майданчика міжнародної допомоги при Хмельницькій обласній військовій адміністрації. Окрім того, Держархів області спільно з Обласною військовою адміністрацією плідно співпрацює з міжнародними благодійними організаціями США, Великобританії, Німеччини, Польщі, Швейцарії, Італії, Іспанії, Канади та Туреччини тощо з питань гуманітарної допомоги.

З метою оперативного реагування на потреби людей, які постраждали від російської агресії в Хмельницькій області з 2 березня 2022 року на базі Державного архіву Хмельницької області функціонує обласний Колл-центр з гуманітарних питань. Працівниками Колл-центру прийнято 10636 телефонних дзвінків, проконсультовано про можливість розміщення в області 29223 осіб з числа ВПО (з них 12561 – діти). Крім того, надано інформацію різної тематики 17073 особам цієї категорії.

Крім того, колектив Держархіву долучався до плетіння маскувальних сіток для ЗСУ та фасування речей в ХАБі при Хмельницькій військовій адміністрації.

Завдяки архівістам безперервно діє Пункт видачі гуманітарної допомоги в приміщенні обласної філармонії де у 2022 році більш ніж 42 тис. внутрішньо переміщених громадян отримали близько 70 тон одягу та засобів гігієни.

Працівники Держархіву області у 2022 році продовжували виконувати основні функції. Протягом 2022 року проведено 8 засі-

дань колегії, на яких розглянуто актуальні питання розвитку архівної справи в області, 4 засідання Науково-методичної ради та 14 засідань Експертно-перевірної комісії, з них 3 виїзні на базі архівних відділів: Шепетівської, Кам'янець-Подільської та Хмельницької райдержадміністрацій.

Відповідно до плану роботи колегії Держархіву здійснено заходи з надання методично-практичної допомоги архівним установам області: а саме: у м. Деражня, архівному відділу виконавчого комітету Нетішинської міської ради, трудовим архівам Новоушицької та Чемеровецької територіальних громад, Кам'янець-Подільської, Хмельницької, Шепетівської райдержадміністрацій, трудовим архівам Білогірської, Кам'янець-Подільської, Хмельницької територіальних громад та архівному відділу виконавчого комітету Шепетівської міської ради.

У 2022 році на засіданнях ЕПК розглянуто, схвалено та погоджено 536 описів справ постійного зберігання від установ області на 33720 од. зб., від 471 установи з кадрових питань (особового складу) – 27094 од. зб., особового походження – 120 од. зб. (579 док.), фотодокументів – 310 од. зб. (1065 од. обл.), фотодокументів – 23 од. зб. 102 од. обл., відео документів – 29 од. зб. (187 од. обл.), від 255 установ актів про виділення до знищення документів, не внесених до НАФ, які втратили практичне значення, не мають історичної цінності на 422130 справ і 64470 реєстраційних карток вхідних (вихідних) документів, 327 номенклатур справ, 168 інструкцій з діловодства, 410 положень про ЕК і архівний підрозділ установ, 345 історичних довідок та продовжень до них.

Джерелами формування НАФ архівних установ області є 2145 установ, підприємств, організацій, з них – 841 юридична особа, які передають документи на постійне зберігання. Кількість справ постійного зберігання, що знаходяться в архівних підрозділах установ області становить 206269 од. зб., з них понад встановлені строки зберігання 20543 од. зб.

За паспортними даними на 01.01.2023 року у Держархіві області зберігається 8219 фондів, 2046993 од. зб. документів постійного зберігання, у архівних відділах райдержадміністрацій 3150 фондів, 435207 од. зб. постійного зберігання та у архівних відділах міських рад 427 фондів, 87634 од. зб. документів постійного зберігання.

Архівісти області прийняли на державне зберігання 22051 од. зб. управлінської документації, 12125 од. зб. з кадрових питань (особового складу), 120 од. зб. документів особового походження відомих людей краю, 1389 од. обл. фото-, фоно-, відеодокументів.

Також у 2022 році приймалися від громад на гарантійне зберігання погосподарські книги. Так, від відділу Шепетівської райдержадміністрації прийнято 938 од. зб., від віддаленого робочого місця м. Ізяслав – 432 од. зб., архівного сектора м. Дунаївці Кам'янець-Подільської райдержадміністрації – 343 од. зб., від віддалених робочих місць Хмельницької райдержадміністрації м. Волочиська 41 од. зб., та м. Красилова 138 од. зб.

Впродовж 2022 року перевірено наявність та фізичний стан 58459 справ. Зокрема, у Держархіві області перевірено наявність та фізичний стан понад 23372 справ, у тому числі майже 8 тис. справ одного із найцінніших фондів – Ф. 230 «Подільське дворянське депутатське зібрання», в яких зберігаються дворянські книги.

Найбільші показники з перевіряння наявності документів в архівних відділах Хмельницької райдержадміністрації у віддалених робочих місцях м. Старокостянтинів (6747 од. зб.), м. Волочиськ (5557 од. зб.) та Шепетівської райдержадміністрації у віддаленому робочому місці м. Полонне (7104 од. зб.).

Продовжувались усі види ремонтно-реставраційних та консерваційних робіт з архівними документами. Так, реставраторами Держархіву області забезпечено реставрацію 11392 арк., ремонт 6533 арк., дезінфекцію 3152 арк. документів. В рамках заходів з ліквідації наслідків пожежі в Кам'янець-Подільському міському архіві відреставровано 4170 арк. 17 од. зб.

Продовжувались роботи із науково-технічного опрацювання та удосконалення довідкового апарату до відреставрованих справ Ф. 226 «Подільська казенна палата». Проведено інвентаризацію інших постраждалих фондів.

З урахуванням методичних рекомендацій Укрдержархіву проводилась робота з уточнення списків фондів архівних відділів райдержадміністрацій та міських рад, а також вивіряння відповідності номерів фондів, крайніх дат документів та їх фондових обсягів з обліковими документами та Списком фондів Держархіву області для поступового запровадження централізованого обліку документів Національного архівного фонду.

Проводилися роботи, щодо створення фонду користування на документи з паперовими носіями та описи справ довідкового апарату в електронному форматі. Впродовж 2022 року оцифровано 17985 од. зб. (318760 файлів) документів з паперовим носієм: з них 342 од. зб. (102168 файлів) Держархівом області. Оприлюднено 484 од. зб. (181500 файлів). Оцифровано 446 описів (10164 файлів). Оприлюднено 12 описів (25 файлів).

Упродовж 2022 року оцифровано документи, що користуються найбільшим попитом у запитувачів, зокрема книги державної реєстрації актів цивільного стану Красилівського, Полонського, Летичівського, Новоушицького, Городоцького, Деражнянського, Вінковоцького, Волочиського, Дунаєвецького районних відділів ДРАЦС та Кам'янець-Подільського і Хмельницького міських відділів ДРАЦС.

Державний архів Хмельницької області започаткував новий фонд «Колекція документів дитячого волонтерського руху «УКРАЇНА – це МИ!». До фонду зібрано 100 комплектів документів з різних регіонів області про неймовірні історії дітей, які наближають Перемогу України. Надходження документів триває. За зібраними документами буде підготовлено довідково-інформаційне видання.

Працівниками архіву формується також колекція документів з героїчного спротиву українців в російсько-українській війні. Станом на січень 2023 року в Державний архів області надійшло 230 анкет від архівних установ області, міських та селищних територіальних громад про воїнів-подолян, які загинули захищаючи цілісність та суверенітет України. Започатковано колекцію документів «Задля Перемоги», до якої надходять фото-, фоно- та відеодокументи від архівних установ області, що відображають події російсько-української війни.

Архівісти області активно популяризують документи через участь у роботі наукових форумів. У 2022 році взято участь у 9 наукових конференціях, круглих столах, симпозіумах, 3 загальнообласних презентаціях та 30 тематичних заходів з громадськістю.

Працівники Держархіву області активно долучаються до проекту Обласної військової адміністрації «Все для дітей», популяризуючи архівні документи через лекції, екскурсії та квести.

За архівними документами організовано 46 виставок, у т. ч. 20 Держархівом області, з них 5 виїзних та 12 в онлайн форматі.

Найкращі показники щодо організації виставкової діяльності є у Кам'янець-Подільському міському архіві (6), архівному відділі Хмельницької міської ради (4) та в архівному відділі Кам'янець-Подільської райдержадміністрації (3).

У 2022 році працівники архівів підготували 8 радіо-, 31 телерадіо- (з них Держархівом області – 30).

Продовжує видаватися Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». У 2022 році побачив світ 8 номер часопису.

Нині в процесі становлення громадянського суспільства в Україні актуального значення набуває розвиток інституту звернень гро-

мадян, який є основним каналом зв'язків громадянина й держави. До архівних установ області звернулися близько 35 тис. громадян. Архівними відділами райдержадміністрацій та міських рад виконано 18094 запити, з 7332 соціально-правового характеру. Найбільше запитів виконали Кам'янець-Подільський міський архів (2659) та архівні відділи Хмельницької (2188) і Старокостянтинівської (1397) міських рад. В читальних залах працювало 563 дослідники, в т. ч. 1 іноземний громадянин.

З 24 лютого 2022 року Держархів області припинив комунікацію щодо виконання запитів на інформацію з росією та білорусією.

Держархів області веде активну міжнародну діяльність. 26 листопада 2021 року за ініціативи голови Державної архівної служби України Анатолія ХРОМОВА між Державним архівом Хмельницької області та корпорацією Family Search Intemetional (США) підписано договір про співпрацю. Цією корпорацією для створення фонду користування оцифровано 17643 од. зб. (216592 файлів). Розпочато співпрацю з Благодійним фондом «Меморіал Голокосту «Бабин Яр».

За результатами міжнародної співпраці з Німеччиною, зокрема з благодійними організаціями Ukrainische Orthodoxe Kirchengemeinde e.V., Pilecki-Institut, Vitsche Berlin та Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Держархівом області отримано в якості допомоги сканер Epson V300, клейову стрічку для ремонту документів та японський папір для реставрації погорілих документів. Остання надає можливості реставрувати та склеювати пошкоджені аркуші архівних документів, проводити швидку консервацію та ремонт документів, зберігати паперовий характер оригіналу та можливість прочитання тексту.

Підвищенню інформативної відкритості Держархіву області сприяє активне висвітлення діяльності установи у соціальних мережах, постійне наповнення офіційного вебсайту оцифрованими архівними документами та довідковим апаратом до них, створення спеціальних рубрик.

Архівними установами вживалися заходи для зміцнення матеріально-технічної бази. Впродовж 2022 року заміну приміщень здійснено у м. Деражня, отримано додаткове приміщення на 11 м² у віддаленому робочому місці смт Білогір'я. Проведено ремонт приміщень двох архівосховищ віддаленого робочого місця смт Летичів площею 32 м². Ремонт пожежно-охоронної системи здійснювався у 4 будівлях архівних установ області.

В області функціонує 24 трудових архіви, з яких 19 – юридичні особи, штатна чисельність у яких складає 65 штатних одиниць.

У 2022 році трудовими архівами відремонтовано 11221 арк., оправлено та підшито 4757 од. зб., перевірено наявність 38560 од. зб.

Працівники трудових архівів області виконали 21341 запит. Найбільше запитів соціально-правового характеру виконали у Кам'янець-Подільському міському архіві (2395), трудових архівах Шепетівської (1907) та Дунаєвецької (1676) територіальних громад.

На 1 січня 2023 року в трудових архівах області зберігається 545428 од. зб. документів з кадрових питань (особового складу). Впродовж 2022 року прийнято 15094 од. зб. документів з кадрових питань (особового складу) від 137 ліквідованих установ області.

У звітному періоді замінено приміщення комунальній установі Деражнянської міської ради «Трудовий архів,» яке розташоване на другому поверсі пристосованого нежитлового приміщення комплексного багатопрофільного закладу позашкільної освіти Будинку творчості дітей та юнацтва Деражнянської міської ради на умовах оренди. Приміщення трудового архіву загальною площею 243,1 м² складається з двох архівосховищ в першому (154,7 м², 2-57 м²) та робочої кімнати (31,4 м²) в другому.

На жаль, щороку загострюється проблема відсутності вільних площ в архівосховищах, погіршуються показники заповнення складного обладнання, що у найближчій перспективі може зумовити припинення комплектування архівних установ області. Так, ступінь завантаження архівосховищ Держархіву області складає 99%, архівного відділу Кам'янець-Подільської райдержадміністрації – 94%, Хмельницької – 92%, Шепетівської – 98%, архівних відділів міських рад – понад 98%, у трудових архівах – більше 90%. Архівосховища у віддалених архівних підрозділах смт Віньківці, м. Городок, Хмельницької райдержадміністрації, смт Чемерівці Кам'янець-Подільської райдержадміністрації завантажені на 100% і потребують виділення додаткових приміщень.

Таким чином, будучи одним із найбільших за об'ємами архівних документів установ України, Державний архів області на високому рівні виконує як завдання з координації та розвитку архівної сфери області, так і інші, нетипові обов'язки, які впливають з необхідності реалізації державної політики в умовах воєнного стану.

Формування Національного архівного фонду, організація діловодства у понад 2 тис. установ області, забезпечення гарантованого державного зберігання більш ніж 2 млн. справ, облік, реставрація, цифровізація та популяризація архівних документів, використання їх інформації для соціально-правового захисту тисяч наших співгромадян, створення страхового фонду документів, наукова, виставкова, екскурсійна робота – ось неповний перелік напрямків успішної роботи архівістів області у минулому році.

У тісній співпраці із місцевими органами влади забезпечено якісну адаптацію архівної системи області до функціонування у непростих реаліях воєнного часу, вживаються усі можливі заходи для збереження фахового складу системи, розвитку її матеріальної бази.

Список використаних джерел:

1. Наказ від 21.07.2022 №280 «Про обласну програму розвитку архівної справи на 2022-2025 роки» (27.07.2022). URL: https://www.adm-km.gov.ua/doc/orders/2022/06/238n_280622.pdf (дата звернення: 07.04. 2023).

2. Наказ від 28.06.2022 №238 «Про програму формування страхового фонду документації Хмельницької області на 2022-2025 роки». URL: https://www.adm-km.gov.ua/doc/orders/2022/06/238n_280622.pdf (дата звернення: 07.04. 2023).

3. Про внесення змін до розпорядження голови районної державної адміністрації від 01.12.2021 №281/2021. URL: https://rada.info/upload/users_files/21319591/8c1b7a564a7cd3821e3e151bcd5b6960-123.pdf (дата звернення: 06.04. 2023).

Summary. *The article analyzes the activities of archival institutions of the region in 2022, changes in the structures of archival departments of regional state administrations, the number of archival employees, the work of advisory bodies: EPK and the scientific and methodical council, the performance of atypical functions by the archive, participation in scientific forums, appearances on TV and radio- transmissions, fulfillment of requests from legal entities and individuals.*

Key words: *State Archive of Khmelnytskyi Region, Expert – verification commission, Call-center, requests, articles, telecasts.*

УДК 930.25(477.43-21)«2003»

О. В. Войтович

Державний архів Хмельницької області

ORCID: 0009-0005-8292-0824

ІДЕНТИФІКАЦІЙНО-РЕСТАВРАЦІЙНІ РОБОТИ З ДОКУМЕНТАМИ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ У ПОЖЕЖІ В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ МІСЬКОМУ АРХІВІ У 2003 РОЦІ

Анотація. *У статті є висвітлено питання подолання трагічних наслідків пожежі 2003 року в одному з архівосховищ колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву. Зроблено спробу об'єктивно висвітлити проміжні підсумки ідентифікаційних та реставраційних робіт з постраждалими документами.*

Ключові слова: *Державний архів Хмельницької області, Кам'янець-Подільський міський архів, пожежа 2003 року, ідентифікація, реставрація, фонд 226.*

Проблеми збереження архівної спадщини, які ніколи не втрачали своєї актуальності на теренах України, сьогодні, у час війни Українського народу за право на існування, набувають особливого значення. Архіви нашої держави перебувають під загрозою знищення і потребують захисту, їх можлива втрата через російську агресію прирівнюється до культурного геноциду нації, втрати її ідентичності.

Фахівцями Державного архіву Хмельницької області (далі – Держархів області) продовжують докладатися зусилля для ліквідації наслідків пожежі 2003 року в Кам'янець-Подільському міському архіві, що визнана гуманітарною катастрофою європейського масштабу та подібної якій архіви України не знали з часів Другої світової війни.

Нагадаємо, що у пожежі 10 квітня 2003 року в культовій споруді – костелі францисканців, частина якого використовувалась Кам'янець-Подільським міським архівом у якості архівосховища, було знищено або пошкоджено понад 100 тис. справ п'яти найцінніших фондів – унікальної джерельної бази з історії України кінця XVIII – початку XX століття, що становило 17% від загальної кількості фондів архіву: 53329 справ Ф. 226 Подільська казенна палата (1795-1919 рр.), 27599 справ Ф. 112 Подільське губернське з селянських справ присутствіє (1861-1919 рр.), 10784 справи Ф. 228 Канцелярія Подільського губернатора (1796-1917 рр.), 70 справ Ф. 678 Подільський військовий губернатор (1796-1845 рр.), 9443 справи Ф. 249 Кам'янець-Подільська міська управа (1874-1920 рр.) [15, с. 105, 106]. Зазначені фонди містили важливі відомості про економічний розвиток, населення, соціальні процеси однієї із найбільших губерній на території України, та мали важливе значення для дослідження історії усїєї Східної Європи.

У ході ліквідації пожежі, пошкоджені вогнем та водою документи були заморожені, а згодом просушені. У процесі просушування та розбору справ (окремих аркушів) приймали участь не лише архівісти, а й не фахівці (учні, студенти, працівники агрофірми), що призвело до високого ступеню розпорошеності документів. Як правило, у кожній сформованій коробці чи в'язці знаходилися фрагменти та окремі аркуші різних справ часто різних фондів. Так звані умовні одиниці нерідко являли собою довільний набір аркушів зі справ різних фондів.

Згодом, наприкінці 2003 року, згідно наказу Держкомархіву від 14.04.2003 р. № 56, у Держархів області були переміщені мільйони обгорілих та пошкоджених водою аркушів близько 38,7 тис. так званих умовних одиниць зберігання (справ), та лише 155 неушкоджених справ зазначених фондів.

Масштаби катастрофи і сьогодні усвідомити непросто. Переживши століття, унікальні, за змістом, архівні документи, стали жертвою халатності і безвідповідальності посадових осіб та грубого порушення правил протипожежної безпеки [15, с. 106]. Порівняти втрати ми можемо хіба що із наслідками Другої світової війни, під час якої лише у Проскурівському міському та районному архівах знищено понад 330 тис. справ (1867 фондів за 1800-1941 роки) [1, с. 6], повністю були втрачені матеріали Проскурівського історичного архіву (1200 фондів, 230 тис. од. зб.) [1, с. 29].

До слова, свій внесок у нищення архівної спадщини зробили й російські окупанти під час тимчасової окупації Херсонської області у 2022 році. За словами очільника Державної архівної служби України Анатолія Хромова, російські мародери викрали від 30 до 50 % усіх документів, що зберігалися у фондах Державного та інших архівів Херсонської області. Факт мародерства російських окупантів по відношенню до культурної спадщини України, що зберігалася в Херсонських обласних краєзнавчому та художньому музеях, а також архівів порівнюється з масштабною крадіжкою нацистами культурних цінностей у Херсоні за часів Другої світової війни [7].

У цьому контексті не можемо не згадати факт навмисного підпалу Державної публічної бібліотеки АН УРСР у 1964 році, внаслідок якого було безповоротно втрачено 388 тис. од. зб. книжкового фонду бібліотеки, зокрема й частина українських книжок з фонду «україніки» [9, с. 309].

У 2003 році Держархів області опинився в ситуації, в якій ніколи не був жоден інший вітчизняний архів. Зрозуміло, що ані методики з відновлення пошкодженого інформаційного масиву, ані практичного досвіду у працівників установи не було. Після розробки та затвердження Держархівом області у 2004 році Методичних рекомендацій для роботи з документами, які постраждали від пожежі [12, с. 4], що включали в себе критерії визначення фондової належності документів, принципи ідентифікації умовних одиниць за описовими статтями старих описів, систематизації аркушів в межах умовної одиниці та реставрації, розпочалася безпосередня робота по відновленню пошкоджених документів (ідентифікація, реставрація, створення інформаційної бази даних).

Попри дівість розробленої методики, в процесі робіт стало очевидним, що способи фондування та описування справ різних фондів не дозволяють застосувати універсальну, єдину для всіх п'яти постраждалих фондів, методику відновлення документального масиву.

У цьому зв'язку, в 2007 році було розроблено Методологічні принципи здійснення комплексу ідентифікаційних, реставраційно-

відновлювальних робіт документів НАФ, ушкоджених пожежею в Кам'янець-Подільському міському архіві [12], за якими, з урахуванням розроблених УНДІАСД у 2005-2007 роках положень методичних посібників щодо консерваційно-профілактичного і реставраційного оброблення документів НАФ, пошкоджених під час надзвичайних ситуацій [10] і боротьби зі шкідниками та плісневими грибами [17], й до сьогодні відбуваються ідентифікаційно-реставраційні роботи з постраждалими документами.

Ідентифікація обгорілих документів включає в себе виявлення відповідних справ, фрагментів та аркушів, систематизацію аркушів всередині справи, редагування та переклад на українську мову заголовків справ, складання тимчасової картки, проставлення відмітки в описі про ідентифікацію, занесення справи до рукописного та електронного списків ідентифікованих справ.

Поаркушний розбір фрагментів справ є надзвичайно складним, трудомістким та шкідливим для здоров'я процесом, який потребує високого рівня історичних знань, ґрунтовного розуміння засад функціонування системи державних установ Російської імперії та досвіду науково-технічної роботи з архівними документами кінця XVIII – початку XX ст. Висвітлюючи питання ідентифікації документів, неможливо оминати увагою постать відомого подільського архівіста Юрія Руденка, який значну частину свого життя присвятив роботі з постраждалими документами, ідентифікація яких після пожежі практично цілком є його особистою заслугою.

Обравши пофондовий принцип роботи, що на практиці означав суцільний перегляд всіх коробок та в'язок з метою виявлення справ, фрагментів та аркушів кожного із п'яти постраждалих фондів, найбільш перспективних для першочергової ідентифікації, на початку 2016 року розподіл справ за фондами було повністю завершено.

У процесі розподілу виявилось, що ледь чи не в кожній коробці чи в'язці містилися фрагменти ревізьких казок Ф. 226, які й стали наступним об'єктом ідентифікації за поетапною схемою: повіт – рік – соціальний стан – одиниця зберігання. Попередню ідентифікацію погорілих ревізьких казок у кількості понад 1,6 тис. справ було завершено у 2020 році. Водночас, слід зазначити, що значна частина ідентифікованих ревізьких казок ще потребує додаткового поглибленого науково-технічного опрацювання.

Передбачалося, що ідентифікація ревізьких казок завершить роботу з Ф. 226. На жаль, цього не трапилося, оскільки пофондовий розподіл показав, що залишається велика кількість фрагментів справ та окремих аркушів справ цього фонду, ідентифікувати належність яких вкрай складно.

На момент підготовки цієї статті, фахівцям Держархіву області вдалося ідентифікувати та описати 39137 ум. од. зб. документів Національного архівного фонду, ушкоджених пожежею. Зокрема, по Ф. 112 «Подільське губернське у селянських справах присутствіє» ідентифіковано майже 6,5 тис. справ, або 23 % від кількості справ, що перебувають на обліку, по Ф. 226 «Подільська казенна палата» – понад 32 тис., або 60 % облікованих справ.

Слід зазначити, що об'єктивна оцінка сучасного стану масиву пошкоджених документів після 18 років ідентифікаційно-реставраційних робіт є більш обнадійливою, ніж у 2003 році та дозволяє прогнозувати, що близько 60 % аркушів документів ушкоджених справ можливо та доцільно (з огляду на отримані ушкодження) реставрувати.

Згідно доручень Президента України від 12.06.2003 № 1-1/707 та Прем'єр-міністра України від 17.06.2003 № 35656 у Держархіві області в 2004 році було створено та укомплектовано необхідним технологічним обладнанням Центр реставрації пошкоджених документів НАФ [8]. Проте штатних працівників для зазначеного центру не було виділено. Крім того, через відсутність достатнього фінансування залишились не виконаними дві цільові програми, які передбачали заходи з ліквідації наслідків катастрофи – «Обласна цільова програма ліквідації катастрофічних наслідків пожежі у Кам'янець-Подільському міському архіві на 2007–2011 роки» та «Обласна програма розвитку архівної справи на 2011–2015 роки» (за винятком придбання сучасного книжкового сканера планетарного типу для оцифрування ушкоджених документів).

Накопичений реставраторами Держархіву області специфічний досвід та їх високий фаховий рівень дали змогу повернути до життя оригінали багатьох пошкоджених документів. Разом з тим, незважаючи на ефективну роботу реставраторів та виконання відповідних планів з реставрації, аналіз динаміки результатів реставраційних робіт щодо ушкоджених документів свідчить про повну невідповідність кількості задіяних у цьому напрямку фахівців (3 штатн. од. у 2022 році) масиву ушкоджених документів, що очікують на реставрацію. Темпи реставрації складають 4–6 тис. аркушів погорілих документів на рік. Так, на сьогодні, відреставровано лише 5,5 % від загальної кількості ушкоджених пожежею справ, а для повного завершення робіт необхідно понад 200 років.

Одним із найцінніших зібрань архівних документів Держархіву області є Ф. 226 «Подільська казенна палата». Проте, ще задовго до пожежі, у період після Другої світової війни, його не оминули «захо-

ди з експертизи цінності», проведені місцевими архівістами у кра-
сних традиціях радянських макулатурних кампаній 1920-х років.
Так, якщо на початок 1949 року у фонді обліковувалось 87496 од.
зб. (у тому числі неописаних – 18113 од. зб.) [16]. Внаслідок систе-
матичного вилучення справ для знищення, уже на початку 1970-х ро-
ків Ф. 226 містив лише 53329 справ за період 1795-1919 років [6, с.
122]. Справи Ф. 226 описані за 82 далекими від досконалості описа-
ми, що не додають оптимізму архівістам: 78 з них – рукописні, 66
описів включають справи, систематизовані за датою завершення
діловодства, 4 описи вміщують справи за всі роки існування фондо-
утворювача та систематизовані за початковою датою діловодства,
12 описів охоплюють документи за 3-5 років, причому кожен річ-
ний розділ розпочинається з № 1, кількість аркушів у справах на
поставлена в жодному описі [12, с. 4, 5].

Документи ревізького відділу Подільської казенної палати мі-
стять рекрутські і посеймейні списки, інформацію про зарахування
окремих осіб до купецьких, міщанських та інших станів, переведен-
ня селян у володіння від одних поміщиків до інших, зміну власників
маєтків, проведені ревізії (переписи населення) 1795, 1811, 1816,
1834, 1850 і 1858 років селян, шляхти, духовенства (ревізії 1795 та
1811 років), купців, міщан, громадян та однодворців (дрібною шлях-
ти). Ревізькі казки користуються особливою цікавістю з боку нау-
ковців, краєзнавців, генеалогів та інших дослідників, оскільки саме
вони містять персональні дані, які стосуються складу сім'ї, дат на-
родження, шлюбу, смерті членів родини, інформації про внутріш-
ньородинні зв'язки. Також вони надійним джерелом інформації для
дослідження демографічних процесів.

Основна частина ревізьких казок сьогодні знаходиться на
зберіганні у державних архівах областей та є складовими, переважно,
фондів повітових судів, губернських і повітових казенних палат,
казначейств та ревізьких комісій. До прикладу, у Ф. 118 «Волинська
казенна палата» Державного архіву Житомирської області збері-
гаються майже 400 справ ревізьких казок за 1795–1888 роки
[3, с. 62]. У фондах повітових судів та казначейств Державного
архіву Вінницької області наявні понад 80 справ, які містять кілька
сотень ревізьких казок селян повітів Подільської губернії за 1794–
1920 роки, ще понад 80 ревізьких казок за різні роки наявні у
справах п'яти фондів повітових ревізьких комісій [11, с. 175]. Фонди
губернського та повітових казначейств, повітових судів, магістратів
Київської губернії, що зберігаються у Державному архіві Київської
області, містять ревізькі казки з 1788 року до другої половини
XIX ст. [4].

За описами, Ф. 226 до пожежі містив понад 2010 справ з ревізькими казками, з яких вдалося попередньо ідентифікувати фрагменти майже 1780 справ.

На жаль, ми не можемо сьогодні визначити рівень повноти реставрованих справ порівняно з оригіналами, оскільки, як зазначалося вище, описи Ф. 226, передані свого часу з Кам'янець-Подільського міського архіву, не містять інформації про кількість аркушів у справах фонду. Тож про реальні об'єми втраченого ми можемо лише здогадуватися. Додамо також, що безповоротно втрачено співставну з ревізькими казками кількість справ з посімейними, рекрутськими списками, іншими переписами, реєстрами та узагальненими відомостями, що містили унікальну персональну інформацію.

На сьогодні реставровано фрагменти понад 600 справ (більше 110 тис. аркушів) ревізьких казок згідно актуального опису. Наповнюваність сформованих по-суті заново справ із відновлених фрагментів суттєво різниться. Справи містять як, ймовірно, майже повні ревізькі казки по окремим населеним пунктам, так й інформацію про окремих осіб. До прикладу, типова для середини 1860-х років справа № 6376 (у трьох томах, сукупно 616 аркушів), містить ревізькі казки лише 189 родин (більше 870 осіб, у т.ч. 260 – з м. Вінниця), які мешкали у понад 60 населених пунктах Вінницького повіту Подільської губернії [14].

Значну інформативну цінність складають такі групи реставрованих у 2004–2022 роках справ (документів) Ф. 226 (по населених пунктах Подільської губернії): ревізькі казки шляхти, духовенства, однодворців, міщан, селян (у т.ч. купців, ремісників, цехових, а також додаткові) за 1795–1902 роки; єврейський перепис 1875 року; рекрутські списки за 1832–1877 роки; посімейні списки за 1852–1910 роки; справи про зарахування до податних станів, товариств населених пунктів та інших питань, що стосуються окремих осіб.

Науково-технічне опрацювання реставрованих справ ще має не досягнуті цілі. Окрім, власне, реставрації ушкоджених ревізьких казок, Держархів області ставить мету оцифрування реставрованих справ та справ страхового фонду, створення елементів довідкового апарату до них, який включатиме внутрішні описи, удосконалення описів Ф. 226, підготовку відповідних іменного та географічного покажчиків.

У 20-ті роковини гуманітарної трагедії ще раз підкреслимо, що пожежа у Кам'янець-Подільському має закарбуватися уроком для всіх, хто займається архівною справою та приймає управлінські рішення у цій сфері. І хоч цей урок не вдасться виправити нікому, ми

повинні докласти усіх зусиль для повернення до життя та уведення в науковий обіг цієї надзвичайно цінної частини нашої історичної спадщини.

Список використаних джерел:

1. Архівна справа на Хмельниччині : збірник документів, матеріалів і світлин / редкол.: Баженов Л. В., Байдич В. Г. (відп. ред.), Завальнюк О. М. (наук. ред.) та ін. Хмельницький : ТОВ «Поліграфіст-2», 2012. 416 с.

2. Шевчук Б. Л. Волинська казенна палата наприкінці XVIII – у 60-х рр. XIX ст.: структура, повноваження та соціальні наслідки діяльності. Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Кам'янець-Подільський, 2018. 20 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shevchuk_Bohdan/Volynska_kazenna_palata_naprykintsi_XVIII_u_60_kh_rr_XIX_st_struktura_povnovazhennia_ta_sotsialni_n.pdf (дата звернення: 10.01.2023).

3. Державний архів Житомирської області : анотований реєстр описів : фонди дорадянського періоду. Житомир : «Волинь», 2009. 164 с.

4. Державний архів Київської області : анотований реєстр описів. Т. 1. : фонди дорадянського періоду. Київ, 2014. 572 с.

5. Державний архів Хмельницької області : анотований реєстр описів. Т. 1. : фонди колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву періоду до 1917 року / Авт.-упорядн.: О. Качковський (керівник), Ю. Руденко, Є. Франкевич. Київ, 2003. С. 400.

6. Державний архів Хмельницької області : путівник. Т. 1. / Відп. ред. Г. Осадча; Наук. ред. П. Слободянюк; Авт.-упоряд.: Л. Баланюк, І. Бортник, Н. Кузьміна, О. Миськова, С. Михайлова, Ю. Олійник, Г. Осадча, В. Рага, Ю. Руденко, П. Слободянюк, Л. Снігур. Київ ; Хмельницький, 2007. 609 с.

7. DerStandard. Kunstraub in der Ukraine: Die Plünderung in Putins Namen. URL: <https://www.derstandard.at/story/2000142742838/kunstraub-in-der-ukraine-die-pluenderung-in-putins-namen?fbclid=IwAR3ZQz1W7kOKczlILR54aj9r7rCyB-leSZl3jnsR9V7PiX04hajt1ReM7E4> (дата звернення: 20.03.2023).

8. Доручення Президента України від 12.06.2003 №1-1/707. URL: <https://old.archives.gov.ua/Law-base/President/index.php?2003-1-1-707> (дата звернення: 12.02.2023).

10. Історія Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 1941-1964 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко; НАН України; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Київ : Наукова думка, 2003. 357 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001887> (дата звернення: 05.04.2023).

11. Консерваційно-профілактичне і реставраційне оброблення документів Національного архівного фонду, пошкоджених під час надзвичайних ситуацій : метод. рекомендації / Держкомархів України, УНДІАСД ; уклад.: О. П. Володіна, Л. В. Терещук, А. М. Яценюк, Г. А. Шекун. Київ, 2006. 25 с.

12. Легун Ю. В. Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. Монографія Вінниця : О. Власюк, 2005. 516 с.

13. Методологічні принципи здійснення комплексу ідентифікаційних, реставраційно-відновлювальних робіт документів Національного архівного фонду, ушкоджених пожежею в Кам'янець-Подільському міському архіві: досвід, проблеми, перспективи. ДАХМО. Ф. Р-1530. Оп. 6. Спр. 457.

14. Про пошкодження приміщень ревізького відділення Подільської казенної палати. ДАХМО. Ф. 226. Оп. 2. Спр. 69.

15. Ревізькі казки колишньої шляхти Вінницького повіту Подільської губернії за 1864 рік. ДАХМО. Ф. 226. Оп. 79. Спр. 6376.

16. Слободянюк П. Я., Михайлова С. Р. «Чорний» четвер. Пожежа в Кам'янець-Подільському міському архіві 10 квітня 2003 року: причини, наслідки, уроки. (Документи. Матеріали. Публікації). Хмельницький, 2009. 370 с.

17. Справа фонду 226 Подільська казенна палата. ДАХМО.

18. Ураження документів плісневими грибами та заходи з охорони праці під час роботи з ушкодженими документами : метод. рекомендації (для працівників архів. установ) / Держкомархів України, УНДІАСД; НАН України; Ін-т мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного; уклад.: О. П. Володіна, Н. М. Жданова, Т. О. Кондратюк. Київ, 2005. 48 с.

***Summary.** The main task of the system of archival institutions is to ensure the guaranteed preservation of archival documents and other archival materials on various information carriers. The organization of restoration of archival documents with the use of modern technologies and materials is an integral part of the complex of activities for the storage of archival property. The purpose of the article is to highlight the issue of overcoming the tragic consequences of the 2003 fire in one of the archives of the former Kamianets-Podilskyi city archive. An attempt was made to objectively highlight the intermediate results of identification and restoration work with the affected documents.*

***Key words:** State archive of Khmelnytskyi region, Kamianets-Podilskyi city archive, fire of 2003, identification, restoration, fund 226.*

В. В. Галатир

Державний архів Хмельницької області

ORCID: 0000-0002-7644-6151

**ДОСЛІДЖЕННЯ ВЛАСНОГО РОДОВОДУ
Я. ТОКАРЖЕВСЬКИМ-КАРАШЕВИЧЕМ В УКРАЇНСЬКИХ,
ПОЛЬСЬКИХ, РОСІЙСЬКИХ ТА ПРИВАТНИХ АРХІВАХ**

***Анотація.** У статті висвітлено спроби дослідження власного родоводу та встановлення приналежності до князівського титулу Яном Токаржевським-Карашевичем упродовж 20-40 рр. ХХ ст. на основі виписок із родовідних архівних матеріалів та документів архівних установ Європи.*

***Ключові слова:** Я. Токаржевський-Карашевич, князівський титул, архівні установи, родовід.*

Як сьогодні, так і століття тому, дослідження свого родоводу було досить актуальним питанням. Ще більш важливим воно було для державних діячів, які походили із титулованої знаті. Таким прикладом може слугувати віднайдена інформація про пошук та доведення своєї приналежності до князівських родів Яна-Стефана-Мар'яна Стефановича Токаржевського-Карашевича (24.06.1885–18.11.1954) – громадського і політичного діяча, дипломата, історика, геральдиста, уповноваженого міністра-керуючого Посольством УНР в Туреччині, керуючого Міністерством закордонних справ УНР в екзилі, Голови Делегатури Антибільшовицького блоку народів у Великій Британії. Як відомо із загальнодоступної інформації, він відносив себе до давнього литовського роду Токарів, спорідненого з родом Радзивілів пов'язаного із Україною ще з XIV століття. Рід Токаржевських відносився до шляхетського гербу Труби (Trąbki, Tuba, Tres Tubae, Tria Cornua, Trzy Trąby, Tubae). Варто відзначити, що пошукача цікавили різні шляхетські титули, він цінував своє князівське походження та членство в Мальтійському ордені [6, с. 186].

Безперечно, що Ян Токаржевський розпочав дослідження свого роду ще з юних років на основі аналізу різних архівних документів. Робота продовжувалася із дослідження власних родинних архівів після повернення з навчання у Європі та здобуттям ступеня доктора філософії і доктора політичних наук. Досліджуючи родовід Токаржевських-Карашевичів, пошукач не оминув документи Подільського дворянського депутатського зібрання. Сьогодні вони зберігаються в Державному архіві Хмельницької області у фондї 230, справі 6604 «Дворянство Токаржевських-Карашевичів». Тут є інформація про генеалогічну лінію роду на території Подільської

губернії, земельні володіння, посвідчення, прохання в різні інституції, виписки із родовідної книги та схема родинного дерева [3].

Відомості про родинний архів (зокрема в с. Грушка) та зміст цих документів, подаються самим Токаржевським у науковій статті «Сокілець над Ушицею» на польській мові в ілюстрованому щомісячнику присвяченому культурі, краєзнавству та особистостям «Litwa i Rus» який вийшов друком в 1913 р. у Вільно [2]. З початком Української революції родинні архіви перебували у маєтках Токаржевських. Під час еміграції, найцінніші документи із родинного архіву власники забрали із собою, проте частина все таки залишилася в Чабанівському маєтку. Впродовж 20-х рр. будівлі маєтку були повністю знищені, тоді й знищено частину архівних документів [4].

У цей час родинний архів Токаржевських-Карашевичів зазнав найбільших втрат, було розграбовано документи XVII-XIX ст. В 30-40 рр. XX ст. відомо, що працюючи на різних дипломатичних посадах основні документи, що вціліли із родинного архіву Ян Токаржевський-Карашевич зберігав у себе й перевозив відповідно у місця проживання (Париж, Рим, Лондон). У 1943 р. частина документів із родинного архіву вчергове була пограбована, коли родина Токаржевського переїхала в м. Падуя [7]. Після смерті Я. Токаржевського-Карашевича у 1954 р. в Лондоні частина архівних джерел згодом потрапили до архіву Наукового товариства імені Т. Шевченка в США (Нью-Йорк) (Shevchenko Scientific Society Library and Archives), який було засновано у 1948 р. Інша частина архівних джерел про постать Я. Токаржевського та його родину зберігаються в Українському науковому інституті Гарвардського університету [8].

Саме в цій установі, нами, в боксі 8, папці 75, було виявлено комплексне дослідження, власноручно написане та складене Я. Токаржевським-Карашевичем під назвою: «ХЕОУСКОВ, тобто історично генеалогічний опис подій з X по XX століття християнської ери на Литві та Україні з родом (Торшпрунчів-Остиків-Карашевичів) великих князів Литовських, Жмудських та Руських Українських, князів на Кутові і Токарах Токаревських, зв'язаних з гідних довіря авторів, літописців, істориків, генеологістів, геральдиків та географів, рівно як і з архівних матеріалів збережених по державних українських, польських і російських та різних приватних актохранилищах». Автор розпочав працювати над ним 15 вересня 1923 р. у Тарнові, закінчив – 1941 р. в Римі. Дослідження поділено на передмову та основну частину.

Мету, з якою почав свого часу складати ці замітки про свій рід, автор обумовлює тим, що українське суспільство взагалі не було зна-

йоме з генеалогічними студіями. Українське середовище – урядово-универівське, в якому йому довелося працювати після 1917 року поняття не мало про його родину. Тому автор хотів їм дати в доступній формі викладений родовід, пов'язаний з минулим величезної території, що тягнеться від Балтійського до Чорного моря і показати цим, що права людей на творення історії народів залежить не від політичного авантюризму, не від демократичного хаосу, а власне, від тієї дідичної з кров'ю історичної традиції. Далі з огляду на обмеженість наукової статті подаємо мовою оригіналу найцікавіші уривки із власне самого дослідження:

«Отокар князь Литовський кінця XIV-го віку отримав при поділі Князівських уділів з земель Князівства Ятвяжського, з так званого Підляшшя – себто з тої Литовської Мархії, що прилягала до польських земель – в сьогоднішній Берестейщині, землі які отримали назву Токари, всі його імені...»

Остик (Войшунд – по хрещенню Христин Гризир) це одна з видатніших постатей на Литві кінця XIV і початку XV. Один з творців Унії з Польщею і перших Литовських Сенаторів. Жив він коло ста років по підрахунку М. Нарбута від 1345 до 1442 року... Хрестився він згідно з даними Радивиллів в 1387, а згідно з дослідями Нарбута в 1386. Проф. Семкович каже, що з іменем Христина виступає лише після 1411 р. Серед нащадків його одні були довгий час православними і греко-католиками інші ж стали римо-католиками а потім деякі навіть протестантами. Одначе той факт що були східного обряду доказує що це була їх первісна віра. Остик, в 1392 начальствує над військом литовським проти німецького ордену; в 1396 і 1398 підписує перемир'я та мир у Саліні; в 1401 виступає як один з головних творців Унії з Польщею, тоді він стає Гетьманом і найвищим Маршалом; в 1404 підписує умову у Ратярі в справі Литовсько-Польської Унії; в 1411 році приймає жваву участь при Витовті в боротьбі з Німецьким Орденом і підписує договір в Торуні. Слід звернути увагу на автентичну досі збережену печатку Остика, на якій навкруги гербової парчі з «Трубами» є лиш латинський напис «lig. Cleruhini Ostyk de Kernow». Починаючи від титула і залишаючи назву «de Kernow» він зазначав цим своє безсумнівне, князівське походження і своє удільне володіння Князівством Керновським, яке в той час знаходилось в руках найбільш у коханого Володисловом Ягайлом його брата Андрія Вігупта, що і збільшувало значіння цього князівського уділу. Можливо, що так як більшість величезних маєтків Остика знаходиться навкруги Кернова мав він і в самому Кернові двір. Досі там показують руїни Остикового замку і гору Лідяйкову. Досі існують там легенди про Лісника Великого Жерця який мав помер-

ти в Кернові. В 1418 є віленським Каштеляном та Ушпольським та Пенянським Старостою (обидва ці староства залишаються дідинно у його нащадків); В 1413 році він був прийнятий на знаменитому Сеймі в Городлю до ради Йорданів і з того часу вживає герба відомого під назвою «Тромби», «Труби»; Чи після 1418 він зрікся Віленської Каштелянії не відомо бо в 1422 він підписує трактати в Мельнику і в Христомелі без жодного урядового титулу; Виступає завжди при Королі та при Витовті на історичному конгресі в Луцьку в 1431 р. та підписує замирення з Князями Литовсько-українськими в Чарториську в 1432; В 1442 році пише заповіт частину своїх володінь відписуючи де кому з своїх синів та в тому ж році дружині своїй Ганні.

Ми знаєм, що не було ні одної події в його частій Литовській державній політиці в якій би Остик участі не приймав. Він був одним з близьких співробітників Витовита; був разом з Вигмунтом Корибутом в Чехії; був так само якийсь час прихильником Зигмунда Кейстутовича а потім багато поміг Казіміру Ягайловичу стати Великим Князем. Дехто з його нащадків тримався близько Свидригайла, але Остик дуже швидко від нього відстав. Маючи напевно кілька жінок та живуче майже сто років мав Остик напевно більш ніж шість синів яких йому приписують історики. В цих двох поколіннях нашого роду як бачимо беруть свій початок різні його галузі які відділилися попри й мали різні прізвища і під ними стали історичними. Як Князі Радивилла, Нарбути, Петкевичі, Комаєвські, Рудомини – Дисятські; Русили Вонковицькі т. і. яких де які галузі позмінляли герб або пододавали до нього різні додатки, як різні галузі Токаржевських. Центр володінь Остикового сина (Олександра Отокара) Олехни Токара – названий від його імені Токарами, лежить в 45 верстах на північ від Берестя над Бугом званого литовському. Від цих Токар взяли ми наше прізвище. Спершу писали його так як вимовляє місцеве українське населення «Токаревські Князі» Ще в XVII віці в тодішніх «руських» актах називають нас Токаревськими що потім в польськми письмі в польськми і латинськми документах стає «Tokarzewski» як цього вимагає польська мова. Коли після поділу Польської держави треба було писати наше прізвище по-російськи, частина представників нашого роду тих що переселились на Полтавщину почали писатися Токаревськими, натомість ці що пішли на правобережжю писалися Токаржевськими.

Ми залишили форму Токаржевські бо було б неможливим скасувати на протязі віків засвоєну польську форму зафіксовану в величезній кількості латинськми і польськми, та інших чужомовних документів. Як голова роду та як властивий Князь на Токарах, на жаль не володіючий вже ними, я заховав трохи архаїчну форму: Ян (Іван) з Токар Токаржевський Карашевич; Jan z Tokar Tokarzewski Karaszewicz;

Joannes de Tokary Tokarzewski Karaszevicz. Більшість українців, маючи жодної підготовки історичної до цивілізованого життя, нічого не розуміє в цій формі мого прізвища і називає мене наприклад Токарь, «Пан Токарь», або «Князь Токарі» чи «Токарій». Роблять це ж не тільки цілком прості люди, але українські Міністри і Генерали, як напр. Капустянський, та інші.

Так само не раз помилялися люди пишучи наше прізвище навіть в урядових документах, в польських дуже часто бувало що називали моїх предків Токаревськими та Карасевичами до такої міри, що деякі з них самі засвоювали форму «Карасевич», помимо явного абсурду. Карасевичами часто називали нас селяни на Поділлі і Жиди з явного польського впливу. Затримуюсь над цими помилками аби звернути увагу на можливість деяких випадків що знаходитимуться документи з цими помилками які відносяться все ж таки до моєї родини. Не раз наші брати галичани писали наше прізвище «Токажевський», що розуміється теж не витримує критики бо коли хтось хоче передати польський звук = рз як ж, то повинен теж скасувати м'який знак після с якого нема в польському ski і т. д. Найбільш логічним було би вернутися до старої української форми Токаревський, але я вже доживу віку не міняючи ані форми прізвища, ані тих моїх переконань українського патріота який не зміню, вважав і вважатиму що *conditio sine qua non* (стан без нього) існування української нації є її порозуміння з націями Польською, Литовською і Білоруською, їх союз проти нації російської. Події останнього часу на зміну цих переконань впливати не можуть. (3.1. 1941).

Так, розуміючи історію нашого роду від X-го до XV-го віків бачимо як військові і державотворчі здібності наших предків створили на холодному балтійському побережжі державу Литовського народу яка витримуючи натиск германізму підбила під свою владу величезні білоруські і українські простори дала цим просторам змогу довший час опертися московському «збиранню руських земель», дала Польщі силу в боротьбі з тою ж германською небезпекою. Ця ж держава дала своїх князів Польщі, Чехії, Угорщині. На останній час цього народу припадає врятування і втілення до Литовського народу решток Ятвягів врятованих від німецько-польської бойни: за цей теж час наші безпосередні предки Князі на Кернові займають в Литовській державі найвищі пости: «Великого Жерця – як Гмитовт Лиздейко, верховних начальників війська як його син і внук, Маршала і віленського каштеляна, як Христин Остик, вищих двірських урядовців як Токар і його син Івашко. Легенда каже що Лиздейко порадив Гедимінові заснувати місто Вильню і перенести туди свою резиденцію. На ці покоління припадає теж споріднення з польськими Пяста-

ми, Галицькими та Вітебськими Рюриковичами, з родиною Гедиміна, та з Ногайськими Ханами, через які ми являємося нащадками не тільки всіх найстаріших європейських династій але і Монгольської і походимо від Чингіз Хана.

До Симона Великого та до перших років XVII в. простягається епоха першого роздвінення роду який заховаючи ще свої володіння на Підляшшю ступнево влягає в шляхецьку дрібноту не піднімаючись вище подкоморства – повітового «*princeps nobilitati*» як звали подкоморія – і цим помалу виходить зі сфери найвищого панства до якого належав в епосі попередній. Є ця епоха коли майже вся наша родина є православна, коли фундує православну церкву в Токарах з яких майже не рушається. Католиком стає власне Симон Великий, Підкоморій Короля Зигмунта III, сторонник Унії релігійної і її пропагатор приятель Князів Слуцьких. Від нього аж до XIX віку в більшості предки наші залишаються вірними східному обрядові помимо навіть близьких стосунків з заходом, помимо двірських урядів в Варшаві і Дрездені, помимо подруж'я з латинянками. Але від XVII в. починається те ж розпорошення нашої родини по всім землям Литви Польщі і України, розпорошення яке з віками буде продовжуватись і поширюватись так що матиме Токаржевських серед Латишів, у Москві, на Кавказі, в Америці і в Бельгії ...

Взагалі Князі Токаревські є все більш і більш рідинною землянською, є тим що не виходило на протязі кількох століть з мірки пересічного «поміщництва» – засібного але вже не великопанського. Коли при кінці XV в. Токаревські або властиво Токарі ставили сто чоловік кінноти на військові потреби з чого можна судити що все «*domineit*» мало більш як десять тисяч гектарів не рахуючи інших володінь. У XVI ми всі бачимо Токаревських перерахованих поіменно які дають по одному коневі і кіннику для війська. В XVII в. понесуть в шляхецькій масі так що вже мусять шукати панських дворів – як споріднених Радивиллів – для утримання доросту свого і забезпечення існування при нім зв'язують свою долю з рідними великопанськими родинами Князів Четвертинських, Графів Тарлів т. і. Є це все наслідок збіднення та розпорошення в якому багато Токаревських «Козаків» в Полтавському та Миргородському полках у Хмельницького та надворному війську Радивиллів.

Симон Великий
ж. Богданна Чернівська

|

Григор
ж. Магдалина Єленська

|

Григір Казимир (Ян)
 В ченцях У. Св. В.ВО Казимира
 ж. Татьяна Гинківна Островицька
 |
 Матвій Микола
 ж. Ганна Стевши Лісевичівна
 |
 Хома Хведір
 ж. Настасія Мендлівська
 |
 Степан
 ж. Ерина Лихняківнівна
 |
 Андрій
 ж. Юстина Графиня Шактиривна Щербацька
 |
 Степан
 ж. Іванна Сковерська
 |
 Кипріян Енокентій
 ж. Юзефа де Ното Брицька
 |
 Степан
 ж. Ляура Янишевська
 |
 Ян (Іван) Стефан Марьян
 ж. Оксана Лотоцька

Рід розростається, розмежовується і рівночасно підупадає матеріально і так би мовити соціально стаючи все більш менш «землянським» а тому що правдоподібно не було в ньому ні одного видатного представника на протязі всіх цих довгих віків, залишається у своїй середності аж до наших часів. Правда матеріально були і винищення і погіршення, навіть поміняється певна каденція після одного покоління заможною, навіть багатою, приходять друге яке бідніє після нього знову одно що багатіє ...

Від Симона Великого до Яна на ключу Грушецькому і Кривоозерських домініях маєм одинадцять поколінь. Симон є видатним земським діячем при кінці XVI і на початку XVII віків, син його Григір зі своєї берестейщини ж рушається і позбувається значної частини своїх маєтків, внук Григір Казимір веде життя бурхливе кидається (запевне підчас Хмельниччини) на Поділля, потім опиняється в Баварії де має навіть замок потім аж на півдні Франції де шукає спадщини жінки і бере навіть титули її предків, іменуючи себе маркізом де Комент і бароном де Мюре, на то щоб під кінець свого життя

вдовцем після трьох жінок піти в ченці василяни і замешкати в глухій подільській місцевості під Чорним Островом... Хома Хведір стає навіть потім саксонським генералом і Королівським камергером і жениться з Анастасією з Ленкова Ишдиловською з заможної і старої родини яких деякі галузі на Поділлі мали значні посілости родо-ві і Королівщини як навіть Стара Ушиця над Дністром. Життя його проходить службі обом Саксонським Августам тоді коли майже вся родина Токаржевських і всі його навіть близькі родичі належали до сторонників Станислава Лещинського. Почуваючи себе безумовно таким «тутешнім», який залишився помимо життя в Варшаві і Дрездені вірним своєму східному обрядові, був Хома Хведір польським державником якому запевне до голови не приходило шукати іншої долі для своєї близької української батьківщини як в тісній злуці з Польщею. Син його Степан і внук Андрій це типові Подільські поміщики XVIII в. культурні в міру так що тримали в себе музикантів італійців але без жодної ініціативи, без жодного ширшого поза межі своєї землі виходячого життя.

Правнук Степан II вже більше нам близький, відомий тим, що на своїй дрібній, виборній посаді «граничного судді» Ушицького повіту заслужив одобрення своїх виборщиків. Мав таке якусь певну культуру маючи досить значну бібліотеку серед книжок якої були і чужими мовами особливо італійською, а також займаючись музикою, про що знаєм бо йому якийсь італієць музикант що жив в домі його батька присвятив свої музикальні композиції. Відзначився він між великою ворожнечею до Наполеона обурювався на своїх земляків які ентузіязувалися французькими перемогами і радувалися що перемажець згадає і про українські землі і займеться їх долею, вважав що проти Наполеона варто навіть помагати Російському Імператорові. Належав до чина що разом з Маршалом Пешинським вітав Олександра I в Кам'янці, коли той їхав на війну проти Наполеона.

Подільське шляхецьке зібрання признало 20 жовтня 1802 року Степанові II Андрієвичові з Токарі Кернова Токаржевському Карашевичові всі права до князівської гідності одідиченої від своїх предків суверенних Литовських Князів. Була це індивідуальність досить видатна тай консервативна, варта всякого новаторства. Коли б не тяжке матеріальне становище на дрібній частинці (тридцять душ!) Щербовець міг би він може відновити ролю, а так залишиться в своїй сфері дрібним шляхтичем. Сина свого старшого Кипріяна Інокентія (молодший Лаврентій Гіполіт помер студентом) виховав на лікаря давши йому змогу скінчити Кремінецький ліцей, Харківський університет, бути потім якийсь час в Лейпцігу і стати з часом свого рода знаменитістю на Поділлі. Це була в середі-

ні XIX в. особистість видатна своєю безцеремонною правдомовністю і великою здібністю і наукою. Як лікар був це один з найліпших лікарів свого часу відомий з того що ніколи не відмовлявся навіть під час великої епідемії холери коли всі інші лікарі повтікали, а при нім як тільки забогатів лікував всіх даром. Як громадський діяч був він земським суддею, шляхецьким депутатом, членом комісії по звільненню підданих від панщини. Співчасний йому демократичний мемуарист Бобровський – написав про нього, що відзначався ворожнечею до реформ Олександра II і старався обкласти селян грошовими зобов'язаннями. Розуміється демократом і масоном як Бобровський він не був і до роздроблення зі справи чисто соціального і економічного порядку справи політичної ставився вороже. Ставився вороже взагалі до російського уряду і вважав, що це справа між паном і його селянами, а не справи петербурських богдыханів таке чи інше регулювання панцизняних відношень.

У себе в маєтку в Лісківцях побудував, будучи католиком, православному кам'яну церкву – а селяни так йому вірили як лікареві що вважали, що лікувати людей є – діничною природною прикметою Токаржевських, себто його синів і внука. Одружений молодю з багатою дідишкою душе швидко ще прикупить маєток сестри жінки своєї і став одним з вільних землевласників після чого ніколи не брав платні за лікування, а тому лікарі ставилися до його конкурентів впливів дуже вороже. Через його часту гостру критику і різку правдомовність всі його боялися. Під час повстання 1863 року дуже енергійно помагав справам поширити повстання на Україну і коли почалися арешти мусів виїхати на якийсь час до Львова, потім повернувся а російський уряд, щоб його задобрити надав йому Орден Святого Володимира III. На велике здивування всіх він відмовився його прийняти тому, що в грамоті (стереотипній, друкованій) було сказано що з Орденом йому надається російське шляхецтво. Справникові що йому мав вручити грамоту сказав щоб він не турбувався а образливої грамоти для нащадка суверенних Князів не привозив до Грушки. Справа залишилася невіршеною аж до його смерті. Але як наслідок таких та інших вчинків і взагалі натягнутих стосунків з урядом слід вважати відмову Петербурської Герольдії затвердити Токаржевським Карашевичам Князівський титул і внесення до п'ятої частини родословної книги.

Син доктора Киприяна Степан III відомий своїм відзивчивим серцем, своєю філантропічною діяльністю на протязі свого короткого життя, бо помер він після тяжкої і довгої хвороби на 47 р. життя залишивши зі свого подружжя з своєю сестрою, у перших, одного сина Яна – українського повноважного Міністра – посланника в Цар-

городі, керуючого Міністерством Віце Міністра Закордонних Справ. Голови української делегації на конференції в Генуї 1922 р. Секретаря французького товариства українознавства в Парижі, Голови українського товариства фашизмознавства, члена низки наукових товариств т. і...

Мати Яна Токаржевського Карашевича Княгиня Лявра – з дому Янишевська родилася в Чабанівці в 1853 р. 20 жовтня старого стилю і померла в Парижі на еміграції в 1930 11 березня (нового стилю). Була вона донькою Болеслава Янишевського і Евеліни Іжицької себ то сестра у старших свого чоловіка. Богата дідичка і при цім людина великого серця і великої енергії була ціле життя підпорою родини посвятивши їй цілковито – виховала сина втаїв йому засади обов'язку і культ даного слова і вірності. Врятувала маєток від руїни, забезпечила дітям добробут аж до моменту коли революція і більшовицька війна не перевернули все шкереберть...

Кн. Ян Токаржевський Карашевич, Український Міністр в 1922 р. одружився з Оксаною Лотоцькою, донькою Проф. Лотоцького (Генерального писаря, Міністра віроісповідань, внутрішніх справ віцепремера, губернатора Буковини, Посла в Царгороді) і Нимфодори з Руденків. Дітей не мають. У Кн. Яна була сестра Олена (Марія Ядвіга Еманціла Феліція одружена з Іваном Павлом Громницьким. Померла в 1923 р. 22 січня в Кракові (родилася в Чабанівці 1875) і залишила двох синів Степана і Марцелия Громницьких законних дідичів цілого маєтку Кн. Яна Токаржевського Карашевича і спадкоємці всього що по ньому залишається рівно ж як і дідичів командорства ордену Пресвятої Богородиці. Крім цієї головної галузі родини Князів Токаржевських – Карашевичів залишаються ще інші, які відділилися в різний час від головного пня» [5].

Варто відзначити, що польський дослідник Даніель Баргеловський піддає сумніву деякі факти в родовідному дослідженні Токаржевського-Карашевича та приналежності його до княжого титулу. Так, у розділі книги «Тричі перший». Т. 1. Генерал Міхал Токаржевський-Карашевич» висвітлюються намагання генерала Міхала Токажевського-Карашевича та Яна Токажевського-Карашевича й інших родичів отримати княжий титул в Іспанії. Проте автор вказує, що княжий титул Токаржевських-Карашевичів мав бути підтверджений «власноручним листом» цісаря Франца Йосифа I від 5 липня 1911 р. Це дуже сумнівний момент, оскільки княжі титули підтверджувалися не «підписом», а силою відповідних грамот, і не бачив якихось конкретних доказів для підстав надання цього титулу. «Токар, Токар, Токар, але цей Токар не був історичною особою, бо я його ніде не зустрів», – писав озлоблений Ян Рох То-

каржевський. «Я знаю цю міфологію аж до Остика, але від нього зустрічаю те саме – якщо був з Токара – і тому подібне. Невже князь не має і може написати мені якийсь твір, якусь книжку, де б дізнатися про Остика та його дітей? Щоправда, Остик прийняв герб труба в Городлі, і ми його маємо, але чи це через спадковість, чи через створення поняття, що Токар був нашим прабатьком?» [1, s. 26].

У 1923 р. уряд УНР видав посвідчення про князівство Яна. Д. Дорошенко у листі до М. Чубатого зазначав про Токаржевського: «Він є трохи дивак (на мій погляд!), дорожить титулами, є лицарем Мальтійського ордену, але людина наскрізь чесна, щира й шляхетна» [6, с. 186].

Таким чином, вивчивши архівні матеріали, у розвідці, яка сьогодні зберігається в установах США – Я. Токаржевському-Карашевичу вдалося здійснити дослідження про свій родовід. Щоправда знайшлися і опоненти його думки. Для нас безперечним є безліч цікавих описаних фактів з історії Поділля що потребують подальшого вивчення.

Список використаних джерел:

1. Bargiełowski D. **Po trzykroć pierwszy. Michał Tokarzewski-Karaszewicz**. Generał broni, teozof, wolnomularz, kapłan Kościoła liberalnokatolickiego. Tom 1. Rytm. Warszawa, 2000. 655 s.

2. Tokarzewski-Karaszewicz J. Sokolec nad Uszyca // Litwa i Rus. Wilno. 1913. s. 87-96.

3. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області), ф. 230, оп. 1, спр. 6604, арк. 459.

4. Держархів Хмельницької області, ф. 2300, оп. 1, спр. 8, арк. 1022.

5. Tokarzewski-Karaszewicz, Jan. Papers, 1895-1955. Writings; Heraldic research, n.d. [Box 8, Folder 75]. Ukrainian Research Institute, Harvard University, Cambridge, Mass. S. 1-58. URL: [https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:52119366\\$3i](https://iif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:52119366$3i) (дата звернення: 10.04.2023).

6. Курас Г. Дипломат, історик, патріот (Іван Токаржевський-Карашевич) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. Вип.9: Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження». Відп. редактори: І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. Острог : ПВВ Національного університету «Острозька академія», 2007. С. 184-190.

7. Лотоцький Б. Борисова Одиссея / передмова та переклад з англійської мови Б. Горбовий, М. Джура. Львів : «Левада», 2017. С. 125-127; Tokarzewski-Karaszewicz, Jan. Papers, 1895-1955 (inclusive), 1918-1954 (bulk): A Finding Aid. URL: <https://hollisarchives.lib.harvard.edu/repositories/30/resources/6325> (дата звернення: 10.04.2023).

8. Палієнко М. Українські архівні осередки в Північній Америці. URL: http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/Palienko_2001.php (дата звернення: 10.04.2023).

Summary. *The article highlights Jan Tokarzhevsky-Karashevych's attempts to research his own genealogy and establish his affiliation to the princely title during the 20-40s of the 20th century on the basis of extracts from genealogical archival materials and documents of European archival institutions.*

Key words: *J. Tokarzhevskyi-Karashevych, princely title, archival institutions, genealogy.*

УДК 930.25(100)(=161.2)

Г. І. Григоришина

Державний архів Хмельницької області

КОРПОРАТИВНА КУЛЬТУРА В ДІЯЛЬНОСТІ АРХІВІВ

Анотація. *У статті аналізується, на прикладі Державного архіву Хмельницької області, корпоративна культура: організація діалогу з користувачами, дослідниками, науковцями, керівництва з підлеглими; розглядаються позитивні результати розвитку корпоративної культури, покращення якості роботи та взаємодії з громадськістю, впровадження її принципів та цінностей.*

Ключові слова: *Державний архів Хмельницької області, корпоративна культура, науковці, професійні стандарти.*

Корпоративна культура – це система цінностей, традицій, звичаїв та стилів поведінки, що характеризує організацію та впливає на сприйняття та поведінку її співробітників. Для органів державної влади корпоративна культура є не менш важливою, ніж для приватного сектору, оскільки вона впливає на ефективність діяльності та відносини з громадськістю. Корпоративна культура може включати такі елементи, як місія та цілі органу, стиль управління, комунікації, співпраця та взаємодія між співробітниками та інші аспекти організаційної культури [4].

Важливим етапом формування корпоративної культури в органах державної влади є розуміння її значення та впливу на діяльність органу. При цьому слід звернути увагу на індивідуальні особливості органу та регіону, в якому він працює, щоб забезпечити максимальну ефективність розвитку корпоративної культури [1].

Створення корпоративної культури в такому державному органі, як архів – це формування місії та цілей установи. Місія відображає цінності та цілі архівної установи та формує основу корпоративної культури. Важливим моментом її формування є комунікаційна стратегія, яка описує способи та канали комунікації між архівом та його співробітниками, а також між установою та громадськістю, відвідувачами архіву.

Корпоративна культура повинна сприяти формуванню колективу, в якому кожен співробітник архіву відчуває себе частиною команди, і прагне досягти спільних цілей розвитку архівної установи. Для цього можуть застосовуватися різноманітні заходи, наприклад, організація командних змагань, спільних вихідних або вечірок, проведення тренінгів зі спілкування та співпраці.

Оскільки архівна установа є публічною інституцією, важливо, щоб громадськість, відвідувачі, запитувачі інформації відчували свою участь у формуванні корпоративної культури. Наприклад, організація діалогу з громадськістю, залучення до роботи науковців, дослідників, допоможуть забезпечити відкритість та прозорість діяльності архіву.

Корпоративна культура може значно покращити ефективність діяльності архівної установи. Це реалізується через кілька механізмів.

По-перше, корпоративна культура сприяє створенню спільної мети та визначенню загальних цінностей. Це дозволяє спрямувати зусилля всіх співробітників архіву на досягнення цілей, які важливі для установи в цілому. В Державному архіві, як державному органі, це може означати більш ефективне досягнення цілей, які стосуються виконання розвитку архівної справи в регіоні та задоволення потреб громадян у вільному доступі до архівних документів, швидкому та якісному пошуку потрібної інформації [2].

По-друге, корпоративна культура в архіві сприяє встановленню правильних стандартів поведінки та етики, які допомагають уникнути конфліктів та забезпечують дотримання високих стандартів професійної етики. Це дозволяє зменшити кількість скарг та претензій щодо діяльності архіву, а також забезпечує взаємодію архівістів з громадськістю на більш високому рівні.

По-третє, корпоративна культура сприяє підвищенню мотивації працівників архіву та збільшенню їхнього задоволення роботою в архівній установі. Це може мати пряий вплив на рівень ефективності та результативності діяльності архіву, оскільки задоволені співробітники здатні зосередитися на виконанні своїх обов'язків, збереженні та примноженні Національного архівного фонду та забезпеченні якісного обслуговування громадян [2].

Корпоративна культура може впливати на спосіб, яким працівники архівних установ спілкуються з відвідувачами та на якість цієї комунікації. Культура архівної установи може бути орієнтована на гостинність та доброзичливість, що забезпечує зручну та приємну атмосферу для відвідувачів. Наприклад, привітність працівників, їхня готовність допомогти відвідувачам

та доступність інформації можуть бути в важливими елементами такої культури.

Корпоративна культура архіву – це культура відкритості, що сприяє вільному обміну інформацією між працівниками архівної установи та відвідувачами. Відвідувачі можуть мати запитання про зберігання та доступ до архівних документів, а працівники можуть надавати їм детальну інформацію про використання нових інформаційних технологій в сучасному глобальному інформаційному просторі. Корпоративна культура архіву сприяє створенню комфортних умов для використання сучасниками інтелекту й досвіду, накопичених минулими поколіннями, з метою соціально-економічного прогресу, втілення демократичних ідеалів і переходу людства на новий цивілізаційний рівень розвитку [3].

Корпоративна культура архіву – це також культура професіоналізму, яка допомагає встановити довіру відвідувачів до архівної установи та її працівників. Професіоналізм включає в себе точність та дотримання стандартів зберігання документів, професійні знання та навички працівників, а також прагнення до постійного покращення якості обслуговування відвідувачів.

У результаті підвищується якість та доступність архівних послуг відповідно до міжнародних та національних стандартів якості, що відповідає очікуванням користувачів. Це сприятиме підтримці позитивного іміджу архівів – «архівісти чують, розуміють та відгукуються» у своїй діяльності на зміни, очікування та потреби суспільства [5].

Корпоративна культура архіву – це і взаємодія між співробітниками. Важливо, як взаємодіють співробітники між собою, наскільки вони сприймають своїх колег та яка атмосфера панує в колективі. Це може вплинути на співпрацю між працівниками та якість комунікації, що знову ж таки може позитивно впливати на ефективність діяльності установи [2].

Натомість сильна корпоративна культура може допомогти установі захистити свої цінності та місію від негативного впливу зовнішніх чинників. Так, корпоративна культура в архіві може впливати на відносини між керівником та державними службовцями. Якщо корпоративна культура передбачає взаємодію, відкритість, довіру та співпрацю, то це може створити сприятливу атмосферу для ефективної співпраці між керівником та підлеглими. Наприклад, якщо керівник проявляє повагу до своїх працівників, слухає їхні ідеї та думки, це може збільшити мотивацію працівників та створити більш демократичне та відкрите робоче середовище [4].

Наслідком поганої корпоративної культури може бути низька мотивація працівників, конфлікти між працівниками та зменшен-

ня продуктивності. Керівник повинен розуміти, що корпоративна культура в архіві відображається в поведінці працівників, їхніх цінностях та взаєминах, тому створення та підтримка здорової корпоративної культури може бути важливим елементом успіху архівної установи в цілому.

Таким чином, корпоративна культура може впливати на відносини між керівником та державними службовцями у архіві. Якщо керівник забезпечує підтримку корпоративної культури, що включає в себе взаємодію, довіру та відкритість, це може забезпечити сприятливу атмосферу для ефективної співпраці та підвищення ефективності та результативності діяльності в установі.

Державний архів Хмельницької області є одним з прикладів успішної реалізації корпоративної культури в Україні. Дана архівна установа прагне забезпечити збереження та забезпечення доступу до архівних документів, а також надання якісних послуг своїм користувачам. Одним із ключових принципів роботи архіву є підтримка партнерських відносин з громадами, навчальними закладами та іншими організаціями, що дозволяє не лише забезпечити доступ до архівних документів, але й сприяти розвитку історії та культури нашої країни.

Для досягнення цих цілей Державний архів Хмельницької області створює різноманітні проекти, які сприяють взаємодії з громадськістю та науково-дослідними установами. Наприклад, працівники обласного архіву регулярно беруть участь у наукових конференціях, наукових форумах, семінарах, «круглих столах», вебінарах тощо.

Держархів області постійно співпрацює з Хмельницькою гуманітарно-педагогічною академією, Кам'янець-Подільським національним університетом імені Івана Огієнка, Хмельницьким національним університетом, Хмельницьким університетом управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницьким обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти. Крім того, Державний архів Хмельницької області активно взаємодіє загальноосвітніми закладами, проводить екскурсії та заняття для школярів з метою популяризації архівної справи та виховання інтересу до історії.

Державний архів області започаткував у 2014 році єдиний в Україні проєкт щодо покращення умов зберігання документів та стану діловодства в галузях культури, національностей, релігій, туризму, охорони здоров'я, освіти і науки, органах виконавчої влади та місцевого самоврядування. Він попередив втрати управлінських документів в ході адміністративно-територіальної реформи. Даний огляд сприяє розвитку корпоративної культури не лише

Державного архіву Хмельницької області, архівних підрозділів області, але й інших установ та організацій, які формують і зберігають документи Національного архівного фонду.

Таким чином, Державний архів Хмельницької області є прикладом успішної реалізації корпоративної культури, яка не лише забезпечує збереження та доступ до архівних документів, але й сприяє розвитку культури та історії нашої країни, підтримує партнерські відносини з громадськістю та науковими установами.

Список використаних джерел:

1. Гаряча В. М., Дубина І. М. Організаційна культура у контексті розвитку державної служби України // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2019. Вип. 75. С. 179-187.

2. Дроздова А. В., Стадник О. О. Корпоративна культура як фактор ефективності діяльності органів державної влади в Україні /// Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2019. № 3 (48). С. 7-10.

3. Козак Н. І., Іванченко І. І., Шевченко О. О. Формування корпоративної культури в органах державної влади України на сучасному етапі // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2019. № 2. С.127-131.

4. Концепція розвитку корпоративної культури у державних органах України на період до 2020 року (затверджена наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2017 № 1743/5).

5. Рубель О. О., Калиновська І. А. Корпоративна культура в органах державної влади: світовий досвід та українська практика // Економічний аналіз. 2018. Т. 28, № 1. С. 58-65.

Summary. *The article analyzes corporate culture using the example of the State Archive of the Khmelnytsky region: organization of dialogue with users, researchers, scientists, management with subordinates; the positive results of the development of corporate culture, improvement of the quality of work and interaction with the public, implementation of its principles and values are considered.*

Key words: *State Archive of Khmelnytskyi Region, corporate culture, scientists, professional standards.*

Н. Р. Гриськова

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ORCID: 0000-0002-7672-8212

**МАТЕРІАЛИ ФОНДІВ 227 ТА 315 ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ, ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ
МІЖКОНФЕСІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ПОДІЛЛІ
КІН. XVIII – СЕР. XIX ст.**

***Анотація.** Стаття присвячена огляду справ фонду 315 та 227 Державного архіву Хмельницької області, що розкривають проблему міжконфесійних трансформацій на Поділлі кін. XVIII – сер. XIX ст. Розглянутий, систематизований, проаналізований і використаний комплекс архівних документів і матеріалів дозволяє розглянути дану проблему на духовно-релігійному та господарсько-побутовому рівні. Оглянуті справи засвідчують численні факти змін конфесійної та релігійної приналежності подолян, конфесійні протистояння між православними і римо-католиками, про часті таємні переходи жителів із православної у католицьку віру.*

***Ключові слова:** фонд, консисторія, Державний архів Хмельницької області, справи, міжконфесійні трансформації, Поділля.*

У період з кінця XVIII до середини XIX століття в релігійному житті населення Подільського регіону спостерігалися активні процеси стосовно зміни конфесійної та релігійної приналежності. В першу чергу це було пов'язано із політичною програмою Російської імперії, до складу якої було інкорпоровано Поділля. Після приєднання Правобережної України до Росії (1793 р.), впродовж 1794–1865 рр. самодержавний уряд проводив політику спрямовану на перехід вірян неправославної конфесії в лоно російської православної церкви, яка вважалася державною релігійною структурою в імперії. Політика навернення у православ'я населення увінчалася ліквідацією однієї з найбільших конфесійних організацій, а саме греко-католицької (уніатської) церкви. Упродовж XVIII ст. православні парафії поступово були переведені на унію, а для мирян зміна ієрархічного підпорядкування мало що важила, оскільки церковні обряди залишалися майже без змін.

Цінним джерелом для вивчення міжконфесійних трансформацій на Поділлі є матеріали фондів 227 та 315 Державного архіву Хмельницької області, які складають справи з даного питання. Упродовж останніх років матеріали фонду 315 та 227 використовувалися регіональними дослідниками, краєзнавцями, істориками,

що дало змогу накопичити значний фактичний матеріал та проаналізувати його. Документи фонду з окремих напрямків досліджень використовували Ю. Блажевич [2], П. Слободянюк [75], А. Копилов та А. Заводовський [68], А. Філінюк [76], Ю. Легун [69], Б. Опря [73; 74], О. Айвазян [1], А. Задорожнюк, С. Копилов, М. Петров [67] та ін. Вивчення архівних справ даних фондів та їх аналіз стали результатом написання статей Г. Лях [70; 71; 72].

Справи фонду 315 є архівом Подільської духовної консисторії – колегіального органу, який здійснював адміністративне управління й духовне судочинство у межах єпархії під керівництвом архієрея. В духовній консисторії розглядалися й вирішувалися всі питання життя єпархії та її вірян, тому до неї надходив великий корпус діловодної документації, метричні книги, звіти благочинних, клірові відомості, листи з інших єпархій і відомості, які стосувалися зміни конфесійної приналежності [72]. Справи про перехід вірян з православного віросповідання у римо- або ж греко-католицтво, іудаїзм чи секту старовірів розглядалися лише 1-м розпорядчим столом з особливою секретною частиною, який існував до 1864 р.

Таємна частина містила справи про зміну різними особами віросповідання, шлюби православних за католицьким обрядом, звинувачення ксьондзів та інших осіб в насадженні католицизму й штундизму, статистичні відомості про кількість осіб, які прийняли православ'я [3, с. 53-84; 4, с. 36-43]. Більшість цих справ стосується питань «відпадиння» від православ'я у римо-католицьку та греко-католицьку конфесію і секту старовірів у регіоні.

Розпорядчий стіл містив Укази Сенату і журнали засідань консисторії. Відомості про виділення монастирям землі, про стан церков і забезпечення білого духовенства, про кількість православного населення губернії, про виділення коштів на будівництво церков і церковнопарафіяльних шкіл. Історичний опис поширення православ'я на Поділлі (1795–1888). Справи про внесення до ревізьких казок духовенства та членів їхніх сімей. Відомості про призначення нагороди та звільнення службовців та священнослужителів. Рапорти священнослужителів. Секретна частина (стіл 1) включала відомості про перехід у православ'я та відхід від нього, боротьбу із забобонами, хрещення дітей православних за католицьким обрядом, справи про боротьбу з унією (1802–1833) [5].

Окрім того, матеріали Ф. 315 містять дані статистичного характеру, котрі дозволяють внести ясність у масштаби змін кількісних показників тієї чи іншої релігійної конфесії. Архівні матеріали багаті й на безпосередніх учасників цих подій. У справах фонду фігурує чимало прізвищ і даних про тих людей, які з певних причин виріши-

ли змінити свою конфесійну приналежність. Фонд багатий також і на матеріали, що стосуються шлюбно-сімейних, побутових моментів цих взаємин, а також морально-етичних норм поведінки самих священнослужителів [6–26].

Крім того, у Ф. 315 зберігаються: «Рапорти духовних правлінь єпархії про одержання ними указів консисторії, щодо порядку приєднання до православного віросповідання осіб інших вірувань» [27, арк. 30], [28, арк. 8]; «Про приєднання до православного віросповідання мешканців єпархії за 1803–1804 рр.» [29, арк. 60], [30, арк. 10]; «Рапорти мешканців сіл Кам'янецького повіту католицького віросповідання про їх приєднання до православного віросповідання» [31, арк. 78], [32, арк. 10]; «Рапорти духовних правлінь і журнали засідань консисторії про хрещення дітей за католицьким обрядом особами православного віросповідання» [33, арк. 34,5], [34, арк. 10], [35, арк. 12]; «Список осіб, які перейшли з православного віросповідання в католицизм по єпархії» [36, арк. 14], [37, арк. 2], [38, арк. 3]; «Відомості про старообрядців, розкольників і їх церкви, каплиці та скити по губернії за 1837 рік» [36, арк. 4-5]; «Рапорти благочинних про наявність в їх округах уніатських священників, каплиць і списки уніатів» [27, арк. 30], [28, арк. 22]; «Про порядок приєднання до православного віросповідання євреїв, з видачею їм одноразової допомоги від церкви» [34, арк. 6,5]; «Відомості церков, сіл і хуторів, населення яких з унії приєдналися до православного віросповідання по колишній Брацлавській губернії» [32, арк. 8], [44, арк. 14], [45, арк. 2,5]; «Про приєднання до православного віросповідання різних осіб із інших вір» [34, арк. 2,5], [37, арк. 1,5], [35, арк. 1,5], [33, арк. 74].

Вивчені справи засвідчують численні факти конфесійного протистояння між православними і римо-католиками, про зловживання владою поміщиків-поляків над українськими селянами-кріпаками, про секретне хрещення євреїв за православним обрядом, які вчиняли різні злочини, про часті таємні переходи жителів із православної у католицьку віру. Значний обсяг інформації, що зосереджений у численних рапортах, донесеннях управлінців, поліцейських і судових чиновників й православних священнослужителів, відомостях, циркулярах, зверненнях тощо стосується чинників, які зумовлювали перехід уніатів у православ'я, дозволяють простежити, які методи використовувала імперська влада, щоб домогтись переходу уніатів у православ'я і як православ'я втрачало можливість слугувати інструментом ідентифікації українців [39–48].

Частина інформації з даної проблематики міститься й серед документів та матеріалів фонду 227. У фонді 227 «Подільське

губернське правління 1796–1919», що містить більше 35,9 тисяч справ, об'єднаних у низку окремих масивів, містяться справи з відомостями про соціально-станову та етнонаціональну приналежність чиновників та службовців Поділля й зміни і трансформації в духовно-релігійній сфері. Так, справи фонду Подільського губернського правління містять інформацію про: навернення православних вірян в унію, свідчення про кількість унійних приходів, про укладення договорів оренди з уніатами, старовірами, іудеями і протестантами, відомості про кількість польського населення в уїздах губернії та їх зміни, перехід у християнство іудеїв та про різні види помилювань і звільнення від кримінальної відповідальності після прийняття або ж переходу в православну конфесію [38–66].

Отже, розглянутий, проаналізований і використаний комплекс архівних документів і матеріалів фондів 315 та 227 ДАХО дозволяє розкрити питання міжконфесійних стосунків та їх трансформації крізь призму духовно-релігійної та побутової сфери. Оглянуті справи засвідчують численні факти змін конфесійної та релігійної приналежності подолян, конфесійні протистояння між православними і римо-католиками, про часті таємні переходи жителів із православної у католицьку віру. Справи відображають регіональну специфіку міжконфесійних стосунків, їх зміну, організацію церковного життя й адміністративного управління краю. Таким чином, побіжний огляд справ кін. XVIII – сер. XIX ст., фонду 315 «Подільської духовної консисторії» та фонду 227 «Подільське губернське правління 1796–1919» показав, що процес міжконфесійних трансформацій і зміна релігійно-конфесійної приналежності жителів Поділля детально відображено в матеріалах даних фондів.

Список використаних джерел:

1. Айвазян О. Б. Бібліотеки Подільської єпархії наприкінці XIX – на початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіум, 2010. Т. 16. С. 51–63.
2. Блажевич Ю. І. Використання в курсі «Релігієзнавство» матеріалів регіональної історії з теми «Відродження православ'я на Поділлі (порівняльний аналіз релігійної ситуації в кінці XVIII – на початку XIX ст. та в кінці XX – на початку XXI ст.)». URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk/2008_03/index.html (дата звернення: 10.04.2023).
3. Державний архів Хмельницької області, ф.315, оп.1, спр.1795 р. – 1769 р., 403 арк.
4. Державний архів Хмельницької області, ф.315, оп.1, т.2., 1870 р. – 1920 р., 171 арк.
5. Державний архів Хмельницької області. Ф. 315. URL: <https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%90%D1%80%D1%85%D1%96%D0%B2>

[:D0%94%D0%90%D0%A5%D0%BC%D0%9E/315](#) (дата звернення: 11.04.2023).

6. Державний архів Хмельницької області. Фонд 315. Подільська духовна консисторія. 1795–1920 рр. Оп. 1. Спр. 1. Відомості церков сіл і поселень, мешканці яких із унії приєдналися до православного віросповідання колишньої Брацлавської губернії, 1795 р., 44 арк.

7. Оп. 1. Спр. 225. Справа про нагородження священників церков Подільської єпархії орденами, 1833-1835 рр., 20 арк.

8. Оп. 1. Спр. 472. Справа про звинувачення священника с. Стиранівки Кам'янецького повіту Брицького в проведенні церковної служби в п'яному вигляді, 1855-1856 рр., 24 арк.

9. Оп. 1. Спр. 1089. Справа про приєднання до православного віросповідання уніатського священника Юркевича, 1795-1806 рр., 8 арк.

10. Оп. 1. Спр. 1092. Справа про приєднання до православного віросповідання єврея Беніовича Ш., 1798-1800 рр., 6 арк.

11. Оп. 1. Спр. 1094. Клопотання і свідоцтво мешканця с. Кошаринці Могилівського повіту Хаймовича Г. про приєднання до православного віросповідання, 1798-1805 рр., 4 арк.

12. Оп. 1. Спр. 1100. Справа про вимоги ксьондзів Проскурівського повіту давати розписки про виховання дітей за католицькими обрядами особам православного віросповідання, які беруть шлюб з католиками, 1800-1805 рр., 29 арк.

13. Оп. 1. Спр. 1116. Справа щодо звинувачення ксьондза м. Бару Батчанського в здійсненні релігійного обряду хрещення над немовлям селянина православного віросповідання Швеця за католицьким обрядом, 1806 р., 14 арк.

14. Оп. 1. Спр. 1128. Справа про перехід мешканців Брацлавського повіту із православного віросповідання в католицизм, 1816-1817 рр., 26 арк.

15. Оп. 1. Спр. 1134. Справа про перехід з православного віросповідання в католицизм мешканців с. Радівці Літинського повіту, 1817-1828 рр., 90 арк.

16. Оп. 1. Спр. 1159. Рапорти мешканців сіл Кам'янецького повіту католицького віросповідання про приєднання їх до православного віросповідання, 1832-1834 рр., 11 арк.

17. Оп. 1. Спр. 1162. Рапорти духовних правлінь Подільської єпархії і журнали засідань консисторії про хрещення дітей за католицьким обрядом особами православного віросповідання, 1832-1833 рр., 24 арк.

18. Оп. 1. Спр. 1179. Справа про приєднання з лютеранського, римсько-католицького віросповідання до православного віросповідання мешканців Могилівського повіту, 1837 р., 25 арк.

19. Оп. 1. Спр. 1187. Відомості про старовірців, розкольників і їх церквах, каплицях і скитах по губернії за 1837 рік, 1837 р., 9 арк.

20. Оп. 1. Спр. 1217. Справа про порядок приєднання до православного віросповідання євреїв, з виданням їм одноразової допомоги від церкви, 1842-1843 рр., 14 арк.

21. Оп. 1. Спр. 1355. Справа про заборону духовенству при спілкуванні з мирянами вживати польську мову, 1851-1854 рр., 8 арк.

22. Оп. 1. Спр. 1370. Справа по звинуваченню поміщика Богуславського і економа Гумовика с. Різношенці Балтського повіту в жорсткому поводженні з селянами і примушуванню їх працювати в святковій дні, 1852-1854 рр., 24 арк.

23. Оп. 1. Спр. 1400. Справа про заборону селянам православного віросповідання одружуватися з католиками, 1854-1855 рр., 9 арк.

24. Оп. 1. Спр. 1409. Справа щодо хрещення за православним обрядом незаконнонародженого немовляти Андрія Срулевою М. м. Мурафи Ямпільського повіту, 1854 р., 11 арк.

25. Оп. 1. Спр. 1412. Справа про звинувачення управляючого с. Кирилівки Літинського повіту Подаревського в примушуванні селян працювати у святковій дні, 1855 р., 6 арк.

26. Оп. 1. Спр. 1424. Справа про заборону мешканцям єврейської національності м. Михамполя, Летичівського повіту використовувати на роботах в своїх господарствах осіб із селян православного віросповідання, 1856-1860 рр., 46 арк.

27. ДАХО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1199. Репорти благочинних про наявність в їх окрузі уніатських священників, каплиць і списки уніатів. 29 липня 1839 р. – 24 травня 1840 р.

28. ДАХО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1205. Рапорти духовних правлінь єпархії про одержання ними указів консисторії, щодо порядку приєднання до православного віросповідання осіб інших вірувань. 5 лютого 1840 р. – 30 квітня 1841 р.

29. ДАХО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1216. Про порядок приєднання до православного віросповідання євреїв, з видачею їм допомоги від церкви. Січень 1842 р.- 12 лютий 1843 р.

30. ДАХО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1703. Про проведення розслідування над особами, які перейшли з одного віросповідання в інше. 6 березня 1869 р. – 8 квітня 1869 р.

31. ДАХО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1667. Репорти благочинних і підписки осіб які приєдналися до православного віросповідання з інших вір по Брацлавському уїзду за 1866 р. 5 січня 1867 р. – 21 січня 1867 р.

32. ДАХО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1569. Про приєднання до православного віросповідання жителів Брацлавського уїзда. 16 червня 1862 р. – 24 січня 1863 р.

33. ДАХО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1241. Переписка з Камянецькою римо-католицькою духовною консисторією, репорти благочинних округів єпархії про надання списків осіб, які підлягають виключенню з католицизму, як такі що раніше належали до унії. 12 лютого 1843 р. – 7 листопада 1844 р.

34. ДАХО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1152. Про приєднання до православного віросповідання єврея Шевеля Я. А. 10 лютого 1830 р. – 17 березня 1832 р., 3 арк.

35. ДАХО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1178. Про приєднання до православного віросповідання греко-уніатського священника Чацького. 9 червня 1837 р. – 12 березня 1841 р.

36. ДАХО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1637. Про небажання старообрядців с. Барських Чемерис, Могилівського уїзда приєднатися до православного віросповідання. 11 січня 1865 р. – 5 березня 1865 р.

37. ДАХО. Ф. 315. Подільська Духовна консисторія. Оп. 1. Спр. 1572. За клопотанням священника с. Семенок, Брацлавського уїзда Сольського Василя про дозвіл йому провести агітацію серед старообрядців с. Сорокодуб з ціллю приєднання їх до православного віросповідання. 15 березня 1862 р.-16 квітня 1862 р.

38. Державний архів Хмельницької області, ф. 227. Подільське губернське правління. Оп. 1. Т. 1. Спр. 116. Про захоплення церковної землі с. Осламова, Ушицького уїзда уніатським попом Перемецьким Васи́лем і навернення православних.

39. Спр. 244. По рапорту Гайсинської слідчої комісії про появу в цьому повіті в с. Ферденівці чудотворної ікони. 19 червня 1802 р.

40. Спр. 286. За наказом правлячого сенату про надання інформації скільки знаходиться в цій губернії уніатських церков. 29 серпня 1803 – 1 грудня 1803 р.

41. Спр. 441. За указом правлячого сенату про надання тим, які перейшли з Росії та інших місць в польські губернії стровірам вільно користуватися маєтками та угіддями, які вказано у договорах, укладених з власниками. 26 травня 1806 – 10 лютого 1816 р.

42. Спр. 684. Згідно зі скаргами єврейських спільнот Ушицького уїзду на власників про переслідування їх. 18 листопада 1811 – 13 листопада 1820 р.

43. Спр. 724. Про переслідування Олени Зборовської старовіром К. Клигоні за виконання нею католицьких обрядів. 12 червня 1812 – 21 серпня 1836 р.

44. Спр. 816. На прохання уніатського ксьондза Корандовича про повернення для богослужіння в латинський костел «Святої Катерини». 31 серпня 1815 р. – 17 квітня 1816 р.

45. Спр. 895. Про перевірку євреїв по 7-й ревізії в тих провінціях, де їм дозволено проживати. 18 червня 1817 – 10 листопада 1825 р.

46. Спр. 953. Рапорти Ушицької ревізійної комісії про надання відомостей і відомості зі списками польського населення, що проживає в Ушицькому уїзді. 3 січня 1818 – 21 липня 1832 р.

47. Спр. 958. По рапорту Летичівського Нижнього Земського Суду, про Василя Добровольського, який забажав приписатися в духовне звання, який прийняв з євреїв християнську віру. 19 вересня 1818 – 29 листопада 1825 р.

48. Спр. 1606. За наказом Керівного Сенату, про заборону розкольникам будувати церкву. 22 жовтня 1825 – 4 листопада 1826 р.

49. Державний архів Хмельницької області, ф. 227. Подільське губернське правління. Оп. 1. Т. 1. 2 частина.

50. Спр. 4361. Про засудженого за крадіжку та прийнявшого християнську віру Івані Добровольському. 20 квітня 1843 – 7 травня 1847 р.

51. Спр. 5190. Про прийняття у духовне звання з євреїв Павла Гіраїмані. 29 березня 1845 – 16 березня 1848 р.

52. Спр. 5191. Згідно з рапортом Ново-Ушицької міської ратуші про єврея м. Дунаєвець, який забажав прийняти християнську віру і, після прийняття даної, названий Федором Віноградським. 31 січня 1845 – 12 листопада 1847 р.

53. Спр. 5195. По відношенню Подільської духовної консисторії про єврея Янкеля Заборського, який захотів прийняти християнську віру, а потім утік. 14 серпня 1845 – 4 вересня 1845 р.

54. Спр. 5541. По відношенню Подільської духовної консисторії про прийнявшого християнську віру з євреїв Криженовського. 15 квітня 1846 – 24 квітня 1848 р.

55. Спр. 5545. По відношенню 1-го відділення про стимулювання до обрання виду життя Василя Степанова, який прийняв християнську віру. 24 липня 1846 – 17 серпня 1846 р.

56. Спр. 5546. Також Анна Яблонська. 19 липня 1846 – 7 вересня 1846 р.

57. Спр. 5547. Також Іван Марсінковський. 16 вересня 1846 – 21 вересня 1846 р.

58. Спр. 5548. Також Павло Сауковський. 8 липня 1846 – 31 липня 1846 р.

59. Спр. 5549. Також Ніколаї Черелькові та Онуфрії Павловському. 15 липня 1846 – 28 серпня 1846 р.

60. Спр. 5550. Також Феодосії Бухеляховцової. 22 червня 1846 – 31 грудня 1846 р.

61. Спр. 5551. Також єврейці Двойрі за прізвиськом невідомої. 12 грудня 1846 – 30 грудня 1846 р.

62. Спр. 6694. По відношенню Подільської казенної палати про прийняту християнську віру від євреїв Олександрі Плюшові. 12 серпня 1847 – 10 жовтня 1847 р.

63. Спр. 6695. Також Мордке Благоволові. 18 липня 1847 р. – 2 серпня 1847 р.

64. Спр. 6696. Також від євреїв Габріеля. 27 травня 1847 – 7 червня 1847 р.

65. Спр. 6697. Також від євреїв Анни. 20 травня 1847 – 7 червня 1847 р.

66. Спр. 6799. Про хрещення, перебуваючого у тюремному замку Сруле Брейтмана. 3 вересня 1847 – 28 січня 1848 р.

67. Задорожнюк А. Б., Копилов С. А., Петров М. Б. Казанський собор у Кам'янці-Подільському. Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І. 2007. 52 с.

68. Копилов А. О. Православна церква в Україні та національно-визвольна боротьба балканських слов'янських народів у 60-80-х рр. XIX ст. // Український історичний журнал. 2000. № 5. С. 97-110.

69. Легун Ю. В. Класифікація джерел генеалогічного характеру селянських родин Правобережної України // Спеціальні історичні

дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. праць. Київ. 2005. № 12. Ч. 1. С.249-270.

70. Лях Г. Документальні комплекси архівного та реєстраційного відділень Подільської духовної консисторії (1795-1922 рр.): ступінь збереженості та інформаційний потенціал // Архіви України. 2015. № 5-6. С. 129-145.

71. Лях Г. Документальні комплекси архівного та реєстраційного відділень Подільської духовної консисторії (1795-1922 рр.): ступінь збереженості та інформаційний потенціал. Архіви України. 2015. № 5-6. С. 129-145.

72. Лях Г. Подільська Духовна Консисторія (1795-1920): структурна класифікація документів фонду Держархіву Хмельницької області // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2016. № 9. С. 49-55.

73. Опря Б. О. Роль православного духовенства у розвитку початкової духовної освіти на Поділлі наприкінці XIX – на початку XX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіум, 2008. Т. 11. С. 321-326.

74. Опря Б. О. Деякі аспекти взаємин православного духовенства з парафіянами на Поділлі в кінці XIX – на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. № 13. Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. С. 177-183.

75. Слободянюк П. Я. Українська церква: історія руїни і відродження: наукове видання, присвячене 2000-літтю Різдва Христового. Хмельницький, 2000. 266 с.

76. Філінюк А. Г. Етнорелігійні перетворення на Поділлі наприкінці XVIII – в перших десятиліттях XIX століття // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіум. 2009. Т. 12. С. 215.

Summary. *The article is devoted to the review of the Fund 315 and 227 of the State Archives of Khmelnytsky region, which reveal the problem of inter-confessional transformations in Podillya Kin. XVIII – Ser. Nineteenth century. The considered, systematic, analyzed and used complex of archival documents and materials allows you to consider this problem at the spiritual-religious and household level. Surveyed cases testify to the numerous facts of changes in the confessional and religious affiliation of Podolyan, confessional confrontations between Orthodox Christians and Roman Catholics, about the frequent secret crossings of residents from the Orthodox to the Catholic faith.*

Key words: *archival department; fund, consistory; registration department; tables; documents; affairs; Information, interfaith transformations.*

Л. В. Дідух

*Український науково-дослідний інститут архівної справи
та документознавства
ORCID: 0000-0002-6370-6866*

ФОРМИ НАДАННЯ ДОСТУПУ ДО ЦИФРОВОГО ФОНДУ КОРИСТУВАННЯ ДОКУМЕНТАМИ У ДЕРЖАВНИХ АРХІВАХ УКРАЇНИ

Анотація. У повідомленні окреслено основні форми забезпечення архівами доступу до об'єктів та інформації цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду.

Ключові слова: оцифрування, цифровий фонд користування документами, доступ до архівних документів.

Стале формування цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду (НАФ), а також забезпечення інформаційної безбар'єрності, простоти та оперативності отримання послуг, у тому числі й електронних, від архівів щодо доступу до документів, їх цифрових копій та інших архівних інформаційних ресурсів на якісно новому рівні є ключовими завданнями сучасної архівної справи України.

У контексті проведення досліджень проблеми функціонування цифрового фонду користування архівними документами [5; 8; 11] на виконання у 2022 р. Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства (УНДІАСД) прикладної науково-дослідної роботи (НДР) [2] було охарактеризовано основні форми надання доступу до об'єктів цифрового фонду користування документами у вітчизняних державних архівах – локалізовану та централізовану.

Локалізована форма – передбачає доступ до локальної бази даних цифрових копій документів через комп'ютери читальних залів конкретного архіву за посередництва працівника архіву; до локальної бази даних цифрових копій документів через комп'ютери читальних залів конкретного архіву за допомогою інформаційно-пошукової системи для зберігання та пошуку копій; до локальної бази даних цифрових копій документів через сайт конкретного архіву за допомогою інформаційно-пошукової системи віддаленого доступу. При цьому інформаційно-пошукової система для зберігання та пошуку цифрових копій документів може бути як окремою спеціалізованою системою в архіві (дезінтегрована система), так і у складі загальної інформаційної системи архіву як її частина. Локальні бази даних можуть створюватися як на всі цифрові копії документів, так і на циф-

рові копії окремих видів документів (наприклад, у такій локальній базі може бути представлені лише фотодокументи архіву). Локальні бази даних можуть бути або не бути складовою єдиної міжархівної інтегрованої інформаційно-пошукової системи (охоплює кілька архівів) або загальної міжархівної інформаційної системи.

Централізована форма – може передбачати створення централізованого (загального) цифрового фонду користування як єдиного сховища даних з можливістю його масштабування, де зберігаються цифрові копії документів усіх державних архівів країни з єдиним вікном доступу до нього за допомогою інформаційно-пошукової системи віддаленого доступу; або створення єдиної точки користувацького доступу (єдине вікно доступу), з допомогою якої створюються прозорі та ефективні методи пошуку, замовлення, доступу до цифрових копій документів, з можливістю її масштабування для підключення до неї необмеженої кількості локалізованих систем архівів (як одночасно всіх архівів, так і почергово окремих), створених на спільній програмній платформі або на різних програмних платформах з можливістю їх реплікації за узгодженим між ними протоколом обміну.

Функціонування централізованого доступу до цифрового фонду користування документами НАФ має передбачати також: забезпечення надійного зберігання даних, що включає, у свою чергу, розділення на область оперативно доступної інформації з високою інтенсивністю використання та область довготривалого зберігання з високими вимогами до надійності, цілісності та безпеки даних; наявність або розроблення з подальшим впровадженням програмного забезпечення, яке складається з трьох основних модулів: для наповнення системи інформацією працівниками архівів, для звіряння доданих даних та надання до них доступу користувачам, безпосереднє надання до них доступу користувачам.

Очевидними перевагами централізованої форми доступу до цифрових копій фонду користування документами НАФ архівів є:

- заощадження коштів на створення, захист та обслуговування однієї інформаційно-комунікаційної системи (ІКС) (як єдиного сховища, так і / або єдиної точки доступу користувачів), що забезпечить функціонування фонду (-ів), замість множини – по всіх архівах;
- прискорення надання архівами доступу до наявних цифрових копій документів та інших архівних послуг, включаючи інтерактивні;
- збільшення кількості запитів, що виконуються в автоматизованому режимі;
- значне покращення пошуку інформації, зменшення частки незатребуваних документів;

– можливість управління обліковими записами користувачів, їх замовленнями та контролю за використанням цифрового контенту задля дотримання вимог архівної справи та захисту об'єктів даних, які охороняються законом;

– спрощення навчання працівників та користувачів робіт в системі.

Спираючись на проведений емпіричний пошук у межах НДР та раніше представлені аналітичні дані, констатовано, що основним джерелом надання віддаленого он-лайн доступу до копій архівних документів та довідкового апарату державних архівів України (центральні та архіви областей), у тому числі електронної архівної послуги, є їхні веб-сайти [7; 1].

Проте вітчизняна архівна галузь розглядала і намагалася реалізувати власне дві наведені схеми надання централізованого доступу до об'єктів цифрового фонду користування. Зокрема, до 2020 р. передбачалося розбудувати галузеву автоматизовану інформаційно-комунікаційну систему для централізованого зберігання цифрових копій документів НАФ, електронних документів НАФ, інших архівних інформаційних ресурсів із головним сховищем (для масивів оцифрованих документів НАФ, принаймні їх майстер-копій, та електронних документів) у Центральному державному електронному архіві України. Передбачалося, що цей архів буде мати можливості зберігати, підтримувати в актуальному стані електронні документи НАФ та цифрові копії інших документів НАФ та забезпечувати їхній повноцінний захист. У подальшому через цю систему мало бути організовано користування цифровими копіями документів НАФ, електронними документами НАФ, їхній облік, формування довідкового апарату та підтримання його в актуальному стані. Державні архіви же мали зберігати у себе функції управління цифровими копіями документів та електронними документами, що належать до їхніх фондів [9; 3; 4]. Проте проєкт не було реалізовано через брак фінансування та оптимізацію системи центральних державних архівів [10].

Прикладом впровадження централізованої форми доступу до цифрового фонду користування документами НАФ як єдиної точки користувацького доступу з 2022 р. став Міжархівний пошуковий портал як єдине вікно доступу до цифрових ресурсів українських архівів, який надає можливості контекстного повнотекстового пошуку в усіх підключених до нього локальних базах даних державних архівів, які працюють на онлайн платформі для презентації цифрового контенту програмного комплексу ARCHIUM [6; 12] (наразі – це чотири центральні державні архіви і один державний архів області).

Платформа передбачає розміщення великої кількості цифрових копій відповідно до системи архівного зберігання та описання; формування та ведення інтерактивних покажчиків, що відповідають традиційній системі архівних каталогів та картотек (іменний, географічний, предметний тощо); можливості навігації та швидкого повнотекстового морфологічного пошуку; адаптивну верстку, що дає змогу користуватися онлайн ресурсом не лише на персональних комп'ютерах, але й планшетах, телефонах інших пристроїв; особистий кабінет користувача для віддаленого замовлення справ відвідувачами до читального залу; доступ для користувачів у режимі 24/7 з будь-якої країни; взаємодію онлайн ресурсу конкретного архіву із Міжархівним пошуковим порталом.

Створення та повноцінне функціонування цифрового фонду користування архівними документами у контексті надання/отримання доступу до його об'єктів та інформації безперечно має задовольнити зростаючі інформаційні потреби сучасних користувачів різних архівних інформаційних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Дослідження теоретичних та практичних засад впровадження електронних послуг в архівних установах України: звіт про науково-дослідну роботу (заключний) / Держ. арх. служба України, УНДІАСД; наук. кер.: Н. В. Залеток; відп. викон.: Є. М. Чорноморець. Київ, 2022. 107 с. ДР 0122U002295. Архів Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

2. Доступ до цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду: методичні рекомендації [затв. наказом Держ. арх. служби України від 6 квітн. 2023 р. № 51] / Держ. арх. служба України, Укр. наук.-дослід. ін-т арх. справи та документознавства; уклад.: Л. В. Дідух, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2022. 85 с. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1479_5.pdf (дата звернення: 14.04.2023).

3. Калакура Я. С., Ковтанюк Ю. С. Архівний менеджмент в умовах електронного урядування // Архіви України. 2019. № 3 (320). С. 18–57.

4. Ковтанюк Ю. С. Перспективи створення централізованого фонду користування документами Національного архівного фонду // Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина». 2019. Вип. 1 (4). С. 134–136.

5. Копіювання документів у архівних установах України: методичні рекомендації [схвалено Нормативно-метод. комісією Держ. арх. служби України, протокол засідання від 9 лют. 2017 р. № 1] / Держ. архів. служба України, УНДІАСД; уклад.: Л. В. Дідух. Київ, 2016. 68 с. URL: <https://cutt.ly/v7fsyP1> (дата звернення: 06.04.2023).

6. Міжархівний пошуковий портал. Єдине вікно доступу до цифрових ресурсів українських архівів. URL: <https://searcharchives.net.ua> (дата звернення: 06.04.2023).

7. Надання віддаленого он-лайн доступу до архівних документів та довідкового апарату архівів: вітчизняний і зарубіжний досвід: аналітичний огляд // Бюлетень Галузевого центру науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства / Держ. арх. служба України, УНДІАСД, Галуз. центр наук.-техн. інформації з арх. справи та документознавства; уклад.: А. А. Майстренко, Р. В. Романовський. Київ, 2021. Вип. 1 (35). С. 4–119 с. URL: <https://cutt.ly/X7fmG1q> (дата звернення: 06.04.2023).

8. Оцифрування аудіовізуальних документів Національного архівного фонду: метод. рекомендації [затв. наказом Держ. арх. служби України від 25 травн. 2022 р. № 29] / Держ. арх. служба України, УНДІАСД; уклад.: Л. В. Дідух, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2021. 82 с. URL: <http://surl.li/gdich> (дата звернення: 06.04.2023).

9. План заходів з реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 617-р. URL: <https://cutt.ly/B7fOi6B> (дата звернення: 06.04.2023).

10. Про оптимізацію системи центральних державних архівів: постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 2022 р. № 732. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-2022-п#Text> (дата звернення: 06.04.2023).

11. Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього: метод. рекомендації: [затв. наказом Держ. арх. служби України від 16 квіт. 2019 р. № 36, із змінами внес. згідно з наказом Держ. арх. служби України від 07 жовт. 2021 р. № 120] / Держ. арх. служба України, УНДІАСД; уклад.: Л. В. Дідух, Н. В. Залеток, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2021. 133 с. URL: <https://cutt.ly/NDaimi3> (дата звернення: 06.04.2023).

12. ARCHIUM – платформа для створення цифрового архіву / ARINSY (Archival Information Systems). URL: <https://arinsy.com/product/archium> (дата звернення: 06.04.2023).

Summary. *The message outlines the main forms of providing archives with access to objects and information of the digital fund for the use of documents of the National Archival Fund.*

Key words: *digitization, digital document use fund, access to archival documents.*

О. М. Завальнюк

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ORCID: 0000-0002-1778-9736

**ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
ПРО ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА У 1909-1920 рр. –
ВАЖЛИВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВНОГО ФОНДУ
УКРАЇНИ**

***Анотація.** В огляді зроблено спробу привернути увагу дослідників до низки документів Держархіву Хмельницької обл., пов'язаних з іменем відомого українського вченого, ректора, талановитого державного і громадського діяча Івана Огієнка. Звернено увагу на комплект отриманих ним службових, ділових і родинних листів у 1909–1918 рр. (155 епістоляріїв), де піднято різноманітні професійні, громадські та інші питання; на кореспонденції від керівництва Міністерства освіти УНР тощо. Виявлено майже 40 документів, які дають змогу висвітлити у тій чи іншій мірі організаційну, управлінську, навчально-методичну, матеріально-технічну та інші аспекти діяльності вченого, які варто залучити до джерельної бази підготовки ґрунтовної біографічної праці про нього.*

***Ключові слова:** Державний архів Хмельницької області, Іван Огієнко, Київ, Кам'янець-Подільський, листування, документи.*

Ім'я видатного українського державного діяча доби революції 1917-1921 рр., вченого, церковного і громадського діяча, ректора Кам'янець-Подільського державного університету Івана Огієнка, забутого за комуністичного режиму, у незалежній Україні надійно увійшло у наукове, освітнє і суспільно-політичне життя, стало символом незламності українського духу, щирого патріотизму, відданості національній справі, якій він присвятив усе своє життя. В суспільстві стало доброю традицією відзначати ювілейні та пів ювілейні дати його народження. Вчені присвятили цій постаті свої ґрунтовні монографічні праці, наукові конференції, розвідки, збірники статей. Зокрема, така робота упродовж більш як три десятки років проводиться у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, який є флагманом у вивченні життєвого та професійного шляху цього славетного діяча, загалом присвятив йому майже півтисячі праць, десятки конференцій, круглих столів, тощо.

Широко використовуються Огієнкові філологічні, богословські, філософські, історичні, педагогічні праці, патріотичні промови, заповіді нащадкам. Для сучасної Православної Церкви в Україні важ-

ливе значення мають Огієнкові настанови щодо її українського характеру, позбавлення залежності від московського патріархату, а ще – систематичної і цілеспрямованої роботи із консолідації вірян східного обряду, обов'язкової підтримки державницьких процесів, особливо українського війська, яке сьогодні самовіддано захищає незалежність і суверенні права свого народу в протистоянні з російським імперіалізмом.

Вітчизняні вчені (М. Тимошик [27; 28; 29; 30], З. Тіменик [31], І. Тюрменко [32], В. Ляхоцький [25; 26], С. Копилов, О. Завальнюк [24] та ін.) опублікували низку розлогих праць, які стосуються різних аспектів життя і діяльності Івана Огієнка як на батьківщині, так і на еміграції. Утім і досі актуальним завданням залишається підготовка цілісної, ґрунтовної біографічної праці, яка б висвітлила усі важливі складові пройденого ним шляху та глибоко з'ясувала формування його світогляду, керівну, наукову, освітню, державну, церковну, перекладацьку, видавничу, публіцистичну і широку громадську діяльність. Тим самим буде віддано данину видатному українцеві, який заслуговує увійти до пантеону борців за визволення батьківщини від ворогів і чиї ідеї у значній мірі є актуальними сьогодні в процесі становлення європейської, цивілізованої, демократичної, багатоконфесійної України.

У Держархіві Хмельницької області виявлено чимало документів і матеріалів, які стосуються двох періодів життя та діяльності Івана Огієнка і розміщені у фонді Ф. Р.-582. Деякі з них вже привертали увагу дослідників, але далеко не всі. Так, у сховищі виявлено комплект ділових, дружніх і родинних листів за самодержавної доби (грудень 1909 – лютий 1917 рр.), які надійшли від різних відправників: відомих вчених (О. Шахматов, В. Перетц, В. Гнатюк, В. Біднов), історичного товариства Нестора-літописця [9, арк.5, 8, 69; 4, арк. 20, 74-74 зв., 91, 145, 238, 242-243 зв.], керівників кількох навчальних закладів, редакцій журналів і газет, Українського наукового товариства, слов'янської комісії Московського археологічного товариства, комітету і відділу «Старий Київ» Київського художньо-промислового і наукового музею, Головного управління військово-освітніх закладів в Санкт-Петербурзі, з якими співпрацював Огієнко [9, арк. 22-22 зв., 24, 27, 29-29 зв., 34, 74-74 зв, 90, 96, 101, 102, 109; 10, арк. 9-9 зв., 66, 67, 77, 79, 127, 159, 201], департаменту народної освіти і ученого комітету міністерства народної освіти Росії, дирекції народних шкіл Київської губернії, ученого комітету головного управління землевпорядкування і землеробства [9, арк. 7-7 зв., 25-25 зв., 26, 28, 31-31 зв., 32-32 зв., 33, 34-34 зв., 35-35 зв., 65], Сквирської і Радомишльської повітових земських управ, видавців, читачів його книг, рідних,

друзів, колег, земляків, священників, різних приватних осіб [9, арк.1, 3-4 зв., 6, 38 зв., 47-47 зв., 52-53, 54-54 зв., 56-56 зв., 64-64 зв., 67, 84-85, 92, 93-94 зв.; 10, арк. 1 зв.-2, 11-12 зв., 13, 14, 15, 16-17 зв., 19-19 зв., 21-21 зв., 22-23 зв., 25-26 зв., 27-27 зв., 28, 29-30, 31-32 зв., 33-34, 35-36 зв., 37, 39-39 зв., 40-41, 42-43, 44-45 зв., 46, 48, 49, 50, 51-51 зв., 57-58, 59-59 зв., 60-61 зв., 62-63, 64-65 зв., 69-70, 71-72, 73, 83-84 зв., 87-88 зв., 89-89 зв., 90, 92-93, 95-96, 98-99 зв., 100-101 зв., 102-103 зв., 104-105, 107-108 зв., 111-112 зв., 115-116, 119-120, 123-126, 128, 129-130 зв., 141-142, 143-144 зв., 148-148 зв., 152-153 зв., 155-155 зв., 161-162, 163, 165, 166-166 зв., 169-170 зв., 171-174 зв., 175-176, 177-179 зв., 180-180 зв., 181-182 зв., 183, 185, 186, 187-197 зв., 188-189 зв., 190, 192-194 зв., 195-196, 197-199, 199-199 зв., 200-200 зв., 202-203 зв., 207, 208-209, 211-211 зв., 213-214, 220-221, 225-225 зв., 226-227, 230-230 зв., 231-231 зв., 232, 233, 237, 239, 240-240 зв., 241, 244-244 зв., 245-246 зв., 249-250 зв., 251-252, 253-253 зв., 254-255 зв., 256, 257-258, 259-260 зв., 261, 262, 264-265, 266-267 зв., 272-272 зв.]. Серед них виявлено і два листи самого Огієнка до родичів і директора народних шкіл Київщини [2, арк.20; 4, арк. 1, 229-229 зв.].

Незначна частина виявлених кореспонденцій, надісланих Івану Огієнку, датується березнем 1917 – січнем 1918 рр., коли адресат став активним учасником українського відродження, брав участь у заснуванні, відкритті та діяльності Київського народного українського університету, активно працював як автор, пропагандист українського літературного слова. З ним листувалися родичі, друзі, колеги, керівники навчальних закладів, земляки [10, арк. 3-3 зв., 4-4 зв., 5-6 зв., 8-8 зв., 18-18 зв., 48-49, 86-86 зв., 131-131 зв., 138-138 зв., 133-134 зв., 135-136, 151, 217-217 зв., 218-219, 228-228 зв., 268-269 зв.].

До цього масиву можна приєднати два офіційних листи, отриманих вченим у квітні 1918 р. від міністра освіти В'ячеслава Прокоповича, які свідчать про авторитет Огієнка як вченого-україніста. В одному з них від Міністерства освіти УНР йому запропонували скласти програму з історії української мови (з діалектологією та граматику) для приймання іспитів на право отримання посади вчителя української мови та літератури в школі [9, арк. 68]. В іншому епістолярії, який надійшов від комісії із забезпечення шкіл підручниками з української мови, що діяла при українському Міністерстві освіти, адресата просили взяти на себе роботу із вироблення систематичного курсу української граматики з історичним нарисом розвитку української мови. Крім того, міністр пропонував вченому підготувати підручники з рідної мови для 3 і 4 класів гімназій та вищих початкових шкіл [9, арк. 69-69 зв.].

Найбільше документів зазначеного архіву про Івана Огієнка стосується його кам'янець-подільського періоду життя і діяльності, пов'язаного із заснуванням, відкриттям і діяльністю Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) у 1918-1920 рр.

Після того як, як Кам'янець-Подільська міська дума у січні 1918 р. звернулася до Генерального секретарства освітніх справ з проханням відкрити у місті університет, 4 квітня сюди з Києва прибула делегація на чолі з професором Іваном Ганицьким (одним із 3-х її членів був приват-доцент і лектор Київського народного українського університету Іван Огієнко). Про її спільне засідання разом з університетською комісією міської думи йдеться у протоколі, який зберігається в архівосховищі Він, зокрема, зафіксував підтримку майбутнім ректором ідеї заснування вишу та виступ щодо кількості та назв факультетів першої і другої черги [19, арк. 2-Ззв.].

За гетьманування Павла Скоропадського цей процес набув більш організованого характеру на державному рівні. Міністерська комісія у справі заснування вищих шкіл і наукових інституцій, у якій головував академік Володимир Вернадський, відрядила Івана Огієнка, як одного зі своїх членів з дорадчим голосом, до Кам'янця-Подільського, щоб перетворити раніш дані міською думою словесні обіцянки в конкретні юридичні акти. 6 липня 1918 р. він зустрівся з представниками міської влади, попередньо повідомивши їх про цілі свого візиту. Про це йдеться у протоколі зібрання університетської комісії, представників міської управи, губернської та повітової народної ради. Іван Огієнко поінформував про стан питання, пов'язаного із заснуванням вишу, розкрив зміст відповідного законопроекту, який мала схвалити комісія Вернадського. Було обговорено проблему розміщення закладу, відведення земельної ділянки площею в 100 дес. для майбутнього будівництва університетських корпусів і створення ботанічного саду, виділення коштів (1 млн. крб.) в розпорядження Міністерства освіти для фінансування потреб університету, а також необхідність збільшення кількості членів університетської комісії [19, арк. 6-7 зв.].

З відповідними офіційними рішеннями Огієнко повернувся до столиці, де успішно прозвітував в комісії, яка його відрядила на Поділля. А 27 серпня 1918 р. в. о. ректора телеграфом повідомив міську університетську комісію, що гетьман затвердив закон про заснування К-ПДУУ [10, арк. 86]. Через тиждень він навідався до Кам'янця-Подільського і, як голова комісії по збудуванню університету (нова назва університетської комісії), уперше провів її засідання. Відповідний протокол від 3 вересня 1918 р. зберігається у

Держархіві Хмельницької області. Тут зафіксовано виступ в.о. ректора, який повідомив 13 присутнім членам зміст «Закону про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету». З інформації місцевих членів стало відомо, що австрійська військова влада, яка знаходилася у місті, хоче розмістити у цьому будинку своїх вояків. Для переговорів з нею обрали спеціальну делегацію. Крім того, на пропозицію Огієнка створили 3 підкомісії, яким поставили різні конкретні завдання, намітили заходи щодо ремонту та умеблювання навчального корпусу, визначилися з фінансуванням [19, арк.23-23 зв.].

8, 11 і 12 вересня Огієнко провів наступні засідання комісії, де розглянули низку питань (про розташування технічної школи і університету в одному будинку, організацію і хід ремонтних, створення меблевої підкомісії, оснащення електричним освітленням навчальних приміщень, заготівлю палива на зимовий період, організацію бурси для студентів, заснування богословського факультету та створення товариства допомоги бідним студентам, відкриття бурси, підготовка звернення до повітових земств, міських самоврядувань і кооперативів щодо фінансової допомоги на студентські стипендії тощо) [19, арк. 11, 28-29 зв., 110-111].

Зі змісту протоколів видно, що толерантний голова цього органу мав неабиякий керівний хист, уміння організовувати працю зацікавлених людей, спрямовувати їхню енергію на оперативне вирішення назрілих питань. У фонді виявлено підготовлені Огієнком друкарські примірники офіційних документів: 1) звернення ректора університету до конкретних діячів (кількасот їхніх імен значилися в окремому списку, над яким працювала секретар університетської комісії Олімпіада Пащенко) із запрошенням взяти участь у величному святі відкриття першого в історії Поділля вишу [21, арк. 22-25], 2) типового листа комісії із збудування К-ПДУУ, який направляли багатьом регіональним керівникам з метою отримати від них «певну суму на потреби» вишу [20, арк.1]. Обидві групи підписувалися ректором перед відправленням адресатам. Виявлено копії окремих нетипових листів, адресованих управлінню Подільської залізниці, з проханням розпорядитись оздобити будинок міського вокзалу з нагоди свята відкриття університету [17, арк.76]; єпископу Подільському і Брацлавському Пимену, аби той дозволив взяти з різних церков (архієрейської, Іоано-Предтечинської та інших) килими та вишивки (полотенцями) для декору університетських приміщень під час свята [20, арк.1]. Крім них, наявні копії листів Івана Огієнка до Київської духовної академії [5, арк. 25-25 зв.] і Харківського університету [5, арк. 24-24 зв.] з проханням пожертвувати

К-ПДУУ їхні видання та дублети, а професуру цих вишів подарувати книги і журнали, які вони знайдуть доцільними. Подібне прохання зафіксовано у рукописі листа Огієнка до Подільського церковного історико-археологічного товариства (мова йшла про дублети, які були у їхній бібліотеці) [6, арк. 52].

Після цього ректор відбув до Києва, де на нього чекала низка справ. Звідти надіслав членам комісії із збудування К-ПДУУ та її секретареві Олімпіаді Пашенко два рукописні листи, датовані відповідно 2 і 4 жовтня 1918 р., у яких повідомив про свою працю на благо університету (був на прийомі у гетьмана Павла Скоропадського, який розпорядився допомагати вишу усім необхідним зі складів матеріалів, дав вказівку міністру земельних справ посприяти у забезпеченні закладу паливом; головний уповноважений з ліквідації інституцій і організацій воєнного часу Р. Молов «дав розпорядження, аби видати на будівництво і ремонт Університетові все, що тільки йому потрібно. Списки потрібного майна я йому вручив»; той обіцяв посприяти, щоб зі складів у Кам'янці-Подільському або поблизу видали усе необхідне для електрифікації університетського будинку) [22, арк. 9-9 зв., 10-11 зв.]. Під час візиту до керівника держави Іван Огієнко вручив йому запрошення (в архівних справах зберігаються його чернетка і машинописна копія) взяти участь у запланованому на 22 жовтня святі відкриття і при цьому попросив амністувати учасників аграрних рухів на Поділлі, які перебували в ув'язненні [2, арк. 72; 4, арк. 7].

Повернувшись до Кам'янця-Подільського, ректор знову зайнявся підготовчими заходами із відкриття університету. Він дізнався, що перші збори Жванецької «Просвіти» імені Івана Стешенка звернулися до нього з проханням прийняти титул почесного довічного члена їхньої організації і бути її радником та оборонцем, про що йдеться в оригінальному листі на його ім'я [9, арк. 1-2].

Під час святкування генерал Лібов, за дорученням Павла Скоропадського, вручив від його імені ректорові художньо виконану грамоту, оригінал якої нині зберігається в Держархіві Хмельницької області [7, арк. 7]. Після урочистого відкриття університету (про його перебіг в архівних документах інформація відсутня) ректор офіційно подякував Першому національному хору за участь у святкових заходах, а також попросив редакторів української преси вмістити слова щирої вдячності від нього та ради професорів вищу громадянству, яке взяло участь у святі відкриття. Окремо виділив священиків, а також учителів і учнів, які влаштували в цей день святкову ходу по місту. Подяку отримали всі, хто надіслав телеграфні привітання і тим самим сприяли величності всеукраїнського свя-

та [1, арк. 13, 14; 5, арк. 13, 14]. Окремі слова вдячності від ректора були адресовані у копії листа [4, арк. 20] на ім'я членів Кам'янець-Подільської міської думи Олександра Шульмінського та Олімпіади Пашенко (майбутнє подружжя). Підставою для цього була їхня надзвичайно активна участь в ініціюванні університету та роботі з підготовки будинку до відкриття. «Велика доля і Вашої праці зостанеться назавжди у тому великому новому огнищі української культури, що тепер ми всі спільно будуємо», – наголосив він. В рукописі одного із листів [11, арк. 5-5 зв.] керівник вишу подякував правління Українського банку за пожертвувані К-ПДУУ 25 тис. крб. і попросив по швидше переказати їх на університетський рахунок.

В архіві наявні документи, які свідчать про вирішення ректором різних організаційних, навчально-методичних та господарських питань в період функціонування вишу. Зокрема, йдеться про рукописні джерела (протоколи), у яких зафіксовано засідання під керівництвом Огієнка ради сільськогосподарського факультету (16 липня і 5 серпня 1919 р.), під час яких були внесені зміни до особового складу цього органу, додали до навчального плану кілька нових дисциплін, погодилися на зміцнення матеріальної бази підготовки працівників аграрного профілю, було обрано представника факультету до складу університетської бібліотечної комісії [13, арк. 1-2, 3]. Окремим машинописним листом (в архіві зберігається його засвідчена копія) до міністра народної освіти ректор привернув увагу до питання про упущення в законі, що стосувався заснування сільськогосподарського факультету (йшлося про відсутність зафіксованої розміру ставки лекторам цього факультету) і просив якомога швидше усунути цей недолік [4, арк. 24-24зв].

Дбав про поліпшення навчально-методичного забезпечення навчального процесу. Як свідчать копії звернень, ректор попрохав керівників Кам'янець-Подільської духовної семінарії та Подільського церковно-археологічного товариства подарувати фундаментальній бібліотеці К-ПДУУ дублети книг, які були у фондах їхніх бібліотек [15, арк. 34, 34 зв.]. Крім того, у зверненні до міністра внутрішніх справ, представленому у фонді рукописним варіантом, пропонував передати літературу Кам'янець-Подільського статистичного комітету в розпорядження університету, крім тих видань, які були потрібні йому самому [14, арк. 9]. Іван Огієнко намагався збільшити бібліотечний фонд вишу за рахунок й інших джерел. Як свідчить копія посвідчення від 27 жовтня 1919 р., видана помічнику бібліотекаря К-ПДУУ Левку Биковському, ректор відрядив цього працівника до містечка Янів Вінницького повіту, щоб привезти звідти заліз-

ницю бібліотеку та архів графа Холоневського, на що було отримано згоду спадкоємців цієї знаної постаті [17, арк. 8].

В одному із документів, представлених розпорядженням ректора, йшлося про підготовку до початку другого навчального року засідання ради професорів, на якому, зокрема, розглядатиметься питання про забезпечення літературою університетської бібліотеки. У зв'язку з цим керівник просив деканів факультетів подати йому відомості «про те, яких книжок конче необхідних для забезпечення наукових викладів на Університеті, бракує університетській бібліотеці, і яких заходів повинно вжити для того, аби потрібні книги можна було за всяку ціну для неї придбати» [16, арк. 1]. Порядок денний засідання ради професорів ректор формував зі своїм секретарем заздалегідь, про що засвідчує, наприклад, «Оповідка», підписана Іваном Огієнком і Павлом Клепатським. Чергове зібрання мало відбутися в кабінеті ректора 24 вересня 1919 р. і зайнятися вирішенням організаційного, кадрового та юридичного питань. Усі члени мали розписатися, що ознайомилися з цим документом [19, арк. 16].

Як свідчить завірена копія Огієнкового машинописного листа від 7 серпня 1919 р. до військового міністра УНР, піклуючись про підготовку до будівництва навчальних корпусів, він попросив відпустити з Кам'янець-Подільського інженерного складу, де зберігалося і поступово ставали непридатними для вжитку понад 22 тис. пудів колючого дроту, відпустити безкоштовно з цієї кількості 600 пудів з відповідною кількістю скоб для огороження університетської садиби (100 дес.) [8, арк. арк. 21-21 зв.]. А у машинописній, завірненій копії листа ректора на ім'я начальника Головної інженерної управи Армії УНР від 13 серпня 1919 р. наголошувалося, що необхідний дріт було отримано, утім без 50 скоб [8, арк. 27].

У комплексі господарських питань, які мали важливе значення для університету, Іван Огієнко звертав увагу, зокрема бухгалтерії, на потребу ощадливого використання паперу, який надзвичайно виріс у ціні через його гострий дефіцит, рекомендував вживати папір меншого формату – не повний аркуш, а розміром 1/8 або 1/4 аркуша. Ця пропозиція зафіксована на фірмовому бланку університету і скріплена підписом ректора [4, арк. 30].

Незадовго до початку 1919–1920 навчального року ректор поширив друкарське оголошення про прийом канцелярією університету документів молоді, яка здобула середню освіту, і мала бажання навчатися на 5 факультетах [3, арк. 31].

В архівній установі виявлено скріплений автографом Івана Огієнка рапорт Головному отаманові Симону Петлюрі, датований не

пізніше 1 травня 1920 р. З нього відомо, що загалом в університеті працювали 59 осіб професорсько-викладацького складу, у т.ч. 2 заслужених, ординарних професори, 3 ординарних професори, 5 екстраординарних, 23 приват-доцентів, 1 астроном-наглядач, 5 лекторів, 11 старших та 10 молодших асистентів [11, арк. 37].

14 листопада 1920 р., коли Іван Огієнко з сім'єю покидав Кам'янець-Подільський, на його ім'я надійшла телеграма від членів Директорії УНР Андрія Макаренка та Федора Швеця, яка зберігається в архівосховищі. Ректора, професорів і студентів вітали з нагоди другої річниці антигетьманського повстання в Україні і побажали «дальнішого розвитку непобідимій фортеці» [12, арк. 22]. Але виконати цю настанову вишу було не під силу, адже через кілька днів місто перейшло під контроль військ Червоної армії, а згодом університет повністю був підпорядкований харківській більшовицькій владі.

Отож, в Державному архіві Хмельницької області наявні кілька десятків документів та матеріалів (майже дві сотні), які стосуються київського та кам'янець-подільського періодів життя та діяльності Івана Огієнка. Цінним є комплект отриманих ним у Києві листів від різних відправників. Окремі джерела (другі примірники машинописних протоколів) свідчать про причетність вченого до заснування у Кам'янці-Подільському державного українського університету. Більшість документів, які розкривають діяльність ректора в організаційній та управлінській сфері, є копіями, проте їхня джерелознавча цінність не викликає сумніву. Виявлені документи і матеріали, їхній зміст дають підстави стверджувати, що цієї кількості недостатньо для повного і всебічного висвітлення ректорської праці Огієнка в К-ПДУУ. Для вирішення цього завдання необхідно залучати документальний масив з інших архівосховищ, зокрема Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, а також пресу і мемуарні видання.

Список використаних джерел:

1. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-302. Оп.1. Спр.5. 167 арк.
2. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-302. Оп.3. Спр.11.127 арк.
3. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.1. 108 арк.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.2. 73 арк.
5. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.3. 43 арк.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.5. 87 арк.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.7. 41 арк.
8. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.12. 168 арк.
9. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.13. 98 арк.
10. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.14. 224 арк.
11. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.15. 272 арк.

12. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.26. 43 арк.
13. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.42. 110 арк.
14. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.92. 30 арк.
15. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.93. 69 арк.
16. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.95. 33 арк.
17. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.97. 8 арк.
18. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.126. 40 арк.
19. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.1. Спр.146. 78 арк.
20. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.2. Спр.775. 25 арк.
21. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.3. Спр.3. 212 арк.
22. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.3. Спр.5. 48 арк.
23. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р.-582. Оп.3. Спр.13. 65 арк.
24. Копилов С., Завальнюк О. Першопроходець: Іван Огієнко – освітянин, будівничий, ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету : відкрита лекція. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2018. 60 с.
25. Ляхоцький В. П. Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2000. 528 с.:іл.
26. Ляхоцький В. П. Тільки книжна принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2000.664 с.: іл.
27. Тимошик М. С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: монографія / Передмова М. Г. Жулинського. Київ : Заповіт, 1997. 231 с.: іл.
28. Тимошик М. С. «Лишусь навіки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження : наукове видання / Передмови О. Кравченка та В. Скопенка. Київ : Наша наука і культура ; Вінніпег : Український православний Собор Св. Покрови, 2000. 548 с.: іл.
29. Тимошик М. Запізніле вороття. Київ : Наша культура і наука, 2017. 392 с.: іл.
30. Тимошик М. Його бій за державність. Київ : Наша культура і наука, 2017. 376 с.: іл.
31. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882-1972 : Життєписно-бібліографічний нарис / Відп. редактор Олег Купчинський. Львів : Наук. тов-во імені Шевченка, 1997. 228 с.
32. Тюрменко І. І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): Монографія / Передмова Н. І. Миронець. Київ, 1998. 282 с.: іл.

Summary. *In the review, an attempt was made to draw the attention of researchers to the mass of documents of the Khmelnytskyi Region State Archive, associated with the name of the famous Ukrainian scientist, rector, and talented public figure Ivan Ohienko. Attention is drawn to the set of official, business and family letters received by him in 1909-1918 (155 epistolaries), where various professional, social and family issues are raised, based on correspondence*

from leadership of the Ministry of Education of the Ukrainian People's Republic of Ukraine, etc. Almost 40 documents have been identified that make it possible to the organizational, managerial, educational-methodical, material-technical and other aspects of the scientist's activity, which should be included in the source base for writing a thorough biographical work about him.

Key words: *Khmelnytskyi Region State Archive, Ivan Ohiienko, Kyiv, Kamianets-Podilskyi, emigration, correspondence, documents.*

УДК 930.25:004(71)

Я. С. Калакура

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-9007-4991

ІНФОРМАЦІЙНИЙ МАРКЕТИНГ У СТРУКТУРІ ЕЛЕКТРОННОГО АРХІВОЗНАВСТВА

Анотація. *Обґрунтовується роль і місце інформаційного маркетингу в структурі електронного архівознавства як важливого чинника актуалізації архівних ресурсів, оновлення довідкового апарату у форматі цифрових каталогів, надання сервісних послуг на онлайн використання документів умовах цифровізації суспільства і війни РФ проти України. Зроблено акцент на розвиток digital-комунікацій архівів, створення веб-сайтів, акаунтів у соціальних мережах. Викладені пропозиції щодо міждисциплінарного синтезу архівного менеджменту та інформаційного маркетингу.*

Ключові слова: *інформаційний маркетинг, архівний менеджмент, електронне архівознавство, архівні сервіси, електронні ресурси, архівні послуги, онлайн комунікація.*

Постановка і актуальність проблеми. Глобалізація і цифровізація сучасного світу, формування інформаційного суспільства не оминули архівну сферу України, що знайшло втілення у появі електронних архівів, трансформації традиційного архівознавства в електронне [9], реформуванні всієї системи інформаційної діяльності. Діджиталізація торкнулася таких ділянок архівної справи як цифровізація інформаційних ресурсів, надання доступу до них на віддалі, створення нового покоління науково-методичного забезпечення інформаційної роботи, оновлення довідково-інформаційного апарату, нові форми комунікації з фондоутворювачами, громадськістю, з користувачами архівів. У структурі електронної архівістики виокремився цифровий архівний менеджмент [8], складовою частиною якого є **інформаційний маркетинг**, який, з погляду архівної науки і авторського розуміння, можна трактувати як *теорію і практику використання сучасних інформаційно-комунікаційних сис-*

тем і технологій для оперативного вивчення запитів суспільства на інформацію та просування нових послуг архівів, якісне задоволення потреб їх користувачів у доступі до інформаційних ресурсів [10; 15; 20].

Наукове осмислення менеджерської сутності інформаційного маркетингу, його місця і ролі в структурі електронного архівознавства належить до *актуальних* та недостатньо з'ясованих науково-практичних проблем, що зумовлюється, *по-перше*, викликами геноцидно-окупаційної війни РФ проти України, умовами воєнного стану, які ускладнили та унеможливили використання звичних форм і засобів комунікації архівів із суспільством, задоволення потреб його членів на ретроспективну інформації, спонукали до прискореного переходу на онлайнвий доступ до інформаційних ресурсів. Зміна опції інформаційно-комунікативної діяльності архівів потребує аналізу набутого досвіду і наукового супроводу цього процесу. *По-друге*, війна стала каталізатором прискорення цифровізації не лише інформаційного потенціалу архівних установ, оновлення їх технічних ресурсів як одного з пріоритетних напрямів реалізації Стратегії розвитку архівної справи на період до 2025 р. [16], але й усієї комунікативної та інформаційно-довідкової діяльності архівних установ. Як зазначає Голова Укрдержархіву А. Хромов, воєнний стан вносить корективи у темпи цифровізації документів архівів і диктує необхідність створення інтегруючого інформаційного ресурсу [17, с. 222]. Ці нові явища все ще недостатньо досліджуються, фрагментарно висвітлюються в літературі, засобах інформації та соціальних мережах. Маємо лише поодинокі праці прямо, а здебільшого опосередковано, присвячені означеній темі [3; 4; 5; 6; 7; 11]. Не дивлячись на те, що в освітніх програмах деяких університетів фігурує навчальна дисципліна «Архівний маркетинг та менеджмент», у нас відсутні праці і навчальні посібники з архівного маркетингу. Окремі автори звужують його функції до надання платних послуг архівів і визначення їх розміру. Це вказує на необхідність кооперації дослідників інформаційного маркетингу та архівного менеджменту і створення спільними зусиллями міждисциплінарних проєктів. *По-третє*, війна не змінила євроатлантичний вибір України, її курс на інтеграцію національної архівної системи та інформаційних ресурсів у світовий архівний простір. Це також актуалізує завдання системного осмислення ролі інформаційно-маркетингового сегмента архівного менеджменту як важливого інструмента розширення міжнародної співпраці архівістів, виходу України на світовий ринок архівних послуг.

Мета пропонованого дискурсу полягає в тому, щоб на основі теорії і практики цифрових комунікацій, з урахуванням існуючої

наукової і навчальної літератури, праць, авторських студій з історії, теорії методології електронного архівознавства з'ясувати сучасні підходи до інформаційно-маркетингової діяльності архівів як складової забезпечення їх відкритості і доступності, розкрити її значення для дедалі ширшого застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у наданні архівних послуг і поширенні ретроспективної інформації через соціальні мережі. Досягнення цієї мети ґрунтується на вітчизняному законодавстві про цифровізацію України, Національний архівний фонд, електронний документообіг, розвиток інформації та цифровізації архівів, нормативних документах галузі, на досвіді зарубіжної архівістики, на дослідженнях В. Бездрабко, Т. Білушак, Л. Божук, Д. Василенко, Ю. Ковтанюка, Н. Коржук, Л. Левченко, В. Ляшенко, М. Палієнко, В. Соболева, А. Хромова та ін., на напрацюваннях Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, на досвід архівознавчої кафедри КНУ імені Тараса Шевченка, інших університетів, зокрема Львівської політехніки, Харківської державної академії культури, а також на власні рефлексії.

Обмежений обсяг розвідки не дає змоги зробити обширний історіографічний аналіз наявних праць із означеної проблеми, який частково вже започаткували Т. Білушак, Л. Божук, Л. Василенко, Н. Коржук, О. Левчук, В. Соболев, Ю. Чернятинська та ін. у вступних частинах своїх статей із інформаційної діяльності архівів [3; 4; 6; 11; 12; 15; 18]. В. Ляшенко систематизувала понятійний апарат з організації архівної інформації та користування документальними ресурсами [13]. Цінними є також студії О. Біловодської та К. Лагути, О. Карпіщенко і Ю. Логінової, Н. Юдіної та ін. [2; 10; 20], присвячені загальним питанням цифрового маркетингу, його термосистемі та інструментарію, методиці створення ринку інформаційних продуктів і послуг.

Виклад основного змісту статті видається доцільним розпочати із стислої відповіді на ключове питання: чим зумовлена необхідність залучення методології та інструментарію інформаційного маркетингу до комунікаційної діяльності архівів? Відповідь на нього доволі проста: новими реаліями, які склалися в архівній справі внаслідок прискорення процесу цифровізації інформаційних ресурсів архівів і виникнення екстремальних обставин їх діяльності: спочатку пандемія Covid-19, а з 2022 р. – повномасштабна війна Московії проти України, яка набула затяжного характеру. Вони стали викликом до перебудови діяльності архівних установ на воєнний лад, стимулювали пошук нових форм і методів реалізації своїх функцій, включаючи й комунікаційно-інформаційну. Реалізація

Стратегії розвитку архівної справи визначила як пріоритетний її напрям цифровізацію [16]. У такий спосіб була зафіксована нова реальність, зумовлена окупаційно-гібридною війною, внаслідок якої частина архівів опинилися на тимчасово неконтрольованій Україною території і пограбована агресорами. Повномасштабна війна і воєнний стан внесли корективи в комунікативну діяльність архівів, у надання інформаційних послуг. На чільне місце висунулося завдання зробити доступними інформаційні ресурси на віддалі, в режимі онлайн.

Аналіз інформаційно-комунікаційної діяльності Укрдержархіву, центральних, галузевих та місцевих архівів засвідчує тенденцію дедалі ширшого залучення потенціалу інформаційного маркетингу до архівного менеджменту і дозволяє виокремити принаймні **сім** пріоритетних напрямів у цій сфері. *Перший* стосується оновлення діючих і створення нових веб-порталів, веб-сайтів, веб-сторінок архівних установ, перегляд змісту і форм надання публічної інформації про нові надходження та оцифровані фонди. Нині Укрдержархів, усі центральні, галузеві, обласні архіви, Державний архів м. Києва, деякі архівні відділи районних державних адміністрацій і територіальних громад мають веб-сайти або веб-сторінки, на яких розміщується оперативна інформація про роботу, нові інтерактивні сервіси, едиційно-текстові та зображальні відомості про оцифровані документи. Вебпортал Укрдержархіву концентрує всі інноваційні проекти центральних і обласних державних архівів, висвітлює їх діяльність в умовах воєнного стану, інформує про хід цифровізації документальних ресурсів, розвиває проєкт Єдиного вікна доступу до цифрових ресурсів архівних установ. Прикладом змістовної інформації може слугувати веб-сайт Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву (директор Олена Косенко), на якому розміщена інформація про архів, його діяльність щодо документування воєнних злочинів Російської Федерації, виставлений електронний каталог онлайн-ресурсу «Українське німе кіно» та ін.

Другий охоплює використання digital-маркетингових комунікацій в популяризації діяльності архівів та їхньої інформації через соціальні мережі. Як зазначила Д. Василенко, в 2022 р. у мережі Facebook були представлені акаунти 9 центральних, 24 обласних архівів і Державного архіву м. Києва. Низка архівних установ мають акаунти в мережі Instagram та Twitter [6, с.141]. Обґрунтовуючи зростання ролі мережевої комунікації архівів, В. Бездрабко зазначила, що вона відкриває принципово нові можливості для руху інформаційних потоків, дає змогу акумулювати величезні обсяги архівної інформації і забезпечити її інтенсивне поширення в сере-

довищі користувачів, об'єднаних спільною платформою спілкування. На думку авторки, ключова роль у мережевій комунікації належить менеджеру з роботи в соціальних мережах, а результат визначається правильним таргетуванням аудиторії, успішним контактуванням із користувачами та змістом контенту. Реклама, зв'язки з громадськістю, брендинг, краудсорсинг, краудфандинг, інші маркетингові технології мають стати пріоритетними для архівних установ напрямами комунікації, опосередкованої соціальними мережами [1, с. 20-21]. За екстремальних умов війни присутність архівних установ у соціальних мережах є важливою умовою виконання ними комунікаційної функції.

Третій відноситься до моніторингу попиту суспільства та запитів користувачів архівів на найбільш актуальну і затребувану інформацію, внесення на цій основі коректив у програми і плани цифровізації інформаційних ресурсів Національного архівного фонду. Беручи до уваги активізацію краєзнавчих та генеалогічних досліджень, Центральні державні історичні архіви в містах Києві та Львові, а також низка архівів областей, зокрема Київської, Житомирської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Чернігівської та інших оцифрували значну частину найбільш затребуваних документів української минувшини, актові та метричні книги тощо. Масив інформації на електронних носіях з кожним роком неухильно зростає і в інших центральних, галузевих та місцевих архівах України, з якою можна ознайомитись на їхніх веб-порталах та веб-сайтах. Відбувається оцифрування документів вищих органів державної влади і управління, політичних партій і рухів, творчих спілок, створених упродовж ХХ ст. і прийнятих на зберігання в центральних державних архівах вищих органів влади, громадських об'єднань та україніки, архіву-музею літератури і мистецтва. У цьому ряду стоять також інформаційні ресурси галузевих державних архівів Служби безпеки, Українського інституту національної пам'яті, а також архіву Національного музею голодомору-геноциду, на порталах яких виставлені кіновідеофотодокументи про жертви злочинів комуністичного режиму.

Оновлення довідко-інформаційного апарату архівів, підготовка електронних каталогів, покажчиків, путівників, створення спеціальних рубрик «Електронний каталог», «Е-архів». – це *четвертий напрям*. Пандемія, а відтак повномасштабна війна прискорили роботу архівних установ щодо максимального полегшення пошуку архівних документів їх користувачам шляхом онлайн доступу до довідкового апарату. Найбільш оперативним вирішення цієї проблеми стала інформація на сайтах про архівні описи з викладом скла-

ду документів фонду і назвою справ, які дозволяють досліднику обрати оптимальний шлях виявлення інформації. Одним із перших започаткував публікацію електронних версій описів оцифрованих документів Центральний державний архів вищих органів влади та управління (директор Л. Левченко). Прикладом такої роботи може слугувати добірка описів, присвячена Українській революції і державотворенню 1917-1921 рр. В Центральному державному архіві громадських об'єднань та зарубіжної україніки (директор О. Бажан) 2020 р. функціонує електронна платформа «Архіум» з онлайн доступом до довідкового апарату та оцифрованих фондів.

До *п'ятого* напрямку можна віднести залучення практик інформаційного маркетингу до організації масових заходів: конференцій, круглих столів, семінарів, проведення виставок, презентацій в онлайн-овому форматі. Це дозволяє набагато розширити число учасників і аудиторії заходів загалом [14; 19]. Наприклад, понад 30 працівників центральних і обласних державних архівів у квітні 2021 р. взяли участь в онлайн режимі у II Міжнародній науково-практичній конференції «Архівістика: теорія, методика, практика», яка проходила в Кам'янці-Подільському під егідою Державної архівної служби, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, Державного архіву Хмельницької області та Спільки архівістів України. До конференції долучилися представники університетських архівознавчих кафедр, користувачі архіві.

За останні роки змінилися підходи до експонування архівних документів на виставках, які носять переважно тематичний характер, присвячуються ювілейним датам в історії України, або видатним особистостям. Такі виставки дозволяють знайомити громадськість з новими надходженнями до архівів, є свідченням їх відкритості і прозорості.

Шостий напрям представлений електронними науково-методичними розробками та службовими інструкціями з питань організації комунікаційно-інформаційної діяльності архівів з використанням маркетингових цифрових технологій. Ця робота має два виміри: внутрішній (корпоративний) і зовнішній. Якщо перший охоплює сферу професійної комунікації працівників архівної галузі та діловодства, то другий стосується взаємодії архівів з органами державного управління і місцевого самоврядування, установами, підприємствами, бібліотеками, музеями, міжнародними організаціями, з інституціями громадянського суспільства і користувачами. Великий інтерес викликав виставковий онлайн-овий проєкт «Доку-

ментальна історія Незламності» на веб-сайті Центрального аудіовізуального та електронного архіву, присвячений річниці звільнення Київщини від російських окупантів.

В умовах війни нових форм і засобів набули онлайнві комунікації архівів із фондоутворювачами. У цьому зв'язку заслуговує поширення досвід проведення в Центральному державному архіві громадських об'єднань та українці онлайнзустрічей з представниками громадських організацій української діаспори, одна з яких проходила в березні 2023 р. У ній, окрім керівників і працівників архіву, взяли участь Сергій Касянчук – директор Представництва Світового конгресу українців в Україні; Аскольд Лозинський – президент Світового конгресу українців (1998–2008), голова Фундації Українського вільного університету; Віторіо Соротюк – президент Українсько-бразильської центральної репрезентації, член ради директорів і віце-президент Світового конгресу українців; Мірна Волошин – очільниця Українського товариства Бразилії; Дзвінка Качур – почесна президентка Української асоціації в Південно-Африканській Республіці та ін. Учасники зустрічі виробили рекомендації щодо активізації збирання документів про діяльність українських організацій в діаспорі і передачу їх для зберігання в архіві.

І, нарешті, *сьомий* напрям – чи не найбільш інноваційний в архівній практиці – збагачення форм послуг і надання їх на віддалі та організація дистанційного обслуговування користувачів архівів. Майже 15 років експериментально-прогностичним майданчиком інновацій в архівній справі, включаючи надання інформаційних послуг на віддалі, був Центральний державний електронний архів, об'єднаний в 2022 р. з кінофотофоноархівом і трансформований в Центральний державний аудіовізуальний і електронний архів. Саме він започаткував активне запровадження технологій електронного документообігу, цифрового обліку великого масиву електронних документів і довідкового апарату до них. Його користувачі, передусім дослідники, вперше отримали унікальну можливість за допомогою програми *Інтернет-навігатор* знаходити інформацію на віддалі про документи та ресурси [8].

Є підстави прогнозувати, що в недалекому майбутньому електронні архіви та аналогічні відділи як система електронного менеджменту, яка відноситься до класу систем управління корпоративним контентом (Enterprise Content Management), будуть функціонувати в усіх кампаніях, установах, організаціях, на підприємствах, оскільки вони спроможні працювати з неструктурованими документами (текстові документи Word, PDF, електронні таблиці Excel, графічні файли, мультимедіа тощо).

З викладеного випливають такі **ВИСНОВКИ**:

а) інформаційний маркетинг уже став одним із важливих сегментів архівного електронного менеджменту, а застосування його інструментарію в архівних практиках сприяє впровадженню наукових засад ефективної взаємодії архівів, фондоутворювачів та користувачів інформаційними ресурсами, сприяє розширенню ринку архівних послуг, підвищенню її якості, дедалі ширшій популяризації інформаційного потенціалу архівних установ;

б) інформаційний маркетинг є інноваційним концептом електронного архівознавства, яке в умовах цифрового суспільства інституціалізується як відносно самостійна наукова дисципліна, покликана відіграти ключову роль у дослідженні процесу діджиталізації архівної справи. Він є сегментом архівного менеджменту, що є фаховою навчальною дисципліною професійно-освітньої програми підготовки архівістів, утверджує таку дидактичну модель навчально-виховного процесу, яка сприяє формування нової генерації архівістів, здатних працювати в умовах цифрового суспільства;

в) подальша інституціоналізація інформаційного маркетингу в структурі електронного архівознавства потребує об'єднання і кооперації зусиль Державної архівної служби, центральних і місцевих архівів, науковців Українського науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства, архівознавчих кафедр національних університетів, поглиблення співпраці із зарубіжними партнерами. На порядку денному подальше дослідження науково-практичного потенціалу інформаційного маркетингу в структурі електронної архівістики, яка на міждисциплінарному рівні дедалі більше синтезує архівну науку і практику. Йдеться також про створення національного підручника та навчально-методичної літератури з інформаційного маркетингу, підготовка викладачів з цієї дисципліни.

Список використаних джерел:

1. Бездрабко В. В. Соціальні мережі й архівні практики // Архіви України, 2021. Вип. 3. С. 16-35.
2. Біловодська О., Лагута К. Системне дослідження використання чат-боту в комунікації з клієнтами // Формування ринкових відносин в Україні, 2020. №5. С. 2-68.
3. Білушак Т. Використання digital-маркетингових комунікацій в стратегії популяризації архівної інформації // Архіви України, 2020. Вип. 4. С. 71-84.
4. Божук Л. Інформаційні ресурси і сервіси інтренет в роботі державних архівів країни // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія історія, 2016. Вип. 3. С.14-18.

5. Боряк Г. В. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів // Архіви України, 2002. №4. С. 141-168.

6. Василенко Д. Інструментарій архівної інтернет-комунікації а аспекті розвитку соціальних мереж // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук, 2022. Вип. 9. С. 138-147.

7. Дідур І. П., Ковальська Л. А Потреби користувачів архіву та новітні форми використання архівної інформації // Вісник СНТ ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. Т. 1. №10. С. 131-136.

8. Калакура Я.С., Ковтанюк Ю. С. Архівний менеджмент в умовах електронного урядування / / Архіви України, 2019. № 3. С. 18-57.

9. Калакура Я. С., Палієнко М. Г. Концептуалізація електронного архівознавства в контексті цифровізації українського суспільства // Архіви України, 2021. №3. С. 36-65.

10. Карпіщенко О., Логінова Ю. Цифровий маркетинг як інноваційний інструмент комунікації. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/28771/1.pdf> (дата звернення: 04.04.2023).

11. Коржук Н. А. Сучасні інструменти ефективної репрезентації архівних ресурсів України // Вісник Харківської державної академії культури, 2020. № 58. С. 47-57.

12. Левчук О. Архівні електронні інформаційні ресурси як джерело історичної інформації // Архіви України. 2020. Вип. 4 (325). С. 52-70.

13. Ляшенко В. Понятійний апарат з організації використання архівної інформації та користування архівними документами // Студії з архівної справи та документознавства, 2011. Т. 19. Кн.2. С. 32-37.

14. Сидоренко Т., Тягій Є. Електронні виставки архівних документів як інформаційний ресурс регіону (на прикладі Державного архіву Миколаївської області) // Бібліотекознавство. Інформологія, 2019. № 1. С. 89-96.

15. Соболев В. Маркетинг ретроспективної інформації для державних архівів, бібліотек, музеїв // Вісник архівіста, 2007. № 3. С. 7-16.

16. Стратегія розвитку архівної справи в Україні на період до 2025 р. /Державна архівна служба України. URL: <https://www.google.com/search.pdf> (дата звернення: 04.04.2023).

17. Хромов А. В. Державні архіви в умовах воєнного стану // Український дослідницький простір в умовах війни: адаптація й перезавантаження технічних і юридичних наук. Харків ; Рига, 2022. С.221-223. URL: <https://www.google.com/url?esrc> (дата звернення: 09.04.2023).

18. Чернятинська Ю. Г. Комплектування архівів документами в електронній формі та їх зберігання: історіографія питання // Архіви України. 2018. № 1. С. 88-102.

19. Шинкаренко Н. Віртуальні виставки – нові можливості маркетингових комунікацій // Маркетинг в Україні, 2017. № 5. С. 43-48.

20. Юдіна Н. В. Маркетинг в інформаційному суспільстві: навчально-методичний комплекс. Київ : КІП ім. Ігоря Сікорського, 2021. URL: <http://futureslog.com.ua/publish/infsoc/> (дата звернення: 09.04.2023).

Summary. *The role and place of information marketing in the structure of electronic archival science is substantiated as an important factor in updating archival resources, updating the reference apparatus in the format of digital catalogs, and providing service for on-line use of documents in the conditions of digitalization of society and Russia's war against Ukraine. The focus is on the development of digital communications of archives, the creation of web-sites, and accounts on social networks. Proposals are presented for interdisciplinary synthesis of archival management and information marketing.*

Key words: *information marketing, archival management, electronic archival science, archival services, electronic resources, archival services, on-line communication.*

УДК 930.25(477.43)

М. І. Коваленко

Державний архів Хмельницької області

ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІВНИХ УСТАНОВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ

Анотація. *У публікації аналізується діяльність архівних установ Кам'янець-Подільського району в умовах адміністративно-територіальної реформи, виконання ними планових показників, висвітлюються здобутки та перспективи їх діяльності.*

Ключові слова: *архівні установи, віддалені робочі місця, планові показники, розпорядження.*

Архівним відділом Кам'янець-Подільської районної адміністрації проводиться робота із забезпечення його функціонування та виконання основних показників розвитку архівної справи району. Архівний відділ є юридичною особою, відповідно до свідоцтва про державну реєстрацію від 11 березня 2003 року.

Відділ здійснює свою діяльність на підставі Положення про архівний відділ Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації Хмельницької області (в новій редакції), затвердженого розпорядженням голови адміністрації від 09 березня 2021 року №65/2021-р., погоджено на засіданні ЕПК Держархіву Хмельницької області 11 березня 2021 року протокол №3 (нова редакція розпорядження начальника районної військової адміністрації від 24.06.2022 № 44/2022-р., протокол ЕПК від 14.07.2022 №8).

Штатна чисельність архівного відділу на 01.09.2021 року становила 5 штатних одиниць. Відповідно до розпорядження начальника Кам'янець-Подільської районної військової адміністрації від 31 травня 2022 року №31/2022-р було внесено зміни в структуру

ру архівного відділу адміністрації, а саме, утворено Дунаєвецький, Новоушицький, Чемеровецький сектори [4] та збільшено загальну кількість працівників до 8 штатних одиниць, що дало змогу плано-мірно і повноцінно поповнювати Національний архівний фонд документами, задовольняти на належному рівні зростаючий попит громадян на інформацію, а також створювати працівникам і користувачам необхідні умови для роботи з документами.

Основна діяльність архівного відділу здійснюється відповідно до річних планів роботи. В районі прийнято Програму підтримки діяльності органів виконавчої влади на 2021 рік, відповідно до якої на потреби архівного відділу райдержадміністрації в червні 2021 року виділено 44.2 тис. грн.

Архівний відділ постійно взаємодіє з райдержадміністрацією, районною радою, з об'єднаними територіальними громадами. Питання архівної справи, про роботу віддалених робочих місць: смт. Чемерівці (2018, 2019, 2020, 2021 роки) [1], м. Дунаївці (2019, 2020 роки), смт. Нова Ушиця (2016 роки) неодноразово заслуговувалося на апаратних нарадах і колегіях райдержадміністрації.

Архівним відділом ведеться робота з формування Національного архівного фонду, організовано методичне керівництво з питань архівної справи та діловодства в 99 архівних підрозділах підприємств, установ і організацій різних форм власності [2].

Працівниками відділу здійснюється контроль за діяльністю архівних підрозділів юридичних осіб списків № 1, № 2. На кожну установу – джерело комплектування архівного відділу заведено наглядові справи та картки обліку роботи з юридичними особами, у діяльності яких утворюються документи Національного архівного фонду. В них фіксуються відомості про форму власності на документи, місце зберігання, керівників діловодних служб, затвердження нормативно-методичних документів та відомості про упорядкування та передавання справ на державне зберігання.

Організовано роботу щодо залучення новостворених юридичних осіб до джерел формування НАФ. В архівному відділі складено попередні списки власників потенційних джерел формування НАФ. У разі введення новоствореної установи до списку № 1, № 2 юридичних осіб – джерел формування НАФ архівного відділу, готується пакет документів на ЕК архівного відділу та ЕПК Держархіву області.

Щорічно, у відповідності до затвердженого плану, з метою надання методичної та практичної допомоги, а також проведення моніторингу стану архівної справи та діловодства, відділом проводяться перевірки архівних підрозділів підприємств, установ, організацій. За результатами перевірок складаються відповідні довід-

ки. У 2020 році проведено 5 комплексних, 5 тематичних, 6 контрольних перевірок та за перше півріччя 2021 року, 1 – тематична (архівний підрозділ Орининської сільської ради).

Працівниками відділу надається методична допомога щодо розроблення та впровадження в роботі відповідних нормативних документів.

За перше півріччя 2021 року розроблено 43 номенклатури справ, 17 інструкцій з діловодства, 17 положень про ЕК, 17 положень про архівний підрозділ.

Працівниками відділу проводяться семінари, робочі зустрічі та наради, на яких висвітлювалась проблематика стану зберігання та використання документів НАФ. Надається також методична та практична допомога відповідальним за архівні підрозділи щодо ведення архівної справи та діловодства. Щонайменше один раз в рік проводяться навчальні семінари.

Виконуються в повній мірі й планові завдання щодо схвалення комплектів документів. Так, у 2021 році на ЕК архівного відділу та ЕПК Держархіву області розглянуто 4136 одиниць зберігання управлінських документів, описи справ постійного зберігання (нотаріальні дії) – 1668 од. зб.; описи справ постійного зберігання (погосподарські книги) – 14424 од. зб.; описи з кадрових питань (особового складу) – 9672 од. зб.; 55 номенклатури справ; 20 інструкцій з діловодства; 19 положень про ЕК; 18 положень про архівний підрозділ. У 2022 році ЕК архівного відділу та ЕПК Держархіву області розглянуто 2223 од. зб. управлінських документів, описи з кадрових питань (особового складу) – 1755 од. зб.; 34 номенклатури справ; 19 інструкцій з діловодства; 20 положень про ЕК; 20 положень про архівний підрозділ [3].

У першому кварталі 2023 року ЕК архівного відділу та ЕПК Держархіву області розглянуто – 1198 од. зб. управлінських документів; описи з кадрових питань (особового складу) – 1584 од. зб.; 80 номенклатур справ; 63 інструкцій з діловодства; 76 положень про ЕК; 77 положень про архівний підрозділ.

Активно працюють архівісти району щодо забезпечення збереженості документів.

Центральний офіс архівного відділу Кам'янець-Подільської райдержадміністрації та віддалені робочі місця розташовані в орендованих приміщеннях. Робочі кімнати обладнані комп'ютерами, оргтехнікою, меблями. Стан систем життєзабезпечення задовільний.

Розроблена схема розміщення фондів та топографічні покажчики. Однак, у зв'язку частим переміщенням фондів та зміною приміщень вимагають оновлення відповідних документів.

Фізичний стан документів задовільний, справи підшиті та закартоновано. В разі виявлення пошкодження, невідкладно проводиться ремонт документів. З метою забезпечення збереженості документів, ведеться книга видачі справ із архівосховища. Справи після користування повертаються вчасно. Користувачі ознайомлюються із документами в присутності працівника архіву.

Задовільний стан зберігання документів у віддалених робочих місцях. Віддалене робоче місце в смт Чемерівці, вул. Центральна 42, загальна площа 77,6 м. кв. У сховищах архівного відділу райдержадміністрації (сmt Чемерівці) відсутні будь-які вогненебезпечні предмети, незахищені конструкції, вікна зсередини захищені суцільними металевими світлонепроникливими екранами та жалюзі, двері у двох приміщеннях зсередини оббиті металом. У сховищах встановлено баротермогігрометр (БМ-2), показники якого систематично знімаються і записуються в спеціальний журнал. Закартоновано 100% справ. У травні 2018 року в архівному відділі (сmt Чемерівці) встановлено пожежна сигналізація (25000 грн.). Однак 6 вогнегасників потребують перезарядки [2].

Віддалене робоче місце розташоване в м. Дунаївці по вул. Горького 7/7. Приміщення орендується, договір оренди укладено з Комунальним некомерційним підприємством «Дунаєвецький центр первинної медико-санітарної допомоги» Дунаєвецької міської ради до 25 лютого 2022 року. Встановлена сигналізація. Договір на централізовану охорону заключено з ТОВ «Гепард». Загальна площа приміщення віддаленого робочого місця (м. Дунаївці) становить 179,8 кв. м та складається з 5-ти сховищ – 102 кв. м, робочої кімнати – 17 кв.м та допоміжних приміщень.

У сховищі відсутні будь-які вогненебезпечні, незахищені конструкції, вікна заґратовані та частково захищені жалюзі. Проводяться контрольні знімання показників мікроклімату сховищ. Робоче місце забезпечене 2 вогнегасниками, які потребують перезарядки.

Загальна протяжність стелажного обладнання 294 м., у т.ч. дерев'яних полиць – 261 м, металевих – 33 м. Справи в архівосховищах закартоновані на 100%.

Віддалене робоче місце розташоване в смт Нова Ушиця по вул. Українська, 2. Загальна площа 52 кв. м у пристосованому приміщенні районної бібліотеки на другому поверсі. Налічує 3 архівосховища, 1 робочу кімнату.

Сховища обладнані металевими та комбінованими стелажами, загальна протяжність яких – 330 пог. м. Вікна у робочій кімнаті та одному із сховищ замінені на металопластикові, у двох інших –

дерев'яні, не гратовані, з середини закриті шторами. Двері у двох приміщеннях металеві (робочій кімнаті та одним із сховищ).

У сховищах встановлено прилади: термометр та гігрометр, проводяться контрольні вимірювання показників. Усі справи у сховищах закартоновано на 100 %.

Електропроводка у сховищах та робочій кімнаті відповідає вимогам, розетки та вимикачі світла винесені за межі сховищ, світильники герметичні. 4 вогнегасники потребують перезарядки.

Згідно Програми здійснення контролю за наявністю, станом і рухом документів НАФ у Хмельницькій області на 2020-2024 роки, щороку проводиться перевірка наявності і фізичного стану документів. Результати оформляються у відповідності до вимог і фіксуються в аркушах та актах перевіряння наявності та стану документів.

Відповідно до паспорту архівного відділу Кам'янець-Подільської райдержадміністрації станом на 01.01.2021 р., в архіві нараховувалось 210 фондів 32797 справ, з них – 27 фондів та 427 справ особового походження, 2391 од. зб. фотодокументів, 338 од. обл. фонових документи, 26 од.зб., 241 од.обл., 82 од.зб. відеодокументів.

У лютому 2021 року від ліквідованих архівних відділів Дунаєвської, Новоушицької, Чемеровецької райдержадміністрацій районів, згідно постанови Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів» архівним відділом Кам'янець-Подільської райдержадміністрації було прийнято документи.

Віддалене робоче місце м. Дунаївці передало: 196 фондів, 25613 справ управлінської документації; 18 фондів 102 справи особового походження; 1952 од. зб. фотодокументів; 238 од. обл. фотодокументів; 349 од. обл. відео документів; 11 од. обл. кінодокументів.

Віддалене робоче місце смт Чемерівці: 151 фонд, 30823 справи управлінської документації; 16 фондів 130 справ особового походження; 570 од. зб. фотодокументів; 45 фонових документів; 88 відео документів.

Віддалене робоче місце смт Нова Ушиця: 105 фондів 18292 справи управлінської документації; 5 фондів 16 справ особового походження; 443 од. обл. фотодокументів; 6 од. обл. фонових документів; 25 од. обл. відео документів.

В архівному відділі, у тому числі у віддалених робочих місцях ведуться основні облікові документи, а саме: книги надходження документів на постійне зберігання, списки фондів, описи, та реєстр описів (Кам'янець-Подільський центр. офіс). Облікові документи зберігаються в шафах робочих кабінетів, доступ обмежений, фізичний стан облікових документів задовільний.

Робота архівного відділу щодо використання інформації проводиться згідно Законів України «Про інформацію» та «Про звернення громадян», нормативних документів, наказів та методичних рекомендацій Державної архівної служби України, Державного архіву Хмельницької області, планів роботи відділу.

Одним з напрямків роботи є інформування організацій про склад і зміст документів архівного відділу. Так, у 2020 році надіслано ініціативний лист Чемеровецькому районному осередку організації ветеранів про склад та зміст документів, що відображають події Другої світової війни, які знаходяться на зберіганні в архівному відділі райдержадміністрації. У II кварталі 2021 року до Слобідсько-Кульчівецької сільської ради направлено ініціативний лист про наявність рішень щодо актуалізації генеральних планів сіл Устя, Баговиця, Тарасідка, Велика Слобідка, які знаходяться на зберіганні у фонді Устянської сільської ради архівного відділу райдержадміністрації.

У 2018 році підготовлено 7 публікацій на веб-сайт Кам'янець-Подільської райдержадміністрації. За перше півріччя 2021 року опубліковано 4 статті на сайті Кам'янець-Подільської райдержадміністрації, сторінках Facebook РДА та архівного відділу.

У 2020 році підготовлено 4 статті на сайт Чемеровецької райдержадміністрації (віддалене робоче місце смт Чемерівці), 4 публікації в мережі Інтернет (віддалене робоче місце м. Дунаївці).

У 2018–2019 рр. для публікації на вебсайті Новоушицької райдержадміністрації було підготовлено 2 статті. У 2020 році було опубліковано статтю у місцевій газеті «Наддністрянська правда» (№ 51 від 24 грудня 2020 року до дня працівників архівних установ) «В архівах наша історія» (віддалене робоче місце смт Нова Ушиця).

Одним з найважливіших питань з напрямку використання інформації є виконання запитів фізичних та юридичних осіб. Для оперативного пошуку документів та ефективного використання інформації, у архівному відділі існує довідковий апарат. До кожного фонду складені описи справ, відпрацьовані номенклатури справ, історичні довідки. Крім того, створено та постійно поповнюється картотека на документи фондів, які використовуються найчастіше. З метою оперативного пошуку інформації в документах, впродовж останніх років, у відділі формується картотека (тематичні картки) щодо надання земельних ділянок громадянам.

Центральним офісом архівного відділу у 2020 році виконано 1254 запити: 1138 – тематичних звернень, 86 – соціально-правового характеру, 30 – розглянуто на усному прийомі. За перше півріччя 2021 року виконано 597 звернень тематичного характеру, 27 – соціально – правового, 32 – розглянуто на усному прийомі.

Віддалене робоче місце смт Чемерівці у 2020 році виконало 616 запитів, тематичного та соціально-правового характеру. За перше півріччя 2021 року 236 – тематичного характеру, 33 – соціально-правового характеру, 20 – розглянуто на усному прийомі.

У віддаленому робочому місці м. Дунаївці у 2020 році виконано 755 запитів, з них 549 – тематичних запитів, 206 – запитів соціально-правового характеру. За перше півріччя 2021 року виконано 229 запитів тематичного характеру, 169 – соціально-правового, 8 – розглянуто на усному прийомі.

Архівістом віддаленого робочого місця смт Нова Ушиця за 2020 рік виконано 228 – запитів, з них 42 – тематичного характеру, 176 – соціально-правового. У 2021 році виконано 2981 запит, з них 2084 – тематичного характеру, 507 – соціально – правового характеру, 390- розглянуто на усному прийомі. За 2022 рік виконано 2398 запитів, з них 1449 – тематичного характеру, 293 – соціально – правового характеру, 656 – розглянуто на усному прийомі.

За I квартал 2023 року – 557 запитів, з них 336 – тематичного характеру, 68 – соціально – правового характеру, 28 – генеалогічних запитів, 125 – розглянуто на усному прийомі.

Необхідно відмітити самостійну роботу користувачів з документами архівного відділу. Тематика запитів відвідувачів читального залу стосується земельних, майнових питань.

В архівному відділі заводяться заяви-анкети користувачів, оформляються замовлення на документи, що фіксується у спеціально заведеній книзі видачі справ із архівосховищ у читальний зал або робочу кімнату.

Адміністративно-територіальна реформа призвела до нарощування обсягів документації ліквідованих установ, підприємств, організацій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, що передаються до архівного відділу райдержадміністрації.

Перед архівом стоїть завдання забезпечення гарантованого зберігання документів НАФ, однак перевантаженість усіх архівосховищ архівного відділу, 100 відсоткове заповнення стелажного обладнання, відсутність коробів для картонування документів, унеможлиблює подальше комплектування архіву документами Національного архівного фонду та їх використання в інтересах громадян району.

Список використаних джерел:

1. Звіт «Про роботу Державного архіву Хмельницької області за 2019 рік».
2. Звіт «Про роботу Державного архіву Хмельницької області за 2018 рік».

3. Звіт «Про роботу Державного архіву Хмельницької області за 2022 рік».

4. Про внесення змін до розпорядження голови районної державної адміністрації від 01.12.2021 №281/2021 URL: https://rada.info/upload/users_files/21319591/8c1b7a564a7cd3821e3e151bcd5b6960-123.pdf (дата звернення: 10.04. 2023).

Summary. *The article analyzes the activity of archival institutions of Kamianets-Podilsky district in the conditions of administrative and territorial reform, their fulfillment of planned indicators, achievements and prospects of their activity.*

Key words: *archival institutions, remote workplaces, planned indicators, orders.*

УДК 930.25:[378.091.212:37]«193»

О. Б. Комарніцький

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ORCID: 0000-0003-3021-6550

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО СОЦІАЛЬНІ ЧИСТКИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У 30-х рр. ХХ ст.

Анотація. *У статті розповідається про чистки студентів педагогічних закладів освіти у 1930-ті рр. Автор зазначає, що соціальне і політичне становище студентів і членів їх родин до вступу у виш в першу чергу були підставою для позбавлення студентського статусу, що відбувалося в руслі організаційної політики радянської влади. «Інформаторами» були місцеві органи влади, партійні та комсомольські організації, окремі громадяни, студенти (заявляли на свої однокурсників). Після отримання дискредитуючої інформації на студентів проти них відбувалися чистки, які загалом послаблювали студентство політично і академічно, знищувало морально.*

Ключові слова: *чистки, студенти, інститут, технікум, походження, навчання.*

В умовах економічної і культурної відсталості країни, масової безграмотності державна політика щодо регулювання соціального складу студентства включала в себе, поза сумнівом, і позитивну складову, яка забезпечила реальний доступ до вищої і середньої спеціальної освіти широким масам трудящих. Якщо б влада зайняла нейтральну позицію, не втручалася в життя вишів і технікумів, не мала цілеспрямованої і планомірної державної освітньої політики, навряд чи вдалося би забезпечити потужний прорив країни в культурному будівництві, економіці, науці і техніці, у масовій підго-

товці кадрів радянської інтелігенції. Разом з тим, очевидні і деформації, перегини у формуванні студентських контингентів у 20-30-х рр. ХХ ст., в яких повно, хоча і в специфічній формі, відобразилася атмосфера революційної перебудови суспільства з усіма її підйомами і падіннями. Мали місце масові порушення прав особи, антидемократичні і нерідко протизаконні кампанії чисток студентів, які за своїм соціальним походженням не мали довіри з боку існуючого режиму. Їхнє соціальне походження протирічило загальному напрямку перебудови вищої школи.

Переважно соціальні чистки студентів відбувалися у 1920-ті рр. Саме цим чисткам історики присвятили найбільше уваги, серед яких і автор цієї статті [33-36]. Нам вдалося знайти низку фактів, які свідчать, що у 30-х рр. чистки також відбувалися, хоча і не в таких масштабах.

Виші, відраховуючи студентів, керувалися у своїй діяльності нормативно-правовими актами, які були прийняті у 1920-х рр. Крім того, 23 березня 1930 р. вийшла постанова президії ЦВК СРСР «Про усунення викривлень виборчого законодавства Союзу РСР», а 5 квітня того ж року – відповідна постанова ВУЦВК, які регламентували поновлення у складі студентів молоді, відрахованої у 1928-1929 рр., як такої, що була позбавлена виборчих прав, у разі, якщо їй на 1930 р. поновили виборчі права. Студентів, яких відрахували за те, що виборчих прав були позбавлені їхні батьки, поновлювали у студентських лавах у випадку, коли батьки не проводили активної боротьби проти радянської влади. Крім того, кожний такий студент мав довести, що він повністю розірвав контакти із своєю сім'єю [37, с. 333]. 23 березня 1930 р. НКО СРСР видав спеціальне розпорядження, у якому вимагав підходити до відрахувань осіб, які приховали своє соціальне походження, обережно, документально обґрунтовуючи кожне відрахування, і зважуючи всі обставини справи [32, с. 63]. Влітку 1930 р. політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про виключення із вузів», в якій зазначалося, що з останнього курсу вишів могли відрахувати з дозволу відповідного Наркомату лише у випадку наявності «контрреволюційності», встановленої органами ДПУ [44, с. 203].

Відповідальність за перевірку соціального походження молоді покладалася на дирекції, партійні і комсомольські організації інститутів та технікумів. Вони регулярно надсилали відповідні запити за місцем проживання студентів, де просили повідомити про соціальний стан їхніх батьків і «докладно сказати скільки мали землі, яка була будівля, скільки мали худоби..., чи не служив [хтось] у жандармерії, білих або бандитських арміях, як відносилися [батьки]

до розбору панського майна..., чи не позбавлялися виборчих прав, розкуркулювався хто небудь з [їхньої] родини» [5, арк. 5-6] тощо. Наприклад, у липні 1930 р. секретар партосередку Кам'янець-Подільського ІНО Поліщук звернувся до Війтовецького РПК із проханням розслідувати справу студента-комуніста Л. Богача, який походив із с. Купель і надіслати відповідні матеріали. У листі зазначалося, що, за повідомленням сільської ради, він походить із сім'ї середняків. Водночас, громадянин Ржотневич доносив, що сім'я Богача – «куркульська», а брати студента – офіцери армії УНР, боролися проти Червоної армії. РПК дав Богачу позитивну характеристику [24, арк. 99]. 4 січня того ж року секретар партосередку ІНО повідомляв Харківському ОПК, що в них працював Сіріс, який походив з м. Гайсин. Його батьки займалися торгівлею і були позбавлені виборчих прав. Там же працювала і рідна сестра Сіріса – Роза, яка закінчила кам'янецький виш. Тому партосередок пропонував Харківському ОПК перевірити, чи не зв'язані Сіріси із своїми батьками [24, арк. 16]. 22 жовтня 1932 р. директор Кам'янець-Подільського ІСВ В. Четвериков у своєму листі до Довголівської сільської ради Ляховецького району Шепетівського округу просив надіслати характеристику на студента інституту І. Панасюка. Невдовзі голова сільради Надер повідомив, що батько Панасюка займався спекуляцією і лихварством, а на початку 1930-х рр. його розкуркулили [30, арк. 42-43]. 15 листопада 1933 р. на запит директора Київського лінгвістичного інституту голова Соловіївської сільської ради Брусилівського району інформував, що студент К. Д. Хоруженко був сином куркуля, майно якого реквізували у 1931 р. У маєтку було 8,5 га землі, будинок під залізним дахом, клуня, гамазей, 2 коней, 2 корови, дрібна худоба. У 1927 р. орендував сад священика, використовував вільнонайману працю. К. Д. Хоруженко був комуністом, але з партії виключений як «кулацький елемент» [21, арк. 11]. Цим самим сільрада фактично вирішила долю молодого людини.

Інколи органи влади подавали плутанні, не перевірені дані. Так, 26 жовтня 1933 р. Липівська сільрада Макарівського району на запит директора Київського лінгвістичного інституту інформувала його, що студент К. Т. Лихицький належав до середняків і виборчим правом користувався. Однак через місяць сільрада надіслала довідку, що він був куркулем. Тому дирекція просила останню внести ясність у цю справу [21, арк. 13].

Виявляючи «класову пильність», до дирекцій закладів освіти зверталися з відповідними листами місцеві органи влади, партійні та комсомольські організації, окремі громадяни. Так, після звернення Москаленського осередку ЛКСМУ 30 листопада 1931 р. на-

казом директора відрахували студента Харківського ІНО І. С. Заїку [2, арк. 17]. 28 листопада 1931 р. відповідно до звернення Апостолівського РВК Одеський ІПО покинула студентка Д. Вовк, яка вступила до вишу із підробленими документами «незаможниці» і отримувала державну стипендію. Її батько мав 2 коней, 3 корови, 21 дес. землі. Щорічно сплачував податок: у 1928 р. – 85 крб, у 1929 р. – 108 крб. Батько, «не маючи сили боротися з біднотою одверто, проліз в артіль, щоб з середини непомітно підточувати артіль, як шашіль. Та біднота з середняцтвом швидко розпізнали серед себе чужака, викинули його». Суд за підрив роботи в артілі засудив його на 5 років табірної праці. Крім того, до дирекції вишу надійшов лист від односельчан студентки з хутора Ілліча Єлизаветпольської сільської ради Апостолівського району, з проханням виключити її з комсомолу. Повідомлялося, що довідку для вступу в інститут видав голова сільради, який був «прибічник куркулів і тому необхідно рахувати це зловживанням» [15, арк. 73]. У листопаді 1930 р. до керівництва Кам'янець-Подільського педтехнікуму надійшло звернення комсомольського осередку с. Лошківці Солобковецького району, у якому містилося прохання «вигнати зі школи» Янова, який під час вступу до технікуму підробив документ про своє членство у КНС [27, арк. 22-22зв.]. 5 серпня 1934 р. у відповідь на повідомлення Дерев'янської сільської ради із цього ж навчального закладу відрахували Марію і Лідію Белінських, Н. Банішевську, батьки яких «[були] кулаками, експортниками, виключені з колгоспу та позбавлені виборчих прав» [28, арк. 224].

Мали місце випадки, коли студенти заявляли на своїх товаришів. Так, 8 травня 1930 р. на засіданні бюро Кам'янець-Подільського ІНО розглянули заяву комсомольця Я. Вайнштейна про те, що батько кандидата в члени партії Богдан був лісником і служив в армії УНР. Обвинувачувана заперечувала ці факти. Не підтвердила їх і сільська рада. Тому бюро, не маючи більше відомостей, передала справу Богдан на розгляд ОКК [23, арк. 71]. Комісія, провівши власне розслідування, виявила, що обвинувачення були безпідставними [22, арк. 30]. 6 грудня 1930 р. було розглянуто лист студента РПШ Совочкіна про те, що в Кам'янець-Подільському ІСВ навчалися Дарібогів – син куркуля, колишнього петлюрівського діяча, а також донька священика З. Лазаревич [25, арк. 6]. У Запорізькому ІНО в квітні 1931 р. ставили питання про направлення у прокуратуру документів для притягнення до відповідальності тих, хто видав довідку В. К. Драчук, яка була донькою куркуля [1, арк. 62]. У листопаді 1930 р. ухвалили відрахувати студента І курсу О. Головка, який з метою вступу до вишу підробив документи про закінчення 1,5-мі-

сячних комсомольських педкурсів. Цю справу мала розглянути прокуратура [1, арк. 15].

Як правило, після отримання дискредитуючої інформації на певного студента його відраховували з інституту. У жовтні 1932 р. в Кам'янець-Подільському ІСВ нараховувалося 46 «класово-ворожих елементів» [26, арк. 83]. У 1932-1933 н. р. у Житомирському ІСВ студентський склад скоротився на 12 осіб, яких визнали «класово-чужим елементом» [39, арк. 105], Лубенському – 9 [39, арк. 134], Херсонському – у січні – на початку березня 1933 р. – 7 [40, арк. 106], Артемівському і Ніжинському педінститутах – у 1933-1934 н. р. – відповідно на 27 і 15 [43, арк. 81], Одеському німецькому педінституті – у січні-серпні 1935 р. – 7 [13, арк. 1]. У Польському педінституті у 1935 р. з 512 студентів «класово-ворожими і контрреволюційними елементами» визнали 84 особи [42, арк. 139]. З Новомосковського педтехнікуму у жовтні 1930 р. за соцстаном відрахували 26 студентів [38, арк. 5]. Вінницький український педтехнікум покинули 8 студентів, позбавлених виборчих прав [3, арк. 49; 5, арк. 26]. У Київському російському педтехнікумі у 1930-1931 н. р. було «виявлено» сина священика, а також проповідника секти баптистів. На жаль, в архівному документі їхні прізвища не зафіксовано [6, арк. 7]. У 1931-1932 н. р. з педтехнікуму відрахували трьох студентів, як «класово-ворожий елемент» [7, арк. 10], у 1933-1934 н. р. – ще 4-х, як «соціально-чужий елемент» [8, арк. 84]. А в наступному році виявили 5 дітей «куркулів» [9, арк. 23; 10, арк. 15], яких позбавили студентського статусу. Тоді ж у Київському польському педтехнікумі навчання покинули 7 студентів, визнаних «класово-ворожим елементом» [11, арк. 1, 13]. З Маріупольського грецького педтехнікуму як «соціально-ворожий елемент» відрахували у 1932-1933 н.р. 26 студентів [41, арк. 9]; Хортицького німецького – у тому ж навчальному році – 5 [41, арк. 38]; Харківського педтехнікуму політехнічної освіти – у 1932-1933 н.р. – 4 [19, арк. 43зв.], у 1934-1935 н. р. – 3 [20, арк. 29]; Конотопського – у перших семестрах 1933-1934 н. р. і 1934-1935 н. р. – по 3 [16, арк. 228; 17, арк. 39; 18, арк. 5зв., 53]; Луганського – у 1933-1934 н. р. – 17 [43, арк. 81]; Миколаївського – у першому кварталі 1935 р. – 6 [12, арк. 96].

Частину відрахованої молоді повернули на навчання. Наприклад, апеляційна комісія Вінницького обласного відділу народної освіти у липні 1934 р. поновила у правах студентку Проскурівського польського педтехнікуму Зендеровську, а наступного місяця – Лопатинську [31, арк. 26-28]. 25 грудня того ж року заступник наркома освіти УСРР Хаїт своїм наказом скасував наказ директора Польського педінституту про відрахування із вишу Б. П. Тах-

мановського, як сина куркуля. Пізніше з'ясувалося, що батько працював у колгоспі ім. Мархлевського (с. Гута Яцковецька Кам'янець-Подільського району), виборчих прав не позбавлявся [29, арк. 3]. Того року подібне мало місце в Одеському німецькому педінституті, де вияснили, що студент І. Лернер не був сином куркуля [13, арк. 59]. У зв'язку з цим Хаїт у своєму наказі попереджав всіх директорів інститутів та технікумів, що в разі, якщо вони допустять безпідставне відрахування студентів, їх буде притягнуто до судової відповідальності [29, арк. 3].

Загалом, маємо констатувати, що соціальне і політичне становище студентів і членів їх родин до вступу у виш в першу чергу були підставою для позбавлення студентського статусу, що відбувалося в руслі організаційної політики радянської влади. «Інформаторами» були місцеві органи влади, партійні та комсомольські організації, окремі громадяни, студенти (заявляли на свої однокурсників). Після отримання дискредитуючої інформації на студентів проти них відбувалися чистки, які загалом послаблювали студентство політично і академічно, знищувало морально.

Список використаних джерел:

1. Відомчий архів Запорізького національного університету. Ф. Р. 2054. Оп. 3. Спр. 1.
2. Відомчий архів Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Ф. Р. 1427. Оп. 1. Спр. 5.
3. Державний архів (Держархів) Вінницької обл. Ф. П. 29. Оп. 1. Спр. 526.
4. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 249. Оп. 1. Спр. 24.
5. Держархів Вінницької обл. Ф. П. 292. Оп. 1. Спр. 27.
6. Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 11.
7. Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 27.
8. Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 67.
9. Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 135.
10. Держархів м. Києва. Ф. Р. 359. Оп. 1. Спр. 137.
11. Держархів м. Києва. Ф. Р. 807. Оп. 1. Спр. 18.
12. Держархів Миколаївської обл. Ф. Р. 1210. Оп. 1. Спр. 30.
13. Держархів Одеської обл. Ф. Р. 1561. Оп. 1. Спр. 1.
14. Держархів Одеської обл. Ф. Р. 1561. Оп. 1. Спр. 569.
15. Держархів Одеської обл. Ф. Р. 1647. Оп. 1. Спр. 27.
16. Держархів Сумської обл. Ф. Р. 4307. Оп. 1. Спр. 141.
17. Держархів Сумської обл. Ф. Р. 4307. Оп. 1. Спр. 144.
18. Держархів Сумської обл. Ф. Р. 4307. Оп. 1. Спр. 156.
19. Держархів Харківської обл. Ф. Р. 1431. Оп. 1. Спр. 5.
20. Держархів Харківської обл. Ф. Р. 1431. Оп. 1. Спр. 27.
21. Держархів Харківської обл. Ф. Р. 1780. Оп. 1. Спр. 16.
22. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 22.

23. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 25.
24. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 27.
25. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 4. Оп. 1. Спр. 30.
26. Держархів Хмельницької обл. Ф. П. 12. Оп. 1. Спр. 73.
27. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 300. Оп. 1. Спр. 12.
28. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 300. Оп. 1. Спр. 84.
29. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 300. Оп. 1. Спр. 88.
30. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 4. Спр. 31.
31. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 2597. Оп. 1. Спр. 5.
32. Ильюхов А. А. Регулирование социального состава студенчества СССР в 20-30-е гг. XX в. // Преподавание истории и обществоведения в школе: науч.-метод. журн. Москва, 2014. № 6. С. 61–65.
33. Комарніцький О. Б. До питання про соціальні чистки студентського складу педагогічних навчальних закладів Правобережної України у 1930-х рр. // Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзн. зб. Хмельницький : Мельник А. І., 2015. Вип. 6. С. 87–94.
34. Комарніцький О. Б. Соціальні чистки студентського складу педагогічних вишів УСРР на початку 1920-х рр.: на матеріалах Правобережжя // Іван Огієнко і сучасна освіта та наука : наук. зб.: Серія: історична та філологічна. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. XI. С. 71–78
35. Комарніцький О. Б. Студенти педагогічних навчальних закладів Харківщини: чисельність, склад і випробування соціальними чистками (20-30-ті рр. XX ст.) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: історія. Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2016. Вип. 52. С. 56–64.
36. Рябченко О. Л. Чистки студентського складу вищих навчальних закладів Радянської України (1920-ті рр.) // Укр. іст. журн. Київ, 2010. №5. С. 136–152.
37. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / [авт. кол.: В. С. Бакіров, В. М. Духопляников, Б. П. Зайцев та ін.]. Харків : Фоліо, 2004. 750 с.
38. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1783.
39. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 148.
40. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 150.
41. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 326.
42. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6641.
43. ЦДАГО України. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 906.
44. Ясницький Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.). Київ : вид-во Київ. ун-ту, 1965. 256 с.

Summary. *The article tells about the purges of students in pedagogical educational institutions in the 1930s. The author notes that the social and political situation of students and their family members before entering universities was primarily the reason for depriving them of student status, which*

took place in line with the organizational policy of the Soviet government . The «informants» were local authorities, party and Komsomol organizations, individual citizens, students (they claimed to be their fellow students). After receiving discrediting information on students, purges took place against them, which generally weakened the student body politically and academically, and destroyed it morally.

Key words: purges, students, institute, technical school, origin, training.

УДК 929.5(477+71+73): 004.65

С. А. Коржик

*Летичівський ліцей №1 Летичівської
селищної ради Хмельницького району Хмельницької області*

ВИХІДЦІ З ЛЕТИЧІВЩИНИ – ІМІГРАНТИ В США ТА КАНАДІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню української еміграції з Летичівського повіту до США та Канади на початку ХХ століття. Воно базується на архівних документах, електронних джерельних базах, листуванні між родичами та свідченнях очевидців. Це дає змогу проаналізувати мотиви еміграції, умови перетину кордону, особливості адаптації в нових умовах життя та вплив еміграції на розвиток рідного краю. Результати дослідження дають змогу краще зрозуміти історію еміграції з України та її вплив на культурний та соціальний розвиток країн оселення українців.*

Ключові слова: *Летичівський повіт, імміграція, іммігранти, натуралізація, США, Канада, джерельна база.*

Проблеми міграції українського населення до Європи і США, зокрема інтелектуальної і трудової, розглядаються у працях О. Бажана, Ю. Бачинського, О. Воловини, О. Даниленка, Ф. Заставного, І. Єлейко, А. Киридон, О. Купчика, О. Лисенка, В. Макара, Ю. Макара, О. Малиновської, М. Марцинюк, О. Машевського, І. Недошитка, Т. Орлової, І. Патриляка, Ю. Подрез, О. Салати, В. Сергійчука, І. Срібняка, П. Тригуба, С. Трояна, В. Ціватого, Л. Чекаленко, О. Шокала та інших вітчизняних і зарубіжних науковців.

Українська міграція до США та Канади: хвилі та їх характеристики. Впродовж ХХ століття значна кількість українців залишили свої рідні місця для того, щоб знайти кращі умови закордоном. Багатьох людей до цього підштовхнули соціально-економічні фактори. На чужині вони зіткнулися не лише з незнайомою землею, але й з незвичними політичними, соціально-економічними та культурними явищами. Інші українці залишали свою батьківщину внаслідок політичних обставин і ставали вигнанцями, не визнавши ра-

дянської влади. Прийнято розрізняти чотири хвилі масового переселення українців за кордон.

Перша хвиля української імміграції до США та Канади припала на кінець XIX століття. Першими, переважно до США, виїжджали мешканці Східної Галичини та Закарпаття. До Першої світової війни туди емігрували півмільйона українців. Популярними були також Канада (до 1914 року виїхали 170 тисяч українців), Бразилія (40 тисяч), Аргентина (10 тисяч). Українці, що іммігрували до Нового Світу перед Першою світовою війною, зазвичай, намагалися поліпшити своє вкрай незадовільне матеріальне становище. Значна частина мігрантів вдавалася до нелегального переходу кордону. Таке переселення в Америку самі селяни пояснювали малоземеллям або безземеллям у себе на батьківщині, тобто в Подільській губернії, і наявністю незайманих великих земельних площ в Канаді, куди вже переселилося багато подолян, і повідомляли, що є багато вільних земель [1].

Для цього вони обирали один із двох можливих шляхів. Більшість прямувала до Сполучених Штатів, де влаштовувалася робітниками на шахтах, заводах і фабриках, розташованих у великих містах або ж поблизу них. Ці іммігранти, переважно молоді парубки, спочатку планували залишатися у Сполучених Штатах доти, доки не зароблять стільки грошей, щоб повернутися до рідних осель, придбати там досить землі та загосподарювати. З приїздом жінок-українок почалося бурхливе зростання українських громад у великих містах на північному сході Сполучених Штатів [2].

Інша група перших українських іммігрантів складалася з тих, хто від'їжджав зі своїх сіл з метою зайнятися сільським господарством у чужих краях на більш вигідних умовах. Ці іммігранти зазвичай збиралися виїжджати зі своїми родинами та планували переїхати на нове місце проживання назавжди.

До 1898 року до США прибуло близько 108 тисяч українців, а станом на 1914 рік загальна кількість українців, що емігрували до США, становила близько 500 тисяч осіб.

Друга хвиля української міграції, яка тривала у 1920-ті та 1930-ті роки, була помітно меншою в порівнянні з першою. У цьому періоді серед українських переселенців переважали політичні діячі, що призвело до створення українських політичних об'єднань соціалістичного та націоналістичного спрямування в США. У цей період виїхало багато євреїв. Еміграція євреїв була спричинена несприятливими економічними й соціально-політичними умовами життя цієї категорії населення, ускладненими обмежувальною державною політикою, погромами та суспільною нетолерантністю по від-

ношенню до євреїв. Упродовж зазначеного періоду процес набув масового характеру. Друга хвиля еміграції до Канади більшою мірою складалася з працівників у сфері сільського господарства. Це обумовлювалось як економічними мотивами при переселенні, так і законодавством Канади. Так, канадським урядом 31 січня 1923 р. було видано розпорядження, яке обмежувало наплив нових іммігрантів. Разом з цим у ньому наголошувалося на бажанні переїзду до Канади саме землеробів.

Третя хвиля еміграції до США припала на період з 1947 по 1951 рік. Серед переселенців цієї хвилі переважали так звані «переміщені особи», які перебували в таборах для біженців та військовополонених у Німеччині, Австрії, Бельгії та Великій Британії, а також остарбайтери та бійці УПА. Серед переміщених осіб значний відсоток становили представники інтелігенції.

Четверта хвиля української міграції до США, яка розпочалася в середині 1980-х років, є переважно «економічною». Ця хвиля мігрантів була зумовлена складною економічною ситуацією в колишньому СРСР та його розпадом, а також економічною кризою в Україні в 1990-х роках. Більшість переселенців цієї хвилі мали вищу або середню спеціальну освіту, володіли англійською мовою або досить швидко її засвоювали. Це уможливило їм отримувати високооплачувану роботу та досить швидко інтегруватися в американське суспільство.

Детальніше зупинимося на інформації про деяких емігрантів з Лещинського повіту, які вирушили до США у першу і другу хвилю еміграції, тобто в кінці XIX – на початку XX століття та ресурсів, які допомагають дізнатися генеалогічну інформацію про родичів, сусідів, земляків, які стали емігрантами.

Якщо переглядати пресу міжвоєнного часу, зокрема, Західної України, то часто можна зустріти рекламні оголошення, які обіцяють українцям нові робочі місця, багато родючої землі та високі заробітки. Популярними у 1920-ті роки були країни Північної та Південної Америки. Саме тому часто переглядаючи форуми з генеалогії, можна зустріти повідомлення як українці шукають предків, які колись виїхали до Канади, Бразилії, Аргентини чи Уругваю. В усіх доля склалась по-різному, хтось знайшов краще життя, хтось зневірився, були такі, що повертались ні з чим. Більшість іммігрантів потрапили до США через гавань Нью-Йорка, хоча були й інші порти в'їзду в таких містах, як Бостон, Філадельфія, Балтімор, Сан-Франциско та Новий Орлеан. Такі великі пароплавні компанії, як White Star, Red Star, Cunard і Hamburg-America Lines, відіграли значну роль в історії острова Еліс та імміграції в цілому.

Пасажири першого та другого класу, які прибули до гавані Нью-Йорка, не повинні були проходити перевірку на острові Елліс. Натомість ці пасажири отримували поверхневий огляд на борту судна. Теорія полягала в тому, що якщо людина могла дозволити собі придбати квиток першого або другого класу, вона була заможною і мала ймовірність сплатити державний податок в Америці через медичні чи юридичні причини. Однак, незалежно від класу, хворих пасажирів або тих, хто мав проблеми з законом, відправляли на острів Елліс для подальшої перевірки.

Цей переїзд був зовсім іншим для пасажирів третього класу, який зазвичай називають «рульовим управлінням». Ці іммігранти подорожували в скупчених і часто антисанітарних умовах біля днища пароплавів, часто проводячи до двох тижнів у морській хворобі на своїх ліжках під час бурхливого перетину Атлантичного океану. Після причалу пароплава до гавані (зазвичай уздовж західного узбережжя Мангеттена) пасажири, які перебували на кермовому судні, сідали на паром до острова Елліс для детального огляду.

Пасажири третього класу на кораблі до Аргентини. Початок XX ст.
unc.edu.ar

Цей переїзд був зовсім іншим для пасажирів третього класу, який зазвичай називають «рульовим управлінням». Ці іммігранти подорожували в скупчених і часто антисанітарних умовах біля днища пароплавів, часто проводячи до двох тижнів у морській хворобі на своїх ліжках під час бурхливого перетину Атлантичного океану. Після причалу пароплава до гавані (зазвичай уздовж західно-

го узбережжя Мангеттена) пасажери, які перебували на кермовому судні, сідали на паром до острова Елліс для детального огляду.

Здолати дорогу було не так складно, головне було мати кошти для цього. Серед подільського населення, а найбільше західно-українського населення величезні агітаційні роботи вели еміграційні агенти. Вони представляли насамперед мореплавні компанії і також власників кам'яновугільних шахт у штаті Пенсильванія. Вони могли на певному етапі оплачувати виїзд до США. Це так звані законтрактовані робітники.

Сьогодні знайти своїх втрачених родичів у США хочуть багато бажаючих, хтось хоче відновити спілкування, хтось мріє про спадок, або планує теж емігрувати, чи хоча б поїхати на гостину. Проте не завжди усі розуміють, з чого починати свої пошуки. Звичайно, комусь може пощастити, і він відразу знайде своїх рідних, до прикладу, через соціальну мережу Facebook, але ймовірність такого випадку дуже мала.

Генеалогічне товариство Юта (Genealogical Society of Utah, GSU), що нині позиціонує себе як найбільша міжнародна некомерційна генеалогічна корпорація FamilySearch International (FSI), у співпраці з іншими світовими лідерами генеалогії, такими як Ancestry, Findmypast, My Heritage, Geneanet у сучасному глобальному світі формує кластер у сфері генеалогії і сімейної історії, консолідуючи генеалогічну й історичну інформацію у часі й просторі та надаючи до неї вільний доступ дослідникам з усіх країн світу. За понад пів століття самостійно та у співробітництві GSU було розроблено, апробовано і впроваджено в експлуатацію безліч варіантів комп'ютерних програм і технологій, включаючи загальноприйнятту в світі специфікацію для обміну генеалогічними даними між комп'ютерними програмами різних виробників – GEDCOM. В Україні про GSU йдеться як про організатора масштабних проєктів з оцифрування архівних документів генеалогічного характеру. Однак, оцифрування є лише одним із компонентів його діяльності. Насамперед, GSU спрямовувало зусилля на опрацювання й організацію величезних масивів генеалогічної інформації, індексування, пошук, надання розмежованого доступу користувачам через Інтернет і, нарешті, гарантованого зберігання та резервного копіювання. Важливо підкреслити, що Genealogical Society of Utah розпочиналося як організація, що мала допомагати членам Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів досліджувати родоводи, однак протягом своєї історії розвинулося в міжнародну некомерційну компанію FamilySearch International, яка найсучасніші інформаційні технології ставить на службу інтересам у сфері генеалогії усього людства.

Поява електронної документації стала основною рисою розвитку інформаційного суспільства, електронної демократії та цифрової економіки у багатьох країнах світу і в Україні. Значний масив сучасної документації все більше переходить у електронну (цифрову) форму. Змінюється розуміння сутності «традиційного» документа (переважно з паперовим носієм інформації), більше уваги приділяється не матеріальній складовій документа, а інформаційній.

У Канаді сьогодні сформовано інтегрований бібліотечно-архівний інформаційний ресурс «Мультикультурна Канада: наша різноманітна спадщина», яка містить понад 60 колекцій (серед них колекції, присвячені діяльності української діаспори Канади). Відповідно за запитом «ukrainian» (український) отримуємо список цифрових проектів, які містять матеріали, що мають відношення до канадської української діаспори. Це такі віртуальні експозиції, як: «Українська спадщина Саскачевана» (Саскачеванська рада у справах архівів і архівістів); «Досвід першої імміграції» (Університет Манітоби); «Жінки та освіта» (Університет Манітоби, Архів канадської української католицької архієпархії Вінніпега); «Пам'ятки, пам'ятники і архітектурна спадщина Заходу» (Університет Манітоби, Архів канадської української католицької архієпархії Вінніпега; Канадський архітектурний архів); «Престиж прерій: як художники Західної Канади вплинули на канадське мистецтво» (Університет Манітоби, Художня галерея Вінніпега, Архів канадської української католицької архієпархії Вінніпега) [3].

Іммігранти – пасажери подорожніх кораблів. Важливим джерелом є списки пасажирів пароплавів, на яких мандрували емігранти. Сьогодні деякі бази знаходяться онлайн. Тому можна скористатись пошуком на сайті libertyellisfoundation.org. Це безкоштовна бази даних пошуку пасажирів на острові Елліс Passenger Search, де містяться записи про пасажирів, які прибули до порту Нью-Йорка з 1820 по 1957 рік – Principal, Нью-Йорк, список пасажирів, що прибули (острів Елліс), 1892–1924 рр. та Principal, США, Нью-Йорк, покажчик списку пасажирів, які прибули до м. Нью-Йорк, 1944–1948 рр. У Національному музеї імміграції острова Елліс та на веб-сайті Фонду можна досліджувати свою сімейну спадщину, шукаючи майже серед 65 мільйонів пасажирських записів та судових маніфестів, вивчаючи інформацію, зібрану в місцях висадки. Деякі записи пасажирів більш повні, ніж інші, але багато з них розкривають ім'я, вік, дату прибуття, назву судна, національність, місце народження, рід діяльності, останнє місце проживання за кордоном і кінцевий пункт призначення. У деяких навіть є інформація про те, скільки сумок було у пасажиря, суму грошей, яку вони везли, і де вони зупинилися на кораблі.

Існують ще інші джерела, які містять списки пасажирів, зокрема: *дані з канадських портів* Галіфакс, Нова Шотландія, Монреаль і Квебек, Сент-Джон, Нью-Брансвік (<https://www.bac-lac.gc.ca/eng/discover/immigration/immigration-records/passenger-lists/Pages/introduction.aspx>) та *списки пасажирів, які прибули до Аргентини* – за посиланням містяться дані за 1882-1932, та окремі книги за 1930-1950-ті роки та інші (<https://cemla.com/buscador/>).

Для того, щоб розпочати пошук потрібно ввести імена та прізвища предків, яких розшукують. Сайт англomовний. Якщо пощастить, то можна дізнатись час прибуття судна та його назву. З цієї бази ми дізналися, наприклад, що з порту Бремен відправився лайнер, який прибув до Нью-Йорка 5 грудня 1908 року. На борту було троє іммігрантів-євреїв, які вказали Летичів своїм останнім місцем проживання: Кігель Шмуль (42 роки) з сином Кігель Ізраїлем (23 роки), обидва одружені, та Вайнштейн Перетц (18 років), неодружений.

На подорожньому кораблі “Бірма”, що відправлявся до Америки з прибалтійського порту Лібава (тепер місто Лієпая) і прибув до острова Еліс 29 серпня 1910 року, було двоє пасажирів з Летичівщини: Барбарук Павло (24 роки), неодружений, родом з с. Майдан Війтовецької волості Летичівського повіту та Кошелюк Леонід (26 років), одружений, родом з села Козачки Летичівського повіту. З іншого джерела: «Проект реєстраційних карток вибіркової служби Першої світової війни 1917-1918рр.», відомо, що Кошелюк Леонід відбував військову службу та брав участь у першій світовій війні (у цій базі є його військовий квиток). Місце події: Округ Освего, Нью-Йорк, США. Номер публікації з джерела M1509.

Натуралізація. З наступних документів, що отримані онлайн, стало відомо, що Кошелюк Леон у 1923 році у віці 35 років подав документи на натуралізацію. З цих документів стає відома точна дата його народження: 18 червня 1887 року. Інформація про колекцію: Нью-Йорк, записи про натуралізацію в округах, 1791–1980 рр.

Натуралізація (франц. naturalisation, від лат. naturalis – природний, дійсний, справжній) – акт прийняття до громадянства (підданства) певної держави іноземця чи особи без громадянства [4].

У 1936 році цей же Леон Кошелюк вже у віці 39 років подає знову документи на натуралізацію уже як подружжя разом зі своєю дружиною Анною, 1890 року народження. Отримали свідоцтва про натуралізацію: Леон, номер свідоцтва 382420 та Анна – 334209. Онлайн-джерело: Міграція. Нью-Йорк, Південний регіон, записи про натуралізацію з окружного суду США, 1824–1946 рр.

З цих же джерел про натуралізацію ми віднайшли інформацію про багатьох вихідців з Летичівського повіту, які подали докумен-

TRIPPLICATE
(To be given to
declarant)

No. **382420**

UNITED STATES OF AMERICA

RS (NYA)

DECLARATION OF INTENTION

(Invalid for all purposes seven years after the date hereof)

STATE OF NEW YORK

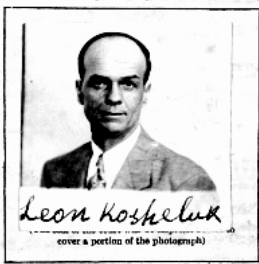
In the DISTRICT Court

SOUTHERN DISTRICT OF NEW YORK

of UNITED STATES NEW YORK, N. Y.

I, **LEON KOACHELJUK** (and was born, without abbreviation, and any other name which has been used, state same here) now residing at **11 Rutgers Place New York, N.Y.** (City) (State) (County)
 occupation **laborer**, aged **49** years, do declare on oath that my personal description is:
 Sex **male**, color **white**, complexion **fair**, color of eyes **blue**
 color of hair **black**, height **5** feet **7** inches; weight **135** pounds; visible distinctive marks
 None
 race **Ukrainian**; nationality **Russian**
 I was born in **Kosonki, Prov. Podolia, Russia** on **June 26, 1897** (Day) (Month) (Year)
 I am **married**. The name of my wife or husband is **Bertha**
 we were married on **January 4, 1922**, at **New York, N.Y.** (State or country); she or he was born at **Wagram, Galicia, Austria** on **1890** (Day) (Month) (Year); entered the United States at **New York, N.Y.** on **1908** (Day) (Month) (Year); for permanent residence therein, and now resides at **11 Rutgers Place, New York, N.Y.** I have **2** children, and the name, date and place of birth, and place of residence of each of said children are as follows: **Florence December 18, 1923; Julia March 15, 1930; both born and raised in New York, N.Y.**
 I have heretofore made a declaration of intention: Number **1649** on **June 1, 1927** at **Oswego, N.Y.** before the **Justice Court of Oswego County, N.Y.**
 my last foreign residence was **Kosonki, Prov. Podolia, Russia**
 I emigrated to the United States of America from **Kosonki, Prov. Podolia, Russia** now **living in New York, N.Y.**
 my lawful entry for permanent residence in the United States was at **New York, N.Y.** on **August 29, 1910** under the name of **Koscheljuk, Leonty** on the vessel **SS Diana**

I will, before being admitted to citizenship, renounce forever all allegiance and fidelity to any foreign prince, potentate, state, or sovereignty, and particularly, by name, to the prince, potentate, state, or sovereignty of which I may be at the time of admission a citizen or subject; I am not an anarchist; I am not a polygamist nor a believer in the practice of polygamy; and it is my intention in good faith to become a citizen of the United States of America and to reside permanently therein; and I certify that the photograph affixed to the duplicate and triplicate hereof is a likeness of me: SO HELP ME GOD.

Leon Koscheljuk
 Subscribed and sworn to before me in the office of the Clerk of said Court, at **New York, N.Y.** this **20th** day of **August** 1928. Certification No. **2-47386** from the Commissioner of Immigration and Naturalization showing the lawful entry of the declarant for permanent residence on the date stated above, has been received by me. The photograph affixed to the duplicate and triplicate hereof is a likeness of the declarant.

CHARLES WEISER
 U. S. District Court
 Clerk

Form 2208-1-A
 U. S. DEPARTMENT OF LABOR
 IMMIGRATION AND NATURALIZATION SERVICE

No. 14756

Міграційні документи Леона Кошелюка з села Козачки Летичівського повіту

ти на громадянство США, а саме з Летичева (Берта Кац у 1915 році, Якоб і Берта Фарбер), Меджибожа (Ісідор Шерман у 1907 році), Зінькова (Луїс Гільтман у 1921 році, Леон Грінберг (1923), Хелен Клотц (1923), Хайман Бекман (1926), Леон Класберг (1927), Соломон Бухгалтер (1929), Ірвінг Гладштейн (1939), Естер Розенталь (1940), Деражні (Самюель Гінзберг з дружиною Белою у 1939) та багато інших. Вихідці з Летичева, Берта та Яків Фарбер, у 1942 році подали документи на натуралізацію і отримали громадянство США. З документів, які вони подали, відомо дати їх народження: Берта на-

родилася в Летичеві 24 липня 1901 р., а її чоловік Яків Фарбер був старший за дружину на шість років, він народився 16 лютого 1895 р. теж в Летичеві. Джерело: Документи з натуралізації Окружного суду США Південного округу Нью-Йорка, 1824-1946 рр. Справи про натуралізацію, що зберігаються в Окружному суді Південного округу США, який знаходиться в Нью-Йорку, штат Нью-Йорк. Документи за 1824-1906 роки мають номери томів. Записи за 1906-1946 роки мають номери сертифікатів.

З документів про імміграцію відомо, що багато жителів села Козачки поїхало у далеку Америку. Зокрема, 30 жовтня 1910 року до Нью-Йорка на острів Еліс прибув корабель з Ліверпуля, на котрому було одинадцять вихідців з Летичівщини, а з Козачок – дев'ять осіб, усі – одружені, вказали національність – росіяни, а саме: Дідик Маркарій, 33 роки; Брила Никифор, 47 років; Ільчишен Климентій, 30 років; Валентюк Антон, 22 роки; Колесник Никанор, 31 рік; Кирилів Пилип, 28 років; Гарбар Станіслав, 32 роки; Валентюк Михайло, 35 років; Валентюк Франц, 39 років. На цьому ж кораблі прибули до Америки житель Летичева, єврей Фішман Соломон, 20 років, неодружений та Калиновська Вероніка з села Суслівці, 18 років, неодружена.

З порту Бремен на кораблі «Джорж Вашингтон» 24 грудня 1912 року прибули до США жителі Козачок, жінки Косторовська Марія, 22 роки та Брила Людвіна, 32 роки з двома дітьми: Юзефою, 11 років та Франциском, якому було лише 5 років і 6 місяців.

На кораблі «Бірма», що відправився з порту Лібава прибули 15 лютого 1913 року до Нью-Йорка двоє жителів Козачок, одружений Кошелюк Пантелеймон, 31 рік та неодружений Дудник Андрій, 20 років. Через три тижні 4 березня 1913 року на кораблі «Цар», що відправився з того ж порту Лібава прибув на острів Еліс Кошелюк Артем, 25 років, одружений також з Козачок. 19 квітня 1913 року прибули ще троє жителів Летичівщини, двоє з Козачок, один – з села Головинці. Документи з відкритих джерел засвідчують, що до 1914 року прибули до США ще більше 100 осіб, вихідців з Летичівщини, найбільше з Летичева, Меджибожа та Козачок.

Відомо, що вони дуже сумували за рідною домівкою. На вихідні дні земляки зустрічалися у церкві, обмінювалися новинами із домівок, співали українських пісень. Щодо жителів села Козачки можна використати новітній термін – маятникова еміграція. Бо козачани не їхали до США назавжди, а на три-чотири роки, заробляли трохи коштів, поверталися до себе в село, купували шматок землі, віддавали борги, і коли гроші закінчувались, вони знову виїздили в Америку. У США виїхали і залишилися там Кусторовський Пав-

ло Данилович із дружиною Кусторовською (Кулик) Яриною Антонівною, Кусторовський Янко Герасимович із дружиною Кусторовською (Юрковська) Софією, Кусторовський Юзеф Герасимович, Кусторовський Степан Блажкович, Ільчишин Оверко, Дідик Кіндрат з дружиною та інші. А також ті, які вирішили повернутися в рідне село, а саме: Кошелюк Артем Тимофійович, Брила Трохим Станіславович, Брила Тодос Карлович, Брила Антон Карлович, Степан Буга, Дідик Федор Юхтимович. Коли почалася перша світова війна їм обіцяли, що вони повернуться до своїх родин, віддадуть родинам зароблені у далекому краї кошти. Але тільки корабель прийшов у Лібаву, як у всіх прибулих чоловіків забрали заробіток і зразу відправили на фронт. Всі їхні заробітки пропали.

До США емігранти з Європи, а також з Летичівщини, могли потрапити, перетнувши кордон між США та Канадою. Інформацію про таких осіб дає наступна колекція: «Перетин кордону США з Канади до США, 1895-1956. Ця база даних містить індекс іноземців та громадян, які перетинали кордон США з Канади через різні пункти в'їзду вздовж американо-канадського кордону між 1895 і 1956 роками. Дані надані сайтом [Ancestry.com](https://www.ancestry.com).

У Канаді існує декілька онлайн-ресурсів, що допоможуть знайти інформацію про іммігрантів, які подали заявки на натуралізацію, зокрема система Пошук: списки натуралізації, 1915–1951рр. Згідно з вимогами Закону про натуралізацію 1914 року та пізніших актів, уряд Канади опублікував списки людей, натуралізованих з 1915 по 1951 рік. Списки з'явилися в таких публікаціях: щорічні звіти (сесійні документи) Департаменту державного секретаря, який спочатку був департаментом, відповідальним за натуралізацію the Canada Gazette , офіційне видання, яке щотижня повідомляє про діяльність уряду Канади. Кожен запис у списках завжди містить такі відомості: назва країни колишнього громадянства або відносини з особою, яка натуралізується, наприклад, дружина чи дитина, дата видачі сертифіката або дата прийняття присяги на вірність, професія, місце проживання в Канаді, номер та серія свідоцтва. (<https://www.bac-lac.gc.ca/eng/discover/immigration/citizenship-naturalization-records/naturalized-records-1915-1951/Pages/search-naturalization-1915-1939.aspx>). Наступний онлайн-ресурс Реєстраційні записи громадянства, Монреальський окружний суд, 1851–1945 рр. – ця база даних містить інформацію про іммігрантів, які подали заявки на отримання громадянства в місті та окрузі Монреаля з 1851 по 1945 рік. Більшість документів відноситься до 1868-1916 років. Свідоцтва видавалися за категорією натуралізації. Кожне свідоцтво містило цифру та літеру, які вказували

на серію. «Французька», написана після номера сертифіката, означала, що він виданий французькою, а не англійською мовою.

Перепис населення. Безцінним джерелом інформації для генеалогічних досліджень є переписи населення. Зокрема, у Канаді – Бази даних (1825–1926). У цьому онлайн-ресурсі наведено всі записи перепису Бібліотеки та архіву Канади, які можна шукати в базах даних на веб-сайті <https://www.bac-lac.gc.ca/eng/census/Pages/census.aspx>. Починаючи з 1851 року, більшість записів перепису включали імена кожного жителя, їх країну або провінцію народження, вік та багато інших деталей. Бібліотека та архіви Канади зберігає велику колекцію записів перепису населення Канади з 1640 по 1926 рік, а також для Ньюфаундленду з 1671 по 1945 рік.

Перепис населення в США проводиться кожні десять років, починаючи з 1790 року. Найновіший перепис, з якого знято 72-річне обмеження конфіденційності і доступний для загального перегляду відноситься до 1940 року. MyHeritage володіє повними даними переписів населення з 1790 до 1940, що містять 650 мільйонів імен. Ці записи становлять єдине найбільш важливе джерело документів з сімейної історії в США. Питання у переписі населення США відрізняються рік від року та штат від штату. Зазвичай перепис включає імена членів домогосподарства, їх вік, місце народження, місце проживання, рід занять, деталі імміграції, громадянства, інформація про шлюб, службу в армії та інше.

У Федеральному переписі США за 1940 рік міститься, зокрема, інформація про народженого в Летичеві 14 травня 1908 року Ірвінга Білліка та членів своєї родини, що проживала в штаті Нью-Йорк, округ: Кінгс, поселення: Кінгс: A D 22, обліковий район: 24-2699, сторінка: 9B, сім'я: 193, рядок 49. Його дружина Міріам Р. Ленкайт була молодша за чоловіка на 5 років, у них був син Мелвін Біллік. Ірвінг Біллік у віці 97 років помер 07 липня 2005 в Палм-Дезерт, Каліфорнія. Інформацію про його смерть дізнаємося з наступного джерела: Некролог • США, некрологи від GenealogyBank, 1980–2014 рр. У газеті «Мідлендські щоденні новини» (Мічиган, США) 15 липня 2005 вміщено Некролог від родичів Ірвінга Білліка. Похований у Меморіальному парку пустелі Катедрал-Сіті, округ Ріверсайд, Каліфорнія, США.

Файли цифрової ідентифікації соціального страхування. Уряд США надає своїм громадянам соціальну підтримку, тому інформацію про осіб, які її отримували, у тому числі вихідцям з Летичівщини, можна дізнатися з наступної колекції документів: «United States, Social Security Numerical Identification Files (NUMIDENT), 1936-2007». Ця колекція містить записи, створені Адміністрацією соці-

ального забезпечення, коли особи зверталися за отриманням номера соціального страхування або коли подавали заяву на отримання допомоги по інвалідності, пенсії чи у зв'язку зі смертю. Записи включають повне ім'я заявника або заявника, дату і місце народження,

стать, а для заяв – повне ім'я батька та повне ім'я матері, включно з дівочим прізвищем матері. Включення даних про місце народження та імена батьків робить цей збірник безцінним доповненням до Індексу смертності соціального забезпечення США, який не включає цих важливих фактів.

Соціальні спільноти у Фейсбуці теж можуть допомогуть віднайти зв'язок із втраченою родиною, зокрема, група «Українська діаспора: історія та культура» (<https://www.facebook.com/groups/324869084775962>) об'єднує вихідців із України та їх нащадків, які проживають у різних куточках світу. Тут можна дізнатись багато цікавого про життя українців за кордоном, відомих постатей, які мають українське коріння. Інша група «Ukrainian San Antonio» (<https://www.facebook.com/groups/ukrainiansanantonio>) – розповідає про те, як українці в США зберігають національні традиції, як популяризують культуру, активно створюють різні проекти, присвячені національному українському одягу). Група під назвою «Ucranianos no Brasil e sua Cultura» (<https://www.facebook.com/groups/366495050129434>) об'єднує українців в Бразилії. Тут багато інформації про життя української діаспори в Бразилії, а також статті про традиції і відомих бразильців, що мають українське походження. Спільнота буде цікава тим, хто хоче віднайти своїх родичів, які колись виїхали до Бразилії. Сторінка «Diaspora.ua» (<https://www.facebook.com/history.diaspora>) є чи не найбільшою за кількістю підписників, серед схожих сторінок за тематикою, їх тут більше 100 тисяч. На сторінці багато історичного матеріалу про життя діаспори та відомих українців.

Висновки. Можна стверджувати, що українська еміграція є важливою складовою світового міграційного процесу. Ці міграційні процеси можуть впливати на етнічний склад, густоту населення та господарську діяльність відповідних регіонів. Зокрема, Летичівщина пережила чотири хвилі еміграції її населення. Велику допомогу при генеалогічних дослідженнях надають спеціальні джерела досліджень: електронні інформаційні ресурси.

Список використаних джерел:

1. Современные вопросы сельского хозяйства в Подольской губернии // Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной правленности. №5 С.59.
2. Субтельний О. М. Україна. Історія. / [пер. з англ. Ю. Шевчука ; вступ. ст. С. В. Кульчицького]. Київ : Либідь, 1991. 509, [1] с. : іл.
3. Стоян П. Ф. Архівна система Канади і її електронні ресурси: науково-методичне забезпечення, інтеграція та удосконалення інформації // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2013. № 2. С. 33-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2013_2_8
4. Натуралізація // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4 : Н–П. 720 с.

Summary. *The article is devoted to the study of Ukrainian emigration from the Letychiv district to the USA and Canada at the beginning of the 20th century. It is based on archival documents, electronic source databases, correspondence between relatives and eyewitness accounts. This makes it possible to analyze the motives of emigration, the conditions of crossing the border, the peculiarities of adaptation in new living conditions, and the impact of emigration on the development of the native land. The results of the study make it possible to better understand the history of emigration from Ukraine and its impact on the cultural and social development of the countries where Ukrainians live.*

Key words: *Letychiv county, immigration, immigrants, naturalization, USA, Canada, source base.*

УДК 930.2:378.011.3-057.175(477-87)«1923»:929Масарик(437)

О. М. Кравчук

Вінницький державний педагогічний університет

ім. М. Коцюбинського

ORCID: 0000-0003-3504-5041

МЕМОРАНДУМ ВИКЛАДАЧІВ УКРАЇНСЬКОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ АКАДЕМІЇ ПРЕЗИДЕНТУ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ Т. Г. МАСАРИКУ (9 ТРАВНЯ 1923 р.)

Анотація. *У статті вперше в українській історіографії публікується меморандум викладачів Української господарської академії президенту Чехословацької республіки Т. Г. Масаріку від 9 травня 1923 р. У документі висвітлюється заснування академії та висловлюються прохання щодо здійснення заходів для поліпшення її діяльності. Меморандум є важливим джерелом становлення господарської академії – першої вищої школи українських емігрантів, створеній в Чехословаччині.*

Ключові слова: Українська господарська академія, українська еміграція, Т. Г. Масарик, Чехословаччина.

Українська господарська академія (далі – УГА) в Подебрадах (1922-1923 рр.) стала одним із важливих наукових і культурно-освітніх осередків української еміграції в ЧСР. Згідно статуту, це була «вища школа, яка готує своїх слухачів по різних галузях техніки та економіки, споріднених із господарством України ... » [2, с. 215]. Це була перша українська вища школа, створена власне в Чехословаччині у травні 1922 р. Період становлення УГА охоплює 1922-1924 рр. і розпочався під час розгортання масштабної гуманітарної акції допомоги емігрантам з теренів Центрально-Східної Європи. Один із ініціаторів допомоги президент Чехословаччини Т. Г. Масарик, роль своєї країни вбачав у культурно-освітній підтримці біженців для використання набутих ними знань після подальшого повернення на батьківщину. Підтримка вищого керівництва ЧСР була важливим чинником успішного становлення УГА. Це засвідчує зустріч резидента Т. Г. Масарика з викладачами і студентами УГА в Подебрадах 9 травня 1923 р. Вона стала частиною програми відвідування головою Чехословаччини міста Подебрад, а для українських емігрантів – нагодою показати свої зусилля і досягнення та висловити глибоку подяку чехословацькій владі за підтримку [11, р. 55].

Н. Григорійв привітав президента від імені Українського Громадського Комітету «й подякував йому та в його особі всьому чехословацькому народові та урядові» за допомогу українській еміграції, завдяки якій створено низку навчальних закладів. Т. Г. Масаріку було відрекомендовано професуру і студентство УГА і матуральних курсів [5, с. 171]. Безпосередньо з президентом спілкувалися члени Президії УГА – І. Шовгенів, Б. Іваницький, Б. Мартос. Ректор І. Шовгенів звернувся до Т. Г. Масарика з короткою промовою, у якій дякував «від імені школи за допомогу, а при тім в делікатній формі зазначив, що ми всі хотіли б, щоб ця допомога тривала так довго, поки Академія не виконає свого завдання. ... » [3, с. 116]. Ректор УГА також подав Т. Г. Масаріку меморандум про стан навчального закладу [5, с. 171]. Копія цього документу, під назвою «ДО ПАНА ПРЕЗИДЕНТА ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛИКИ МЕМОРАНДУМ в справі Української Господарської Академії в Ч.С.Р.» зберігається у фонді УГА в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України [8, арк. 5-6 зв.].

Низку положень меморандуму було реалізовано. Із 1924 р. навчання стало чотирирічним, відділи були перейменовані на факультети [4, с. 137; 1, с. 30-31]. Станом на липень 1924 р. стипендії в

академії отримували 382 студенти [10, с. 155]. Збільшилося фінансування навчального закладу. Якщо у 1922 р. щомісяця виділялося 70 тис. крон [6, с. 8], то у 1924 р. – до 200-250 тис. крон [9, арк. 41]. З врахуванням видатків на студентські стипендії, бюджет УГА становив у 1922 р. понад 475 839 крон, 1924 р. – 5 446 593 [7, арк. 50].

Враховуючи важливість зазначеного документа для дослідження становлення УГА, подаємо повністю текст меморандум викладачів зазначеного навчального закладу президенту ЧСР Т. Масарику.

ДО ПАНА ПРЕЗИДЕНТА ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛИКИ МЕМОРАНДУМ

в справі Української Господарської Академії в Ч.С.Р.

Українська Господарська Академія в Подебрадах заснована в квітню 1922-го року, завдяки прихильному відношенню Уряду Ч.С.Р. і при особистій підтримці пана Президента Республіки. Перший рік існування був не тільки організаційним періодом а й першим академічним роком, бо вже з 22-го червня почалися вступні виклади, а з 1-го вересня виклади в Академії набрали характеру нормального курсу по всіх трьох її відділах: агрономично-лісовому, економічно-кооперативному та сільсько-господарсько-інженерному. Під кінець першого року існування, лекторський персонал Академії складається вже з 13 професорів, 17 доцентів та 8 лекторів; до цього ще слід додати 5 лекторів матуральних курсів.

Слухачів на всіх трьох відділах прийнято до Академії 239. При Академії організовані матуральні курси; на них виучується 120 чоловік, що в свій час, через події світової та горожанської війни, не встигли закінчити курса середньої школи. За рік вони зможуть здати матуру і вступити слухачами до Академії.

За рік існування Академія встигла організувати книгозбірню що має по-над 3000 ріжних книг, і кабінети: статистично-економічний, фізичний, геологічний, лісовий, ботанично-зоологічний, хемічний та хемічну лабораторію.

Для видання лекцій, що викладаються в Академії, при Академії засновано видавниче товариство, яке видало вже 32 книжки. Щоби здешевити життя студентам, при академії організовано студентське споживче товариство, яке утримує крамницю та їдальню. Одночасно це товариство дає можливість студентам відбувати практичні справи по кооперації. Таке-ж науково-допомогове значіння мають і засновані при Академії студентське кредитове товариство та товариство по росповсюдженню кооперативних знань.

При Академії підготовляються до наукової діяльності, як стипендіяти, 7 осіб з вищою освітою.

Студенти Академії та Матуральних курсів – об'єднані в одну Академічну Громаду, що має метою поліпшення матуріяльного та духовного добробуту студентства. Громада видає журнал, де містяться праці студентів. Окрім Громади працює цілий ряд студентських гуртків: хор, оркестр, драматичний гурток, команди: скавтів, футболістів. Одночасно студенти беруть участь в чеських артистичних та спортових (соколи) організаціях, що сприяє зближенню їх з місцевою інтелігенцією.

Переведені кількоками та іспити, а також написані студентами реферати показали, що студентство, в переважаючій своїй частині, ставиться серйозно і ретельно до своїх обов'язків, і же тепер можна з певністю сказати, що Академія дасть Україні кілька сот фаховців, так потрібних для нашого краю. Надходять звістки з України, що дуже великий відсоток українських агрономів та інженерів загинув од голоду, холоду, пошестів та большевицьких переслідувань. І тому український народ особливі надії покладає на еміграцію, сподіваючись, що тут підготовляться необхідні кари фахової інтелігенції.

На жаль обмеженість коштів (100 тисяч с кор. ч. місячно) не дає можливості розвернути діяльність Академії і поставити її на належну висоту. Так само обмеженість стипендій (200) не дає можливості задовольнити прохання всіх тих, хто хотів би, перебуваючи на еміграції, пройти курс Академії.

Між тим видатне значіння, яке має розвиток Академії для піднесення України в будучому, дає підставу утворити з неї дійсний культурний осередок української еміграції, а для цього було би необхідно:

1. Збільшити склад лекторського персоналу.
2. Поповнити необхідними приладдями та пристроями академічні лабораторії та кабінети, які поки що існують в зародковому стані.
3. Збільшити кількість стипендіатів, що підготовляються при Академії до наукової праці, так, щоби при кожній катедрі був принаймні один стипендіат.
4. Організувати ряд екскурсій для ознайомлення студентів з господарським життям Чехословаччини.
5. Поширити студентську книгозбірню так, щоби в ній була вишарчаюча кількість необхідних підручників.
6. Утворити окремий фонд при Академії для преміювання ліпших студентських праць.
7. Перетворити Академію з трьохрічної в чотирьохрічну вищу школу.

8. Матуральні курси при Академії перетворити в двохрічні і збільшити кількість студіюючих на них до 240, так щоби що року вони могли давати випуск до 120 чоловік.

9. Встановити контингент щорічного прийому до Академії мінімум 200 чоловік.

10. Організувати при Академії середні технічні курси з відділами: бухгалтерським, кооперативним, агрономичним, землемірним, механічним. Викладати на цих курсах міг-би лекторський персонал Академії, а слухачами були-б особи, які не мають середньої освіти а по своїх літах та індивіду[я]льних здібностях не можуть пройти матуральні курси, а потім Академію. Такі технічні курси, без значних затрат, дали-б нам підготовлений допомоговий технічний персонал, необхідний при відбудові економічного життя України.

11. Уділити допомогу студентським артистичним та спортивним гурткам.

Подаючи це все до Вашого, пане Президенте, відома, дозволяємо собі, висловити надію, що урядові чинники Ч.С.Р., переконавшись в доцільности утворення Академії та в її життєздатности, підуть на зустріч нашим бажанням поставити її на належну висоту.

Ректор академії, професор

Секретар професорської ради, доцент

Список використаних джерел:

1. Голенда Й. Українська господарська академія в Подєбрадах (1922-1935) // Дукля. 1995. № 5. С. 30-31.

2. Кравчук О. М., Марценюк Н. М. Освітяни Поділля в українських навчальних закладах міжвоєнної ЧСР (1920-1939 рр.). // Освіта, наука і культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2009. Вип. 14. С. 213-227.

3. Мартос Б. Заснування Української господарської академії // Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922-1935. Нью Йорк, 1959. С. 102-117.

4. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага: «Knihtisk», 1942. Ч. 1. 336 с.

5. Провідини Президентом Ч. С. Республіки. Української Господарської Академії в Подєбрадах. // Нова Україна. Прага, 1923. Червень. С. 170-171.

6. Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. Прага: Видання Українського Громадського Комітету в Ч.С.Р., 1923. 63 с.

7. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 128.

8. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 133.

9. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 3, спр. 1.

10. Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. I частина. Упор. Інж. Сава Зеркаль. Нью Йорк, 1958. 157 с.

11. Zavorotna N. Scholars in Exile. The Ukrainian Intellectual World in Interwar Czechoslovakia. Toronto-Buffalo-London: UNIVERSITY OF TORONTO PRESS, 2020. 260 p.

Summary. *In the article for the first time in Ukrainian historiography the memorandum of the teachers of the Ukrainian Economic Academy to the President of the Czechoslovak Republic, T. G. Masaryk, dated May 9, 1923, is published. The document highlights the foundation of the academy and expresses requests for measures to improve its activities. The memorandum is an important source of the formation of the economic academy - the first higher school of Ukrainian emigrants established in Czechoslovakia.*

Key words: *Ukrainian Academy of Economics, Ukrainian emigration, T. G. Masaryk, Czechoslovakia.*

УДК 930.25:929.5

Н. А. Кузьміна

Державний архів Хмельницької області

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ – ОСНОВА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ РОДУ

Анотація. *У статті аналізуються особливості виконання запитів генеалогічного характеру, що надходять до Держархіву області.*

Ключові слова: *генеалогічні дослідження, губернія, запити, родовід.*

Зацікавленість до генеалогічних досліджень у світі має стійку тенденцію зросту. Вивчення свого походження, історії свого роду сприяє розумінню значущості кожної людини, підвищенню його відповідальності за долю свого роду, сім'ї.

Вивчення біографії своїх предків неможливе без вивчення історії. Дослідник обов'язково торкнеться її, коли дійде до поколінь, що жили в різні часи. Соціальні потрясіння початку ХХ ст. привели до втрати родових зв'язків. Сьогоднішні реалії життя змінили світогляд громадян та звернули увагу до загальнолюдських цінностей, серед яких – встановлення зв'язків поколінь.

Генеалогія, як відомо, є допоміжною історичною наукою, яка займається вивченням походження історії родів, прізвищ і окремих осіб, родинними зв'язками, складанням родоводів. Останнім часом збільшилась кількість громадян, які звертаються до архівних установ з метою дослідження історії свого роду (генеалогічні запити). Відродження достовірної пам'яті про рід неможливо без вивчення архівних документів: вони підтверджують, уточнюють, доповню-

ють, систематизують домашні архіви, сімейні легенди, надгробні надписи. Тільки архівні документи встановлюють точні дати основних віх життя людини, відображають при цьому різноманітність зв'язків родини, дають об'єктивну інформацію про участь, роль, значення представників роду в процесах, подіях у контексті історії держави, краю, міста або села.

Відповідно виникає питання – де шукати необхідну інформацію та які відомості потрібні для отримання певних відомостей. На жаль, до архівних установ надходять настільки неповні запити, що іноді провести пошукову роботу за архівними документами практично неможливо. Тому при зверненні до архівної установи необхідно надати такі дані:

1. Історичний регіон України, де проживали предки.
2. Назва села, міста, містечка.
3. Прізвище предка (для жінки – дівоче прізвище).
4. Дата народження, шлюбу, смерті.
5. Віросповідання.
6. Суспільний (майновий стан).

При зверненні в Держархів Хмельницької області необхідно пам'ятати, що територія сучасної Хмельницької області в минулому – це територія Подільської та частково Волинської губерній. До складу Подільської губернії відносилася територія сучасних Вінницької, Хмельницької, Одеської, східна частина Миколаївської, північ Херсонської областей, частина Республіки Молдова та Придністровської Молдовської республіки. До Волинської губернії належали: Красилівський, Старокостянтинівський, Шепетівський, Славутський, Білогірський, Теофіпольський, Ізяславський райони.

Документи Волинської губернії зберігаються в Держархіві Житомирської області та частково – в Держархівах Хмельницької, Рівненської областей. Крім того, документи з історії рідного краю, в тому числі з генеалогічного дослідження (метричні книги кінця XVIII – початку XIX століття) зберігаються також і в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ). Відомості про священнослужителів, чиновників, дворян Подільської губернії зберігаються в росії (Центральному державному історичному архіві, м. Санкт-Петербург). Через військову агресію росії, установи України не підтримують жодних відношень з країною-агресором.

Для пошуку генеалогічної інформації в архівних установах використовуються унікальні документи: метричні книги різних конфесій – православної, римо-католицької, іудейської (основне документальне джерело вивчення історії роду), також ревізські казки, сповідальні розписи, матеріали переписів населення XIX–XX ст. тощо.

Вищевказані документи є в Держархіві Хмельницької області. Але, на жаль, документи п'яти основних архівних фондів дореволюційного періоду повністю або частково втрачено під час пожежі в Кам'янець-Подільському міському архіві. У вказаних фондах відобразалася історія Поділля (сучасна територія трьох областей) за півтора століття: від часу входження до складу Російської імперії до української революції 1917–1921 років: Подільська казенна палата (Ф-226, 1796-1919 роки), яка мала в своєму складі ревізські казки, Канцелярія подільського губернатора (Ф-228, 1795–1917 роки), Подільський військовий губернатор (Ф-678, 1795–1845 роки), Подільське губернське в селянських справах присутствіє (Ф-112, 1861–1919 роки), Кам'янець-Подільська міська управа (Ф-249, 1875–1920 роки) [2]. Усі вони – складова Національного архівного фонду України. Особливо багато було серед втрачених документів відомостей про землевласників – шляхту етнічного польського походження. У документах Подільського губернатора зберігалися статистичні описи маєтків, церков, костелів, монастирів, справи про звинувачення учасників польських повстань 1830, 1863 років. Постраждали документи про життя єврейських громад Поділля, про міське життя у Кам'янці-Подільському від кінця XVIII ст. В архівному фонді Подільського військового губернатора зберігалися укази російських імператорів, циркуляри Військової колегії, організацію рекрутських наборів тощо [1].

Особливий інтерес для дослідників представляють родовідні книги дворян Подільської губернії (Ф-230). Дворянські родоводи велися кожним поколінням достатньо ретельно, а потім бережно зберігалися не тільки в сім'ях, але й в державних архівах, музеях, що полегшує генеалогічні дослідження.

Для вивчення історії роду необхідні матеріали переписів населення, яких в архіві практично немає. В обмеженій кількості наявний перепис по Кам'янецькому повіту та кілька справ Вінницького і Брацлавського повітів (Ф-244, 1895 рік). Для пошуку інформації щодо біографічних даних чиновників, держслужбовців вчителів, лікарів необхідно використовувати формулярні (послужні) списки у фонді Подільське губернське правління (Ф-227, 1796-1919 роки).

Цікавими для дослідників будуть документи нотаріусів (державні та приватні нотаріуси) та судів (Подільський головний суд (Ф-120, 1796-1831 роки), Кам'янецький окружний суд (Ф-144, 1880–1920 роки), повітові, земські, волосні та інші). Генеалогічні дослідження вимагають пошуку інформації з енциклопедій, адресних книг, епархіальних відомостей тощо.

Генеалогічний пошук проводиться на платній основі. Вартість виконання запиту залежить від його складності та визначається чинним прейскурантом. Оплата здійснюється банківським (поштовим) переказом на рахунок Держархіву області. Плата за виконання запиту проводиться в два етапи – перший, за пошукові роботи; другий – за довідки (копії) при позитивному результаті. Але будь-яка зацікавлена особа може самостійно безкоштовно працювати в читальному залі Держархіву області. Статистичні дані підтверджують зацікавленість громадян вивчати історію сім'ї за архівними матеріалами самостійно: 2019 рік – 35 запитів генеалогічного характеру та 271 користувач читального залу з темою дослідження родоvodu [3], в 2020 році – 26 запитів та 124 користувача [4], у 2021 році – 52 запити та 78 користувачів [5], в 2022 році – 48 запитів та 59 користувачів (півроку читальний зал був закритий) [6].

Робота з документами до 1917 року при генеалогічному дослідженні вимагає більшого терміну для їх вивчення. Це пов'язано з низкою причин:

1. Недостатність адміністративно-територіальних поділів населених пунктів за різні хронологічні періоди.
2. Давні документи велися в більшості старослов'янською мовою та своєрідний рукописний стиль написання ускладнює їх вивчення.
3. Відсутність окремих документів певних періодів: не надійшли на державне зберігання (знищена значна кількість архівних документів через війну, стихійні лиха та з інших причин).

На офіційному веб-сайті Держархіву області розміщена інформація щодо наявності путівників, каталогів, анотованих реєстрів, довідників, виданих Держархівом Хмельницької області. З вказаними виданнями можна ознайомитися та використовувати їх для вивчення родоvodu.

Дослідження родоvodu – далеко не просте заняття, це самостійний пошук необхідної інформації. На дослідження власної сімейної історії знадобиться тривалий час і терпіння, оскільки для пошуку необхідної інформації доведеться опрацювати багато архівних джерел.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області: Путівник в 2-х томах. Т. 1. / ред. кол.: Удод О. А. (голова), Боряк Г. В., Верстюк В. Ф. та ін. Хмельницький, 2007. 610 с.; Т. 2. Хмельницький, 2008. 293 с.
2. Державний архів Хмельницької області. Фонди колишнього Кам'янець-Подільського міського архіву періоду до 1917 р.: Анотований реєстр описів. Київ, 2003. Т. 1. 390 с.

3. Річний звіт відділу використання документів Державного архіву Хмельницької області за 2019 рік.

4. Там само.– 2020.

5. Там само. – 2021.

6. Там само. – 2022.

Summary. *The article analyzes the peculiarities of the fulfillment of genealogical requests received by the State Archives of the region.*

Key words: *genealogical research, province, inquiries, genealogy.*

УДК 930.25:272](438)

Л. Л. Левченко

*Центральний державний архів вищих органів влади
та управління України*

ORCID: 0000-0001-9097-7373

АРХІВНА СИСТЕМА РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

Анотація. У публікації висвітлено архівну систему римо-католицької церкви Польщі, що складається з архівів митрополічч, архієпископських, дієцезіальних, деканатів, парафій, монастирів та інших церковних інституцій. До неї також належать Центр (Інститут) архівів, бібліотек і музеїв костельних при Католицькому університеті в Любліні (1956), редакція часопису «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne» (1960) та навчальні заклади, у яких здійснюється підготовка та підвищення кваліфікації церковних архівістів. З 2004 р. архіви та архівісти римо-католицької церкви в Польщі об'єдналися в Товариство церковних архівістів, яке видає часопис «Archiva Ecclesiastica» та об'єднує зусилля церковних архівістів у подоланні викликів сьогодення. Публікація приділяє увагу законодавчим засадам функціонування архівів римо-католицької церкви в Польщі в історичній ретроспективі від XI ст. до сьогодення.

Ключові слова: *церковні архіви в Польщі, польські церковні архіви, архіви церкви, архіви римо-католицької церкви, архіви Польщі.*

Зрозуміти історію Польщі неможливо без усвідомлення значущості ролі в ній римо-католицької церкви. Утім багатющі на першоджерела історії архіви католицької церкви досі залишаються поза увагою українських істориків, які вивчають історію Польщі та пов'язаних із нею українських земель. Українці навіть уявити собі не можуть наявність архівної системи іншої, ніж державної, включаючи до неї архіви галузеві, колишньої компартії та репресивних органів. Відтак, у разі польських студіювань вони не вбачають мож-

ливостей церковних архівів, позаяк уявлення спрямовують їх до використання державних архівів і сервісу «Szukaj w Archiwach». Натомість архіви римо-католицької церкви в Польщі не лише зберігають добру половину історичного надбання польського народу, вони є відкритими для досліджень сучасними архівними установами, що функціонують на наукових засадах. Переконалися в цьому авторка змогла, виконуючи практичну частину стажування у відділенні архівістики Інституту історії Познанського університету імені Адама Міцкевича, до якої входило й вивчення Архідієцезіально-го архіву в Познані.

Іншою причиною звернення до теми є зберігання церковними архівами Польщі значних за обсягами комплексів метричних книг, актуальних з точки зору генеалогії українців польського походження. Між іншим, цифрові копії старих метричних книг із церковних архівів нині доступні не лише на сервісі «Szukaj w Archiwach», а й на вебсайті FamilySearch International (з Ченстохови, Гливиці, Любліна, Радома та Тарнова). Метричні записи за останні 100 років церковні архіви видають тільки на запити членів родин.

Зважаючи на викладене, мета цієї публікації полягає у висвітленні архітектоніки архівної системи римо-католицької церкви в Польщі та законодавчих засад її функціонування.

Сучасний адміністративний поділ римо-католицької церкви в Польщі включає 14 митрополійⁱ, 14 архідієцезій і 27 дієцезій. Натомість митрополичих архівів виявлено чотири, із них три є такими: Архів митрополичої курії у Варшаві, Архів митрополичої курії в Кракові та Митрополичий архів у Перемишлі. Архів архієпископаⁱⁱ (митрополита Львівського) Євгеніуша Базяка, що зберігає найбільшу колекцію метричних книг з українських теренів, було засновано у Львові й 1945 року переміщено ним до Любачіва разом із митрополичою курією та семінарією, а згодом до Кракова.

Архідієцезіальні архіви функціонують у Білостоці, Варшаві, Вроцлаві, Гданську, Гнезні, Катовіце, Лодзі, Любачіві, Любліні, Ольштині (Архів Вармінської архідієцезії), Перемишлі, Познані, Ченстохові, Щецині.

ⁱ Митрополія (церковна провінція під владою митрополита / архієпископа) включає, як правило, одну архідієцезію (перебуває у владі архієпископа) та кілька дієцезій (керуються єпископами). Центр митрополії обов'язково збігається з центром архідієцезії.

ⁱⁱ Архієпископ – головний чи старший єпископ (у Польщі, як правило, вживається термін біскуп), титул більше почесний, ніж наділений реальною владою. Єпископ керує єпархією / дієцезією / єпископією. Права митрополита, архієпископа та єпископа за деякими винятками рівні.

Дієцезіальні архіви працюють у Бельську-Бялому (Дієцезіальний архів у Бельську-Бялому та Живці), Варшаві (Архів Варшавсько-Празької дієцезії), Влоцлавеку, Гливиці, Дрогичині, Ельблонзі, Ельську, Жешуві, Замості, Зеленій Гурі, Камень-Поморському (Архів Щецинсько-Каменської дієцезії), Каліші, Кельце, Кошаліні (Архів Кошалін-Колобзької дієцезії), Ловичах, Легниці (Архів католицької акції Легницької дієцезії), Ломжі, Ополе, Пелпліні, Плоцьку, Радомі, Сандомирі, Свідниці, Седльцах, Сосновці (Архів Сосновецької дієцезії імені ксьондза Єжи Вольного), Тарнові (Дієцезіальний архів імені архієпископа Єжи Аблевича), Торуні (Архів давніх актів Торунської дієцезії).

Класифікація архівів на митрополичі, архідієцезіальні та дієцезіальні ще не враховує всього спектру церковних архівів Польщі. Свого часу професор Станіслав Лібровський (1913-2002), видатний польський архівіст і піонер церковної архівістики, виокремив в архівній системі римо-католицької церкви в Польщі: I. дієцезіальні архіви з документами вищих (єпископій, генеральних консисторійⁱ і катедральних капітулівⁱⁱ), середніх (генеральних консисторій і колегіатських капітулівⁱⁱⁱ) і нижчих (деканатів і парафій^{iv}) церковних інституцій; II. законні архіви (генеральні, провінційні і класторні^v). Професор Ієронім Вичавський (1918-1993) здійснив розподіл польських церковних архівів на: I. архіви церковних управлінь за територіальною юрисдикцією (єпископатів, генеральних і окружних консисторій, деканатів і парафій); II. архіви костельних інституцій (катедральних капітулів, колегіатів і монастирів). Юзеф Патер уважав, що згадані вище класифікації не враховують архіви нижчого духовенства, а також духовних семінарій, шпиталів, братств, католицьких шкіл. Зважаючи на це, у своїй праці він обстоював цінність архівів деканатів і парафій, незважаючи на те, за його ж словами, що в Польщі перших налічувалося сотні, а других – тисячі [1; 47-55].

ⁱ Консисторія – колегія радників єпископа, що допомагає йому у вирішенні адміністративних, господарських і судових справ.

ⁱⁱ Катедральний капітул – колегіальна рада при катедральному соборі з правами автономії та управління майном архідієцезії (дієцезії), обирала єпископа, мала власний статут.

ⁱⁱⁱ Колегіатський капітул – община каноників при соборі, мешкали в одному будинку і мали спільне майно, брали участь в організації богослужінь у соборі, але не в управлінні його справами.

^{iv} Архідієцезія (дієцезія) поділяється на менші адміністративно-територіальні одиниці – окружні вікаріати (деканати), а ті в свою чергу – на парафії – церковні громади однієї церкви. Законні – монастирські.

^v Кластор – община монахів, а також будинок, у якому вони проживають.

Архівну систему з митрополичими, архідієцезіальними, дієцезіальними, деканатськими, парафіяльними, монастирськими та архівами численних римо-католицьких освітніх, медичних та інших закладів, церковних товариств доповнює наявність Центру (Інституту) архівів, бібліотек і музеїв костельних (АБМК) при Католицькому університеті в Люблініⁱ, редакція часопису «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne»ⁱⁱ та навчальні заклади, у яких здійснюється підготовка та підвищення кваліфікації церковних архівістів (зокрема відділення архівістики та управління документацією (бакалаврат і магістратура) має Інститут історії Варшавського університету кардинала Стефана Вишинського; бакалаврів і магістрів джерелознавства, архівістики та дидактики історії готує Інститут історії Люблінського католицького університету Івана Павла II).

Польська людність прийняла християнство за латинським обрядом за князя Мешка I у 966 р. Першу, Познанську дієцезію, що підпорядковувалася безпосередньо Ватикану, було закладено 968 р. У канцелярії єпископа відразу почав формуватися архів, у якому відкладалися як створювані в дієцезії документи, так і надані Ватиканом акти про привілеї. З середини XIII ст. у Познанській дієцезії вже функціонували архіви консисторії та капітулу. Сліди тих давніх архівів знаходимо в статутах 1248 р. папського легата Якуба з Леодіуму (у подальшому – папа Урбан IV з Льежа) та 1258 р. гнєзнінського архієпископа Пелки, датованих кінцем XIII ст. документах канцелярії єпископа Анджея Заремби. Відома постанова останнього про облік завізованих ним привілеїв і зберігання їх в архіві капітулу від 1298 р. [2; 33-64]. Дієцезія у Вроцлаві постала 1000 р., найстарший за віком документ, який зберігся з дієцезіального архіву тих часів, – булла папи Адріана IV від 23 квітня 1155 р. [3; 7-8]. З XIV ст. в архіві вроцлавської дієцезії розпочалося суцільне копіювання документів і впорядкування копій у кодекси (книги), що зберігалися в спеціальних шафах в алфавітному порядку [4]. Перша згадка про архів дієцезії у Влоцлавеку належить до 1238 р. Від XV ст. й до 1946 р. ця інституція, відома під назвою Архів капітулу влоцлавського, концентрувала документи як єпископії, так і генеральної консисторії [5; 87]. Отже, виникнення церковних архівів у Польщі пов'язане із становленням церковної адміністрації.

Початок архівного права в Польщі датується 1285 р., від статуту синоду в Ленциці архієпископа Гнєзно (дієцезія в Гнєзні поста-

ⁱ Ośrodek Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. URL: <https://www.kul.pl/o-osrodku,11315.html>

ⁱⁱ Czasopismo «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne» (АБМК). URL: <https://czasopisma.kul.pl/abmk/>

ла 1000 р.) Якоба Швінки, який наказав усім підвладним йому інституціям фіксувати їхні привілеї письмово, завіряти тексти підписами єпископів і покровителів та старанно переховувати. Перший примасⁱ Польщі Миколай Тромба в 1420 р. у статутах синодальних повелів ксьондзам у кожному костельному архіві зберігати списки книг, клейнодів, шат, оздоби та іншого церковного майна задля утримання їх в цілості та з метою передавання без втрат від попередника до наступника. З цього ж року започатковано зберігання в архівах книг з іменами вірян, котрі склали пожертви на утримання костелів, фінансових звітів тощо. Ідея заснування центрального дієцезіального архіву зародилася на початку XV ст. у Познані, а в 1511 р. своєю директивою провінційний синод Пьотркова наказав ксьондзам передавати до архіву катедри оригінали найцінніших історичних документів, сприяючи в такий спосіб їхній концентрації в архіві дієцезії. 1527 року в Познані синод схвалив правила зберігання судових справ апеляційних церковних судів [2; 15-16, 33-64].

Головні правні засади функціонування церковних архівів було викладено в постановах Тридентського собору (1545-1563). Кардинал Джованні Франческо Коммендоні на підставі ухвал Собору 1564 р. у Львові закликав до заснування дієцезіальних архівів і концентрації у їхніх сховищах книг з усієї дієцезії. У 1589 р. примас Польщі Станіслав Карнковський на синоді у Пьотркові поклав на архів тамтешнього капітулу обов'язок збирати, упорядковувати, зберігати та описувати архівні документи дієцезії. Примас Польщі Берnard Мацієвський розвинув тридентські постанови у праці «*Epistola pastoralis ad parochos*» (1601) в частині охорони архівів костелів, насамперед парафіяльних. Його рекомендації стали обов'язковими для всієї Польщі після чергового синоду в Пьотркові (1607). Підкреслювалося, що всі привілеї, листування та інші важливі документи мали зберігатися в архіві катедрального костелу. Це рішення стало ще одним кроком до створення центральних дієцезіальних архівів. У цій же праці на польський ґрунт перенесено застереження Тридентського собору щодо зберігання метричних книг. Кожен пробстⁱⁱ також зобов'язувався вести книги сповідальні,

---

ⁱ Примас – архієпископ (єпископ), предстоятель (голова) єпископів всієї країни чи історичного регіону. Титул більше почесний, але примаси головували у національній конференції єпископів і могли стати кардиналами. Іноді обиралися капітулом чи призначалися королем, але завжди за погодженням Папи. Набували певної вищої церковно-судової юрисдикції щодо інших єпископів. Архівні фонди примасів Польщі зберігаються в архівах архідієцезій у Гнезні та Познані та ін.

ⁱⁱ Пробст – настоятель костелу (монастиря), старший ксьондз, підпорядкований єпископу.

великоднього і різдвяного причастя у двох примірниках: один передавати до архіву парафії, інший – до катедрального архіву. Єпископ Анджей Шолдарський 1642 р. звернув увагу на канцелярії та архіви братств і церковних товариств, а саме на ведення та зберігання особових справ членів братства, книг доходів і витрат, інші персональні та фінансові документи. Примас Польщі Кшиштоф Антоній Шембек у вимогах статуту 1720 р. в розділах «De archivis ecclesiarum» та «De actis decanalibus et officio decani...» наголосив на важливості документів економічного характеру й зберіганні їх в архівах деканатів. Познанський єпископ Станіслав Хозюш у статутах синодальних 1738 р. вказав на необхідність порівняння під час щорічних візитацій (ревізій) фактичного стану справ із документами минулої візитації, для чого ці документи замовляли з архіву. Нові візитаційні акти склалися впродовж чотирьох місяців після ревізії й направлялися на зберігання до архіву в Познані (великопольська частина Познанської дієцезії) та у Варшаві (мазовецька частина). 1738 року навіть були запроваджені посади спеціальних візитаторів консисторських архівів [2; 17-21].

Значущою для подальшого становлення церковних архівів була конституція *Maxima vigilantia* папи Бенедикта XIII від 14 червня 1727 р., що вимагала від єпископій і монастирів обов'язкового зберігання архівів. Положення цієї конституції з плином часу перейшли до Кодексу права канонічного, схваленого у 1917 р. папою Бенедиктом XV.

Не кращим чином вплинули на збереженість церковних архівів Польщі втрата її державності та поділи території 1772, 1793, 1795 рр. У XIX ст. архіви перебували в такому занедбаному стані, що повідомлення про це з'явилися навіть в офіційних звітах. Так, у звіті познанського консистора 1867 р. читаємо: «за великого значення костелів, документи й інші папери знаходяться в такому безладі, навіть упорядковані акти так перемішані, що виникають труднощі з пошуком у них потрібної інформації...» [2; 25]. Мабуть, найважливішими за XIX ст. стали настанови щодо архівів примаса Польщі Мечислава Ледуховського 1871 та 1878 рр., у яких він наполягав на обов'язкові церковного дозору наглядати за польськими церковними архівами та розміщувати їх у безпечних будівлях. Проте сам М. Ледуховський, після перебування в прусській в'язниці, вимушено покинув Польщу й поїхав до Риму. Отже, XIX ст. завдало удару архівам римо-католицької церкви в Польщі й ті, хто розумів історичну значущість акумульованих цими архівами скарбів, очікував реформування архівної справи в церкві.

У розумінні Кодексу права канонічного (1917) архів був інституцією, що старанно переховувала всякого роду акти й документи, як

духовні, так і світські. За типами Кодекс розрізняв загальні, таємні та історичні церковні архіви. Спеціальну увагу Кодекс приділяв створенню архівних описів і реєстру всіх фондів, що зберігалися в архіві. Архідієцезіальний (дієцезіальний) архів зберігав не лише документи власне управління архідієцезії (дієцезії), а й міг приймати на зберігання документи розташованих на її території деканатів, парафій, капітулів тощо. Ключ від архіву зберігався у канцлера. Без дозволу єпископа, вікарія чи канцлера ніхто не міг потрапити до архіву. Доступ для вивчення документів досліднику надавався лише з дозволу когось із зазначених церковних посадовців і тільки на три дні, під час видавання йому документів він складав перед канцлером особисту обіцянку про їхнє повернення. Кодекс передбачав покарання для посадовців церкви за несанкціоноване вилучення, знищення, крадіжку або фальсифікацію тексту документа: їх могли позбавити парафії та бенефіцій. Кодекс також передбачав створення в архіві окремого секретного підрозділу для зберігання таємних документів, недоступних для наукових досліджень. Крім Кодексу, церковні архіви керувалися в своїй діяльності положеннями листа Секретаря Священної Конгрегації кардинала П'єтро Гаспаррі від 30 вересня 1902 р., у якому йшлося про обов'язкове призначення до архіву фахового архівіста, стажування якого мав би забезпечувати Архів Ватикану. У його ж листі від 12 грудня 1907 р. вимагалось утворення в кожній дієцезії комісії охорони пам'яток, здійснення контролю за архівними фондами церковних інституцій, що не передавали документи на зберігання до дієцезіальних архівів, містилися настанови духовенству щодо влади й значення історичних пам'яток [2; 28-33].

11 листопада 1918 р. стало початком Другої Речі Посполитої, історія якої тривала до 1939 р. Як зазначає польська дослідниця Марія Денбовська, роки Другої Республіки Польщі були найважливішим етапом в історії архівів римо-католицької церкви в Польщі, це був «початок розвитку їх сучасних форм» [6; 48]. Ідеологами архівних реформ у римо-католицькій церкві в міжвоєнний період були видатні польські історики-архівісти: Ян Кволек – директор Дієцезіального архіву в Пшемислі (з 1918 р. – опікун, 1927-1955 рр. – директор), автор численних праць з історії римо-католицької церкви в Польщі та її архівів; Казімеж Качмарчик – директор Державного архіву у Познані, учасник архівних переговорів у Берліні (1925) і Відні (1930-1932), член комісії з повернення архівних документів, вивезених нацистами; Казімеж Конарський – Генеральний секретар Департаменту релігійних конфесій і народної освіти у Тимчасовій Державній Раді (1917), В. о. начальника Департаменту державних архі-

вів (1918), директор Архіву давніх актів у Варшаві (з 1921). Головна ідея полягала в перетворенні дієцезіальних архівів на історичні архіви з повним циклом архівної роботи (зберігання, фондування, описування, удоступнення для використання архівних документів). За місяць до IV конгресу польських істориків (1925) був створений Дієцезіальний архів у Познані як перший історичний архів. На конгресі з презентацією «Організація дієцезіальних архівів» виступив К. Качмарчик. Згодом його підтримав Я. Кволек, опублікувавши в журналі «Archeion» статтю «Професійна організація дієцезіальних архівів» (1928). У кордонах Польщі в міжвоєнний період функціонувала 21 дієцезія, ще 5 із них, крім Познанської дієцезії, створили історичні архіви наступними роками: у Пшемислі (1927), Плоцьку (лютий, 1928), Пелпліні (квітень, 1928), Лодзі (1937), Кельце (1938) [6; 50].

15 квітня 1923 р. Державний секретар Ватикану П'єтро Гаспаррі направив єпископам листа «Про зберігання, упорядкування та використання костельних архівів», у якому наголошувалося на навчанні духовенства архівознавству, а саме методам зберігання, опрацювання архівних документів, палеографії. Підкреслювалася потреба поступової концентрації документів до центрального архіву архієєцезії (дієцезії), насамперед тих, що наражалися на небезпеку знищення, та метричних книг, які не мали практичної потреби для парафії. У разі неможливості приймання центральним архівом документів від парафії, та мала їх скеровувати на зберігання до архіву ближчої парафії, котра могла забезпечити належне зберігання. Проблеми архівів підлягали розглядові на конференціях і з'їздах єпископів. Зважаючи на виникнення можливих проблем із катедральними капітулами, які користувалися певною автономією, Гаспаррі зобов'язував їх упорядковувати їхні архіви і складати архівні описи. Капітули також мали призначати до своїх архівів каноників-архівістів. Апостольська столиця обіцяла всіляку допомогу в навчанні персоналу, публікації архівних описів, консультуванні архівістів аж до відрядження працівників Архіву Ватикану для практичної допомоги на місцях. Ба більше, найцінніші книги й рукописи Ватикан пропонував передавати на депозитне зберігання до своїх архівів у Римі та Мілані [2; 28-33]. Тлумачачи постанови Тридентського собору, Собор Конгрегації 1939 р. у листі до єпископів встановив додаткові правила зберігання документів, наголосивши на їх історичному значенні.

Друга світова війна, нацистська та радянська окупації завдали непоправної шкоди церковним архівам Польщі. Це спричинило після війни потребу у їх пришвидшеному реформуванні. Головними подіями процесу реформування стали: I. створення Центру

(Інституту) архівів, бібліотек і музеїв костельних (АБМК), заснованого при Католицькому університеті в Любліні 20 грудня 1956 р.; II. започаткування часопису «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne», перше число якого побачило світ у 1960 р. Провідником архівних реформ у римо-католицькій церкві у Польщі став знаний історик-архівіст Станіслав Лібровський.

У 1948 р. у Польщі розпочалася антицерковна кампанія, якій навіть не завадила таємна угода примаса Польщі Стефана Вишинського з комуністичним урядом країни (1950). Священиків арештовували, у школах заборонялося викладання релігійних курсів, у костелів відбирали майно й землю, їх змушували сплачувати податки. 1953 року закрито теологічний факультет Ягеллонського університету, припинено церковний часопис «Tygodnik Powszechny». У вересні 1953 р. заарештовано й самого примаса С. Вишинського. У червні та жовтні 1956 р. по країні прокотилася хвиля протестів, через яку комуністичний уряд Польщі трохи призупинив репресії. У січні 1957 р. в новообраному парламенті Польщі навіть сформувався фракція «Znak», члени якої були пов'язані з редакцією часопису «Tygodnik Powszechny». Утім після січня 1957 р. влада знову відновила антицерковну кампанію.

Антицерковна пропаганда безперервно тривала від днів святкування тисячоліття хрещення Польщі (1966) і до 1978 р., коли на Апостольський престол зійшов Кароль-Юзеф Войтила (Іван Павло II). Після його обрання Папою Римським і Головою Держави Ватикан у правлячих колах соціалістичної Польщі почалася паніка, що для польського суспільства дало надії на повалення комуністичного режиму. У червні 1979 р. уряд Польщі був змушений дозволити Івану Павлу II відвідати Польщу. 1980 року римо-католицька церква Польщі підтримала рух «Solidarność» на чолі з Лехом Валенсою й висловила протест проти запровадження воєнного стану в країні.

У ті роки С. Лібровський усіляко застерігав церковних архівістів від співпраці з архівістами державних архівів. Він просував ідею церковних архівів як незалежних від державної архівної системи інституцій, позаяк убачав у цьому загрозу привласнення архівного надбання церкви комуністичною владою. Занепокоєння цим посилилося після видання польським урядом Закону від 14 липня 1983 р. «Про національні архівні ресурси та архіви». На конференції директорів дієцезіальних архівів, скликаній АБМК 27-28 листопада 1984 р., були навіть обмірковані кроки щодо протидії імплементації цього закону, але єпископат їх не погодив.

С. Лібровський на сторінках часопису «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne» наполегливо спрямовував церковних архівістів до реор-

ганізації архівів на історичні та удоступнення документів для вивчення дослідниками. До речі, про удоступнення документів для історичних досліджень йшлося й у листі Конгрегації 1952 р.: дослідники отримали не лише право користування документами дієцезіальних і парафіяльних архівів, а й право їх копіювання за власний кошт.

У першому томі часопису С. Лібровський окреслив стан, проблеми та програму діяльності церковних архівів на найближчу перспективу. У 1960 р. він опублікував проекти статуту і регламенту дієцезіального архіву, наголосивши на його статусі як науково-дослідної інституції та на необхідності впровадження в роботу церковних архівів новітніх наукових і методичних досягнень архівістики. Незважаючи на політичну ситуацію, започаткування АБМК та часопису дало поштовх розвитку нового напрямку польської архівної науки – архівістиці церковній. У церковних архівах почалося упорядкування та описування документів на наукових засадах, складання до них спеціальних довідників, мікрофільмування документів, архівознавчі та документознавчі дослідження тощо. Вагомий внесок АБМК справляв у підвищення кваліфікації церковних архівістів, регулярно скликаючи семінари та курси. Перший навчальний курс було організовано 3-5 вересня 1956 р., другий – 3-8 липня 1961 р. (головні теми – удоступнення архівних документів, організація наукової роботи в архівах, консервація і зберігання мікрофільмів), третій – 26-30 червня 1967 р. (присвячувався упорядкуванню та інвентаризації архівних фондів), четвертий – 25-27 червня 1969 р. (спрямовувався на співробітниць архівів жіночих монастирів), п'ятий – 27-29 червня 1972 р. – проведено для керівників архівів жіночих монастирів (розглянуто питання: назва, бюджет, персонал, приміщення, канцелярія, лабораторія та сховища архіву; рес-титуція, ревідикація і концентрація, упорядкування, консервація, інвентаризація, удоступнення та публікація документів) та ін.

Загальне зібрання керівників церковних архівів Польщі вперше відбулося 1956 р. під час курсів для церковних архівістів. Уже тоді йшлося про необхідність підготовки підручника під назвою «*Nauka o archiwach*», монастирські архівісти наголошували на потребі укладання інструкції з управління церковними архівами, належну увагу приділяли організації мікрофільмування документів.

Перший з'їзд Товариства архівістів, бібліотекарів і музейників церковних відбувся 26-27 червня 1957 р. у Ченстохові [10; 227-228]. На з'їзді йшлося про організаційні засади діяльності церковних архівів, у т. ч. підкреслювалося, що будь-які переміщення цих архівів або знищення документів мають узгоджуватися з Папською комі-

сією з питань церковних архівів. Йшлося про відмінності у природі Таємного архіву Ватикану та церковних архівів у Польщі, які насамперед зберігали значущі для громадян документи. С. Лібровський у статті «Podejmowanie i załatwianie kwerend w archiwach kościelnych» (1973) класифікував запити користувачів церковних архівів і відповідні їм види архівних документів, серед яких чільне місце посідало задоволення інформаційних потреб пересічних громадян і науковців [7; 5-54]. Ще в одній статті – «Aktualny stan udostępniania zasobu przechowywanego w archiwach kościelnych» (1974) – С. Лібровський розподілив церковні архіви за ступенем важливості документів, які вони зберігали, висвітлив стан науково-довідкового апарату цих архівів і проблеми удоступнення архівних матеріалів [8; 5-19].

Від 1957 р. архівісти римо-католицької церкви Польщі брали участь у міжнародних з'їздах церковних архівістів. 16-19 вересня 1974 р. вони були учасниками X Міжнародного з'їзду церковних архівістів у Мілані (Італія), головною темою якого було дослідження фондів церковних архівів за кордоном. У квітні 1977 р. Інститут історії Католицького університету в Любліні провів перший науковий семінар, присвячений архівній полоніці в зарубіжних архівах, учасники якого наголосили на важливості опрацювання фондів архівів Італії (насамперед Таємного архіву Ватикану), Австрії, Югославії та інших країн з метою виявлення в них документів з історії Польщі. Відтоді часопис «Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne» регулярно публікував статті про архівну полоніку в зарубіжних архівах.

За часів соціалістичної Польщі дієцезіальні архіви були реорганізовані на історичні у дієцезіях: Влоцлавек (1946), Тарнов (1958), Гнезно (1960), Варшава (1960), Дрогичин (1970), Ченстохова (1970-ті рр.), Білосток (1980), Ополе (1986), а також у Любліні, Ломжі, Ольштині, Сандомирі та Седльці [6; 52].

У 1983 р. світ побачило чергове видання Кодексу права канонічного, у якому Титул III, Глава II, Ст. 2, канони 482-491 спеціально присвячуються архівам. Відповідно до вимог Кодексу про архів курії (дієцезії, парафії) має дбати канцлер або віце-канцлер. Ключ від архіву має зберігатися у єпископа або канцлера (ця вимога нині є швидше символічною). Всі документи, як щодо справ духовних, так і тимчасових справ дієцезу, мають зберігатися в сховищі у відповідному порядку й замкненими. До них має складатися список або каталог документів зі стислою анотацією. З архіву не дозволяється виносити документи, хіба що на короткий термін і з дозволу єпископа чи канцлера. У курії також має бути таємний архів або шафа, яку неможливо зсунути з місця. Ключ від таємного архіву може збе-

рігатися тільки єпископом, виносити документи з таємного архіву забороняється. Раз на рік у таємному архіві слід знищувати кримінальні судові справи з питань звичаїв, за вироками, в яких минуло 10 років, або щодо померлих осіб, стосовно яких такі вироки виносилися. Разом із цим, слід залишати на зберіганні стислий опис цих справ із текстом остаточного судового рішення. Єпископ дієцезу повинен піклуватися про створення й функціонування в дієцезії історичного архіву, у якому слід зберігати історичні документи. Правила користування документами встановлює єпископ. Однак, у параграфі 2 канону 487 йдеться про доступ зацікавлених осіб, які мають право отримувати завірену письмову чи фотокопію документів щодо їхнього особистого статусу. Ці документи вважаються «z natury swej publicznego» (за своєю природою публічними). Кожна парафія також має створити архів, де зберігати парафіяльні книги, що підлягають перевірці при візитації, листи єпископа й інші документи. Особлива увага віддається книгам, у яких фіксується миропомазання (прийняття дарів Святого Духа, канон 895), рукопокладання (канон 1053), диспенсія (перешкода) щодо шлюбу (канон 1082), реєстрація таємних шлюбів (канон 1133), освячення священних місць, у т. ч. цвинтарів (канон 1208), економічний стан дієцезу (канон 1283), документам, на яких ґрунтується Право Церкви та її майнові права (канон 1284), документи про передавання в дар юридичними особами грошей чи майна (канон 1306), про умовляння чи осуд вірянина священником (канон 1339 вимагає зберігати такі документи в таємному архіві), про відкриття, провадження та закриття розслідування справ про злочинів (канон 1719), а також всі документи про обрання священників на посади, у т. ч. протоколи підрахунку голосів на виборах (канон 173) [9; 99, 215-219, 360, 406, 429, 449-450, 469-471, 479, 494, 608.]. Вимоги Кодексу права канонічного були запроваджені в Польщі 1989 р. і досі все ще є чинними.

У 1992 р. адміністративно-територіальний устрій римокатолицької церкви в Польщі зазнав змін: з'явилося кілька нових дієцезій, які відповідно до вимог Кодексу 1983 р. відразу створили, історичні архіви. Польська дослідниця М. Денбовська підкреслює, що в сучасній Польщі більше не обмежено контакти між архівістами церковних і державних архівів, зникли взаємні упередження, державна влада прямо проголошує автономію церковних архівів [6; 53].

Архівна система римокатолицької церкви в Польщі на сучасному етапі її історії налічує близько 140 архівів. Усі архіви мають затверджені статuti, більшість вже створила власні вебсайти, інші – мають сторінки на вебсайтах церковних інституцій. Більше поло-

вини працівників цих установ є професійними архівістами. 17 червня 2004 р. на Конференції єпископів Польщі у Варшаві було створено Товариство церковних архівістів. Штаб-квартира Товариства розташована в Катовіце. Воно має власний друкований орган «Archiva Ecclesiastica»¹. Товариство, архіви та архівісти церковних архівів у сучасному світі зустрічаються з аналогічними світським архівним установам і світським архівістам викликами комп'ютеризації (створення комп'ютерних мереж, баз даних і сайтів), оцифрування архівних документів, описування архівних фондів і створення довідкового апарату для удоступнення історичних джерел, пошуку позабюджетних коштів та використання їх у найбільш корисний для збереження документів у церковних архівах тощо [11; 58].

Підсумовуючи вищевикладене, доходимо висновку про те, що в Польщі історично склалася архівна система римо-католицької церкви, цілком самостійна від державної архівної системи, очолюваної Генеральною дирекцією державних архівів Республіки Польща. Тим більше, архіви у цій системі керуються власним законодавством, розробленим на підставі законодавства Ватикану в частині архівів. Архівна система римо-католицької церкви Польщі на сьогодні розвивається в тому ж руслі, що й увесь Всесвіт архівів. Церква не обмежує дослідників у доступі до архівів, а навпаки сприяє уведенню архівних документів церковних архівів до якомога ширшого наукового обігу. Це відкриває можливості для українських істориків залучати джерела з архівів римо-католицької церкви в Польщі для дослідження історії польського та українського народів, а також вказує на перспективу подальшого дослідження самих церковних архівів, їхньої історії, законодавчого поля функціонування, теорії та практики архівної роботи.

Список використаних джерел:

1. Pater Józef. Dopytyw materiałów archiwalnych z placówek terenowych do archiwum diecezjalnego // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. Lublin, 1993. T. 62.
2. Lenort Feliks. Z dziejów organizacji i zasobu Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu // Archiwa, Biblioteki i Musea Kościelne. Lublin, 1967. T. 15.
3. Urban Wincenty. Katalog, Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu. Rękopisy // Archiwa, Biblioteki i Musea Kościelne. Lublin, 1965. T. 10.
4. Historia Archiwum archidiecezjalne we Wrocławiu. URL: <http://www.archiwum.archidiecezja.wroc.pl>
5. Librowski Stanisław. Archiwum diecezjalne we Włocławku // Archiwa, Biblioteki i Musea Kościelne. Lublin, 1965. T. 10.

¹ «Archiva Ecclesiastica» rocznik Stowarzyszenie Archiwistów Polskich. URL: <https://stowarzyszenie-archiwistow-kościelnych.pl/index.php/archiva-ecclesiastica/>

6. Dębowska Maria. Diocesan Historical Archives in Poland. The Process of Formation // *Archiwa, Biblioteki i Musea Kościelne*. Lublin, 2015. T. 104.

7. Librowski Stanislaw. Podejmowanie i załatwianie kwerend w archiwach kościelnych // *Archiwa, Biblioteki i Musea Kościelne*. Lublin, 1973. T. 27.

8. Librowski Stanislaw. Aktualny stan udostępniania zasobu przechowywanego w archiwach kościelnych // *Archiwa, Biblioteki i Musea Kościelne*. Lublin, 1974. T. 28.

9. Кодекс канонического права. Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. Пер. с латинского А. Н. Коваль.

10. Zegzuła Weronika. Powstanie i rozwój archiwów diecezjalnych w Polsce // *Studia Paradyskie*. 2021. T. 31.

11. Kufel R. Robert. Stan Polskiej Archiwistyki Kościelnej. Próba oceny // *Archiwa, Biblioteki i Musea Kościelne*. Lublin, 2008. T. 89.

Summary. *The publication highlights the archival system of the Roman Catholic Church in Poland, which consists of the archives of the metropolis, archdioceses, dioceses, deaneries, parishes, monasteries and other church institutions. This archival system includes the Center (Institute) of Church Archives, Libraries and Museums at the Catholic University in Lublin (1956), the editorial office of the magazine «Archiwa, Biblioteki i Musea Kościelne» (1960) and educational institutions that train and improve the qualifications of church archivists. Since 2004, the archives and archivists of the Roman Catholic Church in Poland have united in the Society of Church Archivists, which publishes the magazine "Archiva Ecclesiastica" and unites the efforts of church archivists in overcoming the challenges of modern epoch. Attention is paid to the legislative principles of the functioning of church archives in historical retrospect from the 11th cent. to the present.*

Key words: *church archives in Poland, Polish church archives, church archives, archives of the Roman Catholic Church, Polish archives.*

УДК 327.88:341

В. С. Лозовий

Національний інститут стратегічних досліджень

ORCID: 0000-0002-5057-2838

ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО СУЧАСНУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ АРХІВАМИ УКРАЇНИ

Анотація. *У статті розглянуто проблему накопичення матеріалів вітчизняними архівами про події російської агресії в Україну. Зазначено, що створення фондів та колекцій особистого походження учасників бойових дій та волонтерів в архівах України буде важливим внеском у збереження історичної пам'яті про російську збройну агресію початку ХХІ ст. у сучасному суспільстві.*

Ключові слова: архіви України, історична пам'ять, російсько-українська війна, колекції особистого походження, учасники бойових дій.

У справі відображення історії сучасності архіви повинні відігравати не менш важливу роль, ніж при відображенні будь-якого іншого періоду історії. Зміщення фокусу уваги на історію сучасності вимагає від професіоналів архівної справи не лише наповнювати фонди, зберігати джерела і робити їх доступними для дослідників, але й бути активними учасниками подій сьогодення.

Відомий архівознавець Марсель Кайя так визначив важливу місію архівістів щодо збереження історичної пам'яті: «У архівістів є соціальна відповідальність – зібрати джерела, що гарантують наступним поколінням надійну точку зору на суспільство, сучасниками якого архівісти були. Вони не просто зберігачі колективної пам'яті, тим більше не єдині. Архівісти, разом з колегами – активні архітектори у справі творення такої пам'яті» [1].

Історична пам'ять являє собою систему стійких уявлень суспільства про минуле, що характеризуються емоційністю, символічністю, ціннісною забарвленістю. Історична пам'ять становить основу національної самосвідомості, що визначає розвиток народу і держави. Вона безпосередньо включена в систему політичної свідомості, оскільки містить у собі свого роду «систему координат» в оцінці сьогодення і майбутнього: будь-які перетворення, будь-який варіант суспільного розвитку зазвичай легітимізується, пояснюється і виправдовується подіями і явищами минулого. Минуле існує в сьогоденні і проектується в майбутнє, тому історична пам'ять є важливою частиною історичного процесу.

Ми відштовхуємося від того, що історична пам'ять впливає на осмислення суспільством подій, і відповідно, самого себе. Особливо глибоко в історичній пам'яті відображаються трагічні ситуації – передусім війни. З 2014 р. точиться російсько-українська війна, яка з 24 лютого 2022 р. переросла у масштабну агресію Росії проти України, одну з найбільш кровопролитних та руйнівних війн ХХІ століття. Незважаючи на те, що історична пам'ять є видом колективної, соціальної пам'яті, вона тісно пов'язана з індивідуальним досвідом учасників воєнних дій, волонтерів, постраждалих від війни. Ветерани бойових дій становлять головну соціальну групу учасників війни і мають свою історичну пам'ять.

Надзвичайно важливою є діяльність архівів щодо формування та організації Національного архівного фонду (НАФ) як однієї з важливих частин національної пам'яті, а також актуалізації його інформації про сучасні історичні події як необхідного елемента гуманітарної політики [2].

В Україні діє Галузевий державний архів Українського інституту національної пам'яті (ГДА УІНП), але й інші архіви повинні взяти активну участь у формуванні історичної пам'яті про українське протистояння російській агресії.

Для формування адекватної та цілісної картини подій російсько-української війни, одним з ключових напрямів діяльності архівів є створення колекцій особистого походження з документів учасників і очевидців бойових дій, свідків та постраждалих від військових подій, а також матеріалів усної історії. Кожен офіцер, солдат, волонтер, що залишив спогади, щоденники, листи та інші документи особистого характеру вносить свою унікальну частину знання про війну. Документи особистого походження дозволять доповнити комплекс офіційних документів державних органів і таким чином сприятимуть створенню більш повної та різнобічної історії військового протистояння з російським агресором. Для реалізації цього напрямку комплектування архіви мають активно співпрацювати з різними громадськими організаціями ветеранів війни, волонтерів, як регіонального, так і загальноукраїнського рівня, контактувати безпосередньо з відомими і заслуженими учасниками бойових дій, запрошувати їх подавати свої матеріали на збереження – спогади, копії нагород, фотографії та інші документи. Одним із способів залучення архівами нових фондоутворювачів – учасників і очевидців подій російсько-української війни – є публікація інформації про можливість передати свої документи на державне зберігання в різних ЗМІ, а також розміщення такої інформації в мережі Інтернет: на сайтах архівних установ, громадських організацій ветеранів та волонтерів, військово-патріотичних інтернет-ресурсах. Архівісти мають акцентувати увагу потенційних фондоутворювачів на правових підставах передачі документів, спеціальних умовах їх зберігання, можливості подальшого введення документів у науковий обіг, забезпеченні повноцінного використання документів у виставковій діяльності, у ЗМІ, в освітніх заходах та ін. Учасник бойових дій, волонтер, або його родичі, можуть передати в архівну установу не лише матеріали, пов'язані з бойовою діяльністю. Також можуть бути передані документи, що розкривають життєвий шлях учасників бойових дій їх заслуги в мирному житті: матеріали службової діяльності та особисті документи, фотодокументи, що відображають повсякденне життя громадян, які перебувають у районах бойових дій.

Також варто відзначити роботу архівістів на стадії переговорів з учасниками та очевидцями бойових дій або їх родичами. Більшість учасників часто не готові розлучитися зі своїми документами та матеріалами. У процесі спілкування співробітникам архіву не-

обхідно встановити довірчі відносини з військовими та їх родичами і роз'яснити, як відбувається процес передачі документів. Важливо пояснити військовим, волонтерам та їх родичам, що їх документи будуть затребувані нащадками, дадуть можливість висвітлити якийсь важливий фрагмент протистояння України російській агресії, познайомити громадян з їхніми правами, аж до можливості встановити особливі умови доступу до особистих документів, якщо є така необхідність. Варто підкреслити, що для самого громадянина доступ до переданих до архіву документів не буде обмежений.

Важливою є практика участі архівістів у різноманітних освітніх програмах, призначених для формування національної ідентичності, почуття патріотизму, їх активне долучення до історико-просвітницької і військово-патріотичної роботи. Зібрані матеріали військових та волонтерів мають використовуватися для організації пересувних тематичних виставок у навчальних закладах, культурних центрах, музеях, історичних товариствах, для проведення уроків історії, лекцій для учнів і студентів.

Створення фондів та колекцій особистого походження учасників бойових дій та волонтерів в архівах України буде важливим внеском у збереження історичної пам'яті про російську збройну агресію початку XXI ст. у сучасному суспільстві. Архіви повинні стати важливими осередками накопичення та формування колективної пам'яті української спільноти. У нашій пам'яті назавжди залишиться героїзм і мужність українських військових та волонтерів, їх подвиг у захисті свободи та суверенітету України.

Список використаних джерел:

1. Цит. за: Legois, J-P; Marchal M. Citédes mémoires étudiantes: collecter les archives militantes étudiantes. Quelle utilité? Quelle complémentarité? / Legois Jean-Philippe, Marchal Marina // La Gazette des archives. 2013. Vol. 3. №. 231. P.109-121.

2. Делеган М. В. Архіви та їх роль у розвитку українського суспільства // Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Історія, 2002. Вип. 7. С. 192-205.

***Summary.** The article examines the problem of the accumulation of materials for the preservation of historical memory by Ukrainian archives about the events of Russian aggression in Ukraine. It is noted that the creation of funds and collections of personal origins of combatants and volunteers in the archives of Ukraine will be an important contribution to preserving the historical memory of the Russian armed aggression of the beginning of the 21st century. in modern society.*

***Key words:** archives of Ukraine, historical memory, Russian-Ukrainian war, collections of personal origin, participants in hostilities.*

В. О. Ляшенко

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

РОДИНА КРІСТЕР У СВІТЛІ КИЇВСЬКИХ АРХІВІВ

Анотація. У публікації висвітлюється досвід автора над створенням книги про історію родини Крістер, яка була вийшла друком у 2022 році. При її створенні було опрацьовано широке коло архівних документів, які зберігаються у різних архівних установах України.

Ключові слова: архівні документи, внесок родини Крістер у розвиток озеленення, садівництва, селекції, сільського господарства передмість Києва Куренівки та Пріорки.

В історичній науці значна увага приділяється постатям минулого, які своєю діяльністю справили вплив на розвиток різних сфер суспільного життя. Це не завжди особи «першого плану», але й діячі другого та третього рівня, «звичайні люди». У цьому контексті звертає на себе увагу родина Крістер, яка зробила великий внесок у розвиток озеленення, садівництва, селекції, сільського господарства передмість Києва – Куренівки та Пріорки. Науково-пошукова робота, зокрема архівна евристика, в архівах та бібліотеках України уможливила висвітлити біографії трьох поколінь родини Крістер.

Метою цієї публікації є характеристика історичних джерел, які характеризують життя та діяльність представників київської родини Крістер у XIX – першій половині XX століття.

Дослідження джерел із проблеми у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК України) уможливило виявити потрібну інформацію в метричних книгах лютеранської кірхи св. Катерини (ф. 224)[1], церкви Покрова Пресвятої Богородиці на Пріорці (ф. 127) [2], Канцелярії київського, подільського та волинського генерал-губернатора (ф. 442) [3].

Проведена евристична робота також в Державному архіві міста Києва, у Центральному державному архіві громадських об'єднань, Галузевому державному архіві Служби безпеки України, Державному архіві Київської області, відділу газетних фондів Національної бібліотеки України імені Вернадського. Нами залучені матеріали приватних архівів нащадків родини Крістер. Важливу інформацію містять також довідники, зокрема абетковий довідник «Весь Київ» за 1899–1915 роки [4].

Інформація про родину Крістер міститься у документах фондів столичних чоловічих та жіночих гімназій, Київського університету св. Володимира, які зберігаються у Державному архіві міста Києва.

Документи висвітлюють історію та розвиток освіти Києва до 1917 року і є цінним джерелом [5].

На прикладі вищеперерахованих архівів бачимо, що документи про ту чи іншу особу відкладалися в різних архівних установах, що ускладнювало процес дослідження. Так, якщо ми візьмемо біографію Арнольда-Едуарда Германовича-Едмундовича Крістера, то ми бачимо, що запис про народження, зроблений в метричній книзі лютеранської кірхи св. Катерини в м. Києві зберігається у ЦДАК України; документи про навчання в Київському університеті – у Державному архіві міста Києва; матеріали про місце роботи у період Української Радянської Соціалістичної Республіки – у Державному архіві міста Києва; архівно-кримінальна справа про арешт і розстріл – у Галузевому державному архіві Служби безпеки України [6].

Знайдені архівні документи допомогли заповнити лакуни в біографіях членів родини Крістер. Варто наголосити про віднайдення в приватному архіві нащадка Крістерів (проживає у Німеччині) книги А. Осипова «До п'ятидесятиріччя фірми В. Крістер», видану у 1900 році в м. Києві [7]. Ця книга була відсутня у нащадків, які мешкають у м. Києві та в бібліотеках міста. Окремі джерела зберігаються у приватних архівах нащадків Крістер; це, зокрема, дореволюційні фотографії, рекламні оголошення фірми «В. Крістер».

Доля родини Крістер виявилася непростою. Деяких членів родини репресували або розстріляли. Так, Арнольд-Едуард Германович-Едмундович Крістер був розстріляний і тільки через 21 рік після страти, у 1959 році, Верховний суд Союзу Радянських Соціалістичних Республік зняв усі обвинувачення, що зафіксовані у відповідних документах. Його рідного брата, Едмунда Едмундовича Крістера заарештували і він провів у в'язниці більше року. На початку вересня 1939 року його звільнили [8].

Справи по структурі документів майже ідентичні. Вивчаючи кримінальні справи родини Крістер, я звернула увагу на протоколи допитів, вони мають наступну структуру: прізвище, ім'я, по батькові заарештованого та слідчого. Дата. Питання. Відповідь. На прикладі одного з репресованих нащадків Вільгельма Крістера один протокол допиту складався більш ніж з 40 сторінок. В кінці обов'язково стояли підписи заарештованого та слідчого. Протоколи допиту здебільшого були вже надруковані на друкарській машинці, але були й такі, які заповнювалися вручну.

Родина Крістер – це три покоління етнічних німців, які проживали на території сучасної України та внесли вагомий внесок у розвиток садівництва, зокрема Вільгельм Крістер зміг

аклімтизувати та виростити більш ніж 10 сортів винограду. Кормові гарбузи у Вільгельма Крістера були вагою до 200 фунтів, посічені у дрібні шматочки та ошпарені слугували кращим кормом для корів, молоко яких робилося від цього особливо жирним. Також він вирощував різноманітні сорти фруктів – абрикос, вишень, груш, смородини, черешень, яблук. Він культивував овочі: капусту, картоплю, моркву, салат, цибулю. Вирощував насіння плодкових дерев, лікарські, медоносні, економічні рослини, кактуси, хвойні рослини, дерева для парків та алей, квіти: бузок, гіацинти, жоржини, канни, крокуси, лілії, нарциси, опунції, півонії, троянди (ремонтантні, нуазетові, бурбонські), тюльпани [9; 10].

Розплідник, фруктовий сад знаходилися за сучасною адресою: вулиця Вишгородська 45-47. Наразі на місці розплідника побудовано ЖК «Паркове містечко». Збереглася алея каштанів, посаджена Вільгельмом Крістером та 3 буки, які перебувають на території НДІ.

Отже, аналіз джерел з історії родини Крістер засвідчує, що вони є різноманітні та репрезентативні та уможливають відтворити важливі факти їхньої життєдіяльності, роль в історії міста Києва ХІХ – першої половини ХХ ст.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. (ЦДІАК України) . Ф. 224.
2. ЦДІАК України. Ф. 127.
3. ЦДІАК України. Ф. 442.
4. Весь Киев : адресная и справочная книга / издатели: М. А. Родоминский и А. А. Рогозинский ; составитель Давидов Д. Я. Киев : Типография Петра Барскаго, Крещатик, соб. дом., № 40, 1899. [Вип.] на 1899. 390 с.
5. Ляшенко В. О. Історія родини Крістер. Київ : 7БЦ, 2022. 807 с.
6. Ляшенко В. О. Історія родини Крістер. Київ : 7БЦ, 2022. 807 с.
7. Осипов А.П. Пятидесятилетие садоводства фирмы В. Кристер в городе Киев, предместье Приорка. 1850–1900 гг. Киев : Типография С.В. Кульженко, 1900. 22 с.
8. Ляшенко В. О. Історія родини Крістер. Київ : 7БЦ, 2022. 807 с.
9. Кристер В. Каталог фруктовым, хвойным и декоративным деревьям, кустарникам, розам, луковицам, многолетним растениям и проч. Киев, 1914 – 1915. 56 с.
10. Мельник В.І., Рубцова О.Л. Садівництво Вільгельма Крістера в Києві – важливий осередок інтродукції рослин // Інтродукція рослин : Міжнародний науковий журнал. 2010. № 1. С. 111-117.

Summary. *The publication highlights the author's own experience of creating a book about the history of the Krister family, which was published in*

2022. A number of archival documents stored in various archival institutions of Ukraine were used in its creation.

Key words: Archival documents, the contribution of the Krister family to the development of landscaping, horticulture, breeding, agriculture, the suburbs of Kyiv Kurenivka and Priorki.

УДК 930.25

А. А. Майстренко

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
ORCID: 0000-0003-1303-9214

**СЛОВЕНСЬКИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ АРХІВ:
ДОСВІД КЕРУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИМИ ДОКУМЕНТАМИ
ТА ЇХ АРХІВНОГО ЗБЕРІГАННЯ**

Анотація. У публікації підсумовано досвід забезпечення збереження електронних документів та створення інфраструктури для використання сучасних інформаційних технологій в Словенському електронному архіві.

Ключові слова: Словенський електронний архів, електронні документи.

У контексті сучасного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та впровадження систем електронного документообігу збільшується кількість документів, що створюються в електронному вигляді. Останнім часом організації та установи, які накопичують електронні документи, а також державні архіви по всьому світу, стикаються зі складністю організації створення, передавання та довгострокового зберігання електронних документів. Іноземні архіви мають багатий досвід у забезпеченні збереження електронних документів та розвинену інфраструктуру для використання сучасних інформаційних технологій. Вони також реалізували проекти довгострокового зберігання електронних документів.

У 2008 році розпочався процес створення Словенського електронного архіву (e-ARH.si) Словенські фахівці разом із зарубіжними експертами підготували техніко-економічне обґрунтування довгострокового зберігання архівних електронних документів (elektronskega arhivskega gradiva).

Незважаючи на те, що перші електронні документи були передані на зберігання до Архіву Республіки Словенія вже у 2007 році, досвід їх обробки показав, що для архівного зберігання електронних документів необхідно визначити методологію, розробити спеціальні програмні засоби і відповідну інфраструктуру [10].

Архів Республіки Словенії розробив концепцію Словенського електронного архіву та підготував стратегію та план її реалізації на 2010–2015 роки. У липні 2010 року обидва документи були затверджені урядом Республіки Словенії. Вартість проекту була оцінена в 7,1 млн євро [2].

На початковому етапі роботи над Словенським електронним архівом (2010–2013 рр.) не було фінансової підтримки. Архівісти зосереджувалися на заходах, які не потребували значних фінансових інвестицій, таких як вивчення та аналіз передового зарубіжного досвіду електронного архівування (зокрема національних архівів Австрії, Данії, Естонії, Угорщини, Німеччини, Швеції та Швейцарії), дослідження діяльності утворювачів електронних документів, вивчення архівних стандартів, розробка функціональних специфікацій, а також можливостей фінансування в рамках проєктів ЄС та навчання архівістів.

У 2013 році Словенський електронний архів отримав фінансування в розмірі 700 000 євро від Європейського фонду регіонального розвитку. У 2014 році архів, разом з кількома європейськими партнерами, брав участь у розробленні проєкту e-ARK в галузі електронної збереженості, який фінансувався Європейською комісією у рамках програми «Конкурентоспроможність та інновації».

У межах виконання цих проєктів Словенський електронний архів вирішив два основні завдання: 1) реалізація основних функцій в межах моделі OAIS (Відкрита архівна інформаційна система, стандарт ISO 14721:2003) для окремих типів архівних електронних документів [9]; 2) побудова необхідної інфраструктури.

Для виконання цих завдань були розроблені програмні засоби для:

- власників документів (завантаження архівних електронних документів: підготовка пакетів SIP [5], передавання документів до електронного архіву);

- архівістів (зберігання: підготовка AIP [1], е-сховище);
- користувачів (доступ / використання: підготовка DIP [2]).

Словенський електронний архів планує забезпечити довготривале зберігання інших типів архівних електронних документів, таких як аудіо/відео документи, електронна пошта, веб-сайти, соціальні мережі, просторові дані і 3D-моделі.

Управління електронними документами в електронному архіві складається з наступних процедур: передавання архівних електронних документів до архіву, проведення експертизи цінності, довготривале зберігання та ефективне управління відповідно до чинного законодавства, використання інформації документів електронного архіву.

Згідно з «Законом про збереження документальних і архівних фондів та архівів» (ст. 40) [8], архівні документи мають надходити до державних архівів Словенії не пізніше, ніж через 30 років після їх створення, а юридична особа, яка їх передає, повинна передавати архівні документи у їх первинному вигляді. Під час зберігання в архіві необхідно забезпечувати повноту та достовірність електронних документів, враховуючи їх контекст, структуру та зміст.

Архів Словенії приймає електронні документи на зберігання лише у форматах, які підходять для довготривалого зберігання. Для забезпечення цього, архів розробляє технічні інструкції та програмне забезпечення для пакетного перетворення електронних документів у формати, придатні для довготривалого зберігання.

Загальні вимоги до форматів, придатних для довготривалого зберігання електронних документів, визначені в «Положенні про збереження документальних і архівних матеріалів» (2017) [7]. У «Розпорядженні щодо єдиних технологічних вимог» (додаток 4) [4] поданий список рекомендованих форматів для довготривалого зберігання окремих типів електронних документів. Наприклад, для архівного зберігання оцифрованих текстових та графічних документів рекомендовано використовувати формати: PDF / A-1 ISO 19005-1 або пізніші версії, TIFF ISO 12639 версія 6, JPEG ISO / IEC IS 10918-1 стиснення з втратами, JPEG2000 ISO / IEC 15444, PNG ISO / IEC 15948. Для зберігання текстових документів, створених в електронному вигляді, рекомендовано використовувати формати W3C XML, ODF, PDF/A-1, PDF/A-2, PDF/A-3 та EPUB.

У Словенському електронному архіві архівне зберігання електронних документів відповідає стандарту ISO 14721:2003, що включає еталонну модель OAIS. Цей стандарт був прийнятий як національний у 2013 році, а також діє стандарт електронного обміну даними ISO/TS 20625:2002. Згідно з вимогами нормативних документів Словенії, електронні документи повинні зберігатись принаймні в трьох географічно окремих місцях: в основному сховищі Архіву Республіки Словенія та в двох резервних сховищах у приміщеннях Міністерства державного управління з власним апаратним та програмним забезпеченням. Для довготривалого зберігання архівних електронних документів було створено електронний репозитарій, який слугує сховищем для електронних документів.

У майбутньому, коли будуть створені всі необхідні умови для безпечного та довготривалого зберігання архівних електронних документів, які передбачені архівним законодавством, система Словенського електронного архіву буде інтегрована до державної комп'ютерної хмари, яка буде створена Міністерством державного

управління. Для цього потрібно, щоб державна комп'ютерна хмара також забезпечувала обслуговування обладнання та програмних рішень, які є частиною Словенського електронного архіву та належать регіональним архівам, зокрема, їх підключення до національної комунікаційної мережі.

Завдяки інструменту DIP Viewer, архів може надавати користувачам доступ до архівних електронних документів онлайн або у читальному залі, відповідаючи на їх запит в архівній інформаційній системі (AIC).

У березні 2016 року урядом Республіки Словенія було затверджено Стратегію та план її реалізації для розвитку Словенського електронного архіву, в якій чітко визначено місію електронного архіву: «експертиза цінності, комплектування, опрацювання, зберігання та забезпечення доступу до національної архівної культурної спадщини Республіки Словенія в електронній формі» [3]. У документі чітко визначені стратегічні пріоритети, роль і обов'язки тих, хто відповідає за реалізацію стратегії, і показники, за якими буде вимірюватися успіх.

Стратегія передбачає, що Словенський електронний архів є середовищем для довготривалого зберігання архівних електронних документів, управління яким здійснюють державні архіви Словенії (Архів Республіки Словенії та шість регіональних архівів) [6].

Створення Словенського електронного архіву передбачає дотримання принципу довготривалого збереження документів, який визначений у «Законі про збереження документальних і архівних фондів та архівів» [8]. Цей принцип включає в себе доступність, зручність використання, цілісність, автентичність та стійкість документів. Крім того, архівні електронні документи повинні бути постійно доступні, в тому числі й для майбутніх користувачів.

Заснування Словенського електронного архіву є частиною Операційної програми реалізації Європейської політики згуртованості на 2014-2020 роки.

В рамках Словенського електронного архіву планується забезпечити доступ до архівних електронних документів через віртуальний архівний читальний зал для різних груп користувачів. Застосовуються різні методи, такі як аудіо опис фільмів та фотографій, переклад на мову жестів, перетворення в шрифт Брайля, збільшений друк, транскрипція аудіозаписів, оцифровування, розпізнавання тексту і транскрипція, для адаптації архівних документів для уразливих груп користувачів.

Слід відзначити, що Стратегія та план її реалізації встановлюють рамки для створення стабільного і надійного Словенського елект-

ронного архіву, що відповідає міжнародним стандартам управління всім життєвим циклом архівних електронних документів, від їх створення до передавання до архіву, довготривалого зберігання та використання. Також забезпечується доступ до національної архівної культурної спадщини в електронній формі згідно з міжнародними стандартами.

Список використаних джерел:

1. AIP (Archival Information Package) – пакет архівної інформації, призначений для зберігання електронних документів в архіві.
2. DIP (Dissemination Information Package) – пакет інформації для поширення, що складається з вмісту одного або декількох AIP
3. e-ARH.si Project. URL: http://www.arhiv.gov.si/en/areas_of_work/e_arhsi/ (дата звернення: 13.03.2023)
4. Pravilnik o enotnih tehnoloških zahtevah. URL: <https://e-uprava.gov.si/drzava-indruzba/e-demokracija/predlogi-predpisov/predlog-predpisa.html?id=9840> (дата звернення: 12.03.2023)
5. SIP (Submission Information Package) – пакет інформації для передавання документів до архівної установи.
6. Strategija in izvedbeni načrt razvoja slovenskega elektronskega arhiva 2016–2020 [Electronic resource]. S. 18. URL: https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavi/Arhiv-RS/Projekt-eARH.si/1ead610374/Strategija_e-ARH_si_2016-2020_1.0.pdf (дата звернення: 12.03.2023).
7. Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. URL: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED6619>
8. Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA) (Url. I. RS, št. 30/2006). URL: http://www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/zakonodaja/Predpisi/Zakonodaja_in_dokumente/ZVDAGA_2014/ZVDAGA_2014_-_cistopis.pdf (дата звернення: 12.03.2023).
9. Еталонна модель OAIS включає шість функціональних елементів: збирання даних, архівне зберігання, управління даними, адміністрування, планування збереження, доступ.
10. Цвелфар Б. Развој на словенечки от електронски архив // Македонски архивист. Скопје, 2017. Година XXII. Број 22. С. 69. URL: http://arhiv.gov.mk/materijali/ARHIVIST_22.pdf (дата звернення: 13.03.2023).

Summary. The publication sums up the experience of storing electronic documents and creating infrastructure for the use of modern information technologies in the Slovenian electronic archive.

Key words: Slovenian electronic archive, electronic documents.

О. П. Мельник

Державний архів Хмельницької області

РОЗВИТОК АРХІВНОЇ СПРАВИ ЧЕМЕРОВЕЧЧИНИ У 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті за архівними джерелами досліджено історію становлення та розвиток архівної справи на території Чемеровецьчини. Проаналізовано планово-звітні показники районного архіву та з'ясовано, що історія архівної справи в регіоні має глибоке коріння і активно розвивалась. Виявлено основні труднощі в питанні збереження та формування Національного архівного фонду у 30-х роках ХХ століття.

Ключові слова: районний архів, Національний архівний фонд, розвиток, архівні документи, джерела формування Національного архівного фонду.

Однієї із важливих ланок у збереженні та примноженні архівної спадщини Хмельничини є архівні відділи, які забезпечують формування та зберігання документів на місцях. Відповідно до постанови Секретаріату ВУЦВК від 10 листопада 1931 року «Про перетворення архівосховищ райвиконкомів в райархіви» передбачалося створення при райвиконкомах районних архівів, які повинні були зберігати документи районних та сільських установ.

У 1932 році в Україні ліквідовуються округи з подальшим утворенням області. Відповідно до цього проведено і реорганізацію архівних органів УРСР: створені обласні архівні управління та державні історичні архіви, що мали офіційну назву – обласні державні архіви [16, с. 14].

З утворенням у лютому 1932 року Вінницької області на її території розпочинають свою діяльність декілька історичних архівів. Зокрема, Вінницький обласний історичний та державні історичні архіви: Бердичівський, Кам'янець–Подільський та Проскурівський. Кожен з архівів мав свою зону комплектування районними архівами. Зокрема, Чемеровецький районний архів зобов'язаний був передавати документи в Кам'янець–Подільський історичний архів. Окрім нього історичний архів комплектувався – Дунаєвським, Затонським (Вінковоцьким), Кам'янецьким, Новоушицьким, Орининським, Смотрицьким, Солобковецьким та Староушицьким [2, арк. 28-29].

До 1936 року створення районних архівів відбувалося досить повільно. В пояснювальній записці Кам'янець–Подільського державного історичного архіву за 1931 рік зазначається, що «...Адміністративна реформа 1930 року в справі ліквідації округ не стиму-

лювала архустанов в напрямку наближення їх до районів та до мас, а також до наукової роботи, бо архустанови опинилися в стані між районних організацій без належної опори в районі, не будучи матеріально забезпечені і у своїй роботі не користувалось підтримкою...» [17, арк. 2].

У виданні «Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність» згадується, що в 1935 році на території сучасної Хмельницької області налагодили роботу тільки Чемеровецький та Старокостянтинівські районні архіви [1, с. 52]. На превеликий жаль, до наших часів дійшла невелика частина документів, що зберігається в Державному архіві Хмельницької області, які розкривають історію становлення Чемеровецького районного архіву.

За задумом керівництва республіки, впродовж 1932 року на районному рівні місцева влада повинна була виділити приміщення для архівосховищ та забезпечити їх відповідним устаткуванням, передбачити в бюджетах кошти на утримання штату, призначити керівників архівів. Висувалися певні умови до приміщень під архівосховища: «...найбільше відповідало елементарним умовам зберігання архівних матеріалів: було б достатнє площею, досить світле, не було б вогке, було б по змозі максимально ізольоване від інших приміщень, забезпечено з боку протипожежних засобів тощо» [1, с. 52].

Але дані вимоги залишалися лише на папері. В пояснювальній записці до річного звіту за 1937 рік завідувач Чемеровецького райархіву зазначав, що стан будівлі в якому знаходиться архів зовсім не відповідав вимогам ЦАУ та ОАУ. Приміщення об'ємом 45 куб. м та 15 кв. м не отоплювалося, кабінету для роботи з документами не було, сховище для документів мало погане освітлення із «не міцним замком», двері опечатувалися. Підлога земляна в результаті чого багато пилюки, яка осідала на справах, як наслідок утворювалася висока вологість, яка не сприяла зберіганню документів.

На 56 пог. м стелажів, розміщувалося 80% справ, інших 20 % знаходилося на підлозі. Приміщення архіву знаходиться в орендованій будівлі. Для забезпечення охоронно-пожежного режиму у нічний час архівосховище охоронялося сторожем та було обладнане одним вогнегасником. Кошти на облаштування архівного відділу не виділялися, лише на заробітну плату, яка у 1937 році склала 142 карбованці з бюджету РВК. В 1938 році обласному архівному управлінню необхідно було встановити окремий бюджет для районного архіву [3, арк. 14].

Отже, як ми можемо бачити, стовідсоткова завантаженість архівосховища унеможлилювала приймання на зберігання докумен-

тів від джерел формування Національного архівного фонду. та потребувало збільшення площ архівосховища та поліпшення умов зберігання.

У 1933 році постановою ВУЦВК «Про штати районних і міських архівів» було визначено їх штатну чисельність. Пункт 2 цієї постанови зобов'язав «...запровадити зазначені штати районних і міських архівів у межах визначених на це призначення в місцевому бюджеті і коштів» [4, арк. 31]. Для Вінницької області вона складалася з керівника установи та архівіста.

Складнощі також позначалися на питаннях фахової підготовки архівних співробітників. Особові картки курсантів районних архівів дають інформацію, що лише окремі працівники мали вищу освіту. За етнічним складом переважну більшість співробітників становили українці. Щодо спеціальної архівної підготовки, в цьому напрямку справи виглядали ще гірше. Для підвищення фахового рівня працівників у 1938 році обласне архівне управління проводить курси для районних архівних працівників.

За анкетними даними з 8 жовтня 1937 року Чемеровецький райархів очолював Павчишин Микола Лукич. Він народився 10 жовтня 1919 року в с. Теремківці Чемеровецького району Кам'янець-Подільської області, українець за національністю, соціальне становище – селянин-середняк, освіта – 9 класів, яку закінчив в 1937 році. Цікавим є той факт, що в анкеті працівнику необхідно було вказати: родині зв'язки із родичами, які перебували за кордоном, якщо такі були, та їх сферу діяльності; наявність служби в старій імперській армії, або у військах для встановлення „білої влади” із зазначенням термінів та звання; наявність судимості, наукових праць та винаходів [5, арк. 27-28].

5 квітня 1937 року Чемеровецьким районним виконавчим комітетом видано постанову №5 «Про впорядкування, збереження та реєстрацію архівних матеріалів», яка зобов'язувала всіх керівників установ, підприємств та організацій впорядкувати документи станом на 01.01.1937 року. Провести ревізію (перевірку наявності) справ, сформувати в'язки не більше 25 см та скласти описи в 3-х примірниках, з яких один залишити у себе а два надіслати до РВК. Здійснити передавання справ та заборонити керівникам використовувати архівні матеріали на будь які потреби в тому числі в утілі. За неналежне зберігання, використання документів передбачалася кримінальна відповідальність за ст. 98, 99, 100 та 204 КК УРСР [6, арк. 129].

На виконання плану роботи у 1937 році райархівом проводилося описування та складання описів справ за 1936 рік Теремковець-

кого, Андріївського, Демковецького колгоспів, Нарсуду, РФВ, секретаріату РВК, Маслозаводу. Здійснювалася експертиза цінності документів у таких установах, як РВПО, Лянцкорунського РВК, райошадкаси, райради автодора, Вівсянського бурякорадгоспу за 1928–1929 роки. За твердженням завідувача архівним відділом стан архівних матеріалів в сільських радах та колгоспах знаходився в упорядкованому стані по 1935, 1936 роки. В кожній установі заведено переліки діловодних справ за виключенням 6 сільських рад, до яких надіслано попередження від РВК.

З метою підвищення рівня організації діловодних процесів завідувачем архіву організовано та проведено 20 січня 1938 року нараду для секретарів та діловодів установ та організацій з питань зберігання архівних матеріалів за 1930–1938 роки.

Варто відзначити, що окрім формування та зберігання документів відбувалося і їх використання. У 1937 році завідувачем видано 25 довідок, з них: 12 – установам, 9 – сільрадам та колгоспам, радгоспам – 4, біографічного – 2, відмовлено за відсутності матеріалів – 1 [7, арк. 14-20].

Аналізуючи листування райархіву з Кам'янець-Подільським обласним архівним управлінням приходимо до висновку, що архівним управлінням ставилися завдання щодо передачі документів на зберігання, але не було самого механізму регулювання. В результаті чого виникало багато проблем, в тому числі із забезпеченням архіву картонними коробками. З цього питання завідувачем райархіву в листопаді 1937 року підготовлено чотири доповідні записки – звернення, щодо виділення документів в утиль та забезпеченням картоном. В одній із записок зазначалося, що «...при вилученню макулатури в утиль вилучення картону немає на картоні коробки для передачі в Держ. Історичний архів. А на ярлики я використовую деякі обрізки та не придатний для коробок картон» [8, арк. 1].

20 квітня 1938 року в дусі радянської епохи Чемеровецький райархів викликав на соціалістичне змагання Орининський райархів. Було укладено угоду щодо забезпечення швидкого та повного виконання вимог у галузі архівної справи. Чемеровецький райархів мав на меті: домогтися перед президією РВК відведення відповідного приміщення під райархів із новими стелажими та вогнегасниками. Розібрати за фондами 1451 архівних одиниць, провести ревізію 1500 фондів, оформити на них описи та передати до ДІА. Вилучити 700 кілограм макулатури, провести перевірку 108 установ. Зконцентрувати 4000 архівних одиниць.

У свою чергу Орининський райархів зобов'язувався: розібрати за фондами 1500 архівних одиниць, провести ревізію фондів 2000

та передати до ДІА. Вилучити 700 кг макулатури та провести обстеження 86 установ таким чином завершивши їх повний облік. Зконцентрувати 4500 архівних одиниць [9, арк. 10].

1939 рік не став винятком цього разу соціалістичне змагання укладено було з Городоцьким районним архівом [10, арк. 19].

Станом на 1938 рік Чемеровецький районний архів входив у трійку архівів з найбільшим показником з обстеження джерел комплектування. На першому місці перебував Кам'янець-Подільський міський архів – 213, на другому – Проскурівський міський архів – 185, Чемеровецький районний архів обстежив 108 установ, які мали на меті передавати документи на зберігання [11, арк. 19]. До зони комплектування архіву входили: заводи, новобудови, колгоспи, райустанови, сільустанови та організації (сільські ради, організації села, клуби та школи), МТС.

Завідувачем райархіву проводилися систематичні перевірки установ району на предмет належного зберігання архівних документів. Так, лише в 1938 році ним здійснено перевірку в РФВ, Чемеровецькому РЗВ, Чемеровецькому РІНГО, Шляховому відділі, Чемеровецькому райвнуторзі та Чемеровецькому райвиконкомі. В ході перевірки встановлено: що документи в переважній більшості мали задовільний стан та були впорядковані; за ведення діловодства в установах відповідали секретарі або діловоди. Характерним недоліком у роботі з документами були невпорядковані періодичні видання, зокрема газети та журнали. Так, при перевірці діловодства Чемеровецького РІНГО виявлено, що за 10.01.1934–11.10.1936 роки сформовано 144 справи, які мають лінійний розмір два метра і 21 см висоти. Основним недоліком у роботі було не впорядковані справи за 1937 рік та відсутність опису [12, арк. 34-34 зв.].

У цьому ж році здійснювалося приймання документів від установ до райархіву. Відповідно до акту від 29 червня 1938 року від колгоспу ім. Ворошилова с. Збриж прийнято 196 справ, лінійний розмір яких становив 232 м. [13, арк. 70].

З метою аналізу стану архівної справи в області обласним архівним управлінням проводяться перевірки архівних установ. Так, інспектором обласного архівного управління 21-22 серпня 1938 року проведено перевірку Чемеровецького райархіву. В довідці зазначалося, що архів діє з 1934 року. На час перевірки в архіві зберігалось 116 фондів, 13637 одиниць. В утіль виділено 208 кг. Основним недоліком в роботі райархів установи залишається непридатне приміщення для зберігання документів із високою вологістю, відсутність достатньої кількості стелажного обладнання та погане освітлення. Як результат, велика кількість документів залишається на

зберіганні в установах, що призводило до невиконання планових показників [14, арк. 90-93]. Хоча завідувач архівом М. Павчишин неодноразово у своїх зверненнях до Кам'янець-Подільського обласного архівного управління наголошував, що невиконання плану приймання документів на зберігання відбувається в результаті недостатньої площі архівосховища.

На 1939 рік Чемеровецьким районним архівом планувалося розібрати по фондам та описати 5000 справ, вилучити у макулатуру 700 кг. Прийняти на постійне зберігання 4000, з них: від установ і організацій 1500, підприємств 1000, колгоспів 1000, МТС 500. Передати до історичного архіву 2000 справ. Районним архівом передбачалося провести 80 перевірок установ джерел комплектування Національного архівного фонду [15, арк. 13-15].

Проводячи паралелі між діловодними процесами 30-х років та сьогоденням архівісти працювали в напрямку збереження та примноження архівної-документальної спадщини. Але відмінністю є те, що на сьогоднішній день архівісти мають чималі напрацювання в законодавчій та нормативній базі, належні умови зберігання, підтримку з боку влади, що полегшують діловодні процеси: формування, зберігання та використання документів.

Підсумовуючи вищесказане, варто зазначити, що справа організації архівної справи відбувалася в досить важких умовах. Незважаючи на важливість збереження великого обсягу документів Національного архівного фонду, фінансування цього напрямку роботи з боку держави було недостатнє. Погане ресурсне забезпечення відбивалося на кондиціях архівних приміщень, відсутності належної охорони тощо. Період 1930-х рр. також характеризується появою так званих соціалістичних змагань, які не давали великого ефекту. Потрібно віддати належне Павчишину Миколі Лукичу, який докладав максимум зусиль для збереження документальної історичної спадщини та її примноження. Аналізуючи доповідні записки він неодноразово наголошував на поганому стані матеріально-технічного забезпечення та незадовільному зберіганні архівних документів.

Можна зазначити, що 30-ті роки стали фундаментом для створення архівної галузі не лише на території Хмельницької області, але в цілому в Україні. Адже саме цей період знаменується рядом важливих законодавчих нововведень, створення нормативної бази, яка дала можливість зберегти документи Національного архівного фонду. Саме методом проб та апробацій була створена мережа архівних установ, яка забезпечила формування Національно архівного фонду та його зберігання.

Список використаних джерел:

1. Байдич В. Г., Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Архівна справа на Хмельниччині : історія та сучасність / Серія «Праці Державного архіву Хмельницької області». Випуск 17 / підбірка документів – Олійник Ю. В., Галатир В. В. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 196 с.
2. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). Ф.Р-1531. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 443.
  3. Там само. Спр. 17. Арк. 108.
  4. Там само. Спр. 3. Арк. 141.
  5. Там само. Ф. Р-1481. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 45.
  6. Там само. Ф. Р.-1535. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 129
  7. Там само. Спр. 17. Арк. 108.
  8. Там само. Арк. 108.
  9. Там само. Спр. 67. Арк. 41
  10. Там само. Спр. 73. Арк. 27
  11. Там само. Спр. 55. Арк. 21
  12. Там само. Спр. 17. Арк. 108.
  13. Там само. Спр. 17. Арк. 108.
  14. Там само. Ф. Р.-1535. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 108.
  15. Там само. Спр. 73. Арк. 27.
16. З історії архівного будівництва на Україні. Збірник статей, присвячений 40-річчю Радянського архівного будівництва на Україні / Ред. кол. : Бутич І. Л., Замковий П. В., Отліванова Л. М., Сергієнко Г. Я. Харків : Харківське обласне видавництво, 1958. 115 с.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 697. Арк. 128

***Summary.** In the article, the history of the formation and development of the archival case in the territory of Chmerovechchyna was investigated based on archival sources. The planning and reporting indicators of the district archive were analyzed and it was found that the history of archival affairs in the region has deep roots and was actively developing. The main difficulties in the preservation and formation of the National Archive Fund in the 1930s of the 20th century have been identified.*

***Key words:** district archive, National Archive Fund, development, archival documents, sources of formation of the National Archive Fund.*

С. В. Олійник

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ORCID: 0000-0002-9130-1575

**ФОНД 2188 ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО
ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ГАЛИЦЬКОГО ВІЙСЬКА НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ
В 1919-1920 РОКАХ**

***Анотація.** Стаття має джерелознавчий характер. Здійснено аналіз фонду 2188 Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України на предмет його важливості для вивчення питання забезпечення галицького війська на Правобережжі в 1919-1920 роках.*

***Ключові слова:** галицьке військо, забезпечення, Українська Галицька армія, фонд 2188, Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.*

Для нормального функціонування будь-якого війська важливе значення має його забезпечення всім необхідним: боєприпасами, обмундируванням, харчами тощо. Вагомість цього аспекту надзвичайно яскраво простежується в умовах сьогодення, коли Збройні Сили України відрізняються агресією нашого східного сусіда. За цих умов, цілком закономірним видається звернення до історичного досвіду минулого, зокрема історії галицького війська, котре теж в 1919-1920 роках, окрім збройної боротьби за збереження української державності, зіткнулося з проблемою свого забезпечення. Останній аспект неодноразово піднімався як в спогадах сучасників тих подій [1; 5; 6; 9; 11; 12; 14], так і істориками ХХ-ХХІ ст. [2-4; 7; 8; 9; 10; 13]. Водночас дослідження питання забезпечення можливо реалізувати лише при належному опрацюванні наявної джерельної бази, насамперед архівних документів та матеріалів, зокрема фонду 2188 Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Саме визначенню джерелознавчої цінності даного фонду щодо забезпечення галицького війська усім необхідним в період його функціонування на Правобережній Україні й присвячена дана стаття.

Фонд 2188 «Начальна команда українського війська Західної Української Народної Республіки. м. Вінниця» нараховує чотири описи. Значна частина справ містить матеріали, що стосуються питання забезпечення галицького війська на території Правобережної України впродовж 1919-1920 років. У переважній більшості

вони україномовні, з галицьким діалектом, виконані як за допомогою машинопису, так і написані від руки. Зустрічається чимало текстів написаних польською, польською та російською мовами. Є навіть тексти українською мовою оформлені на друкарських машинах з польським шрифтом.

Перший опис складається з кількох розділів. Усі вони по-своєму містять важливий фактичний матеріал, що стосується забезпечення Української галицької армії (УГА) на Правобережжі. Так, у першому розділі «Канцелярія» вміщено оперативні зведення про продовольчий стан галицького війська. Розділ другий «Начальна Інтендантура» включає в себе матеріали листування з командирами бригад, корпусів, департаментом військових справ про проблеми постачання і забезпечення провіантом, обмундируванням тощо. Розділ III «Канцелярія Польового Контролю» складається з 6 справ. В основному – це листування з польовим контролером про ревізію рахунків. Наступний розділ «Команда Етапу Армії» містить листування з Держсекретарем військових справ, Диктатором про проблеми матеріально-технічного, господарського та харчового забезпечення галицького війська. Питання забезпечення Української Галицької армії на Правобережжі впродовж 1919-1920 років простежуються і в справах наступних розділів (№5 «Ліквідація», №6 «Експозитура», №7 № «Інтендантура етапних формацій»).

Хоча другий, третій та четвертий описи фонду не так багаті на фактичний матеріал як перший, але вони теж представляють широкий спектр проблем, пов'язаних із забезпеченням галицького стрілецтва.

Відомо, що проблемами забезпечення галицького війська займалася Команда Етапу, як спеціальна структурна одиниця в середині армії, на яку покладалися означені функції [1, с. 362].

З прибуттям у середині липня 1919 року на Велику Україну підрозділи галицького війська зіткнулися з нестачею харчових припасів. Матеріали фонду чітко фіксують цю проблему та дають змогу простежити на конкретних фактах дій, направлених на її вирішення. Так, наприклад, в одній із справ першого опису зазначається про дану проблему, яка мала місце станом на 31 липня у дунаєвецькому харчовому складі Команди етапу УГА [19, арк. 212].

Для поповнення необхідних ресурсів галицького війська українською владою для нього було виділено низку господарств, власники яких або загинули, або повтікали. Окрім того, за згодою місцевих органів влади, галичани допомагали селянам у зборі врожаю, отримуючи за це натуральну плату. Водночас матеріали справ першого опису вказують на той факт, що галицьке стрілецтво не завжди

було законослухняним, так як час від часу здійснювало самовільні покоси на селянських полях [19, арк. 71].

Досить поширеною була практика закупівлі сільськогосподарської продукції, щоправда за фіксованою ціною, спеціально встановленою владою для війська [19, арк. 46-47]. У випадку відмови продати харчі за встановленими цінами передбачалася конфіскація. Водночас, при купівлі домашніх тварин заборонялося брати останню молочну худобу [21, арк. 16 зв-17].

Мали місце і поодинокі випадки самовільних поборів і реквізицій з боку галичан. У більшості такі явища стосувалися селянських господарств. Як свідчать архівні матеріали галичани, здійснюючи такі реквізиції зазвичай залишали селянам реквізиційні картки. Попри це такі дії викликали нарікання з боку селян. Тому Начальна команда (головна командна структура УГА – С. О.) видала роз'яснює розпорядження про те, що контрибуції та реквізиції можна буде проводити лише тоді, коли буде доведено антидержавну поведінку населення конкретної місцевості (свідомо боролосся чи допомагало в боротьбі проти українського війська). У великих населених пунктах галичанам належало встановити свій контроль над всіма найбільшими складами з одягом, харчами тощо. Про всі ці дії, як і про реквізицію та контрибуцію, потрібно було інформувати НКУГА [20, арк. 332].

Галичанам доводилось займатись вимінюванням. Під час наступу вони отримали, як здобич, велику кількість цукру на заводах в Барі, Гнівани, Красиліві і Сиверинівці. Згодом його вдалося обміняти на м'ясо, хліб та одяг. Особливо великих розмірів це явище набуло в листопаді, в момент великої скрути в армії [24, арк. 12]. Крім того, галицькі стрільці поповнювали свої запаси за рахунок закупок. Так, у перші дні перебування за Збручем інтендантські служби одного з галицьких корпусів на базарі в Шатаві закупили 5 корів та кілька кілограмів сала [19, арк. 18].

Для збору, охорони і оптимального розподілу у війську відбитих у противника цивільних трофеїв і державного майна було запроваджено відповідні комісії, по одній у кожному корпусі, яка складалась з одного старшини, як голови, харчового старшини та збираючої сотні у складі 3 старшин і 50 стрільців [20, арк.73].

Під час відступу проблема постачання різко загострилась, хоча населення продовжувало надавати галичанам певну допомогу. Тому армія все частіше вдавалась до реквізицій. Це, звісно ж, викликало незадоволення у місцевого населення. Почастішали скарги. Щоб не загострювати відносин, С. Петлюра вніс це питання до порядку денного Державної наради, яка відбулась 29 жовтня у Вінниці. З метою посилення допомоги українським арміям, зокре-

ма УГА, політичні і громадські чинники організували «Тижні козака», під час яких населення зносило для війська одяг, білизну, взуття тощо [25, арк.5-5зв.].

Маючи певні кошти, Начальна інтендантура уклала з місцевими торгівцями відповідні угоди. Документи свідчать, що вони стосувались придбання найрізноманітнішого майна і продуктів харчування [16, арк. 132, 135, 137]. Начальна інтендантура розраховувалась з ними не лише грішми, а й цукром, проте суму виплачувала поступово – спочатку її більшу частину, а згодом – решту. Угоди укладались також і з галицькими купцями [17, арк.2]. У результаті різних заходів вдалось нагромадити значну кількість продовольчих ресурсів. Скажімо, харчовий склад УГА, що знаходився у Жмеринці, на 1 жовтня мав на обліку: вівса – 785 кг, збіжжя – 212634 кг, капусти – 805 кг, цукру – 17000 пуд., нафти – 49 л, м'ясних консервів – 7090 банок тощо [22, арк.7].

У вересні Начальна інтендантура зіткнулась з проблемою нестачі сіна для коней. Тому, за її вказівкою, щоб якось виправити становище, було створено пункти нарізки січки [18, арк.8].

14 жовтня за розпорядженням Начальної інтендантури усі засоби харчування, усі склади амуніції звели в Головний склад Начальної інтендантури УГА. До трьох набірень Команди етапу (розміщувались у Жмеринці, Дунаївцях і Проскуріві) мала додаться ще одна – її планували створити у Кам'янці чи Могилеві-Подільському. За цим розпорядженням, набірні ставали адміністративно самостійними відділами, а організаційно і фінансово підлягали Головному складові. З метою кращого контролю усі склади і набірні мали подавати Головному складу 21 числа кожного місяця відомості про необхідний і фактичний стан харчів у магазинах і з'ясовували дефіцит. Керував цим всім начальник Головного складу сотник О. Руцький [18, арк. 30]. З цих складів харчувались і сім'ї командного складу галицького війська [20, арк. 50].

20 жовтня при Головному складі, як адміністративно самостійна одиниця, створюється «Збірня худоби НІУГА», де концентрувалися закуплені для потреб армії тварини. Цей захід не поліпшив продовольче забезпечення армії. За тих обставин навіть було вирішено зменшити пайку м'яса для польових частин на 250 г, частинам етапу – на 200 г; іншим підрозділам – замість м'яса видавати борошно [18, арк. 31]. Галичани, знаючи ціну племінній худобі, не дозволили використати її з розплодових станцій в Сутисках, Якушинцях та Гольках Вінницького повіту [18, арк. 32].

Після того, як УГА вимушено реорганізувалася в ЧУГА вся справа постачання зосереджувалася у відділі постачання при 12-й черво-

ній армії, в складі якої були галицькі бригади. Шефом цього відділу став Л. Грушко, його заступником – М. Станько. Персональним референтом шефа призначили Л. Калинчева, ад'ютантом і перекладачем – Д. Юркевича. Питаннями постачання займалися кілька відділів: 1) заосмотрення (займався проблемами харчування і обмундирування), 2) побору і бюджету, 3) рахунково-перевірочний, 4) ліквідації і 5) операційно-скарбничий [23, арк. 21-22].

Документи і матеріали фонду дають змогу пролити світло і на таке важливе питання сфери забезпечення війська як підготовка кадрів, котрі б займалися відповідними функціями. Огляд справ дає змогу констатувати наявність спеціальної школи старшин і підстаршин, створеної в серпні 1919 року, зарахування до якої відбувалося після складання іспитів на профпридатність [20, арк. 212].

Важливе місце у нормальному функціонуванні галицького війська належить можливостям командного і солдатського складу отримувати належне грошове забезпечення (бойовий і польовий розрахунок). Архівні документи дозволяють констатувати, що даному аспекту у галицькому війську приділялась належна увага, брався до у ваги і фактор інфляції. Так, генерал отримував у липні 80 і 70 грн, а у вересні – 5350 грн, полковник 75 і 60 і відповідно – 2700 крб. [15, арк. 19].

Таким чином, документи фонду 2188 «Начальна команда українського війська Західної Української Народної Республіки. м. Вінниця» є важливим історичним джерелом з історії функціонування галицького війська на теренах Правобережної України в 1919–1920 роках, який відображає різноманітні аспекти його забезпечення всім необхідним: продуктами харчування, обмундируванням і т. п. Лівову частку документів складають звіти, листування, прохання, угоди тощо. Всі вони вказують на широкий спектр та масштаби дій вищої і нижчої командної ланок УГА, направлених на вирішення існуючих проблем, які б негативно впливали на боєздатність підрозділів з'єднань галичан.

Список використаних джерел:

1. Бемко В. Команда Запілля і Команда Етапу // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях : матеріали до історії. Вінніпег: Вид. хор. УСС Д. Микитюк, 1958. Т. 1. С. 362-364.
2. Доценко О. Літопис української революції // Матеріали і документи до історії української революції. Київ ; Львів, 1923. Т. 2. Кн. 4. 362 с.
3. Завальнюк О. М., Олійник С. В. Українська галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): монографія. Вид. 2-е, доп. і перероб. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2014. 292 с.
4. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське протистояння : наукова монографія. Київ : Темпора, 2006. 576 с

5. Кравс А. За українську справу: Спомини про III корпус УГА після переходу за Збруч. Львів : Червона Калина, 1937. 99 с.

6. Левицький О. Галицька армія на Великій Україні (спомини з часу від липня до грудня 1919). Відень, 1929. 193 с.

7. Лякович Т. В. Акція «Тиждень українського козака» на Поділлі: організація, хід, наслідки (вересень – листопад 1919 р.) // Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції [присв. 55-річчю проведення першої Подільської історико-краєзнавчої конференції, 25-річчю діяльності Центра дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при К-ПНУ імені Івана Огієнка] / [ред. кол.: Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Тов «Друкарня «Рута», 2020. С. 82-86.

8. Олійник С. В. Продовольче і військово-господарське забезпечення Української Галицької армії на Поділлі (липень-листопад 1919 р.) // Матеріали IX Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 293-295.

9. Островерха М. Блиск і темрява: 1918-1919-1920. Нью-Йорк, 1966. 208 с.

10. Солдатенко В. Ф., Савчук Б. П. Галицька армія у Наддніпрянській Україні. Київ : Світогляд, 2004. 213 с.

11. Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях 1917-1920. Торонто, 1966. 192 с.

12. Хробак М. (1958). Інтендантура. Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях // Матеріали до історії. Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. Т. 1. С. 262-267.

13. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: воєнно-історична студія. Вінніпег: Вид-во Дм. Микитюка, 1974. 396 с.

14. Шухевич С. Спомини з УГА (1918-1920): У 5 т. Львів, 1929. Т. 4. 147 с.; Т. 5. 164 с.

15. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр. 1. 241 арк.

16. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр. 73. 170 арк.

17. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр. 94. 30 арк.

18. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр. 101. 37 арк.

19. ЦДАВО України. Ф.2188. Оп.1. Спр. 103. 314 арк.

20. ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп.1. Спр.104. 338 арк.

21. ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп.1. Спр.120. 45 арк.

22. ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп.2. Спр. 1. 31 арк.

23. ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп.2. Спр. 167. 84 арк.

24. ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп.3. Спр.16. 8 арк.

25. ЦДАВО України. Ф. 2188. Оп.4. Спр. 9. 286 арк.

Summary. *The article has a source science character. The analysis of the fund 2188 of the Central State Archive of the highest bodies of government and administration of Ukraine was carried out on the subject of its importance for the study of the issue of providing for the Galician army on the Right Bank in 1919-1920.*

Key words: *Galician army, support, Ukrainian Galician Army, fund 2188, Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine.*

Ю. В. Олійник

Державний архів Хмельницької області

ORCID: 0000-0002-9643-0376

ПІДНЕСЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАВЕСНІ – ВЛІТКУ 1917 РОКУ

***Анотація.** У статті досліджується створення та діяльність українських організацій в містах та селах губернії, їх вплив на формування органів влади, висвітлено проведення заходів на підтримку Центральної Ради та реагування місцевого населення на проведення проукраїнських заходів.*

***Ключові слова:** інтелігенція, селяни, Союз подільських українців, українська громада, Центральна Рада.*

Події лютневої революції в Петрограді дали поштовх до розгортання національно – визвольного руху в Подільській губернії. Вже 5 березня у Вінниці скликано перші збори Союзу подільських українців та створено комітет під головуванням громадського, політичного діяча та письменника Вінниччини Д. Марковича [4, с. 518].

Для членства в організації потрібно було визнати її статут та сплатити вступний внесок. Він складав від одного до трьох відсотків від місячного заробітку члена організації. Сума місячного внеску була градована. Так, для членів жителів міст вона становила 1 карб, а для селян 50 коп.

Його засновники ключовим завданням організації вважали розвуршити свідомість українського народу щодо національного відродження. В загальноукраїнських питаннях союз підтримував позицію Центральної Ради [1, с. 5].

Для поширення українзації ця структура друкувала «Листи до українського громадянства», які висвітлювали сучасні події та історичне минули українців. До 13 березня було випущено шість листів загальним тиражем 75 тис. примірників. Для друкарських потреб було також засновано видавництво «Воля» та тижневик «Подільська воля». Тижневик редагував особисто Дмитро Маркович. З метою згуртування української громади міста союзом також створено український клуб [7, с. 245]. Члени союзу входили до складу громадських організацій та органів виконавчої влади в Подільській губернії.

З метою об'єднання зусиль національного відродження Центральної Ради ухвалила провести в регіонах з'їзди українських організацій. На Поділлі ініціативу проведення з'їзду взяв на себе Союз подільських українців. Ним 5 та 6 травня у Вінниці було організовано та проведено такий захід.

На зібрання прибуло 400 представників від просвітянських товариств, осередків союзу подільських українців, кооперативів та органів виконавчої влади. На порядку денному розглядалася низка актуальних питань: про автономію та федералізацію; звіти про діяльність просвітянських організацій, союзу подільських українців; вибори до Центральної губернської ради та повітових рад.

Депутати головою ради переобрали письменника Д. Марковича, заступником голови – М. Стаховського. Також обрано чотирьох представників від Поділля до Центральної Ради. Депутатами стали – В. Приходько, М. Любинський, П. Відибіда та Григор'єв, кандидатами – Литвицький та Верхола. Було обрано також 58 членів у губернську раду. Місцем розташування Ради стала Вінниця.

Сформовані українські громади активно займалися формуванням проукраїнсько налаштованих органів виконавчої влади і самоврядування та виконання постанов Центральної Ради.

Так, українська громада Могилева – Подільського повіту була створена одразу після скасування імперських органів влади. Нею обрано виконавчий комітет та інші владні органи. Громада досить активно займалася національним відродженням у повіті, про що свідчать такі заходи: 25 березня проведено загальні збори товариства «Просвіта», 3 та 9 квітня організовано народні віча; 23-25 квітня проведено селянський повітовий з'їзд, делегатами якого обрано 350 селян; 12-13 квітня обрано повітовий виконавчий комітет, куди увійшло 15 представників від повіту; 25 квітня відправлено панахиду по Т. Шевченку та зібрано кошти на Український національний фонд; 10-11 травня проведено засідання повітової ради об'єднаних громадських організацій; з 12 по 15 травня засідання земського зібрання, яке постановило відкрити українські курси для вчителів і виділило для них 10 карб. [13, с. 16].

У низці сіл Поділля проведено заходи на збір коштів для потреб Українського національного фонду, установи, що займалася збором коштів та пожертв на підтримку українського національного руху. Ця установа працювала до грудня 1917 року, коли Центральна Рада створила Головну скарбницю УНР.

Так, 9 травня проведена за сприяння української громади маніфестація у с. Яланці зібрала одну тисячу пудів хліба для українського війська та 30 карб., для фонду. Захід організований цього ж дня у с. Лупово Балтського повіту зібрав на Український національний фонд 28 крб.

У м. Дунаївці філія Товариства Українського військового клубу імені Полуботка разом із просвітянським товариством провели велелюдний мітинг на підтримку Українського національного Фонду.

Цим ж військовим клубом, який діяв при 290 пішому запасному полку у червні 1917 року проведено український волосний з'їзд. Головою з'їзду делегати обрали прапорщика Врублевського, заступником – Бесарабу, секретарями – прапорщика Чижевського та Дзвоника. Делегати обговорили наболілі на той час питання: автономію України у складі Росії, розширення діяльності просвітанських організацій волості на політичній ниві та земельне питання.

Свято вільної України організували жителі містечка Вороновиця. Участь у заході взяли також мешканці навколишніх сіл: Ганщина, Кордишівка, Тростянець, Лантанці, Федорівка, Шендерів, Потуш. Селяни цих сіл із портретом Т. Шевченка 15 км йшли пішою дорогою до містечка Вороновиці, де відбувся велелюдний мітинг. До мітингу доєдналися також робітники місцевих цукрових заводів, священники та інтелігенція [14, с. 27].

Селяни с. Кордилівка Вінницького повіту провели український мітинг на підтримку Українського національного фонду 21 травня. Під час проведення заходу було відслужено молебень по Т. Шевченку, а перед селянами з промовама виступили місцевий священник та вчителька Будзішевська, яка розповіла біографію Т. Шевченка. Селянами зібрано на підтримку фонду 84 карб [10, с. 16].

Аналогічний захід провела 24 травня Солобковецька українська громада. Місцем для проведення мітингу обрано територію біля місцевої церкви. Перед селянами виступили священник та вчителі. Для потреб Центральної Ради селянами зібрано понад двохсот карбованців [6, с. 2].

У цілому селянство досить активно відгукнулося на заклик про надання фінансової допомоги Центральній Раді. Кошти надходили не тільки від громад, а й від селянських спілок. Зокрема, Чечелівська селянська спілка пожертвувала 74 карб., Білоусівська – 100 карб., Барсуківська – 39 карб., Мачульська – 74 карб. Нерідко із квитанціями надходили телеграми: «На творчу роботу нашої України», «На підтримання нашої Центральної Ради», «Просимо Вас стояти на чолі нашого селянства, а ми будемо вам помагати коштами».

Зворушливим та патріотичним був вчинок священника с. Серебринці. Отець Госачинський під час богослужіння звернувся до селян з проханням надати хліб для солдатів та пожертвувати кошти на підтримку Центральної Ради. Він зняв з себе хреста та сказав: «Цей хрест, знак Христової муки, я жертвую на Україну. Тепер, коли наша Україна в потребі, гріх перед Богом і перед людьми і сором ховати без потреби срібло й золото». Селяни зворушені вчинком пастиря зібрали 308 карб. [9, с. 6].

У Хмільнику рух за національне відродження очолило товариство «Рідна хата». Цією структурою 28 травня організовано маніфестацію з українськими прапорами та відправлено панахиду по Т. Шевченкові. Учасники заходу відвідали місцеві школи, де познайомилися із навчальним процесом та міську думу. Перед маніфестантами з промовами виступили представник кредитного союзу, члени міської управи та земства.

Велелюдною була маніфестація, організована українською громадою в с. Чоботарка. Захід проходив під гаслом «Хай живе вільна Україна». Священник місцевої церкви відслужив панахиду по Т. Шевченку. Було організовано мітинг, а на завершення заходу в ремісничо – господарській школі проведено концерт.

У містечку Смотрич на українську маніфестацію відгукнулося понад дві тисяч міщан, що свідчить про зацікавленість селян та жителів міста в національному відродженні. Досить активно взялася за поширення українства серед жителів Проскурова сформована 1 квітня українська громада [2]. Її головою обрано громадського діяча та лікаря Стаховського.

Члени громади друкували маніфестації, відозви, заклики. Ними також створено «Просвіту», обрано її склад, придбано будинок на зібрані кошти та 23 травня урочисто відкрито [3].

Не залишилися осторонь подій національного відродження на Проскурівщині кооператори повіту. На зібранні вони ухвалили відкрити в місті Народний український дім імені Тараса Шевченка та виділили для цього 10 тис. крб.

Долучилася до українізації сформована Подільська губернська українська рада. Нею 14 травня у Брацлаві організовано та проведено український повітовий з'їзд. В його роботі взяли участь 300 представників сільських громад повіту, різні селянські організації, а також представники земства та київського військового гарнізону. Головою з'їзду депутати обрали члена Подільської губернської української ради Відибіду, а заступниками голови – Бабика, Стаднюка, Смолінського, Зимницю та Дацюка.

З'їзд виробив такі пропозиції: втілювати в життя постанови про відбудову національно – територіальної автономії України; заборонити самовільне захоплення селянами в повіті земель; звернутися з клопотанням про ухвалу закону про приватну власність на землю, а також про самовільну порубку лісів та посадок; створення в селах селянських спілок, а у волостях, повітах та в губернії волосних, повітових та губернського комітету селянської спілки; заснування в селах та у місті товариств «Просвіта»; влаштувати для бажаючих курси української мови.

Депутатами з'їзду обрано представників від повіту до Подільської губернської української ради. Ними стали: Відибіда, В. Козчрук, Пригода та С. Ющенко. Кандидатами – Северенчук та Павлюченко [5, с. 13].

21 травня аналогічний з'їзд проведено в Ольгопільському повіті, а 23 у Проскурівському.

З метою покращення роботи ради 23 червня проведено загальне зібрання. Запрошені мали можливість заслухати звіт голови Д. Марковича та секретаря ради про виконану роботу та завдання на найближчий час. Рада ухвалила декілька важливих постанов: звернутися до губернського комісара Александрова про призначення на посади комісарів з числа українського населення в Проскурів, Ямполі та Гайсині; негайної організації в Балтському, Летичівському та Новоушицькому повітах – повітових українських рад.

Для заснування повітових українських рад зібранням напрацьовано механізм виборів. Легітимність раді надав скликаний повітовий з'їзд. На з'їзд кожний населений пункт делегував від одного до трьох представників. Також в його роботі мали взяти участь представники від усіх просвітянських, учительських та селянських, а також кооперативних організацій [8, с. 8].

Виконуючи постанову губернської української ради, 25 червня скликано Літинський повітовий з'їзд. Його делегатами стали 310 представників від селян, інтелігенції, робітників та кооперативів. На порядку денному розглядалися питання створення повітової української ради та ради солдатських та робітничих депутатів.

Діяльність українських громадських організацій неоднозначно сприймалася в повітах та містах. Так, вороже до українців ставилася Могилів – Подільська рада солдатських, робітничих депутатів. Її представники намагалися зірвати роботу повітового селянського з'їзду.

На Брацлавщині центром антиукраїнського руху було м. Немирів. В цьому місті викладацький склад місцевої гімназії «створив штаб україножерів та демагогічними випадками чинив опір українізації» [11, с. 4].

У деяких селах цього повіту селяни підбурювані немирівськими викладачами вимагали від просвітян та вчителів спілкуватися з ними російською мовою. Повітовий комісар на неодноразові звернення української громади призупинити дії агітаторів зайняв нейтральну позицію.

Гласні земського зібрання цього ж повіту під час обговорення ухваленого Центральною Радою Універсалу називали її керівництво союзником Вільгельма сухорукого. Призупинили антиукраїнські

дії земства депутати-селяни, які вийшли із засідання, а через відсутність кворуму воно було розпущено.

У селі Джулини місцеві селяни підбурювані агітаторами намагалися заборонити провести місцевій інтелігенції для селян вистави «Про ревізії» та «Бувальщина».

З метою протидії ворожій агітації в серпні місяці проведено засідання виконавчого комітету Подільської губернської української ради. Зібрання ухвалило звернутися за допомогою до Всеукраїнської Ради з наданням агітаторів для Подільського регіону.

Антиукраїнським були і військові підрозділи, які дислокувалися в регіоні. З вимогою забрати з Гайсинщини козаків та воєнну міліцію звернулася до повітового комісара Гайсинська рада селянських депутатів [13, с. 35]. Причиною звернення була більшовицька агітація, яку вели серед населення солдати та безчинства. Збунтувалося антиукраїнським ставленням донських козаків населення Летицького повіту. Ці частини влада в спішному порядку передислокувала у Вінницю.

Українські громади активно допомагали владним структурам поширювати та роз'яснювати серед населення губернії текстів I та II універсалів, ухвалених Центральною Радою відповідно 10 (23) червня та 3 (16 липня). Так, 16 червня губернською українською радою надруковано та розповсюджено в повітах 10 тис. примірників I Універсалу.

Спільними зусиллями громади встановлювали по селах пам'ятники Т. Шевченкові. Їх відкриття були завжди велелюдними та мали неабиякий розголос у волостях та повітах. Так, відкриття пам'ятника у містечку Верхівці Могилівського повіту зібрало до тисячі селян з навколишніх сіл. Захід пройшов під українськими прапорами та з гаслами «Хай живе автономна Україна».

Таким чином, навесні 1917 року в Подільській губернії було створено українські громади, які взялися активно поширювати серед населення ідею національного відродження. Члени українських громад проводили українські мітинги, долучалися до формування проукраїнських органів влади.

Список використаних джерел:

1. Адамський В. Кооператори Поділля у розгортанні Українського руху на теренах краю у 1917 році // Дискурс кооперативної освіти і практики у рефлексіях XXI ст. Матеріали I всеукр. наук.-практ. конференції (м. Хмельницький, 18 листопада 2022 р.) / [редкол.: Ю. В. Телячий (гол.), С. В. Маркова, В. В. Дияк та ін.]. Хмельницький : ХКТЕІ, науковий відділ, 2022. С. 5-10.

2. Адамський В. Р. Проскурів у муніципальній кампанії 1917 року. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Adamskyi_Viktor/Proskuriv_u_munitsy_palnij_kampanii_1917_roku.pdf (дата звернення: 14.03.2023).

3. Єсюнін С. Проскурів в роки Української національно – демократичної революції 1917–1920 років. URL: <https://khn.gov.ua/uk/content/proskuriv-v-roky-ukrayinskoyi-nacionalno-demokratychnoyi-revolyuciyi-1917-1920-rokiv> (дата звернення: 14.03.2023).

4. Малюта О. В. Маркович Дмитро Васильович // Енциклопедія історії України : у 10 т./ редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2009. Т. 6 : Ла – Мі. 784с.

5. Нечипоренко П. Організація Брацлавського повітового українського з'їзду // Подільська воля (журнал – тижневик). Вінниця. 1917. №2-3. 19 червня. С. 12-14.

6. Повідомлення про маніфестацію в м. Солобківці // Нова рада газета політична, економічна й культурна). Київ. 1917. 24 травня.

7. Поділля в добу Української революції. Рік 1917: Документи та матеріали/ред. кол.: І. М. Шоробура, В. Р. Адамський, В. Г. Байдич, Ю. І. Блажевич та ін.; упоряд.: В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський : ТОВ«Друкарня Рута», 2017. 847 с.

8. Про загальне зібрання Подільської губернської ради громадських організацій // Подільська воля (журнал – тижневик). Вінниця. 1917. №2-3. 17 липня. С. 11-14.

9. Про збір грошей селянами села Серебринці на українські справи // Нова рада газета політична, економічна й культурна). Київ. 1917. 18 серпня.

10. Про організацію української маніфестації в с. Кордилівка Вінницького повіту // Подільська воля (журнал – тижневик). Вінниця. 1917. №8. 10 липня . С.16.

11. Про стан українського руху на Брацлавщині //Нова рада газета політична, економічна й культурна). Київ. 1917. 26 липня.

12. Рекрут В. Нариси життя Гайсинщини. Українська революція (1917-1921 рр.): Події. Особи. Роздуми. Книга 1.: Доба Української Центральної Ради.(4 березня 1917-29 квітня 1918 рр.). Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля». 420 с.

13. Розвиток українського руху в Могилівському повіті // Подільська воля (журнал – тижневик). Вінниця. 1917. №7. 3 липня. С. 16.

14. Українська маніфестація у містечку Вороновиця // Подільська воля (журнал – тижневик). Вінниця. 1917. №2-3. 23 травня. С. 27.

Summary. *The article examines the creation and activity of Ukrainian organizations in the cities and villages of the province, their influence on the formation of government bodies, highlights the holding of events in support of the Central Rada and the response of the local population to the holding of pro-Ukrainian events.*

Key words: *intelligentsia, peasants, Union of Podil Ukrainians, Ukrainian community, Central Rada.*

А. В. Остапов

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-4492-4008*

О. Л. Баженов

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0002-8643-914X*

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПЕРЕД ДРУГОЮ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ, ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ ТА ПІСЛЯ ФАКТИЧНОГО ПОВЕРНЕННЯ ДОКУМЕНТІВ У СКЛАД УСТАНОВИ

Анотація. У статті йдеться про архівні здобутки та невдачі Державного архіву Хмельницької області (далі – ДАХМО) у другій половині 30-х років – першій половині 40-х рр. ХХ ст. Розглянуто принципи збирання, реставрації та збереження документів у цей час згідно матеріалів самої установи. Висвітлено деякі статистичні і дані про працівників та про ДАХМО.

Ключові слова: Державний архів Хмельницької області, працівники архіву, науково-дослідна робота, збірники документів, публікації.

Безсумнівно, однією із найжахливіших сторінок в історії людства є Друга світова війна. Дані події, яскраво відобразились і в долях та життях українців, у тому й числі співробітників Державного архіву Хмельницької області. Тож актуальність цього дослідження полягає у висвітленні діяльності ДАХМО до початку та під час радянсько-німецької війни, в контексті Другої світової війни.

Ця тема, на наш погляд, є недостатньо дослідженою науковцями та потребує більш ширшого опрацювання, оскільки чи не єдиними джерелами по даній темі є документи самого ДАХМО та його структурних підрозділів. Найважливіша інформація вміщена у річних, піврічних та кварталних планах та звітах даної установи. Завдяки їм, можна прослідкувати позитивну чи негативну динаміку у розвитку Державного архіву Хмельницької області в порівнянні з попередніми роками чи навіть з іншими архівами нашої держави. Разом з цим, є безліч цікавої статистичної інформації про самий архів, його працівників, різного роду роботи та заходи тощо.

Важливим у становленні та формуванні ДАХМО став II Всеукраїнський з'їзд архівних робітників. Як і попередні схожі зібрання даний захід був прокомуністичним.

З'їзд звернув увагу архівних робітників на потребу широко розгорнути роботу біля створення друкованої документальної бази для наукових досліджень дослідників-марксистів. Разом з цим, головною постановою була агітаційно-пропагандистська робота – як один із засобів виховання широких мас працюючих, а найважливішим завданням – планування архівної роботи. Серед запланованого варто виділити: підготовку до відзначення 15-річного ювілею Жовтневої революції, участь у складанні «історії громадянської війни» та «історії фабрик і заводів», виявлення і організація використання архівних матеріалів господарчого значення.

Також на цьому з'їзді багато уваги було присвячене постанові Секретаріату ВУЦВК від 10.10.1931 р., зокрема про реорганізацію системи архівних установ та про утворення районної ланки архівного будівництва. Прийняті рішення стали чітким праобразом майбутнього архівного районування УРСР (у тому числі й Кам'янець-Подільської області) [2].

Таким чином, на середину 1932 р. завершилася нова адміністративно-територіальна реформа, сформувалася нова структура влади, у т. ч. й архівна. У м. Кам'янці-Подільському існував і міський архів, який знаходився в помешканні історичного архіву і «перехід з однієї кімнати в іншу значно відбивався на роботі» – йдеться в акті Кам'янець-Подільського міського архіву від 31 серпня 1935 р. На підставі цього акту у 1935 р. упорядковано та прийнято на зберігання документи 17 установ та організацій, у т. ч. 2 колгоспи та 2 сільради. Актом засвідчено, що документи, прийняті на зберігання в архів, не відповідали архівним стандартам, наприклад: в'язки були менші, ніж 25 см і неправильно перев'язані, документи неправильно підшиті тощо. Це говорить про те, що архів не проводив відповідний інструктаж щодо упорядкування справ сільрад та колгоспів з метою подальшого передавання їх до архіву [1, с.83-94].

Варто підмітити, що у то час у міському архіві не знали, скільки є установ у м. Кам'янці та його околицях, які повинні здавати документи на зберігання до архіву. Документи, що знаходилися на зберіганні, обліковувалися не за тими формами, за якими необхідно обліковувати архівні документи, тобто був відсутній інвентарний облік архіву.

У подальші п'ять років працівники Державного архіву Хмельницької області намагалися виконувати поставлені раніше перед собою завдання, та в підсумку навіть половину було виконати дуже важко. Головними проблемами залишалися брак персоналу та належного фінансування. У спогадах та анкетах тодішніх працівників віднаходимо інформацію про відсутність належної освіти у тре-

тини співробітників. Багато з них, в кращому випадку закінчили тільки 6-7 класів загальноосвітньої школи. Разом з цим, попри набування популярності архівної справи у СРСР, а також активної її централізації, кошти від держави на архівну галузь практично не видавалось. Це пояснювалось відносною новизною архівної справи, як окремої галузі чинного суспільного ладу

Вже у 1937 році, Державному архіву Хмельницької області вдалося виконати раніше поставлений перед собою план на 70%. Головними завданнями держархіву залишалися: підшивка документів, виправлення та доповнення заголовків до справ, упорядкування та нагромадження інформації у фондах, нумерування, описування архівних матеріалів, видача довідок тощо.

Працівники Кам'янець-Подільського історичного архіву розуміли, що мали недостатню професійну підготовку. Три особи пройшли піврічні курси по підвищенню кваліфікації, ще одна працівниця проходила навчання у Харкові. Також уже звичним залишився брак недостатнього фінансування [3].

Доволі продуктивним виявився 1938 рік. Державний архів Хмельницької області виконав практично всі поставлені завчасно перед ним завдання на 100%, крім інвентаризації архівних документів. Дану архівну галузь було опрацьовано лише на 70%. Це пояснювалось вже звичною проблемою – браком належного фінансування. Що цікаво, натомість, було виконано ряд позапланової роботи – укладка архівних матеріалів, складання актів, виготовлення описів, виконання періодичних доручень.

Як і в минулі роки приміщення Державного архіву Хмельницької області піддалося незначному косметичному ремонту.

Разом з цим, архівом на вимогу громадян було видано – 79 довідок та 30 – не видано (відсутність). Також проводилася активна науково-агітаційна робота. Архівні працівники написали понад 30 статей на різну, переважно історичну тематику. На жаль, тільки одна із них «З минулого міста Могильова-Подільського» була надрукована у газеті «Прикордонна зірка».

21 фонд Державного архіву Хмельницької області пройшов всі стадії обробки. Крім цього, наукові працівники у 1938 році систематизували документи, склали заголовки, перевіряли нові описи, відбирали нові документи для архіву тощо [4].

Не сильно відрізнялася робота та результати у наступному 1939 році. Проте, варто відмітити суттєву ремонтну роботу архіву. У Домініканському костелі обладнали третій поверх стелажів. Створили також спеціально обладнану кімнату для проведення наукових досліджень.

На сторінках документів архіву знаходимо навіть такі статистичні дані: 5 столами, 15 стільцями і 20 халатами забезпечили для виконання своїх обов'язків тодішніх працівників архіву. Разом з цим був проведений абсолютний ремонт у кожному приміщенні архівосховищ.

На високому рівні залишилась культурно-масова та політично-виховна робота. Кожного місяця відбувалися бесіди та доповіді на внутрішні та міжнаціональні теми. Як і попередні роки ставився величезний акцент по вивченню історії та діяльності більшовицької партії. Всі працівники архіву були залучені до написання стінгазет на різну тематику [5].

У 1940 році написали наукові статті на різну тематику. Серед них, варто виділити «Історія Кам'янець-Подільського обласного державного архіву», «З історії боротьби з австро-німецькою окупацією на Поділлі», «Значення зберігання архівних матеріалів» та інші.

По при досить продуктивну роботу архіву у 1940 році одне із приміщень установи було від підлоги до стелі завалено ящиками з архівними документами. Таких було 973 шт. – їх планували розпакувати та помістити у відповідні фондоутворення вже у наступному році. Разом з цим, наводився також порядок у вже існуючих фондах: Кам'янець-Подільський окружний суд, Кам'янець-Подільська кримінальна палата, Проскурівський уїзний суд, Брацлавський уїзний суд, Гусятинська митниця, Збрижська митниця, Кам'янець-Подільська уїзна міліція та багато інших.

У 1940 році омолодився штат архіву. На жаль, це були далеко не якісні зміни. Так, наприклад сімнадцяти річна єврейка Зіммельман Маня Авраамівна на роботу в архів прийшла взагалі вперше у своєму житті, а 20-річний українець Чайчук Олександр Кирилович мав лише 6 класів освіти, не мав жодних наукових здобутків, вищої освіти. Дуже шкода, що вже менш, ніж за рік почнеться радянсько-німецька війна і багато з нових працівників архіву переїде в інше місто, стане на іншу стежину, далеко не пов'язану з архівною діяльністю або відійде у вічність під час Другої світової війни.

Також активно велася боротьба зі шкідниками. Активно просушувались та провітрювались приміщення, була проведена їх дезінфекція та дератизація. А ось уже у 1940 році, можна помітити спад. Не було видано жодної наукової статті. Це пояснювалось тим, що архівні документи знаходились в ящиках і були запаковані. По при це, дві статті були помічені у періодичних виданнях: «З минулого – Міжнародний Жіночий День» (автор – Дащицька) та «Об использовании топливных ресурсов в Каменец-Подольской области» (автор – Донцов).

На початок 1940 року у Державному архіві Хмельницької області було зосереджено 743 фонди у кількості 961603 одиниці зберігання.

Разом з тим, повністю припинилась робота над путівником по Кам'янець-Подільському історичному архіву (тодішня назва Державного архіву Хмельницької області).

З позитивного, варто відмітити проведення спільної виставки разом з відділом освіти Кам'янець-Подільської області на тему закінчення навчального року.

На жаль, за багатьма показниками архів був одним із найгірших в УРСР, та й загалом у всьому Радянському Союзі. Дуже прикро, що головним критерієм цього була банальна нехватка фінансів [6].

Уже у першому кварталі 1941 року проводилася систематизація великих фондів. Загалом опрацьовано 79 фондів. Це значно перевищувало раніше поставлений план, адже мали опрацьовуватися маленькі фонди.

Серед науково-методичних доробок варто виокремити публікацію документів про В. Леніна та Н. Крупську. Вони вийшли під назвою «Цікаві документи» у Кам'янець-Подільській газеті «Червоний кордон» від 7 лютого 1941 року та «Советская Украина» від 8 лютого 1941 року. Крім комуністичних вождів у місцевій обласній газеті була також надрукована стаття про Кобзаря українського народу Т. Г. Шевченка (14 лютого 1941 року, «Цікава знахідка»).

З початком, радянсько-німецької війни для евакуації в тил Кам'янець-Подільський обласний архів підготував 438 ящиків унікальних документів, але вивезти їх не встигнув. В архіві знаходилися документи губернських окружних, обласних установ Поділля, а також міських, повітових і районних. В основному – це документи XIX ст. – 30-х років XX ст. Вивезли лише документи облвиконкому: обласної планової комісії, облстатуправління, управління місцевої промисловості, комітету фізкультури і спорту, обласних відділів торгівлі, соціального забезпечення і шляхів. Взагалі вдалося евакуювати частково лише два архіви: Кам'янець-Подільський обласний архів (743 фонди, 949045 од. зб.) та Проскурівський історичний (246 фондів, 1248214 од. зб.)

Документи цих архівів врятували в короткі терміни через те, що у 1939 р. вони, відповідно до урядових розпоряджень, мали бути евакуйовані в тиліві області (м. Харків), про що свідчить доповідна записка заступника начальника УНКВС в Кам'янець-Подільській області лейтенанта держбезпеки Мордовця. Тож станом на 8 липня 1939 р. документи було упаковано в 12 тис. ящиків. Після приєднання Західної України до складу УРСР розпорядженням Головного архівного управління НКВС СРСР від 29 листопада 1939 р. докумен-

ти планувалося розпакувати та повернути на стелажі. Ймовірно, ця робота була виконана не в повному обсязі [1, с. 83-94].

З великими труднощами вдалося евакуювати частину документів у м. Ростов-на-Дону. Там архівісти продовжували збагачувати архівне поприще. Найпопулярнішими темами залишались прокомуністичні свята та історична тематика. Разом з цим, найголовнішим завданням для архівних працівників під час війни стало збереження документів.

Тим часом, на території Хмельницької області, в період тимчасової нацистської окупації області загинули усі фонди (230 од. зб.) Проскурівського історичного архіву, було знищено документи установ Кам'янецького, Проскурівського і Шепетівського округів за 1935-1937 рр., окупанти повністю знищили документи районних архівів, більше вагона архівних актів німці вивезли з області, залишивши два напівзруйнованих архівосховища. Після звільнення у березні 1944 р. Кам'янець-Подільської області архівні установи відновили свою роботу по структурі: облдержархів, райдержархіви, міськдержархіви. Основними завданнями архівістів у ці роки було збирання, концентрація, упорядкування, експертиза цінності наявних і реевакуйованих документів. Для проведення цієї роботи у листопаді 1944 р. була створена експертно-перевірна комісія.

Наприкінці 1945 р. в обласному Держархіві було сконцентровано 104650 од. зб. управлінської документації, 459 назв газет, 482 брошури, 168 плакатів, 632 листи, 2424 фотографії.

Лише у 1947 році документи були реевакуйовані назад до Кам'янца-Подільського [7, с.91].

Таким чином, діяльність Державного архіву Хмельницької області у другій половині 30-х років – першій половині 40-х років ХХ ст. була переважно пов'язана із збереженням архівних пам'яток. Чітко простежувались не чітке розуміння архівної справи тодішніми працівниками, брак належного фінансування державою, відсутність потрібного досвіду у даній галузі науки.

Список використаних джерел:

1. Байдич В. Г. Сторінками архівної справи на Поділлі у міжвоєнний період // Архіви України. 2016. - № 5-6. С. 182-196.
2. Державний архів Хмельницької області. Годовой отчет о работе за 1931 год. Ф. Р-1530. Оп. 2. Спр. 94. Арк. 25.
3. Державний архів Хмельницької області. Годовой отчет о работе за 1937год. Ф. Р-1530. Оп. 2. Спр. 23. Арк. 14.
4. Державний архів Хмельницької області. Годовой отчет о работе за 1938 год. Ф. Р-1530. Оп. 2. Спр. 41. Арк. 26.
5. Державний архів Хмельницької області. Годовой отчет о работе за 1939 год. Ф. Р-1530. Оп. 2. Спр. 52. Арк. 24.

6. Державний архів Хмельницької області. Годовой отчет о работе за 1940 год. Ф. Р-1530. Оп. 2. Спр. 23. Арк. 20.

7. Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1944–1945 рр.) : зб. документів / упоряд. Байдич В. Г. та ін. Хмельницький. 2015. 454 с.

Summary. *The article deals with archival achievements and miscalculations of the State Archive of the Khmelnytsky region in the second half of the 1930s - the first half of the 1940s of the 20th century. The principles of collection, restoration and preservation of documents at that time were considered according to the documents of the institution itself. Some statistical data and data about employees and DAKHMO are highlighted.*

Key words: *State archive of Khmelnytskyi region, archive employees, research work, collections of documents and materials, publications.*

УДК 94(477.44)«1918»

І. І. Ратушняк

Вінницький національний медичний

університет ім. М. І. Пирогова

ORCID: 0000-0003-1152-8815

ФОРМУЛЯРНИЙ СПИСОК КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ПОВІТОВОГО СТАРОСТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 Р. О. ПОДЕРНІ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Анотація. *У статті подається особова справа О. Г. Подерні – керівника місцевої адміністрації періоду Української Держави 1918 року як історичне джерело у вивченні регіональної історії доби Української революції 1917–1921 рр.*

Ключові слова: *Олексій Подерні, Українська Держава, Кам'янець-Подільський повіт.*

Важливе завдання сучасної історичної науки є дослідження локальної історії в добу Української революції 1917-1921 рр. З'ясування особливостей розвитку регіону та його мешканців сприяє більш повному вивченню минулого, зокрема, в період Української Держави 1918 р. У цьому контексті нашу увагу привертає Кам'янець-Подільський повіт, та один з очільників місцевої адміністрації Олексій Подерні. Окремі аспекти історії краю розкрили А. Антонішин [1], В. Галатир [2], О. Кравчук [3], В. Лозовий [4], І. Ратушняк [5], В. Стецюк [6] та ін.

Мета статі – привернути увагу до формулярного списку Кам'янець-Подільського повітового старости О. Г. Подерні як історичного джерела.

Джерелом написання статті є особова справа О. Подерні, яка зберігається фонді «Подільський губернський староста Української Держави» (ф. 1793) Центрального архіву вищих органів влади та управління України у м. Києві [7, арк. 50-62].

Згідно формулярного списку, Олексій Гнатович Подерні 1868 року народження, за віросповіданням був православним. Освіту отримав у Казанській реальній школі. З 31 липня 1881 р. в статусі добровольця направлений в резервний піхотний батальйон. 11 серпня 1881 р. – унтер-офіцер. З 6 вересня 1882 р. – відряджений в Казанську піхотну Юнкерську школу [7, арк. 50 зв.]. З серпня 1885 р. по закінченні курсу – підпрапорщик. 6 січня 1886 р. переведений в 14 гренадерський Грузинський полк. 15 травня 1887 р. височайшим наказом – підпоручик. 1 серпня – 1 вересня 1887 р. тимчасово командуючий ротю полку. 27 червня – 27 вересня 1889 р. завідуючий хлібопекарнею полку. 12 лютого 1891 р. направлений в 86 резервний піхотний батальйон. 5 червня 1891 р. височайшим наказом зарахований в запас армійської піхоти [7, арк. 51 зв.]. Одружений на доньці таємного радника А. Чугунова, Надії (31.10.1864 р. н.). Вінчання 22 травня 1888 р. Подружжя мало четверо дітей. 17 вересня 1889 р. н. – Вадим, 19 серпня 1891 р. н. – Антоніна, 9 серпня 1892 р. н. – Віра, 30 липня 1899 р. н. – Наталія [7, арк. 51]. 16 червня 1891 р. розпорядженням міністерства внутрішніх справ призначений земським начальником третьої ділянки Чебоксарського повіту. 15 липня 1892 р. указом урядового Сенату перейменованій в колезькі секретарі. 29 грудня 1892 р. направлений в I ділянку Чистопольського повіту. 31 серпня 1893 р. – в першу ділянку Казанського повіту [7, арк. 52зв.]. Височайшим наказом 21 квітня 1895 р. – титулярний радник. 6 грудня 1895 р. нагороджений орденом св. Анни III ступеня. 20 травня 1896 р. звільнений з запасу у відставку у званні поручика, а також була надана темно-бронзова медаль за перепис 1897 р. [7, арк. 53зв.] 8 липня 1899 р. – колезький асесор. 9 лютого – 3 березня 1901 р. – завідувач другою ділянкою Казанського повіту [7, арк. 54зв.]. 1 лютого 1902 р. – надвірний радник. 6 грудня 1903 р. нагороджений орденом св. Станіслава II ступеня. 10 лютого – 9 березня 1904 р. завідував II ділянкою Казанського повіту. 18 листопада 1905 р. – вилугу років, колезький радник. 6 грудня 1906 р. – орден св. Анни II ступеня. 19 січня 1906 р. отримав срібну медаль у пам'ять за участь в діяльності Російського Товариства Червоного Хреста в час російсько-японської війни [7, арк. 55зв.]. За відмінність в справі земельного влаштування 6 грудня 1908 р. нагороджений орденом св. Володимира IV ступеня. 14 березня 1909 р. переведений обов'язковим членом Гродненського відділу Селянського

поземельного банку. 25 лютого 1910 р. – статський радник. За проханням, 18 червня 1912 р. звільнений зі служби. 13 грудня 1912 р. – призначена збільшена пенсія в 1 тис. крб. на рік [7, арк. 56зв.]. 14 квітня 1914 р. призначений комісаром по селянським справам Володавського повіту Холмської губернії [7, арк. 57зв.]. У серпні 1915 р. відряджений в розпорядження головноуповноваженого по облаштуванню біженців Південно-західного фронту, з травня 1917 р. – головноуповноважений земського відділу Міністерства внутрішніх справ, В серпні – в розпорядження головноуповноваженого Російського Товариства Червоного Хреста при арміях Південно-західного фронту, 3 вересня 1917 р. перебував в земському відділі міністерства внутрішніх справ [7, 58зв.-59зв.]. Зі встановленням гетьманату П. Скоропадського, О. Подерні був призначений Кам'янець-Подільським повітовим старостою. Відповідний лист від 31 травня 1918 р. до міністерства внутрішніх справ був надісланий Подільським губернським старостою С. Кисельовим. 14 червня О. Подерні приступив до виконання обов'язків кам'янецького повітового старости [5, с. 549]. В цілому, управління Кам'янець-Подільського повітового старости належало до I розряду і у ньому працювало 18 службовців [8, арк. 104]. Заступником О. Подерні як повітового старости був М. Россевіч. Наприкінці серпня 1918 р. управління повітового старостату переїхало в нове приміщення (дім Збарського, що розташовувався на перетині Кишинівської та Петроградської вулиць). На облаштування управління було виділено 5,3 тис. крб. [5, с. 550]. У своїй управлінській діяльності О. Подерні практикував звернення до населення, особисто знайомився зі станом справ під час відвідування сіл повіту. Зокрема, такі поїздки відбувалися 7-10 серпня і 14 вересня 1918 р. [7, арк. 23, 41, 61].

Загалом, таке історичне джерело, як формулярний список О. Подерні подає важливу інформацію щодо професійного рівня та соціального статусу управлінця місцевого масштабу доби Української революції 1917-1921 рр.

Список використаних джерел:

1. Антонишин А. П. Реформа органів місцевого самоврядування на Поділлі 1918 року (Доба Гетьманату) // Збірка наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Українська Держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки». Хмельницький : В-во Хмельницького інституту МАУП, 2008. С. 53-60.

2. Галатир В. В. Державотворчий процес у Кам'янецькому повіті в добу гетьманату Павла Скоропадського // Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. С. 5-13.

3. Кравчук О. М, Мельник О. М. Політика Української гетьманської держави 1918 р. щодо органів місцевого самоврядування // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 15. Серія: Історія: Зб. наук. праць. Вінниця, 2009. С. 61-65.

4. Лозовий В. С. Реакція подільського селянства на перехід влади від органів Центральної Ради до Гетьманських адміністрацій // Збірка наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Українська Держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки». Хмельницький : В-во Хмельницького інституту МАУП, 2008. С. 80-85.

5. Ратушняк І. Кам'янець-Подільський в добу гетьманату (1918 р.) // Міста і містечка Поділля від доби Середньовіччя до початку ХХ ст.: матеріали наукової конференції 24-25 вересня 2015 р. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. С. 548-559; Ратушняк І. І. Повалення гетьманату П. Скоропадського в Кам'янці-Подільському // Матеріали XIV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2014. С. 255-262.

6. Стецюк В. Б. Гарнізон Кам'янця-Подільського в добу гетьманату // Поділля у добу Української революції 1917-1921 рр.: матеріали круглих столів. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. С. 69-77.

7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО). Ф. 1793. Оп. 1. Спр. 99.

8. ЦДАВО. Ф. 1793. Оп. 1. Спр. 6.

Summary. *The article presents the personal case of O. H. Poderny, the head of the local administration during the period of the Ukrainian State in 1918, as a historical source for studying the regional history of era of the Ukrainian Revolution of 1917-1921.*

Key words: *Oleksiy Poderny, Ukrainian State, Kamianets-Podilskiy District.*

УДК 930.25

І. С. Резнік

Центральний державний архів-музей літератури

і мистецтва України

ORCID: 0000-0002-1781-9296

**АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ З ОСОБОВИХ ФОНДІВ УКРАЇНСЬКИХ
АРХІВІСТІВ НАТАЛІЇ ПОЛОНСЬКОЇ-ВАСИЛЕНКО, МИКОЛИ
ВІЗИРА ТА РОМАНА КОРОГОДСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО
ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦДАМЛМ УКРАЇНИ)**

Анотація. *У повідомленні аналізуються фонди архівних зібрань, в яких віддзеркалено виборчий процес у Подільській виборчій окрузі до*

Українських Установчих зборів. Особливий акцент зроблено на джерельних комплексах, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Особливу увагу зосереджено на регіональних архівосховищах, в яких містяться унікальні документи із заявленої проблематики. Зроблено висновок про достатність джерельного документального масиву для дослідження різних аспектів виборчої кампанії у Подільському виборчому окрузі.

Ключові слова: архівний документ; ЦДАМЛМ України; архівіст; Наталія Полонська-Василенко, Микола Візир, Роман Корогодський.

Серед 1435-ти архівних фондів, що зберігаються у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України), є фонди відомих українських істориків, джерелознавців і архівістів, що зробили вагомий внесок у розбудову архівної справи в Україні та особисто долучилися до формування та збереження низки документальних та книжкових колекцій. Ці документи є достовірними й інформативними джерелами, що дають дослідникам можливість вивчати окремі етапи історії архівної справи, а також життя та професійну діяльність окремих науковців.

Особовий фонд №542 правознавця Миколи Василенка, що містить 346 од. зб. за 1864–1946 рр., включає також творчі та особисті документи Наталії Полонської-Василенко (1884–1973) – української історикині, археологині, архівістки, однієї із провідних представниць державницької школи в українській історіографії, яка є автором понад 200 наукових праць. Вона була членкинею Київського товариства старожитностей і мистецтв, Наукового товариства імені Шевченка, Київського історичного товариства Нестора-літописця, академіком Української Вільної Академії наук та Міжнародної Академії наук у Парижі, а її археографічні студії стали одним із джерел розвитку української історичної науки. З 1916 р. брала активну участь у роботі Таврійської ученої архівної комісії, у 1917–1924 рр. була вченим секретарем Київського Археологічного інституту, у 1925–1927 рр. працювала архівною реєстраторкою і помічницею ученого архівіста Центрального архіву давніх актів, а в 1941–1943 роках – його директором. У травні 1926 р. стала учасницею 1-го Всеукраїнського з'їзду архівістів України, з 1930 р. була членкинею Археографічної комісії. У травні 1932 р. з архівістом М. Тищенком розробила план видання «Архіву Запорізької Січі» у 8-ми томах. У 1940–1941 рр. читала професорський курс джерелознавства у Київському державному університеті, про що свідчать документи ЦДАМЛМ України.

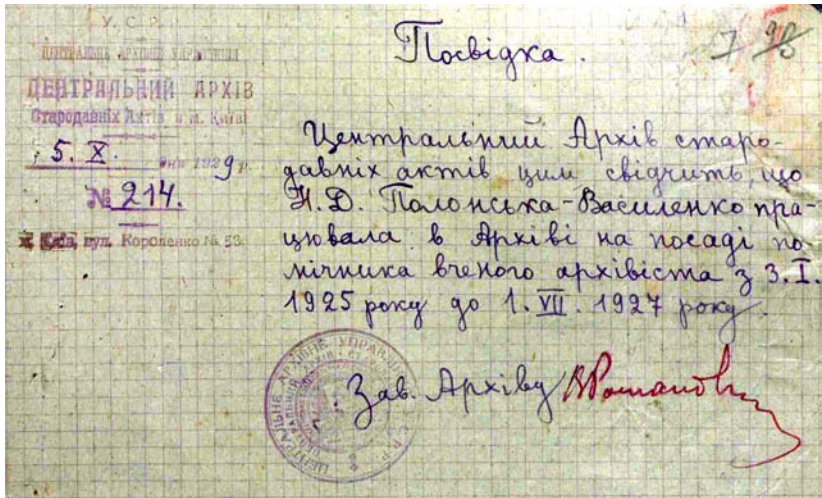
У фонді №542 документи Наталії Василенко виділені до окремого розділу, що включає од. зб. 7–293. Серед них – документи, що ви-

світлюють архівну і джерелознавчу діяльність Наталії Полонської-Василенко: тези нарисів і виписки до наукових праць (од. зб. 72-77), рукописи листування з наукових питань з Дмитром Багалієм (1926-1932 рр. (од. зб. 107), Дмитром Яворницьким (1926 р., од. зб. 263) та іншими провідними науковцями того часу.

1
Мамочко Катерина Дмитрівна
Краще бачу зраження вибачаю,
що так довго затримав вашою
рукописом. і це вийшло зовсім,
що я сподіві, скільки писав, я
помилався, не зрозумів вас!
Затримав у себе рукопис, щоб
доказати вам на тесціні ка
дери і серії чкр. кувирки, щоб
заказав вас в її казках і стів
робити і це вкріплює правильно
уважено у нас.
Замітки, що я зараз зробив, це
внесне для вас і це є лише
мої побажання. Стараюсь з'ясувати
Дмитрівна, що її обов'язково дру
кавар. Прах до вас
Д. Багаліє
12, I, 1926
Харків

Лист Н. Д. Полонської-Василенко Д. І. Багалію. Харків,
12 січня 1926 р.
ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, од. зб. 107, арк. 1.

Цінними джерелами до біографії науковиці є оригінали її службових посвідчень та довідок про роботу за 1924-1941 рр. (од. зб. 269) та автобіографія (од. зб. 272).

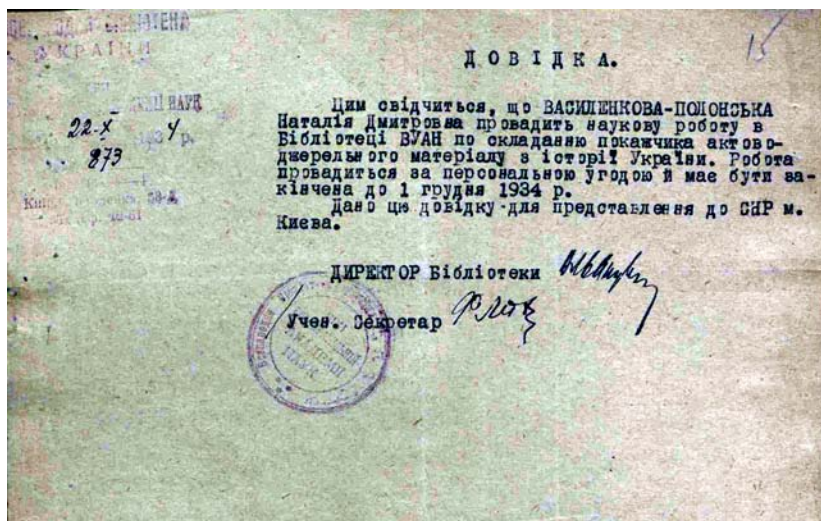

Посвідки, видані Центральним Архівом стародавніх актів Н. Д. Полонській-Василенко про її роботу на посаді помічника вченого архівіста у 1925-1927 рр. 5 жовтня 1929 р.

ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, од. зб. 269, арк. 7, 8.

У ЦДАМЛМ України також зберігається особовий фонд №1360 українського історика, архівіста Миколи Візира, що містить 347 од. зб. за 1879-1997 рр. Випускник історичного факультету Київського університету ім. Т. Г. Шевченка (1950 р.), він після отримання диплому працював в архівних установах України – науковим співробітником, директором Київського обласного архіву; з березня 1953 р. по квітень 1954 р. – заступником директора Центрального історичного архіву УРСР, а з квітня 1954 р. – науковим працівником відділу рукописів ЦНБ АН УРСР. У 1957 р. Микола Візир очолив цей відділ і пропрацював на цій посаді до виходу на пенсію у 1988 р.

Довідка про наукову роботу Н. Д. Полонської-Василенко в Бібліотеці ВУАН зі складання покажчика актово-джерельного матеріалу з історії України до 1 грудня 1934 р. 22 жовтня 1934 р.
ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, од. зб. 269, арк. 15.

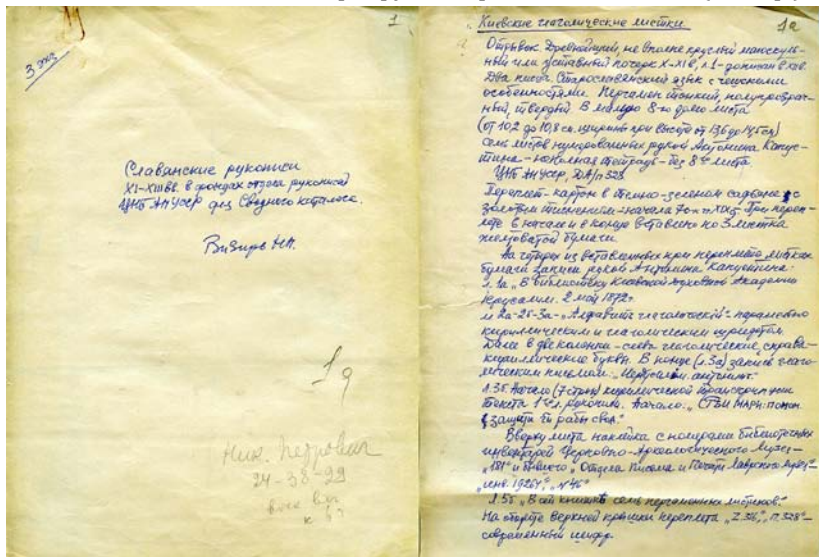
Під його керівництвом у відділі проводилась велика робота з комплектування та описання фондів вчених, діячів літератури, громадських діячів, створення науково-довідкового апарату відділу. Як підсумок – підготовлено і видано роботу «Фонди відділу рукописів ЦНБ АН УРСР». Активно займався й джерелознавчою роботою, зокрема видав працю «Слов'янські рукописи XI–XIV ст.» та підготував видання «Листи А. Ю. Кримського з Сирії і Лівану» (як частину п'ятитомника робіт до 100-річчя видатного сходознавця, що відзначалося у 1971 р.).

Він також був ініціатором та керівником археографічних експедицій, результатом пошукової роботи яких стали рукописи XII–XVI ст. Микола Візир досліджував кириличні рукописні книги XI–XV ст., брав участь у публікації збірників документів, рукописних комплексів та окремих рукописів із фондів відділу. На його долю припала трагічна подія в історії Бібліотеки – пожежа 1964 р. Рукописних фондів вона не торкнулася, але 25–29 травня він організував їх вивезення у безпечне місце – Софійський заповідник.

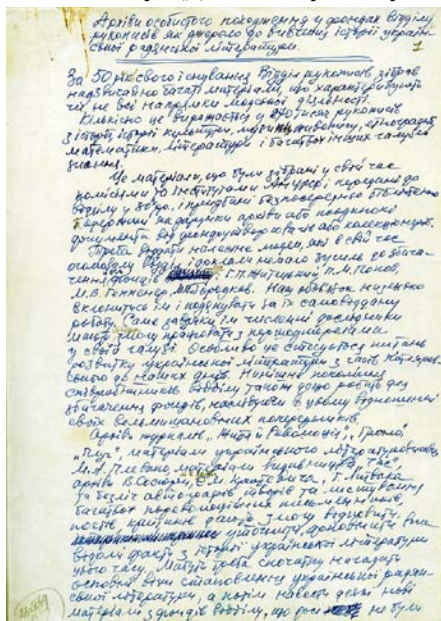
Серед документів фонду – рукописи джерелознавчих досліджень Миколи Візира: «Слов'янські рукописи XI–XIII ст. у фондах ЦНБ АН УРСР» (од. зб. 1, 1969 р.), «Архіви особового походження у фондах відділу рукописів як джерело до вивчення історії української радянської літератури» (од. зб. 2, 8, 1970 р.), «Огляд та аналіз документаль-

них матеріалів відділу рукописів ЦНБ АН УРСР» (од. зб. 7, 1970 р.), «Архіви академіків АН УРСР в ЦНБ АН УРСР» (1972 р.); а також угоди з Київським обласним архівом про видачу у тимчасове користування з метою дослідження стародруків з архівної бібліотеки (1952 р.).

М. П. Визир. «Славянские рукописи XI-XIII вв. в фондах ЦНБ АН СССР». 1969 р. ЦДАМЛМ України, ф. 1360, оп. 1, од. зб. 1, арк. 1-1а.

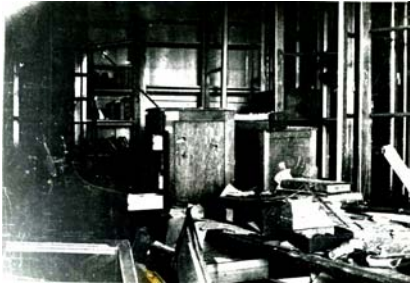

М. П. Визир. «Архіви особового походження у фондах відділу рукописів як джерело до вивчення історії української радянської літератури». 1972 р. ЦДАМЛМ України, ф. 1360, оп. 1, од. зб. 8, арк. 1.

Микола Визир зробив значний внесок у виявлення давніх рукописів, займався їх розшифровку і аналізом, залишив по собі великий масив виписок з цінних архівних документів, які стали об'єктом досліджень наступних поколінь істориків. Частина їх відкладалася у його фонд: «Замітки про архіви і документи» (од. зб. 31), «Виписки із Мало-

російського літопису» (од. зб. 30), «Записки полковника Полуботка», «Миргородський полк» та ін.

Варто виділити й документи до біографії Миколи Візира, що висвітлюють його діяльність із захисту документальних колекцій: матеріали його роботи у 1978–1984 рр. в УТОПІК (Українському товаристві охорони пам'яток історії і культури), фотографії його робочого кабінету та робочих зустрічей тощо.

Робочий кабінет М. П. Візира.
ЦДАМЛМ України, ф. 1360, оп. 1,
од. зб. 327, арк. 5.

Зустріч у Києві М. П. Візира з ген-
директором ЮНЕСКО. 1982 р.
ЦДАМЛМ України, ф. 1360, оп. 1,
од. зб. 327, арк. 4.

Ще одним багатим на історичні джерела фондом є особовий фонд №1297 українського літературознавця, кінознавця, письменника, культуролога, архівіста та інтелектуала, який упродовж 27 років працював у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України – Романа Корогодського (1933–2005).

Після закінчення історико-філософського факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка у 1956 р. він почав тісно спілкуватися з правозахисниками і дисидентами Аллою Горською, Віктором Зарецьким, Василем Симоненком, Іваном та Надією Світличними, Іваном Дзюбою, Опанасом Заливахом та ін. Після підписання в 1968 р. протестного листа проти порушень в СРСР принципів демократії, Корогодський перебував під пильною увагою силових органів. Упродовж 1965–1979 рр. його викликали на допити, чинили психологічний тиск та позбавляли можливості працювати за фахом. Протягом 1960–1970-х рр., не маючи постійної роботи, Роман залежав від випадкових заробітків. Так, у 1966–1968 рр. він займав посаду завідуючого відділом розповсюдження реклами у видавництві «Мистецтво»; у 1968–1971 рр. працював на посаді мистецтвознавця у Головхудожпромї; у 1971–1972 рр. – у Республіканському реставраційно-будівельному управлінні. Статті доводилося підписувати чужими прізвищами. Восени 1977 р. йому нарешті вдалося отримати посаду молодшого наукового співробітника у відді-

лі інформації та публікації документів у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва УРСР. Так, Роман став архівістом, залюбленим у свою справу на все життя і пропрацював у архіві до 2004 р. На посаді долучився до створення десятків стаціонарних виставок документів, підготовки наукових публікацій і збірників документів, активно займався літературознавчою діяльністю. Сотні рукописів його статей і літературознавчих праць, а також виписки до них відклалися у його фонді.

Р. М. Корогодський біля будівлі ЦДАМЛМ України. 1980-1990-ті рр. ЦДАМЛМ України, ф. 1297, оп. 1, од. зб. 827, арк. 9.

ОСОБИСТЫЙ ЛИСТОК
по обліку кадрів

1. Прізвище *Корогодський*
ім'я *Роман* по батькові *Миколай*

2. Стать *чоловік* 3. Рік, місяць і день народження *1913, 3.08*

4. Місце народження *с. Кост*
(село, місто, село, область)

5. Національність *українська* 6. Стан: подвійний *з дружиною*

7. Партійність *б/п* партія (назва і рік вступу) партійний *ні*
(так/ні / рік вступу) (так/ні / рік вступу)

8. Чи перебуваєте членом ВЛКСМ, з якого часу і № квитка

9. Освіта *вища*

Назва університету і назва спеціальності	Фактичне місце навчання	Рік вступу	Рік закінчення навчання	Випускний пункт	Рік закінчення спеціального навчання	Випускний пункт спеціального навчання
<i>Київський державний університет ім. Шевченка</i>	<i>Київ</i>	<i>1937</i>	<i>1938</i>	<i>Київ</i>	<i>1938</i>	<i>Київ</i>
<i>Київський державний університет ім. Шевченка</i>	<i>Київ</i>	<i>1938</i>	<i>1938</i>	<i>Київ</i>	<i>1938</i>	<i>Київ</i>
<i>Київський державний університет ім. Шевченка</i>	<i>Київ</i>	<i>1938</i>	<i>1938</i>	<i>Київ</i>	<i>1938</i>	<i>Київ</i>

10. Пам'яті революційних подвижників і мовчан народів СРСР відомості *Корогодський Роман Миколайович*
виступав, мовчав, працював у архіві, читав і мовчав, працював, викладав мову
(назва і прізвище і ініціали, місце і місце роботи, місце і місце)

11. Власні ступені, висхідні звання *к. е. н.*

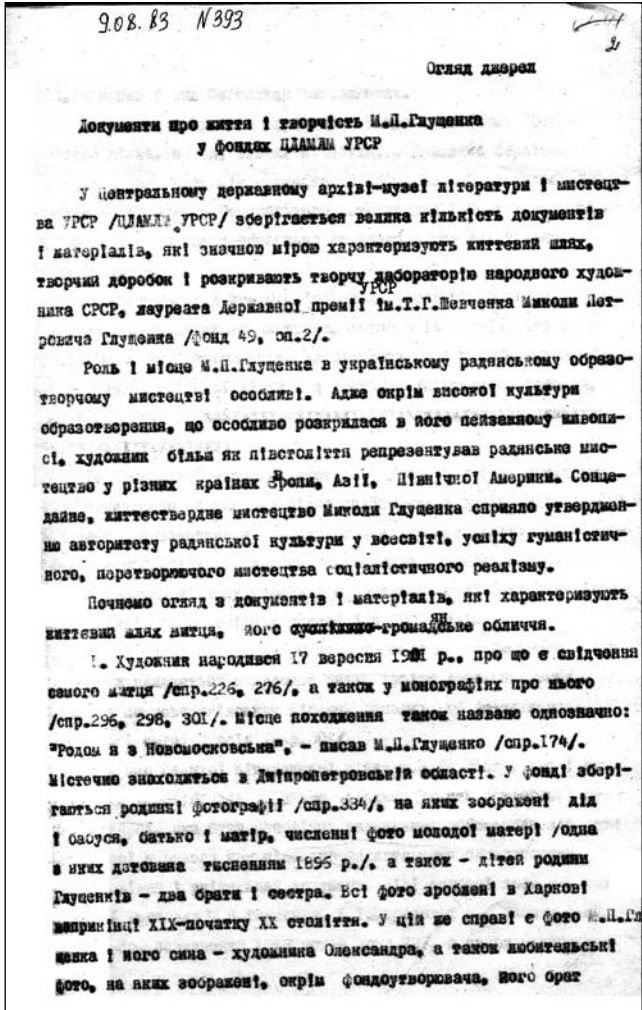
12. Чи маєте наукові праці і монографії *але про це не маю даних*

Документи про архівну діяльність Романа Корогодського відклалися у його особовому фонді №1297, що налічує 857 од. зб. за 1870-2005 рр. та у фонді ЦДАМЛМ України №673. Серед них – наказ від 19 жовтня 1977 р. про зарахування на посаду молодшого наукового співробітника ЦДАМЛМ УРСР (ф. 673, оп 1-о., од. зб. 391, арк. 1-6) та інші накази з особового складу, особистий листок по обліку кадрів, індивідуальні і групові світліни періоду роботи в ЦДАМЛМ України, рукописи наукових статей і оглядів архівних документів.

Отже, документи з особових фондів істориків і архівістів Наталії Полонської-Василенко, Миколи Візира та Романа Корогодського, що зберігаються у ЦДАМЛМ України, є джерелом цінної і достовірної інформації з історії розвитку джерело-

Особистий листок по обліку кадрів Р. М. Корогодського у ЦДАМЛМ УРСР. 1977 р. ЦДАМЛМ України, ф. 673, оп. 1-о, од. зб. 391, арк. 2-2а

знавства, історичної науки і архівної справи в Україні у XX ст. Запрошуємо дослідників до їх вивчення у читальному залі ЦДАМЛМ України та на інформаційному ресурсі «Комплексна система інформатизації ЦДАМЛМ України» <https://ksi-csamm.archives.gov.ua>. Зокрема, документи особового фонду №542 Миколи Василенка повністю оцифровані і доступні для перегляду за посиланням <https://ksi-csamm.archives.gov.ua/fonds/733/>

Р. М. Корогодський. Огляд для друку в журналі «Архіви України» «Документи про життя і творчість М. П. Глуценка у фондах ЦДАМЛМ УРСР». 1983 р. ЦДАМЛМ України, ф. 673, оп. 1, од. зб. 667, арк. 1.

Р. М. Корогодський (другий зліва) з працівниками ЦДАМЛМ УРСР та ін. особами під час екскурсії до м. Переяслав-Хмельницький. 1979 р. ЦДАМЛМ України, ф. 1297, оп. 1, од. зб. 827, арк. 33.

Summary. *The article presents archival documents from the fonds of the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine (CSAMLA of Ukraine), highlighting the archival and documentary activity of famous Ukrainian historians-archivists Nataliya Polonska Vasylenko, Mykola Vizyr and Roman Korogodskyy. The role of these scientists – bright representatives of three generations of archivists of the 20th century – in the history of archival affairs in Ukraine is revealed, and the informational potential of their documents for researchers was analyzed. The purpose of the research is to represent valuable documents from the funds of the Ukrainian National Academy of Medical Sciences and attract new researchers to their study. The methodological basis of the research is based on the principles of objectivity, comprehensiveness and a systematic approach to studying the information potential of documents. General scientific methods are used: analysis and synthesis, classification, comparison, detailing and generalization, methods of structural and functional analysis, methods of historical research (chronological, historical-comparative, methods of historical description). The conclusions state that the presented documents from the personal fonds of Ukrainian archivists are a source of valuable and credible information on the history of the development of source studies, historical science and archival affairs in Ukraine in the 20th century. The article will be interesting for teachers and students of humanities faculties of higher educational institutions, as well as archivists and scientists.*

Key words: archival document; CSAMLA of Ukraine; archivist; Natalia Polonska-Vasylenko, Mykola Vizyr, Roman Korogodskyy.

З. М. Свєрдлик

*Київський національний університет культури і мистецтв,
Український науково-дослідний інститут архівної справи
та документознавства
ORCID: 0000-0002-2104-0920*

В. Ф. Бойко

*Український науково-дослідний інститут архівної справи
та документознавства
ORCID: 0000-0002-5725-9641*

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ ДОКУМЕНТІВ В ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ

Анотація. Розглянуто поняття «документ в електронній формі», а також процеси, що забезпечують облік та зберігання таких документів в архівних установах. Надано роз'яснення щодо одиниць зберігання для документів в електронній формі та архівних електронних документів. Висвітлено формування фонду користування документів в електронній формі, а також перевіряння наявності та стану документів в електронній формі, що зберігаються в архівних установах.

Ключові слова: електронний документ, документ в електронній формі, облік архівних документів, збереження архівних документів, одиниця зберігання.

Облік документів в електронній формі – це визначення їх кількості у встановлених одиницях обліку та відображення цієї кількості в облікових документах архівної установи, призначених для фіксування їх прийняття, вибуття, кількості, складу і стану.

Обліку підлягають усі документи в електронній формі, що надійшли на постійне зберігання до архівної установи, в тому числі їхні страхові копії та документи фонду користування.

Облік документів в електронній формі здійснюють на основі надання їм облікових номерів, які є складовою архівних шифрів, з обов'язковою фіксацією геш-значення або кваліфікованого електронного підпису чи печатки в облікових документах.

Одиницею зберігання для документа в електронній формі є архівний документ в електронній формі.

Одиницею обліку архівних електронних документів є архівна електронна справа та архівний електронний документ. Одиницею обліку інших архівних документів в електронній формі (вебсайт, база даних, документ особового походження, сторінка соціальної мережі, цифровий аудіовізуальний документ) є архівний документ в електронній формі.

Під час обліку документів в електронній формі фіксують кількість об'єктів зберігання, що складають документ, пофайлово.

Після взяття на облік документи в електронній формі переміщують із проміжного сховища до сховища основного фонду архівної установи.

Облік документів в електронній формі архівні установи здійснюють в основних та допоміжних облікових документах на загальних засадах відповідно до Правил роботи архівних установ України [1].

У процесі роботи з документами в електронній формі відповідні облікові дані вносять до таких основних облікових документів: списку фондів архівної установи, аркуша фонду, реєстру описів, книги обліку надходжень страхового фонду, опису страхового фонду, картки фонду (в електронній формі).

Дані про створення страхового фонду на документи в електронній формі, що були взяті на облік, вносять до книги обліку надходжень страхового фонду.

На кожний новостворений фонд започатковують справу фонду. До справи фонду вносять документи, що стосуються історії формування і зберігання фонду та використання архівної інформації.

Облік документів в електронній формі, прийнятих на депонова-не зберігання здійснюють окремо від обліку документів в електронній формі, прийнятих на постійне зберігання.

Облік страхового фонду та фонду користування документів в електронній формі здійснюють окремо за видами документів на загальних засадах відповідно до Правил роботи архівних установ України [1].

Організацію обліку електронних документів в архівних установах, зокрема облік електронних (цифрових) аудіовізуальних документів та облік страхового фонду і фонду користування архівних електронних документів, представлено у методичних рекомендаціях «Облік і зберігання електронних документів» [3].

Документи в електронній формі, що надходять на постійне зберігання до архівних установ, мають бути організовані за основною класифікаційною одиницею НАФ – архівним фондом відповідно до принципів і правил фондування, визначених Правилами організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях [2].

У межах архівного фонду організаційною одиницею для документів в електронній формі є одиниця зберігання – фізично відокремлений документ або сукупність документів, що мають само-

стійне значення. Одиницею зберігання для документів в електронній формі є окремі файли:

- для ЕІР – архівний ЕІР;
- для неописаних ЕІР, що зберігаються у проміжному сховищі – файл-архів ЕІР;
- для страхового фонду та фонду користування ЕІР – архівний ЕІР.

Страхові копії документів в електронній формі створюють шляхом копіювання файлів (інформації оригіналів) на інші носії інформації. Носії інформації страхового фонду архівної установи мають розташовуватися окремо (в іншому приміщені) від носіїв інформації основного фонду.

Створені страхові копії перевіряють шляхом підрахунку геш-значень цих копій та порівняння отриманих геш-значень із геш-значеннями відповідних файлів основного фонду, або за їх кваліфікованим електронним підписом чи печаткою.

У разі застосування кваліфікованого електронного підпису чи печатки, в облікових документах після геш-значення вказують позначку «КЕП», назву програмного або апаратного засобу та реєстраційний індекс, за яким його взято на облік в архівній установі. Позначку відокремлюють від геш-значення пробілом, а назву програмного або апаратного засобу від позначки «КЕП» – тире.

Фонд користування документів в електронній формі створюють шляхом копіювання файлів із проміжного сховища на інші носії інформації. Носії інформації фонду користування архівної установи мають розташовуватися окремо (в іншому приміщені) від носіїв інформації основного та страхового фондів.

Перевіряння наявності та стану документів в електронній формі здійснюють в автоматизованому режимі засобами інформаційно-комунікаційної системи архівної установи.

Перевіряння стану документів в електронній формі під час зберігання проводять за геш-значеннями, що зазначені в облікових документах, або за їхніми кваліфікованими електронними підписами чи печатками.

Роботу з перевіряння наявності й стану документів в електронній формі відображають в аркуші перевіряння наявності та стану документів в електронній формі. Аркуш укладають на кожний опис окремо. До аркуша укладають сторінки-доповнення. Під час перевіряння невеликих за обсягом фондів припустимо укладання одного аркуша на всі описи фонду.

Після завершення перевіряння наявності й стану документів оформлюють акт перевіряння наявності та стану документів в

електронній формі, до якого додають аркуш перевіряння наявності та стану документів в електронній формі.

Акт та аркуші перевіряння наявності й стану документів в електронній формі формують в окремий том і зберігають разом із справою фонду як додаток до неї.

Основні засади та організаційно-технологічна складова зберігання електронних документів в архівних установах представлено в методичних рекомендаціях «Облік і зберігання електронних документів» [3] та «Забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду» [4].

Список використаних джерел:

1. Правила роботи архівних установ України [Електронний ресурс] : затв. наказом М-ва юстиції України від 08 квіт. 2013 р. № 656/5 // ІПС «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0584-13> (дата звернення: 13.03.2023).

2. Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях [Електронний ресурс] : затв. наказом М-ва юстиції України від 18 черв. 2015 р. № 1000/5 // ІПС «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15> (дата звернення: 13.03.2023).

3. Облік і зберігання електронних документів [Електронний ресурс] : метод. рекомендації / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; уклад.: В. Ф. Бойко, О. Я. Гаранін, З. М. Свєрдлик, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2020. 44 с. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/2020_12_22_metod_rek_oblik_zber_ed.pdf (дата звернення: 13.03.2023).

4. Забезпечення збереженості електронних документів Національного архівного фонду [Електронний ресурс] : метод. рекомендації / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; уклад.: Л. В. Дідух, Н. В. Залеток, Т. М. Ковтанюк, Ю. Г. Чернятинська. Київ, 2019. 63 с. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/metod_rec_zber_ed_naf.pdf (дата звернення: 13.03.2023).

Summary. *The concept of «document in electronic form» is considered, as well as the processes that ensure the accounting and storage of such documents in archival institutions. Clarification has been provided regarding storage units for documents in electronic form and archival electronic documents. The formation of the fund for the use of documents in electronic form, as well as the verification of the availability and condition of documents in electronic form stored in archival institutions, are highlighted.*

Key words: *electronic document, document in electronic form, accounting of archival documents, preservation of archival documents, storage unit.*

А. В. Семенюк-Прибатень

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ORCID: 0000-0003-0520-5083

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АРХІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті проведено дослідження правового регулювання архівної діяльності, яка є специфічною галуззю та включає політико-правові, техніко-економічні, наукові й культурологічні аспекти організації збереження і використання всіх архівних документів країни. Визначено комплекс чинних нормативно-правових документів архівної діяльності в Україні: Конституція України, Закони України про архівну діяльність, Закони України у сфері документообігу та організаційно-розпорядчі документи у сфері діловодства та архівної діяльності і встановлено, що ці нормативні документи заклали основу діяльності архівних установ незалежної України. Стрижнем правового забезпечення архівної діяльності є архівне законодавство, тобто правова сфера, яка безпосередньо регулює діяльність архівної галузі, зберігання, доступ і охорону архівних матеріалів, архівів чи надання архівних послуг.

Ключові слова: українське законодавство, правове забезпечення, архівна діяльність, діловодство, архівні установи.

У рамках інтеграції архівної діяльності України у міжнародний архівний простір, усунення стандартів командно-адміністративної системи, демократизації українського суспільства все більшого значення набуває поліпшення діяльності у сфері архівної справи, законодавче регулювання діяльності системи архівних установ як механізму виконання державної політики у сфері діловодства та архівної діяльності.

Архівна діяльність є специфічною галуззю, яка включає політико-правові, техніко-економічні, наукові та культурологічні аспекти організації збереження й використання всіх архівних документів країни. Архіви є важливою частиною інформаційного та культурного життя суспільства, що охоплює правові, економічні, організаційні, технологічні, наукові та інші питання діяльності юридичних і фізичних осіб, тісно пов'язаних з обліком, накопиченням, зберіганням архівних документів й їх участю в суспільному обігу.

Сьогодні потребує наукової аргументації і творчого усвідомлення механізм структури функціональної системи архівних установ, яка повинна бути покликана реалізовувати функції державної архівної діяльності. Питанням розроблення українського законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи, його

подальшій модернізації присвячені праці Р. Пирога, К. Новохатського, Г. Боряка, І. Матяш.

Метою статті є здійснення аналізу ефективності правового забезпечення механізму архівної діяльності в Україні.

Засадами правового забезпечення архівної діяльності є норми Конституції України, адміністративного, трудового і цивільного законодавства, сукупність законів про державну службу, Національний архівний фонд, інформацію, державну таємницю, культуру, бібліотечну та музейну справи, укази, постанови та розпорядження Президента України та Кабінету Міністрів України, місцевих органів влади, внутрішня нормативно-правова база та службові інструкції.

Отже, комплекс чинних нормативно-правових документів архівної діяльності в Україні поділяється на такі групи:

1) Конституція України [2], де у статті 34 громадянам гарантується право на вільний вибір, зберігання, використання і поширення письмової, усної чи іншої інформації, у статті 32 гарантується кожному громадянину право на інформацію, ознайомлення в організаціях та установах, в т. ч. архівах, із генеалогічними даними про себе чи своїх рідних, якщо така інформація не захищена державною та іншою таємницею;

2) Закони України про архівну діяльність: «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [9], який регулює відносини, пов'язані зі створенням, обліком, збереженням і застосуванням Національного архівного фонду; «Про інформацію» [7], у якому одним із важливих напрямів державної інформаційної політики є забезпечення інформацією кожного громадянина та визнання інформації особистих немайнових прав або об'єктів особистих прав юридичних та фізичних осіб; «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [8], яка чітко регламентує загальні принципи підготовки, виконання та коректування Національної програми інформатизації для вирішення проблеми забезпечення інформаційних потреб громадян України, у т. ч. для генеалогічних досліджень та інформаційного забезпечення соціально-економічної, екологічної, науково-технічної діяльності, оборони, національно-культурної діяльності та інших видів діяльності у сферах загальнодержавного значення; «Про доступ до публічної інформації» [4], який визначає порядок реалізації та гарантування права кожному доступу до інформації, якою володіють органи державної влади, інші розпорядники публічної інформації та інформації, що становить суспільний інтерес;

3) Закони України у сфері документообігу: «Про страховий фонд документації» [11] – організаційно-правова структура, що відпо-

відає за виконання політики держави та координування роботи зі створення, управління та користування страхового фонду документації, тобто база документів, що збережені на мікрографічній плівці чи інших компактних носіях інформації, зареєстрованих у загальнодержавному реєстрі з метою надійного та довготривалого збереження; «Про електронні документи та електронний документообіг» [5], в якому чітко визначено термін «електронний документ», система дефініції авторства та обов'язкові реквізити. Маргінальні норми законодавства про культуру, музеї, бібліотеки тощо також відіграють важливу роль у розробці архівного законодавства;

4) організаційно-розпорядчі документи у сфері діловодства та архівної діяльності: Державний стандарт України «Питання бухгалтерського обліку та архівної справи. Терміни та визначення термінів» [6]; Постанова колегії Держкомархіву України «Основні правила роботи Держкомархіву України» [10] та інші міністерські документи.

Ці нормативні документи заклали основу діяльності архівних установ незалежної України.

Державна політика в галузі архівної діяльності визначається Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України та іншими державними органами: Державна архівна служба України, Міністерство юстиції України, Національне агентство України з питань державної служби та органи місцевого, регіонального самоврядування, котрі забезпечують виконання державної архівної політики та ведення реєстрів, що належать до їх компетенції.

Отже, коли йдеться про правові основи архівної діяльності, то першочерговим є повсякчасне дотримання всіма структурами архівної сфери та безпосередньо її працівниками.

Як уже зазначалось, базисом правової системи є Конституція України, яка встановлює низку норм, які безпосередньо стосуються історико-культурної спадщини, архівної та документальної інформації, а отже і архівної діяльності. Ці стандарти розглядаються в різноманітних аспектах: як обов'язок держави, як права і свободи людини, як суб'єкт права власності та як результат інтелектуальної і творчої діяльності людини. Всі нові нормативно-правові акти видаються на базі Конституції України і мають їй відповідати.

Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», прийнятий 24 грудня 1993 року [9] став першим галузевим законодавчим актом у сфері архівної діяльності. Даний закон визначає правові засади та організаційну систему архівної діяльності в Україні. З огляду на головне завдання – забезпечення збережен-

ня та доступності документальної частини історико-культурної спадщини та інформаційних ресурсів – спочатку визначено сферу правового забезпечення. І поняття НАФ вперше було закріплено в українському архівознавстві та законодавстві. НАФ визначено цілісною єдиною категорією права та культури. Цей закон передбачає єдине регулювання суспільних відносин навколо нього незалежно від власника документів, тому в Україні НАФ законодавчо на частини за формами власності не поділено [3, с. 73].

В Україні функціонує система архівних установ, котра виконує свої функції згідно даного закону (рис. 1).

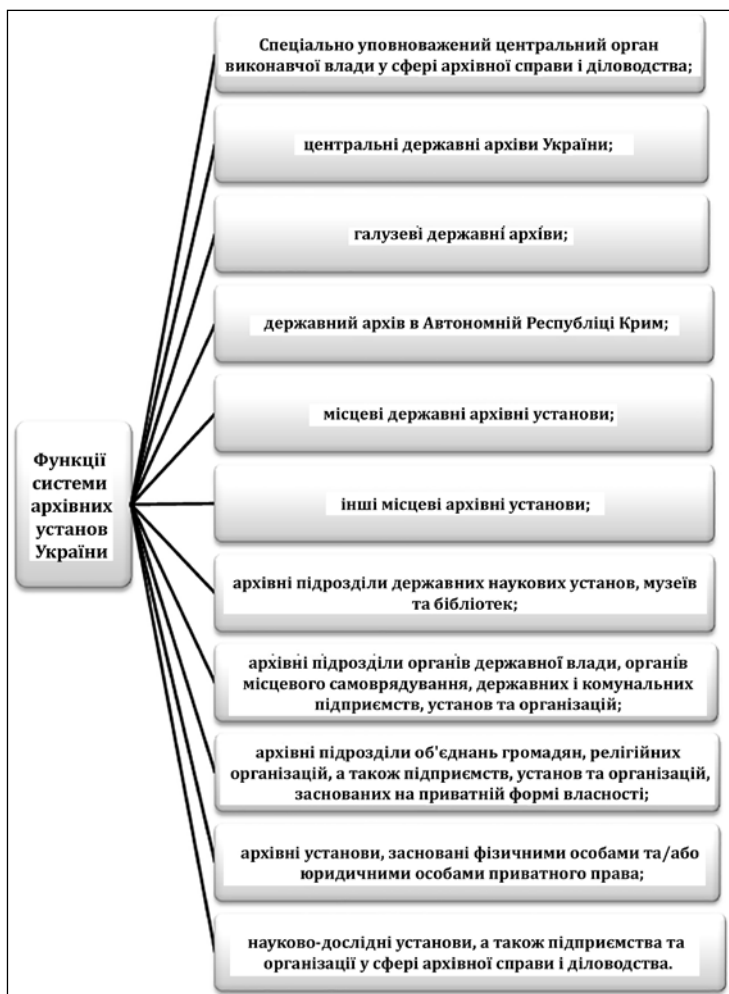

Рис. 1. Функції системи архівних установ України

Державні архіви є основною ланкою в системі архівних установ України.

Законом України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» [9] також врегульовано питання доступу до ретроспективної документальної інформації. Цей закон став нормативно-правовою основою реорганізації архівної діяльності в Україні, здійснення реформ на засадах демократизації та деполітизації, забезпечення захисту прав власників архівів та користувачів інформації архівів. Отже, всі основні завдання, які ставили перед собою розробники першого архівного закону, були вирішені дуже грамотно. Також центральний орган виконавчої влади з питань архівної справи і діловодства відповідно до вищезазначеного закону функціонує у межах своїх повноважень (рис. 2)

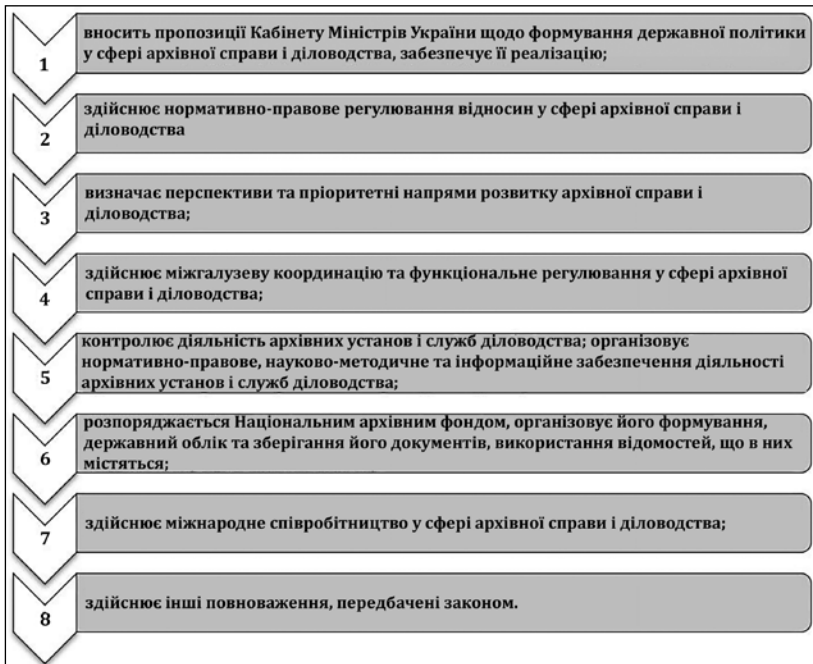

Рис. 2. Повноваження центрального органу виконавчої влади з питань архівної справи і діловодства

Специфікою українського архівного права є визначення подвійного характеру НАФ як частини не лише національної, а й світової культурної предківщини, а також упорядкування права власності на документи НАФ із визнанням рівноправності всіх форм власності та фіксацією верховного права народу України на НАФ як загальнонаціональне надбання [1, с. 8].

Отже, загальні засади архівної діяльності та системи архівних установ України визначаються Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [9]. Вид архівної діяльності багато в чому залежить від державного устрою та організації життя суспільства. Істотними критеріями систематизації архівних установ у сучасній архівній системі України є їх тип та форма власності.

Правова забезпечення повинно сприяти повному та ефективному застосуванню засобів, методів та форм виховного, адміністративно-організаційного, юридичного, а в першу чергу, законодавчого впливу на організацію архівної діяльності з метою якісного рішення завдань, що перед ним поставлені. Окрім того, ще одним із головних моментів у правовому забезпеченні архівної діяльності є дотримання правових норм щодо захисту прав і свобод усіх архівістів.

Система архівної діяльності – це досить складний механізм, де ефективність її діяльності залежить від конкретних факторів (рис. 3).

Рис. 3. Фактори ефективної архівної діяльності

Україна є одним із засновників Міжнародної ради архівів та бере участь у здійсненні Архівної програми Ради Європи, яка сприяє інтеграції архівної справи держави у архівний простір світу, що відображає загальне прагнення глобалізації. Однією з передумов успіху даного процесу є належне правове, інноваційне, інформаційне, організаційно-технологічне забезпечення архівної діяльності, децентралізація та демократизація архівної діяльності в Україні.

Стрижнем правового забезпечення архівної діяльності є архівне законодавство, тобто правова сфера, яка безпосередньо регулює діяльність архівної галузі, зберігання, доступ і охорону архівних матеріалів, архівів чи надання архівних послуг.

Створення модернізованої нормативно-правової бази діяльності архівної справи в Україні спрямоване на забезпечення повноцінного функціонування Національного архівного фонду України та результативної діяльності всієї системи архівних установ країни, котрі забезпечують створення НАФ, зберігання та користування архівних матеріалів. Розроблення та введення нормативно-правового забезпечення є основоположним не лише для реформу-

вання архівної галузі, а й для безпеки та захисту суверенітету і національних інтересів України в архівній галузі та утвердження її позицій у міжнародно-правовому полі.

Список використаних джерел:

1. Боряк Г., Новохатський К. Модерне архівне законодавство України // Архіви України. 2004. Вип. 3 (254). С. 4–10.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.03.2023 р.).
3. Новохатський К. Є. Архівне законодавство України (1991–2001). Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. Київ, 2002. Вип. 5. С. 67–74.
4. Про доступ до публічної інформації, Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 05.04.2023 р.).
5. Про електронні документи та електронний документообіг, Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 10.04.2023 р.).
6. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, Наказ Міністерства юстиції України від 18.06.2015 № 1000/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text> (дата звернення: 10.04.2023 р.).
7. Про інформацію, Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 05.04.2023 р.).
8. Про Концепцію Національної програми інформатизації, Закон України; Концепція від 04.02.1998 № 75/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.04.2023 р.).
9. Про Національний архівний фонд та архівні установи, Закон України від 24.12.1993 № 3814-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> (дата звернення: 14.04.2023 р.).
10. Про Основні правила роботи державних архівів України, Держкомархів України; Рішення, Правила, Форма типового документа від 03.02.2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001560-04#Text> (дата звернення: 14.04.2023 р.).
11. Про страховий фонд документації України, Закон України від 22.03.2001 № 2332-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2332-14#Text> (дата звернення: 10.04.2023 р.).

Summary. *The article examines the legal regulation of archival activity, which is a specific branch that includes political-legal, technical-economic, scientific and cultural aspects of organizing the preservation and use of all archival documents of the country. In the course of the research, a set of current regulatory and legal documents of archival activity in Ukraine was de-*

terminated: the Constitution of Ukraine, Laws of Ukraine on archival activity, Laws of Ukraine in the field of document management and organizational and administrative documents in the field of record keeping and archival activity, and it was established that these regulatory documents laid the basis of activity archival institutions of independent Ukraine. The core of legal support for archival activities is archival legislation, that is, the legal sphere that directly regulates the activities of the archival industry, the storage, access and protection of archival materials, archives or the provision of archival services.

Key words: *Ukrainian legislation, legal support, archival activity, record keeping, archival institutions.*

УДК 929:930.25(477)Мамалига

О. М. Федьков

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0003-4835-9445*

А. Л. Глушковецький

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
ORCID: 0000-0003-3197-4580*

В. О. Кондрат

*ГО «Центр перспективних досліджень
та регіонального розвитку»*

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК-АРХІВІСТ АНАТОЛІЙ МАМАЛИГА

Анотація. *У статті розглянуто життя та наукову діяльність історика-архівіста Анатолія Мамалиги. Здійснено періодизацію його творчого шляху.*

Ключові слова: *Анатолій Мамалига, архівіст, історик, педагог.*

Вітчизняна архівістика та історична наука демонструють тенденцію до тісної співпраці. Вона зумовлена взаємною зацікавленістю представників цих наукових галузей у збереженні, примноженні та використанні Національного архівного фонду. Одним із свідчень взаємозв'язку архівознавства та історії є перехід низки архівістів у номінальні «ряди» істориків академічних установ і закладів вищої освіти. Зазначений процес започаткував на початку ХІХ ст. Д. Бантиш-Каменський, продовжили М. Іванишев, В. Антонович, О. Левицький, І. Каманін... Він триває і дотепер. Проте зазвичай ми знаємо про діяльність провідних вчених, архівістів та істориків, однак цей рух архівістів в історичну науку можна спостерігати й з-поміж менш іменитих, але також фахових «каменярах» історіографії. Одним із таких був Анатолій Ілліч Мамалига.

Постаті цієї непересічної особистості присвячений нарис його колеги, доцента Анатолія Сурового у збірнику «Університет в особах» [17]. Проте в ньому недостатньо відображенні питання, пов'язані з його діяльністю, як архівіста та історика. Тож метою цієї статті є характеристика життя та наукової діяльності історика-архівіста Анатолія Мамалиги.

Анатолій Мамалига народився 7 червня 1929 р. у селі Ходоровці Кам'янець-Подільського району Кам'янець-Подільської (сьогодні – Хмельницької) області в українській хліборобській родині. Початковий період його життя припав на часи колективізації, голодоморів і війни. Втім, батьки, селяни-колгоспники Ілля Андрійович та Єфросинія Григорівна, розуміли значення освіти та надали сину можливість її отримати. Після закінчення семи класів у Ходоровецькій школі Анатолій вступив до Хотинського педагогічного технікуму в м. Хотин Чернівецької області. Випускник педзакладу, згідно з направленням, з 1951 по 1955 р. працював учителем історії 5–7 класів у с. Рухотин Хотинського району. Досвід, набутий у школі, згодом знадобився йому під час роботи в педагогічному інституті [17, с. 371].

Водночас Анатолій Мамалига відчував потребу продовжувати навчання, тож вже наступного, 1952 р., вступив на заочну форму навчання до Московського історико-архівного інституту, на той час – провідного вищого навчального закладу країни, що готував істориків-архівістів. Як виявилось, цей крок став визначальним у його подальшій біографії. У 1955 р. Анатолій Ілліч перейшов на роботу в Державний архів Хмельницької області, юридична адреса та фактичне перебування якого були в м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області. Поєднання заочного навчання в історико-архівному інституті з роботою за фахом дало позитивний результат. 15 лютого 1958 р. він успішно закінчив навчання, отримавши диплом з кваліфікацією «історик-архівіст» [1, арк. 7]. Здавалося, перед Анатолієм Мамалигою відкриваються нові можливості для роботи в архівній галузі УРСР.

Тут варто зазначити, що на той час в Україні функціонувала розгалужена мережа архівних установ, роботу яких забезпечували висококваліфіковані кадри фахівців. Проте кадрова політика в СРСР спрямовувалася на «піднесення» та «вирівнювання» культурного розвитку радянських республік. Відтак Радянська Україна стала постачальником кадрів для інших республік Радянського Союзу, зокрема й в архівній сфері. Така політика позначилася на долі Анатолія Мамалиги; у 1959 р. його направили на роботу в архів

Кизил-Ординської області Казахської РСР на посаду старшого наукового працівника. Він три роки працював у цій центральноазійській республіці [1, арк. 7]. Проте все ж його не полишало бажання повернутися в рідну Україну.

Пошук вакансії привів життєву стежку до м. Самбір Львівської області; у лютому 1962 р. Анатолій Мамалига зайняв посаду старшого наукового працівника в місцевому філіалі Львівського обласного державного архіву. Проте того ж року він повернувся на Поділля, де працював учителем історії у с. Рихта Кам'янець-Подільського району (1962–1964), науковим співробітником Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника (1964–1967). У 1967 р. Анатолій Ілліч відновив роботу в Держархіві Хмельницької області, де чотири роки працював науковим працівником і завідувачем відділом використання документів [1, арк. 7]. Він знову опинився в атмосфері, яка йому найбільше імпонувала – архів і наука. І, що важливо, – на рідному серцю Поділлі.

Тут варто зауважити, що в кожній людині трапляються особистості, які справляють певний вплив або ж вносять суттєві корективи в їхнє життя. Такою постаттю для Анатолія Мамалиги став відомий український вчений, історик-аграрник Микола Никифорович Лещенко (1911–1991) – автор понад 300 праць, зокрема шести монографій, з історії України, переважно селянства й аграрних відносин [7]. Їхня перша зустріч, очевидно, відбулася в читальній залі Держархіву Хмельницької області, де маститий вчений, доктор історичних наук працював як дослідник у пошуку нових джерел для своїх праць. Провідний історик-аграрник України помітив високий фаховий рівень співробітника архіву, тож запропонував йому активніше долучитися до наукової роботи. У Миколи Лещенка була впевненість, що архівіст зуміє реалізувати дисертаційний проєкт. Відтак під його керівництвом Анатолій Мамалига став працювати над кандидатською дисертацією на тему «Капіталістична еволюція поміщицьких і селянських господарств Подільської губернії в пореформений період» [15]. З часом це привнесло зміни в професійну діяльність дисертанта.

На початку 1970-х рр. Анатолій Ілліч перейшов на науково-педагогічну роботу. З 1971 р. він працював лаборантом на Кам'янець-Подільському загально-технічному факультеті Хмельницького технологічного інституту, а з 1977 і до вересня 1980 р. – асистентом і виконувачем обов'язків доцента Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту [1, арк. 7]. Найтриваліший відтинок трудової біографії Анатолія Мамалиги пов'язаний із Кам'янець-

Подільським педагогічним інститутом, де він працював із вересня 1980 р. і до виходу на заслужений відпочинок, у зв'язку з хворобою, у вересні 1992 р. [1, арк. 34]. Про фахове зростання науково-педагогічного працівника в цей час засвідчує присвоєння йому 22 червня 1989 р. вченого звання доцента [1, арк. 33].

Природня толерантність, зваженість Анатолія Мамалиги цілком корелювалася з педагогічною професією; він володів дидактичними навиками та з повагою ставився до студентів. Працюючи викладачем педінституту, Анатолій Ілліч виявив ще одну грань своєї особистості; він фахово викладав гуманітарні дисципліни, а в умовах горбачовської «перебудови», коли змінювався зміст навчальних предметів, завжди оперував сучасною інформацією. Ось як про це зазначав Анатолій Суrowsий – завідувач кафедри історії КПРС і політекономії, на якій працював доцент Анатолій Мамалига: «Його лекції відзначалися високим науковим рівнем, переконливістю, аргументованістю основних положень» [17, с. 375]. Викладач постійно вдосконалювався професійно, зокрема шляхом підвищення кваліфікації у провідному вищому навчальному закладі України – Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка [1, арк. 31].

Анатолій Ілліч був щасливий у сімейному житті. Разом із дружиною Станіславою Казимирівною, за фахом – лікарем-терапевтом, виховав двох дочок – Інну Анатоліївну, відому в місті як педагог-музикант, і Єлизавету Анатоліївну, яка працювала ветеринарним лікарем. Помер педагог, архівіст, вчений-історик 22 грудня 1999 р.

Наукову діяльність історика-архівіста Анатолія Мамалиги можна поділити на два періоди та виокремити в ній декілька напрямів. Перший період, пов'язаний із роботою в архівній системі Радянського Союзу (1955–1971 рр.). У той час мали місце нетривалі перерви, пов'язані зі зміною установ, в яких він працював, але всі вони тісно пов'язані з історією (учитель історії в школі, науковий працівник історичного музею). Розпочавши роботу в Державному архіві Хмельницької області, продовжив її в архіві в Казахській РСР, а потім знову працював в архівних установах України (Держархіви Львівської та Хмельницької областей). Здобутком цього періоду стали археографічні проекти: «Боротьба за владу Рад на Поділлі в березні-червні 1917 р. Збірник документів», «Трудящі Казахстану В. І. Леніну. Збірник документів», «Культурне будівництво в Туркестанській АРСР. Збірник документів» (російською мовою), в яких брав участь Анатолій Мамалига [2; 3; 4]. У складі авторських колективів укладачів видрукувано збірники документів, які відбивали суперечливу історію встановлення Радянської влади в Україні та Середній Азії, про-

ведення комуністичної політики в зазначених регіонах СРСР. У цей же час з'явилися написані Анатолієм Іллічем огляди документів із зазначеної проблематики. Він долучився також до грандіозного за задумом і виконанням 26-томного видання «Історія міст і сіл Української РСР» [19]. Написані ним у співавторстві з Л. Коваленком та В. Ковальчуком статті про населенні пункти Білогіродку та Михнів Ізяславського району увійшли до тому, присвяченому Хмельницькій області [10, с. 274–284; 12, с. 284–291].

Другий період – науково-педагогічна діяльність Анатолія Мамалиги – тривав із 1971 до 1992 р., коли він активно працював над темою кандидатської дисертації та здійснював викладацьку роботу у закладах вищої освіти Хмельницької області. Його історичні й археографічні публікації розміщувалися на шпальтах провідних наукових періодичних видань України та СРСР – «Український історичний журнал», «Архіви України», «Советские архивы» тощо. Загалом його перу належало понад 40 праць [17, с. 376].

Найбільшим науковим здобутком Анатолія Мамалиги як ученого стала його дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук «Капіталістична еволюція поміщицьких і селянських господарств Подільської губернії в пореформений період» [15; 16]. Дисертація, а також статті, які публікувалися для оприлюднення основних результатів дослідження, стали важливим результатом аналізу історичних джерел і наукової літератури про еволюцію аграрних відносин в Подільській губернії у 1861–1900-ті рр. Ця робота Анатолія Мамалиги виконана на засадах марксизму, тож доречно звернути увагу на дискусійні аспекти, що стосуються цієї теорії, як методології наукових досліджень.

Марксистська теорія та, особливо, політичні практики її втілення належить до наукових проблем, які чи не найбільше дискутуються в науковому та й загалом суспільному середовищі. Звісно, найбільше критикується радянський, китайський, кубинський та інші досвіди реалізації проєктів, основи яких ґрунтувалися на «науковому комунізмі». У світі (та в Україні) все більше дослідників поділяють точку зору відомого історика та методолога Леоніда Зашкільняка, що «марксизм для історичної науки перетворився з методології на об'єкт історичного аналізу» [8]. Водночас існує чимало аргументів на користь використання марксистської теорії для осмислення історичного минулого. Насамперед про це засвідчують конкретні праці дослідників, що створювалися в минулому й які не втратили свого значення дотепер. Відзначаємо, що й сьогодні чимало авторів застосовують марксистську методологію для на-

писання історичних праць. Досить назвати імена зарубіжних учених Ерика Гобсбаума, Лешека Колаковського, Едварда Томсона та ін., щоб зрозуміти: ця теорія придатна для подальшого використання. І головне: попри наявність сьогодні у світі великої кількості теоретико-методологічних підходів, завдяки яким пояснюється історія людства, кожен із них цінний тим, що пропонує власний погляд на минуле. Вважаємо, що осмислення історії з позицій марксизму не втратило свого значення дотепер. Відтак і дослідження Анатолія Мамалиги, реалізовані з позицій марксизму, залишаються важливими для пізнання нашої історії.

Дисертація Анатолія Мамалиги є ґрунтовним дослідженням, яке складалося з вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури та джерел, додатків (таблиць). Основний текст роботи налічує майже двісті сторінок [16].

У дисертаційній роботі вчений обґрунтував актуальність теми, відзначивши її наукове значення для вивчення питань соціально-економічного розвитку, зокрема «утвердження капіталістичних відносин у землеробстві, розклад селянства на сільську буржуазію та сільський пролетаріат, формування основних класів капіталістичного суспільства – буржуазії та пролетаріату» [15, с. 3]. Звісно, вчений не міг не віддати данину ідеологемам радянської доби, які утверджували тезу про «виникнення та зміцнення союзу робітничого класу і селянства – єдиної суспільної сили, здатної повалити владу поміщиків і капіталістів і здійснити буржуазно-демократичні, а потім і соціалістичні перетворення в країні» [15, с. 3; 11, с.187–195]. Так само обов'язковим елементом, який є і в дисертації Анатолія Мамалиги, було засудження поглядів представників «українського буржуазного націоналізму» [16, с. 8]. Проте зазначені ремарки мали, безумовно, «ритуальний» характер.

Історик відзначив особливості розвитку Подільської губернії, яка на час проведення Селянської реформи 1861 р. 68 років перебувала в складі Російської імперії. Попри політику уніфікації та русифікації регіону, яку впроваджував російський царизм [18], їй не вдалося повністю досягнути поставленої мети. Анатолій Мамалига зазначав, що економіка краю вимушено пристосовувалася до пот-реб всеросійського ринку, проте залишалися особливості правових порядків, форми землеволодіння та господарювання, які склалися в попередні п'ять з половиною століть [15, с. 3]. З цим вимушено мирилося самодержавство. Водночас, автор зазначав, що політика царизму в досліджуваний період «спрямовувалася на обрусіння поміщицького землеволодіння, на злиття різних груп шляхти й одно-

двірців з селянським миром, так зване «попечительство» селянам та інше» [15, с. 4]. Це зумовлювало, як вважав Анатолій Мамалига, певну своєрідність в капіталістичній еволюції сільського господарства регіону. Прикметно, що зазначені висновки, які зробив Анатолій Мамалига, сьогодні детально та глибоко розглянуті в працях французького історика Данієля Бовуа [5; 6; 20]. Отже, учений бачив і розумів специфіку аграрних відносин у Подільській губернії, що й відтворив у своїй роботі.

У вступі Анатолій Мамалига предметно розглянув історіографію проблеми; проаналізував праці дореволюційних дослідників у контексті двох основних напрямів – «реакційні дворянські історики» та «представників буржуазної історіографії», погляди В. Леніна на аграрні відносини пореформеної доби та праці радянських вчених [16, с. 3–15]. Тут принагідно зазначимо, що в радянській історичній науці питання аграрної еволюції в українських губерніях Російської імперії другої половини XIX і початку XX ст. активно розроблялися [9, с. 153–160]. Звісно, значна увага приділялася питанням класової боротьби, проте соціально-економічні відносини також перебували в центрі уваги дослідників. Тож Анатолій Мамалига у своїй науковій роботі опирався на праці відомих учених А. Анфімова, І. Ковальченка, М. Лещенка, П. Першина, Д. Пойди та інших істориків.

У зв'язку з браком опублікованих земських статистичних матеріалів щодо аграрної еволюції сільського господарства (земства в регіоні запроваджені лише в 1911 р.), Анатолій Мамалига сповна використав первинні документи Державного архіву Хмельницької області, а також Центрального державного історичного архіву СРСР (м. Ленінград), Центрального державного історичного архіву УРСР (м. Київ) – загалом одиниці зберігання з 34 архівних фондів. Він скористався також збірниками документів і матеріалів, які видавали різноманітні державні установи, зокрема «Матеріалами по статистиці руху землеволодіння в Росії», «Статистиці землеволодіння 1905 р.», а також виданнями Подільського губернського статистичного комітету, оглядами Подільської губернії, матеріалами преси [16, с. 15–20]. Багата джерельна база стала важливою передумовою успішної реалізації Анатолієм Іллічем дисертаційної роботи.

У першому розділі («Загальна характеристика умов розвитку сільського господарства Подільської губернії в пореформений період») історик розглянув географічні та економічні аспекти розвитку сільського господарства губернії, розподіл земель між різними станами. Особливу увагу приділив наявності феодалських пережитків – поміщицьких латифундій, надільного землеволодіння, общини, від-

робітків тощо. Анатолій Мамалига охарактеризував також ті галузі економіки, які тісно пов'язані з сільським господарством (цук-рова, винокурна, борошномельна), відзначив вплив жвавого залізничного будівництва на розвиток аграрного виробництва [15, с. 12].

Капіталістична еволюція поміщицьких господарств Подільської губернії у 1861–1900 рр. розглянута у другому розділі дисертації Анатолія Мамалиги. Учений констатував наявність процесу мобілізації земельної власності поміщиків (продажем маєтків чи їхніх частин) та відзначив, які фактори впливали на це, відзначивши насамперед – земельну політику царського самодержавства, спрямовану на «обрушення поміщицького землеволодіння» та обмеження польських землевласників. Історик на конкретному матеріалі показав, як відбувався перехід польських маєтків до рук російських власників. Він назвав імена нових землевласників – таємного радника К. Варанта, віце-адмірала В. Завойка, віце-адмірала К. Істоміна, контр-адмірала А. Воєводського, поміщика П. Балашова, князя Трубецького, графині Ранікер та багатьох інших. Наведені статистичні дані засвідчували, що більшість земель переходило в руки дворян, і лише незначну їх частину придбали інші верстви населення [16, с. 76–79]. Причини того, що дворянське землеволодіння проявляло стійкість у Південно-Західному краї, на думку Анатолія Мамалиги, полягали в тому, що цей процес контролювався владою; купівля землі здійснювалася лише з дозволу генерал-губернатора. Окрім того економічно сильні латифундії вели стійке господарство та порівняно легко пристосовувалися до капіталістичного відносин [16, с. 80].

Предметно розглянув Анатолій Мамалига форми господарювання поміщиків. Він зазначав, що, наприклад, у 1868 р. із 2064 маєтків у 1389 поміщики господарювали самостійно, 600 маєтків – здавали в оренду, в 75 маєтках велося змішане господарство. Його підрахунки показали, що близько 60% землі оброблялися поміщиками самостійно, а 40% – за допомогою орендарів [16, с. 81]. Серед останніх він виокремив три категорії: крупні підприємці (власники цукрових заводів, винокурень і плантатори), представники містечкового лихварського і торгового капіталу (це були найчисельніші орендарі, які здавали землю в суборенду українським хліборобам) та селяни [16, с. 81].

Прикметною рисою поміщицьких господарств, які займалися виробництвом товарного хліба та цукрових буряків, стало зростання в них питомої ваги механізованих робіт. У роботі Анатолія Мамалиги наводяться дані, які це підтверджують; наприкінці XIX ст. 38,3% сівби, 38,3% жнив, 40,5% молотьби, 40,5% очистки зерна здійсню-

валося за допомогою сільськогосподарських машин [15, с. 15]. Звісно, ця тенденція була притаманна для великих і ефективних господарств. Водночас широко використовувалася праця сільськогосподарських робітників, яких наймали порічно, строково та поденно. У роботі вказано різноманітні форми оплати їхньої праці, які застосовувалися в маєтках [16, с. 90–103]. Дисертант виявив якісні зрушення в досліджених 26 латифундіях із загальною площею 31 тис. дес. орної землі. Яскравим прикладом такого господарювання став Шпиківський маєток П. Балашова в Брацлавському та Ямпільському повітах [16, с. 90–103]. Серед прогресивних тенденцій відзначено діяльність дослідних полів, селекційних станцій і сільськогосподарських виставок, які позитивно позначалися на розвитку аграрного сектору економіки.

У третьому розділі «Селянське господарство Поділля пореформеної епохи» Анатолій Мамалига акцентував увагу на залученні селянських господарств до товарного виробництва та наслідках цього процесу – соціальній диференціації хліборобів, аграрному перенаселенню регіону, зростанню ринку робочої сили. Потреба в грошах, необхідних для виплати викупних платежів, казенних мирських податків, боргів, оренди спонукали селян до продажу на ринку продуктів власного виробництва. Відтак у селянських господарствах стали вирощувати нові культури – цукровий буряк, кукурудзу, тютюн тощо. Розвивалось садівництво, городництво, бджільництво. Про поширеність нових явищ засвідчували дані, наведені в дисертації Анатолія Ілліча. Наприклад, посіви цукрового буряка на початку 1870-х рр. досягли 45%, а з вирощування тютюну Поділля займало перше місце на Правобережжі. Виробництво фруктів наприкінці століття сягнуло 2,5 млн. пудів, ціна яких складала 2 млн. руб. [16, с. 132–133]. Автор відзначив також використання в селянських господарствах машин і вдосконалених знарядь праці.

Історик приділив значну увагу процесу диференціації селянства на заможних сільських підприємців (за тодішньою термінологією – «куркулів»), середняків і сільську бідноту. Наведені ним дані наочно засвідчили, що 1/7 селянських господарств Поділля зосередила в своїх руках 180 тис. коней (44,1%) і не менше половини всього землеробства [15, с. 17]. Серед нових тенденцій, які позначалися на господарюванні хліборобів, Анатолій Мамалига відзначив, функціонування 143 сільських банків (1899 р.), зростання кількості купленої приватної та орендованої землі [15, с. 17–18]. Він навів також чимало інших даних, які виразно окреслили становище подільського селянства у 1860–1890-ті рр.

Дисертація завершувалася вагомими та аргументованими висновками. Основні положення та результати дослідження вчений відобразив у восьми публікаціях, зокрема в провідному республіканському виданні – «Українському історичному журналі» [13; 14]. Наукові здобутки Анатолія Мамалиги в дослідженні аграрної історії Поділля й сьогодні не втратили своєї значущості.

При написанні статті автори скористалися можливістю взяти усноісторичне інтерв'ю в людей, які знали Анатолія Мамалигу по роботі в педагогічному інституті. Їхні слова підтверджують і, водночас, довершують його образ.

Анатолій Філінюк, доктор історичних наук, професор. У 1970-х – на початку 1990-х рр. асистент, доцент кафедри: Анатолій Ілліч – фаховий історик і архівіст, надзвичайно відповідальний і дисциплінований. Virізнявся скромністю, винятковою порядністю та готовністю прийти на допомогу. Він прийшов у вищу школу тоді, коли вже відбувся як спеціаліст, працюючи в загальноосвітній школі, музеї, архіві. Проте і в інституті проявив себе як викладач фаховий і, водночас, доброзичливий до студентів. У творчому доробку мав чимало наукових праць, нерідко виступав з науково-популярними статтями в місцевій пресі.

Анатолій Гавришук, у 1960-х – 2000-х викладач кафедри. Маю чимало гарних спогадів про Анатолія Ілліча, але розкажу про кілька епізодів. Епізод перший. Познайомився з Анатолієм Мамалигою далекого 1965 р., коли він у складі групи лекторів і музейників приїхав у с. Підлісний Мукарів Дунаєвського району, де я працював учителем. Тоді мені доручили підготувати текст екскурсії для місцевого краєзнавчого музею. Бракувало наукової інформації, тож, користуючись нагодою, я звернувся до Анатолія Ілліча й він надав мені чимало слухних порад і матеріалів, які сповна використав при написанні тексту екскурсії. Епізод другий. Я вже працював у педагогічному інституті. Тоді досить гостро стояло питання кадрового забезпечення навчального процесу. Бракувало науково-педагогічних працівників із вченими ступенями. Тож завідувач кафедри, доцент Анатолій Суровий, звернув увагу на Анатолія Мамалигу, який нещодавно захистив дисертацію. Він доручив мені поговорити з Анатолієм Іллічем із питання переходу з сільськогосподарського інституту в педагогічний. Той охоче погодився і з вересня 1980 р. став працювати на кафедрі історії партії та політичної економії. Епізод третій. Анатолій Ілліч був добрим, порядним, сумлінним, але дещо розсіяним чоловіком. Пам'ятаю, він проводив відкриту лекцію. Читав, як тоді вимагалось, російською мовою, й суттєво затягнув розгляд

першого питання... Побачивши, що не встигає, емоційно вигукнув: «а нащо мені та російська мова!» Присутні на парі члени кафедри вдали, що не почули такого «ідейно не витриманого вчинку». Четверте. Анатолій Ілліч мешкав в с. Колибаївка, поблизу Кам'янця-Подільського, де мав присадибну ділянку з садом, тож неодноразово запрошував колег покуштувати вишень, яблук... Навіть після смерті батька дочка Ліза запрошувала нас «на вишні».

Людмила Макарова, лаборант кафедри: Анатолій Ілліч – чудова людина, історик, архівіст, люблячий батько двох чарівних доньок. Водив їх у садочок у Старому місті, коли працював в обласному архіві, а потім у школу. Вони були його улюбленицями ... Він умів радіти чужим успіхам і своє захоплення супроводжував приказкою: яка милість, яка радість.

Отже, Анатолій Мамалига прожив яскраве життя, наповнене глибокою інтелектуальною працею на ниві культури та освіти. Учитель, архівіст, музейник, науковець, викладач вищої школи – професійні іпостасі, в яких він перебував протягом свого трудового шляху. Його науковий доробок у сфері історичної науки, археографії, історичного краєзнавства й сьогодні має значення для духовного розвитку українців.

Список використаних джерел:

1. Відомчий архів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Оп. 26. Спр. 41. Особова справа. Мамалига Анатолій Ілліч. 1980–1992 рр. 35 арк.
2. Трудящиеся Казахстана В. И. Ленину. Алма-Ата, 1960.
3. Боротьба за владу Рад на Поділлі в березні-червні 1917 р. Хмельницький : Облвидав, 1957. 307 с.
4. Культурное строительство в Туркестанской АССР. Сборник документов. Ташкент : Узбекистан, Т. 1. 1973. 571 с.
5. Бовуа Д. Битва за землю в Україні. 1863–1914. Поляки в соціоетнічних конфліктах. Київ : Критика, 1998. 336 с.
6. Бовуа Д. Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ. 1793–1914 рр. Київ : ТОВ «Видавництво «Кліо»» 2020. 872 с.
7. Брега Г. С. Лещенко Микола Никифорович. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Leschenko_M_N (дата звернення: 10.04.2023 р.).
8. Зашкільняк Л. О. Марксизм в історичній науці. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Markszim (дата звернення: 10.04.2023 р.)

9. Историография истории Украинской ССР / [ред. кол. И. С. Хмель (отв. ред.) и др.]. Киев : Наукова думка, 1987. 555 с.

10. Коваленко Л. А., Мамалига А. І. Білогородка // Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. С. 274–284.

11. Ковальова Н. А. Діяльність організацій РСДРП в українському селі на початку ХХ ст.: міф радянської історіографії про союз робітничого класу і селянства // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія та археологія», 2015. Вип. 23. С. 187–195.

12. Ковальчук В. А., Мамалига А. І. Михнів // Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. С. 284–291.

13. Лещенко М. Н., Мамалига А. І. Аграрно-капіталістична еволюція поміщицьких господарств Подільської губернії в 1861–1900 рр. // Український історичний журнал. 1976 № 9. С. 81–92.

14. Лещенко М. Н., Мамалига А. І. Капіталістична еволюція селянських господарств Подільської губернії в пореформений період // Український історичний журнал. 1977 № 11. С. 85–96.

15. Мамалыга А. И. Капиталистическая эволюция помещичьих и крестьянских хозяйств Подольской губернии в пореформенный период. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.06; Днепрпетр. гос. ун-т. Днепрпетровск, 1978. 22 с.

16. Мамалыга А. И. Капиталистическая эволюция помещичьих и крестьянских хозяйств Подольской губернии в пореформенный период : дис. ... канд. ист. наук : Каменец-Подольский, 1977. 198 с.

17. Суровий А. Ф. Анатолій Ілліч Мамалига // Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. Т. 3. С. 368–377.

18. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття: тенденції розвитку і соціальної трансформації. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. 728 с.

19. Черняхівська О. М. Історія міст і сіл Української РСР. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Istoria_mist_i_sil_URSR (дата звернення: 10.04.2023 р.).

20. Beauvois D. La Bataille de la Terre en Ukraine. 1863–1914. Les Polonais et les Conflits socio-ethniques. Lille: Presses Universitaires de Lille, 1993. 346 p.

Summary. *The present paper deals with the life and scientific activity of the archivist-historian Anatolii Mamalyha. Periodization of his creative path was outlined.*

Key words: *Anatolii Mamalyha, archivist, historian, teacher.*

А. Г. Філінюк

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ORCID: 0000-0002-2659-114X

СОЦІАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИНОВНИКІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ. ЗА ДЖЕРЕЛАМИ НАФ УКРАЇНИ

Анотація. У дослідженні, побудованому на широкій джерельній основі Національного архівного фонду України та осмисленні сучасної наукової літератури, простежено політику російського самодержавства щодо формування і функціонування численного колоніального чиновницького апарату на теренах Поділля після його анексії до складу Російської імперії наприкінці XVIII ст. Наголошено, що на жодні відповідальні посади в створеній царизмом Подільській губернії не залучалися корінні мешканці, натомість соціальним джерелом чиновників державного управління були російські військові, котрі зарекомендували відданість імперському режимові в різноманітних військових баталіях із розширення Російської імперії і операціях із упокорення сусідніх народів і етносів. Зроблено соціальну характеристику різних категорій чиновників, які мали своїми головними завданнями утримання в покорі, соціальну й економічну експлуатацію краян та інкорпорацію всіх сфер суспільного життя великого українського регіону в державний організм північно-східної метрополії. Відзначено необхідність вивчення й осмислення колоніальної політики самодержавства щодо подільських земель і українського населення загалом впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. та проведення історичних аналогій з політичним курсом путінського режиму в сучасній гібридній російсько-українській війні.

Ключові слова: державне управління, чиновництво, соціальна характеристика, Поділля, джерела НАФ України.

Сучасні виклики, зумовлені гібридною, надзвичайно руйнівною російсько-українською війною на знищення України та українського народу, актуалізують проблему забезпечення державної незалежності України від зазіхань сусідів, від олігархів, від закордонного впливу, від невігласів при владі шляхом створення запобіжників самозбереження нації, які мають майбутнє на основі національної ідеї, котра формується лише завдяки знанню історії – досвіду нації та культурі – нашому невичерпному інтелектуальному скарбові.

Перша половина XIX ст. була періодом, який, з одного боку, акумулював спадщину всіх попередніх епох людської історії, а з іншого – задав ті тренди розвитку людства, котрі визначали наше життя в XX ст. і визначають його сьогодні. Більше того, за оцінку Я. Гри-

цака, що «XIX століття було століттям одної з найрадикальніших трансформацій, які коли-небудь переживало людство» [43, с. 143]. Ось чому, намагаючись обґрунтувати правильність нашого власного розуміння сучасності, ми вибудовуємо відповідний вектор історії від Нового часу, бо те чи інше його наукове трактування дозволяє певним чином легітимізувати «нашу» сучасність. Звідси – підвищений інтерес до цього історичного періоду не тільки з боку професійного історичного та краєзнавчого співтовариства, а й соціуму України загалом.

Як відомо, за другим і третім поділами Речі Посполитої Правобережну Україну в 1793–1795 рр. було силою зброї було анексовано та приєднано до Російської імперії. На зміну поділу українських земель по Дніпру на Лівобережну і Правобережну частини прийшов поділ по лінії державного кордону імперій Романових і Габсбургів. Подальший розвиток Правобережного регіону, в тому числі Поділля, відбувався в межах північно-східної метрополії через призму інкорпорації в державний організм «благодійної імперії» [55, с. 152] усіх сфер його суспільного життя [58, с. 32]. Відтак на початку XIX ст. в Російській імперії можна було виявити метрополію – центральну частину з перевагою російського населення і прилеглі до неї близькі за походженням слов'янські народи (українці і білоруси)».

У 1793–1796 рр. у Правобережній Україні була створена й почала функціонувати колоніальна адміністрація, в структурі якої слухняні виконавці імператриці та її наступників, офіційного Санкт-Петербургу, беззастережно проводили колоніальний курс. Власне, військова присутність відігравала роль чинника державного облаштування, стабільності і попередження можливих незадовольень, соціальних конфліктів, загострень і зіткнень у регіоні [59, с. 347, 365].

Серед ознак колоніального становища українських земель у складі Російської імперії було формування метрополією своєї колоніальної адміністрації, хоча «у XIX ст. мільйони українців і гадки не мали про те, що вони живуть у колонії...» [56, с. 11]. В. Шандра підкреслює, що «фактор ліквідації польської держави вплинув» на Катерину II і «вона вже набагато менше рахувалася з правобережною шляхтою у порівнянні з елітою білоруських губерній, приєднаних ще в часи існування Польщі». Тим більше, що Правобережна Україна, починаючи з 70-х рр. XVIII ст., поступово втрачала свій державотворчий потенціал. Натомість іноземні держави, захоплюючи її землі, впроваджували власний адміністративно-територіальний устрій [61, с. 59]. Водночас на етапі приєднання Правобережної України Росії бракувало власного бюрократичного апарату, і влада контролювала ситуацію з політичною, господарською, релігій-

ною метою здебільшого військовою силою». Для цього самодержавство далекоглядно закріпило найвищі регіональні адміністративні посади в краї, зокрема генерал-губернаторів і губернаторів, за російськими військовими, що брали участь у його приєднанні до Російської імперії [60, с. 145]. Російську імперську колоніальну бюрократію самодержавство організовувало в Подільській губернії і загалом у Правобережній Україні за військовим ієрархічним зразком – зі своїми чинами та мундирами. Її представники доволі часто «славилися» здатністю плазувати перед начальством і водночас принижувати підлеглих [39, с. 43]. Ю. Терещенко в своїй праці «Довге ХІХ століття: спротив асиміляції» [54], наголошуючи на необхідності добре вивчати свою історію, щоб позбутися комплексу меншовартості, малоросійськості, хохляцтва, фактично відповідає на питання: чому російський царизм при формуванні імперської колоніальної адміністрації надавав перевагу військовим. Установа самодержавства витікала з наміру хижачкої імперії гарантувати інкорпорацію та поглинення великого українського регіону, з іншого боку – боязні малоросійського сепаратизму. Це, в свою чергу, зумовлювало необхідність налагодження і функціонування імперської системи державного управління на території Поділля й всього Правобережжя та налагодження взаємин російської адміністрації з органами місцевого самоврядування. Адже будь-який інститут влади – це не лише абстрактне явище, яке посідає певну ланку в державній структурі, видає розпорядження, контролює їх виконання, впливає на розвиток тієї чи іншої галузі. Перш за все це конкретні люди, чії дії становили основу функціонування всієї системи Російської імперії. Важливою є не лише діяльність конкретних осіб під час здійснення певних владних повноважень, а й їхній попередній досвід, простеження й порівняння біографій кожного з них [50, с. 99].

У якості повноважних представників нової влади на місця призначалися військові губернатори, в діяльності яких пріоритетними були завдання забезпечення частин російського регулярного війська усім необхідним, оперативне керівництво ними у мирний час та інспекторські функції. «Усі новопризначені намісники, а згодом і військові та цивільні губернатори апріорі були людьми виключно воєнного спрямування, однак кожен з них володів певним адміністративним досвідом. Відповідно до «Табелів про ранги» на ці посади регіональної влади призначалися генерали трьох перших класів: генерал-фельдмаршали, генерали родів військ (кавалерії чи інфантерії) та генерал-лейтенанти. Їх військові звання слугували своєрідним віддзеркаленням тих повноважень, які вони отримували»

ли. Тобто, була майже повна відповідність військового чину і посади, чим вищий чин – тим більше повноважень» [52, с. 222, 223-224].

Мені вдалося відшукати архівну справу за 1851 р., назва якої не викликає сумніву в тому, як царизм розглядав роботу чиновників в органах державної влади на регіональному рівні: Формулярні списки прийнятих на військову службу в губернське присутствіє [16, арк. 1-240].

Підкреслимо, що першим представником верховної влади в приєднаних до Росії землях Правобережжя став командувач розташованих у малоросійських губерніях військ і генерал-губернатор Малоросії М. Кречетников, який відзначився власною ініціативою в розслідуванні та вилученні зі списків тих купців, міщан, козаків і селян регіону, що претендували на підтвердження й визнання дворянського звання [59, с. 277]. Мотивуючи його призначення, О. Безбородько в «Проекті з польських справ» у 1791 р. зазначив, що в Правобережній Україні найкраще всього призначити «... генерала надійного, твердого, благонравного и безпристрасного...». Посадовець, який був ключовою фігурою на переговорах, що призвели до великого зсуву українських кордонів у другій половині XVIII ст., вважав, що для цього найбільше підходив генерал-аншеф, сенатор, досвідчений адміністратор М. Кречетников [49, с. 653], котрий влітку 1792 р. організував її окупацію]. По-перше, посадовець був бойовим командиром, який командував російськими військами в Речі Посполитій. По-друге, на посаді губернатора він набув адміністративно-управлінського досвіду та виявив високу компетентність державного керівника і особисту відданість імператриці. По-третє, під його керівництвом військовий корпус на території регіону підступно розправився з учасниками Коліївщини, відзначившись жорстокістю і цинізмом. По-четверте, призначення мало символічний характер, оскільки ставило корінних мешканців перед необхідністю незаперечної покори царизму. В руках довіреного агента вищої влади в регіоні зосереджувалися організаційно-управлінські, контрольні та військові функції. Отож військова присутність використовувалася не тільки в якості провідного чинника приєднання регіону та підтримання на його теренах порядку, тиші, зміцнення суспільних відносин, а й для проведення суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій та вrostання його в імперське тіло Російської імперії [59, с. 278].

Після раптової смерті М. Кречетникова у травні 1793 р. генерал-губернатором Правобережжя став не менш відданий самодержавству і досвідчений адміністратор Т. Тутолмін [41, с. 57]. У 1775 р. він був правителем Тверського намісництва, в 1779 р. очолив управ-

ління Новоросійського краю, з 1784 р. керував Архангельським та Олонецьким намісництвами, із 1795 р. – Мінським і Волинським, а в 1796 р. – Подільським намісництвом й став генерал-губернатором цього краю [40, с. 161]. А. Чарторийський у своїх мемуарах писав, що Т. Тутолмін не відзначався приязню до українців, а своєю деспотичністю наводив жах на мешканців Поділля і Волині [47, с. 53]. Його настільки ненавиділи, що навіть побоювались якого-небудь вибуху проти нього [44, с. 12]. Саме Т. Тутолмін став фундатором генерал-губернаторства, що реалізувалося у приєднанні Західної Волині, відкритті у 1796 р. Подільського та Волинського намісництв і концентрації зусиль із налагодження контролю за суспільним життям регіону в інтересах Російської імперії [2, арк. 1-8; 3, арк. 2; 6, арк. 2-16]. Щоправда, на основі скарги волинського маршалка Ільїнського про хабарництво й утиски шляхетства [51, с. 127] його невдовзі було звільнено з посади і взято під варту до встановлення слідством його невинуватості [41, с. 57].

У грудні 1796 р. його змінив О. Беклешов – кадровий генерал та адміністратор із 15-річним досвідом діяльності на посаді губернатора [42, с. 27]. Він належав, як і попередники, до 2-го класу Табелю про ранги. Посадовець мав репутацію працелюбного керівника з твердою волею і російською хитрістю задля державної користі, вмів вийти з будь-якої ситуації, не жертвуючи принципами і обов'язком, схилився до суворого виконання законів, був нещадним противником зловживань місцевих чиновників, відданим державі, але не борцем за інтереси мешканців Правобережної України. Його посада називалась: військовий губернатор Кам'янець і начальник Кам'янець-Подільської, Волинської і Мінської губерній. У травні 1797 р. О. Беклешов отримав чин генерала від інфантерії, а згодом – дійсного таємного радника і сенатора [44, с. 8, 10, 11, 19].

З 1798 р. спочатку Київське, а згодом Подільське генерал-губернаторство очолював І. Гудович – генерал-аншеф із півстолітнім стажем військової служби [46, с. 98] і більш як тринадцятирічним досвідом адміністративно-управлінської діяльності на посадах Рязанського і Тамбовського (1785–1797), Кавказького (1790–1796) та Астраханського (1792–1798) генерал-губернатора. Підкреслимо, що посадовець мав польсько-українське коріння, походив з українського козацько-старшинського роду (батько генеральний підскарбій, тесть – останній гетьман України К. Розумовський). Він вирізнявся європейською освітою, оскільки навчався в університетах Кенігсберга, Галя і Лейбціга [42, с. 60], володів вмінням входити у довіря й впливати на польську еліту. Як чиновник відзначався крутою вдачею, тобто твердим, непіддатливим харак-

тером. Свою відданість імперії засвідчив на посаді очільника Кавказького намісництва при створенні «кордонної лінії», військово-му зміцненні і розвитку Кубані та Кавказу [48, с. 245]. Втім, на посаді він перебував кілька місяців [45, с. 970], після чого на посаду повернувся О. Беклешов. Подібною характеристикою відзначався київський генерал-губернатор М. Милорадович, який були славним бойовим офіцером й завжди залишався прикладом беззавітного служіння Росії, генералом від інфантерії у 38 років за битву при Рассаваті [45, с. 151, 152].

Військові губернатори переважно походили з незначних дворянських родів, а князівські чи графські титули отримували за визначні досягнення, перебуваючи на царській службі. Винятком був хіба що І. Салтиков, батько якого мав графський титул. Свої титули вони отримували за бойові заслуги, а не за адміністративну діяльність. З одного боку, за нетривалий термін свого урядування військові губернатори не встигали якось особливо відзначитись, з іншого боку, царська влада так само, як і більшість дворян, перевагу надавала військовій галузі. Більшість військових губернаторів мала домашню освіту. З цього переліку виділялися лише кілька посадовців такого рівня: О. та С. Беклешови здобули освіту в Сухопутному шляхетському кадетському корпусі, зокрема після закінчення цього закладу О. Беклешов був залишений на викладацькій посаді; І. Гудович навчався в Кенігсберзькому та Лейпцизькому університетах; М. Голеніщев-Кутузов отримав освіту в артилерійсько-інженерній школі [50, с. 107].

Ключовим було те, що всі посадовці Правобережної України мали великий бойовий досвід, набутий у численних кампаніях проти турок, шведів і французів. Більшість із них характеризуються в російській історіографії як найкращі військові своєї доби. Втім, траплялися і винятки. У характеристиці А. Феньша зазначено, що «... у військовій справі він мало розумів, а в цивільній рівно нічого. Сама зовнішність його не вселяла поваги. Он не мав жодної оригінальної риси англійця, відзначався самим безбарвним характером і фізіономією, не розумний і не дурний, не добрий і не злий, не привітний і не грубий. Знаходили, однак, що він має неяку освіченість, тому що добре вміє говорити по-англійськи і знає що таке парламент, про який небагато у нас чули ...». Принципово важливим було те, що майже половина військових губернаторів брала участь у кампаніях проти поляків. Очевидно, це позначилося на їхньому призначенні, оскільки вони більш-менш знали цей регіон, мали досвід спілкування з населенням, могли бачити на власні очі всі внутрішні проблеми, часто зав'язували знайомства з місцевими магна-

тами й шляхтою [50, с. 108]. Аналіз архівних документів і матеріалів свідчить, що в ідеологічному та емоційному плані самою важливою ланкою для губернаторів був їх зв'язок із монархом, що надавало їм розуміння престижу і незалежності й справляло сильний вплив на їхню діяльність.

Переважна більшість військових губернаторів мали попередній досвід саме намісницької влади. Лише київський військовий губернатор Б. Княжнін перед своїм призначенням на цю посаду виконував обов'язки Санкт-Петербурзького обер-поліцеймейстера. Втім, майже ніхто з військових губернаторів у Києві попередньо не мав досвіду адміністративної влади. Лише І. Салтиков керував Володимирським та Костромським намісництвом та М. Голеніщев-Кутузов свого часу обіймав посаду Литовського та Санкт-Петербурзького військового губернатора [50, с. 108, 109].

На відміну від київських, кам'янець-подільські військові губернатори мали попередній досвід адміністративного цивільного керування. Можливо, це пояснюється прикордонним розташуванням Подільської та Волинської губерній, яке вимагало більш виваженого й професійного управління. Ймовірно, у зв'язку з цим за правління Олександра I кам'янець-подільські військові губернатори перебували на своїх посадах довший термін. Втім, генералів, які призначалися до Кам'янця-Подільського, російський уряд не настільки часто використовував надалі у військових діях. До того ж, на відміну від київських військових губернаторів, повноваження кам'янець-подільських ніколи не обмежувались до рівня лише надміського нагляду [50, с. 109, 111-112]. Тим більше, що Росія утримувала постійну армію в Правобережжі з часів Барської конфедерації, яка слугувала своєрідним нервовим вузлом ліквідації Речі Посполитої в контексті реалізації експансіоністського курсу.

О. Аркуша і В. Шандра підкреслюють, що найразочішим відхиленням російської моделі від європейського абсолютизму була слабкість станових корпорацій, які формувалися під опікою держави і часто виконували її накази та її потреби. Самодержавство залишало за собою право вимагати від своїх підданих безумовного виконання повинностей, а взамін пропонувало дозовані привілеї. Традиційно переваги тим чи іншим соціальним групам віддавалися у двох випадках: як своєрідний підкуп місцевих еліт на шляху територіального розширення імперії та для залучення іммігрантів із-за кордону. Тільки-но будь-яка соціоетнічна група в той чи інший спосіб висловлювала невдоволення, її відразу позбавляли «пожалуваних» привілеїв». Загалом, катерининський метод управління завоюваними землями через кооптацію знаті в російське дворянство з

поширенням на неї привілеїв примиряв верховну владу з місцевими елітами [57, с. 111-112, 114].

Слід наголосити, що апарат чиновників у Правобережній Україні набирався шляхом призначень у п'яти основних напрямках: а) губернатор і його радники; б) губернський прокурор; в) губернські стряпчі; г) склад губернського управління і д) губернські казенні палати та суди.

Аналіз численних формулярних списків, списків службовців, документів про комплектування штату чиновників, призначення і звільнення управлінців, інших архівних джерел засвідчує, що з числа військових росіян були не тільки генерал-губернатори, воєнні і цивільні губернатори, а й віце-губернатори, радники губернських управлінь, титулярні радники, радники казенних палат, асесори рахункових експедицій, кур'єри та інші [17, арк. 1-10; 18, арк. 1-10; 19, арк. 1-11; 20, арк. 1-12; 21, арк. 2-13; 22, арк. 14-16; 23, арк. 2-16; 24, арк. 1-34; 25, арк. 1-4; 26, арк. 1-483; 27, арк. 1-22; 28, арк. 3-21; 29, арк. 1-5; 30, арк. 3-40; 31, арк. 1-14; 32, арк. 17-26; 33, арк. 2-16; 34, арк. 1-16; 35, арк. 2-13; 36, арк. 2-26; 37, арк. 1-6; 38, арк. 1-14]. Наприклад, віце-губернатор П. Янов мав військове звання капітан-поручика, радник губернського управління О. Ведіщев – прапорщика, надвірні радники казенної палати К. Ланг, І. Сивінський і Ф. Четвертинський мали звання майора, титулярний радник казенної палати Ф. Бутський – полкового кур'єра, радник казенної палати О. Єсіпов – секунд-майора, губернський стряпчий Є. Степанов – секунд-майора, голови губернського магістрату Й. Станкер і Є. Цімерман – секунд-майора, губернський казначей – капітана, асесор рахункової експедиції Я. Фініч – капітана тощо [10, арк. 4, 5, 8, 10, 14, 16, 18, 22, 26],

Подібною практикою вирізнялися добір і затвердження кадрів городничих й повітових скарбників. Зокрема, городничий спочатку Летичева, а згодом Проскурова Левендаль мав звання капітана, Ушицький городничий М. Левицький – поручика, Кам'янець-Подільський повітовий скарбник Г. Тараконов був у чині прапорщика. Військові звання мали також Ушицький повітовий скарбник П. Переплетковський, Проскурівський повітовий скарбник М. Волков [8, арк. 79; 9, арк. 157, 168, 187; 11, арк. 32, 36, 40, 42, 46, 50, 52].

Така ж ситуація простежувалася і в Київській губернії, де, наприклад, радник віце-губернатора О. Савченко мав офіцерське звання майора, у головному суді колезький радник П. Зуєв і надвірник радник О. Федоров – підпоручика, київським поліцмейстер Чеботарьов – полковника, городничий Радомишля К. фон Раабен – полковника, городничий Сквири Г. фон Клостерман – підполковника, городничий Умані Ф. Бальсолуло – капітана [26, арк. 77-78, 103, 124, 127, 349, 366,

483]. Посади в місцевому управлінні заповнювалося чиновниками з числа російських дворян. Так, на початку XIX ст. в Київській казенній палаті працювали лише росіяни, виключно росіянами були всі повітові скарбники [29, арк. 12, 13, 15]. Ця практика продовжувалася і в наступні роки і десятиліття [4, арк.1-17; 5, арк.1-34; 7, арк.1-22]. В такий спосіб панівне російське плем'я, раніше малочисельне, поступово збільшилося в губернії серед дворянства. Але шляхетство польського походження залишалось, як і раніше, з певними правами на дворянство [53, с. 190]. Відтак, з самого початку корінні мешканці регіону опинились в умовах гострого російсько-польського політичного, економічного та культурного суперництва за вплив на простір, який кожна з сторін вважала своїм.

Це стосувалося й інших губернських правлінь Правобережжя. Більше того, з роками кількість губернських чиновників поступово зростає. Зокрема, істотне збільшення числа чиновників відбулося на рівні губернських правлінь, у складі яких з'явилися радники, секретарі, протоколісти, реєстратори, архіваріуси, канцеляристи, підканцеляристи, перекладачі, писарі тощо. Водночас, із 1816 р. у Волинській і Подільській губерніях канцелярії губернаторів поділялися на дві частини: військову (прикордонну) і цивільну, а їх чисельність зростає до 30 осіб за рахунок столоначальників, писарів, секретарів і особливо чиновників з особливих доручень.

Загалом, у 40-х рр. XIX ст. в усіх державних структурах і відомствах переважали відставні військовики і цивільні чиновники російського та іноземного походження. Приміром, у Подільській губернії налічувалося понад 1500 чиновників, які служили в інтересах метрополії. Своєрідною соціальною базою для заповнення вакансій, а отже посилення російської етнічної присутності в органах державної влади і місцевого самоврядування було проживання на її території більш як 3 тис. відставних чинів [15, арк. 12, 16]. Нерідко практикувалося залишення військовиків для подальшої служби в губернських ротах і міських штатних командах [1, арк. 1-8].

Поступове запровадження чиновницької ієрархії згідно з табелем про ранги влаштовувало правобережну шляхту, представники якої, на відміну від російського дворянства, охоче віддавали перевагу військовій службі, йшли на цивільну службу, обіймаючи посади в державних установах і станових органах. Олександр І, перебуваючи під впливом освіченого та далекоглядного А.-Є. Чарторийського, призначив на губернські адміністративні посади кількох поляків. Серед них був брацлавський маршалок М. Грохольський. Спершу йому доручили напрацювати схему заміни старих державних податків новими. З цим завданням він, очевидно, впорався, бо

вже 1822 р. отримав посаду подільського віце-губернатора, а через два роки – і губернатора. Щоправда, за підтримку Листопадового повстання 1830 р. його було звільнено з посади і взято під поліцейський нагляд. Волинський маршалок В. Гіжицький також був призначений губернатором 1816 р. [57, с. 126].

Після придушення повстання 1830–1831 рр. держава визнала, що її попередня політика, спрямована на співпрацю з місцевою елітою, зазнала в Південно-Західному краї поразки. Новий курс, розпочатий імператором Миколою I, спирався на методи насильницької інтеграції з надзвичайними методами соціального регулювання. За його повелінням були скасовані нехарактерні для Російської імперії адміністративні та судові посади (земські, гродські, підкоморські, повітові та головні суди), а їхні повноваження передані новим межовим, повітовим і земським судам. Виборні посади земських справників зайняли призначені державою російські чиновники, Литовський статут поступово втрачав правочинність. У 1831 р. було відновлено карні та судові палати, згодом вони стали вищими інстанціями для повітових судів, міських магістратів і ратуш. Учасники польського повстання та причетні до нього були позбавлені виборчого права. Тоді ж було підвищено майновий ценз, встановлено необхідність перебування на службі в російських установах. Формуванням вірнопідданого дворянства почав активно займатися Київський військовий, подільський і волинський генерал-губернатор Д. Бібіков (з 1838 р.), який з'ясував, що держава ще 1835 р. прагнула мобілізувати південно-західне дворянство до відбування військової служби, за відмову від якої воно позбавлялося виборчих прав. Високопосадовець швидко прийшов до переконання, що до війська потрібно залучати вище дворянство, оскільки воно освічене, а на цивільну службу направляти його у великоросійські губернії. Під час відбування служби вихідці з дворянського стану опанували б російську мову, ознайомилися б з російськими «звичаями і законами», глибше б пізнали саму Росію. Однак на державну службу вище дворянство йти не поспішало, а от нижче і середнє сприйняло для себе її користь, хоча й досить своєрідно. Отримавши перші військові чини, воно звільнялося від служби, внаслідок чого число відставних офіцерів у Південно-Західному краї зросло до 400 осіб [57, с. 127].

Формування бюрократичного апарату найяскравіше виявилось не лише в погодженні кандидатур на важливі державні посади, а й у контролі генерал-губернаторів за діяльністю адміністративної влади і органів самоврядування. Вони не тільки схвалювали претендентів на керівні посади в губернських і надгубернських (відомчих окружних) установах, але й створювали умови, що змушували

дворянство відмовлятися від локального виміру служби і перейматися загальноімперськими інтересами як власними. У разі непокори знать усували від місцевого управління, і на зміну їй приходили російські чиновники. Абсентеїзм місцевого дворянства важив для верховної влади чи не більше, ніж у корінних губерніях і тому його привілеї посилено контролювали на генерал-губернаторському рівні. Бажаної інтеграції досягали силовими засобами або оперативнішим державним урядуванням, а вдосконалені управлінські механізми в регіоні ставали надбанням імперії. Поєднання в особі генерал-губернатора цивільної та військової влади давало змогу швидко реагувати на соціальні процеси і спрямовувати їх, нехай і примусово, у вигідне для імперії річище. Органи поліції також підпорядковувалися генерал-губернаторам. До мобілізаційної варто додати й охоронну функцію, яка була особливо помітною до створення місцевої політичної поліції. Генерал-губернатори відповідали за рекрутські набори серед неросійського населення, очолювали військові округи, що сприяло посиленню інтеграційних процесів [57, с. 146].

В умовах постійного зростання потреби в службовцях заповнення управлінського апарату лише вихідцями з російських губерній і дворянами стало неможливим. Відтак вже від початку XIX ст. уряд змушений був розширити коло осіб для чиновницьких посад в адміністративних установах регіону. На класні посади дозволялося приймати дітей духовенства, батьки яких у церковній ієрархії стояли не нижче священників і дияконів, дітей учених, художників, купців першої гільдії, а також дітей канцелярських службовців, які не мали чину. Статути, які регламентували діяльність державної служби, робили винятки і для осіб, які закінчили університети чи інші навчальні заклади. Станова приналежність особи не була перешкодою для вступу на державну службу чи зайняття класних посад за наявності освіти, підтверженої свідоцтвом про закінчення курсу в середньому або вищому навчальному закладі. Особи, які закінчили курс гімназії на відмінно і були нагороджені золотою або срібною медаллю, приймалися на цивільну службу без огляду на стан у чин 14 класу. Дозволялося приймати на службу осіб із вченим ступенем. Таким чином значно розширювалися станові рамки російського чиновництва, частково вирішувалася постійна проблема нестачі кадрів [40, с. 134].

Як справедливо відзначає М. Бармак, у законодавстві Російської імперії простежується тенденція комплектування чиновницького корпусу вихідцями з його ж середовища, тобто дітьми державних службовців. Син завжди мав більші можливості зайняти вакансію в тому відомстві, де служив його батько. Для дітей усіх державних службовців, які отримали перший класний чин, а у деяких відом-

ствах, і не маючи чинів, при влаштуванні на державну службу враховувалися вислуги їхніх батьків. Першочергове право вступу на державну службу надавалося нащадкам тих, хто вірно служив вітчизні. Таким чином, державна служба в Російській імперії породжувала особливу чиновну касту, яка не була абсолютно замкнутою і поповнювала свої ряди представниками всіх інших станів [40, с. 136].

Київське генерал-губернаторство було створено найпізніше – 1832 р. Еліта краю, що формувалася на традиціях Речі Посполитої, брала участь у польських повстаннях, отже, знайти компроміс із нею вдалося не відразу. Це означало не що інше, як те, що «царизм мусив рахуватися з польським аристократичним суспільством, у руках котрого залишалася більшість українських земель» [54, с. 93]. І оскільки схилити польську шляхту до колаборації було складно, то київським генерал-губернаторам найдовше довелося виконувати військово-політичну функцію. Інтенсивною заміною місцевих поміщиків російськими, а шляхетського самоврядування – державними установами вони прагнули усунути шляхту від панування на анексованих землях [57, с. 148].

Для Поділля і загалом Правобережної України з проявами її нелояльності еліти була запроваджена ціла мережа державних установ: фіскали, надвірний суд, губернські та центральна комісії у справах дворянських зібрань, у чиншових справах присутствія та ін. Для забезпечення залежності місцевої еліти від верховної влади та її податливості до імперського режиму, Микола I у 1827 р. запровадив новий порядок служби для нижчої ланки канцелярських службовців, а в 1832 р. зрівняв виборну службу з урядовою, призначаваною. Згодом, у 1837 р., імператор визначив коло повноважень губернаторів й запровадив їх відповідальність перед Міністерством внутрішніх справ й особисто перед імператором. Для зменшення зв'язків губернаторів із місцевими елітами, їх по кілька разів переміщували з одного регіону в інший. З'явилося упорядковане законодавство про державну службу, згідно з яким отримання чинів узалежнювалося від освітнього рівня чиновника, які поділялися на три категорії: з вищою освітою, середньою і без атестатів про вищу і середню освіту. Відтак, освіта ставала мобілізаційним чинником чиновницької кар'єри. До цього додавалися й такі вимоги, як старанність («усердие»), вірність службі та імператору, чесність і моральність [57, с. 151]. У губернських установах при зарахуванні до штату чиновників, особливо на службу в поліції, перевагу віддавали тим, хто мав військовий досвід. Верховна влада, спираючись на військову силу, успішно утверджувалася в ході імперської експансії вважала такий підхід цілком нормальним, адже вона перебирала на себе захист кордонів імперії [57, с. 352-353].

Характерною рисою життєдіяльності міських поселень Подільської губернії в першій половині XIX ст. було формування нових владних структур при збереженні за польським шляхетством основних економічних важелів. В містах і містечках Поділля переважала чиншова безземельна шляхта. Наприклад, у Літині на початку XIX ст. налічувалося 86 осіб чиншової шляхти, в містечку Янів – 7 осіб помісної, 36 – чиншової і 57 – службової шляхти, у Межиріві – 20 представників чиншової і 6 – службової шляхти, в Старій Синяві – відповідно – 77 і 32, Сальниці – 50 осіб чиншової шляхти [12, арк. 4; 13, арк. 1-3; 14, арк. 1-8].

Один із найбільш яскравих представників княжого роду Чарторийських А. Чарторийський (1770–1861) свого часу зазначав, що Росія не перестає з невмолимою наполегливістю переслідувати мету, яка полягає не більше і не менше як у підкоренні собі більшої частини Європи і Азії та зосередженні в своїх руках можливості вирішувати долі народів, які з нею суперничають.

Отже, опрацьовані нами низка сучасної вітчизняної та зарубіжної літератури, а також комплекс джерел, передусім фондів 193, 210, 442, 533 Центрального державного історичного архіву України і Києві, державних архівів Вінницької (ф. 533, Д. 678), Київської (ф. 1, 2, 210, 1238), Хмельницької областей (ф. 29, 227, 228, 631), дають підстави стверджувати, що російське самодержавство від часу анексії Правобережжя утверджувало на його теренах колоніальну адміністрацію і управління для забезпечення інкорпорації в державний організм Російської імперії. Саме цими завданнями зумовлювалася колонізаторська політика, яку втілювала в життя російська влада адміністративними методами.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Вінницької області (Далі – Держархів Вінницької області), ф. Д 533, оп. 3, спр. 25.
2. Державний архів Вінницької області, ф. Д 678, оп. 1, спр. 45.
3. Державний архів Вінницької області, ф. Д 678, оп. 1, спр. 46.
4. Державний архів Київської області (Далі – Держархів Київської області), ф. 1, оп. 336, спр. 119.
5. Держархів Київської області, ф. 2, оп. 1, спр. 798.
6. Держархів Київської області, ф. 210, оп. 2, спр. 8а.
7. Держархів Київської області, ф. 1238, оп. 2, спр. 17.
8. Державний архів Хмельницької області (Далі – Держархів Хмельницької області), ф. 29, оп. 1, спр. 4.
9. Держархів Хмельницької області, ф. 227, оп. 1, спр. 7.
10. Держархів Хмельницької області, ф. 227, оп. 1, спр. 46.
11. Держархів Хмельницької області, ф. 228, оп. 1, спр. 15.
12. Держархів Хмельницької області, ф. 228, оп. 1, спр. 19.

13. Держархів Хмельницької області, ф. 228, оп. 1, спр. 25.
14. Держархів Хмельницької області, ф. 228, оп. 1, спр. 53.
15. Держархів Хмельницької області, ф. 228, оп. 1, спр. 94.
16. Держархів Хмельницької області, ф. 631, оп. 1, спр. 3.
17. Центральний державний історичний архів України в Києві (Далі – ЦДІАУ в Києві), ф. 193, оп. 1, спр. 231.
18. ЦДІАУ в Києві), ф. 193, оп. 1, спр. 2311.
19. ЦДІАУ в Києві), ф. 193, оп. 3, спр. 55.
20. ЦДІАУ в Києві, ф. 193, оп. 5, спр. 1304.
21. ЦДІАУ в Києві, ф. 193, оп. 6, спр. 205.
22. ЦДІАУ в Києві, ф. 210, оп. 2, спр. 8а.
23. ЦДІАУ в Києві), ф. 442, оп. 1, спр. 297.
24. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1, спр. 117.
25. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1, спр. 128.
26. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1, спр. 202.
27. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1, спр. 409.
28. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1, спр. 458.
29. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1, спр. 1075.
30. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1, спр. 1172.
31. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1, спр. 1186.
32. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1, спр. 1527.
33. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1а, спр. 5.
34. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1а, спр. 51.
35. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1а, спр. 128.
36. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 1а, спр. 1316.
37. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 2, спр. 202.
38. ЦДІАУ в Києві, ф. 533, оп. 3, спр. 55.
39. Аркуша О. Г., Кондратюк К. К., Мудрий М. М., Сухий О. М. Час народів. Історія України XIX століття: навч. посіб. / [за заг. ред. М. М. Мудро-го]. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 416 с.
40. Бармак М. В. Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII – XIX ст.) Тернопіль: Видавництво Астон, 2016. 392 с.
41. Волянъ. Исторические судьбы Юго-Западного края. С высочайшего соизволения издано при М-ве внутр. дел П. Н. Батюшковым. Санкт-Петербург : Тип. Т-ва «Общественная польза», 1888. 280 с.
42. Государственные деятели России XIX – начала XX в.: Биографический справочник / [сост. И. И. Линьков, В. А. Никитин, О. А. Ходенков]. Москва : Изд-во МГУ, 1995. 208 с.
43. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. 408 с.
44. Иконников В. С. Александр Андреевич Беклешов (1743–1808) [Малороссийский военный генерал-губернатор, Киевский военный губернатор, генерал-прокурор. В. С. Иконникова: Оттиск из «Киевской старины»]. Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1850. 50 с.
45. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Зб. докум. і матер. / [за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес]. Київ – Чернівці : Книги – ХХІ, 2008. 986 с.

46. Ковалевский Н. Ф. История государства Российского. Жизнеописание знаменитых военных деятелей XVIII – нач. XX в. Москва : Изд-во «Кн. Палата», 1997. 416 с.

47. Мемуары князя Адама Чарторижского и его переписка с императором Александром I / [пер. с фр. А. Дмитриевой; пер. и вст. ст. А. Кизеватора. Т. I.]. Москва : Книгоиздательство К. Ф. Некрасова, 1912. 366 с.

48. Петренко Є. Д. Гудович Іван Васильович // Енциклопедія історії України: в 5 т. / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 2004. Т. 2: Г – Д. С. 245.

49. Проект Безбородко по польським делам 1791 года // Стегний П. В. Разделы Польши и дипломатия Екатерины II. 1772. 1793. 1795. Москва : Междунар. отношения, 2002. С. 652-653.

50. Романцов О. В. Становлення інституту військових губернаторів на теренах Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / [наук. ред. О. П. Реєнт. НАН України. Інститут історії України]. Київ : Ін-т історії України, 2017. 268 с.

51. Свербигуз В. Старосвітське панство. Варшава: Студіо Літерка, 1999. 247 с.

52. Скрипник А. Ю. Російський військовий чинник у суспільно-політичному та економічному розвитку Правобережної України (1792–1865 рр.) / [наук. ред. О. П. Реєнт. Міністерство освіти і науки України; НАН України. Інститут історії України; Кам'янець-Подільський національний університет ім. Івана Огієнка]. Кам'янець-Подільський : Видавець ФОП Зволейко Д. Г., 2016. 612 с.

53. Статистическое описание Киевской губернии, изданное тайным советником, сенатором Иваном Фундуклеем. Ч. 1. Санкт-Петербург : Тип. МВД, 1852. 549 с.

54. Терещенко Ю. Довге ХІХ століття: спротив асиміляції. Київ : Вид-во «Темпора», 2022. 840 с.

55. Томпсон Е. М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / [пер. з англ. М. Корчинський]. Київ: Основи, 2008. 368 с.

56. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / [авт. кол.: А. Галушка, І. Гирич, І. Глизь, В. Масненко, І. Монолатій, Ю. Присяжнюк, С. Шамара, В. Шандра]. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 352 с.

57. Україна в ХІХ столітті: людність та імперії / [Валентина Шандра, Олена Аркуша; НАН України, Ін-т історії України]. Київ : Академперіодика, 2022. 436 с., 96 с. іл

58. Україна в історії Європи ХІХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси: монографія / [за ред. чл.-кор. НАН України С. В. Віднянського]. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2020. 814 с.

59. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. 728 с.

60. Шандра В. Формування бюрократії в Правобережній Україні (ХІХ – початок ХХ ст.) // Укр. іст. журн. 2007. № 2. С. 143–158.

61. Чекаленко Л. Д., Федуняк С. Г. Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів): підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [за заг. ред. Л. Д. Чекаленко]. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. 464 с.

Summary. *The research, based on the extensive source base of the National Archive Fund of Ukraine and the understanding of modern scientific literature, traces the policy of the Russian autocracy regarding the formation and functioning of a large colonial bureaucratic apparatus on the territory of Podillia after its annexation to the Russian Empire at the end of the 18th century. It is emphasized that no native residents were recruited to any responsible positions in the Podilsk province created by tsarism, instead, the social source of state administration officials was the Russian military, who proved their loyalty to the imperial regime in various military battles for the expansion of the Russian Empire and operations to subjugate neighboring peoples and ethnic groups. A social characterization of various categories of officials was made, whose main tasks were keeping them in submission, social and economic exploitation of the locals, and incorporation of all spheres of social life of the large Ukrainian region into the state body of the northeastern metropolis. The need to study and understand the autocracy's colonial policy regarding the Podil lands and the Ukrainian population in general during the end of the 18th and the first half of the 19th centuries was noted. and making historical analogies with the political course of the Putin regime in the modern hybrid Russian-Ukrainian war.*

Key words: *public administration, officialdom, social characteristics, Podillia, sources of the National Fund of Ukraine.*

УДК 930.25(477.43)

Ю. А. Хоптяр

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ORCID: 0000-0001-5164-6395

А. Ю. Хоптяр

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка*

ORCID: 0000-0002-7870-5778

**ПОЛЬСЬКІ ВЛАСНИКИ ОРЛОВСЬКІ НА ЯРМОЛИНЕЧЧИНІ
(НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ
ОБЛАСТІ)**

Анотація. *У статті робиться спроба висвітлити джерельну базу, переважно Державного архіву Хмельницької області, відносно дослідження діяльності родини Орловських на Ярмолинеччині у період з кінця XVIII до 20-х рр. XX ст.*

Ключові слова: історичні дослідження, родина Орловських, архівні матеріали, генеалогічні джерела, соціально-економічний розвиток, економічне життя.

Україна, ставши на шлях становлення та розвитку дійсно суверенної і незалежної держави, неухильно орієнтується на визнані світовою спільнотою демократичні та гуманістичні за своїм змістом і спрямованістю міжнародні стандарти. В сучасних умовах розвиток держави має базуватися на глибоких знаннях історичного минулого і сьогодення, злагоді суспільства і держави, використанні всіх позитивних рис менталітету українського етносу.

Визначальну роль у історичних дослідженнях відіграють архівні матеріали, саме на них опираються дослідники різних історичних напрямків, у тому числі вивчення діяльності окремих родів. Останнім часом даній проблемі було присвячено ряд досліджень з історії Ярмолинеччини [1].

Досліджуючи діяльність окремих родів на Ярмолинеччині, зокрема давній польський рід Орловських в період з кінця XVIII ст. до 20-х рр. XX ст. вдалося виявити цілий ряд архівних матеріалів Державного архіву Хмельницької області (далі Держархів Хмельницької області). Так, відповіді на проблеми виникнення цього роду знаходимо у фонді «Подільські дворянські депутатські збори» [2]. Із вказаного джерела також дізнаємося про те, що перша згадка про родину Орловських припадає на 1547 р. [3, арк. 338]. Найдавнішими пращурами Орловських були Валентій, Павло, Станіслав, Павло, Андрій, Домінік, Іван (Онуфрій). У 1798 р. Ярмолинці, внаслідок обміну на с. Маліївці і Слобідку-Малієвецьку, перейшли у власність до заможного Івана (Онуфрія) Орловського. У червні 1835 р. син Івана Адам Орловський подав до подільських дворянських депутатських зборів прохання про прийняття родини Орловських до російського дворянства та направлення у департамент Герольдії відповідних документів. Через рік 20 серпня 1836 р. указом Герольдії №7859 Орловських прийняли до російського дворянства [4, арк. 1-11].

У цьому ж фонді зосереджені документи про поділ спадщини родини Орловських. Після смерті О. Орловського, відповідно до заповіту, сини отримали багату спадщину. Так, весь Ярмолинечкий ключ, включаючи Нове Село, Татаринці, Томашівку, частину Соколівки, отримав Северин (син від першого шлюбу); волинський маєток – Михайло; Слобідку-Малієвецьку та Маліївці – Мечислав; Вербу-Муровану, Глушківці, Слобідку-Глушковецьку передали Ксаверію.

Однак, після розподілу спадщини молоді граfi не поспішали у свої маєтки. Ксаверій звертався по дозвіл до Варшавського обер-

поліцейстера щодо постійного місця проживання у м. Варшаві і виїхав туди у 1911 р. Обіймав посаду російського дипломата, а з відродженням Польщі у 1917 р. став послом у Бразилії, а пізніше Іспанії. Михайло постійно проживав у Відні. Мечислав одружився з американською громадянкою, але, заборгувавши своїм кредиторам, змушений був продати батькову спадщину, яку на щастя викупив Ксаверій [4, арк. 12-13].

Серед документів фонду знаходимо посвідчення що видане Ксаверію Орловському від 22 листопада 1911 р. про його належність до російського дворянства та занесенням його до книги дворян Подільської губернії [4, арк. 16].

Досить емкий статистичний матеріал відносно володіння Орловських знаходимо у фонді «Подільський губернський комітет для розслідування і складення інвентарів у поміщицьких маєтках» [5, арк. 1-11]. Економічний потенціал Орловських був чималим, адже їм належало в середині XIX ст. 1578 дес. землі. Тільки у Ярмолинцях Адам Орловський володів 2408 дес. землі, 1 080 селян [6, арк. 104]. Загалом маєток складався з п'яти фільварків, у яких працювало близько 5 тис. кріпосних селян, а у містечку діяли до 10 підприємств. За інвентарем 1850 р. Орловським належало 667 дес. польової землі, на якій працювали 35 тяглих і 108 піших господарств [6, арк. 2-16].

Син Адама Орловського, Олександр продовжував будівельні традиції батька і розпочав будівництво у 1859 р. палацу в Ярмолинцях. Поштовхом до цього став майбутній проїзд через Ярмолинці Олександра II, з яким Орловський був особисто знайомий ще з часів військової служби на якій здобув військове звання поручика. Невдовзі на місці заїжджого двору виріс одноповерховий палац довжиною у 50 м. і шириною – 25 м. Пізніше біля палацу побудували кілька приміщень службового і господарського призначення (на місці де знаходиться сучасний торговельний центр, колишній районівермаг). Частина тих давніх споруд збереглася донині.

Того ж року у новозбудованому палаці відбулася зустріч двох Олександрів – російського імператора і польського шляхтича, в ході якої, крім спогадів про армійське минуле, велася мова про необхідність проведення аграрних реформ. Ця проблема стала предметом обговорення широкого зібрання у губернському центрі куди відправився Олександр II.

Поміщики тоді виявили протидію ідеям реформування, однак реформування все ж розпочалося. Щоправда маніфест 19 лютого 1861 р. не давав селянам особистої свободи, прирікав їх на розорення. Уставна грамота від 27 червня 1862 р. зазначала, що в Ярмолин-

цях було 280 селянських господарств, з них 45 тяглих, 211 піших і 24 городників. Ці господарства за 1297 дес. орної і 178 дес. садибної землі мали виплатити протягом 49 років 48160 крб. Крім того, в період тимчасовозобов'язаного стану (з 27 червня 1862 р. до 30 липня 1863 р.) селяни повинні були виплатити оброку 5802 крб. та податків 1021 крб. [6, арк. 1].

У фондї «Канцелярія Подільського губернатора» [7] знаходяться чисельні документи державного управління, місцевого самоврядування, будівництва доріг та інше. Так, під будівництво залізниці Проскурів – Кам'янець-Подільський у 1897–1912 рр. потрібно було виділити 226,5 дес. землі, яка належала 19 власникам, у тому числі графу К. О. Орловському з Ярмолинців. У Орловських передбачалося під залізницю вилучити 23 дес., у поміщиці Охотської А. Г. з с. Гуменці – 17 дес. Губернатор звернувся до землевласників, через володіння яких проходило будівництво, з проханням передати землю безкоштовно, а якщо це неможливо, то продати її по мінімальних цінах. Звернення губернатора знайшло свій відгук і більшість землевласників, крім селян, необхідні землі подарували владі. Вони розуміли, що залізниця згодом може принести їм певні дивіденди від майбутніх комерційних справ. Початок Першої світової війни (1914–1918) прискорив відкриття руху на залізниці і 12 листопада 1914 р. було відкрито постійне сполучення між містами Проскуровим і Кам'янцем-Подільським. Поїзди формувалися у вигляді пасажирсько-товарного ешелону і курсували через день. В поїзд включали пасажирські вагони II і III класу, а вартість квитків коливалась від 2 крб. 20 коп. до 4 крб. 45 коп. Відстань між двома пунктами потяг долав за 9 год. 30 хв. Рух по залізниці став вагомою подією в житті Подільської губернії, оскільки відкривалась перспектива швидкого економічного розвитку краю.

У фондї «Старший нотаріус Кам'янець-Подільського окружного суду 1888–1920 рр.» знаходяться ряд справ відносно майнових суперечок Орловських. Так, 25 січня 1888 р. у Кам'янець-Подільському окружному суді за участі судді О. Іванова розглядалася справа про включення Ксаверія Орловського до претендентів на спадщину у с. Соколівці, Проскурівського повіту. Справа була вирішена на користь Ксаверія Орловського. На основі судового рішення, Кам'янець-Подільський нотаріус Мандельштам видав відповідний документ [8, арк. 2-3].

У фондї «Дунаєвецький районний РАГС. Мукарівська риммokatoliцька церква» зберігається книга реєстрації актів про народження за 1894–1906 рр., в якій зареєстровані нащадки Орловських [9, арк. 1-4].

На архівному матеріалі формувалися щорічні «Обзори Подільської губернії» [10, с. 61], де, між іншим, знаходиться матеріал про ярмаркову торгівлю, яка прцвітала на Ярмолинеччині. Помітний вплив на економічний розвиток Ярмолинець мало переведення сюди у 1835 р., за сприянням А. Орловського, з м. Тинни Ушицького повіту найбільшого в Подільській губернії Петропавлівського ярмарку, який проходив щорічно з 29 червня по 15 липня. Крім того, у грудні кожного року протягом тижня відбувався ще і Миколаївський ярмарок. Для участі у Петропавлівському ярмарку щороку приїздило близько 500 купців, які привозили товару в окремі роки на суму до 3,2 млн. крб. В зв'язку з великим об'ємом торгівлі Петропавлівський ярмарок належав до першої, найвищої категорії ярмарків.

Петропавлівський ярмарок давав значні прибутки для родини Орловських, оскільки щорічно вони отримували до 20 тис. крб. чистого доходу. Протягом 40-80-х рр. XIX ст. розширювались під нього торгівельні площі як на Грабині, так і в інших районах містечка. Сюди приїздили купці з міст Кам'янця, Бару, Балти, а також Санкт-Петербургу, Нижнього Новгороду і навіть із Західної Європи та Середньої Азії. За таких умов відбувалось інтенсивне спілкування багатонаціонального населення, що сприяло взаємозбагаченню народних культур, додавало особливий колорит і створювало у містечку піднесену святкову атмосферу. Для більшості учасників, а саме купців, міщан, ремісників, селян, ярмарки служили важливим засобом спілкування та обміну новинами. На період проведення ярмарку Орловські, багаті євреї інші мешканці Ярмолинців, навколишніх сіл Грабини, Буринець, Боснячини, Писарівки здавали купцям свої будинки. Зрозуміло, на час торгів населення Ярмолинців значно зростало і приводило до того, що в криницях не вистачало води, тому її продавали по рекордній ціні – одна копійка за кухоль (кварту).

Петропавлівський ярмарок, як і великі ярмарки першої категорії мали свою процедуру відкриття. Ярмаркові веселощі зростали поступово. Традиційно, в день відкриття ярмарку, вранці в міському соборі відправляли службу, в якій обов'язково брали участь родина Орловських, представники місцевої влади та численні прихожани. Після закінчення служби урочиста процесія здійснювала хід з церкви на ярмаркову площу, де духовенство її освячувало. Урочиста частина першого ярмаркового дня включала і деякі додаткові заходи, що розраховувалися на те, щоб підкреслити важливе значення цієї події, як наприклад, святковий обід. По закінченню урочистих церемоній на ярмарку розпочиналася торгівля і з'являлися ярмаркові розваги. Тут виступали кращі музиканти, фокусники, дресируваль-

ники, гімнасти, повітряні акробати. Неодноразово виступали на Петропавлівському ярмарку клоуни та звірі відомого «Цирку Дурова». Воду для циркової звірини набирали із ставка, що і сьогодні зветься «Звіринцем».

Значний внесок у розбудову Петропавлівського ярмарку зробив граф Олександр Орловський (1817–1893). Будівництво магазинів, складів, готелів, ресторанів, їдалень та шинків потребувало будівельних матеріалів. Зокрема, будівельний камінь добували кріпосні Орловських у каменоломнях «Безодня» с. Сутківці. Тут же випаювали вапно, а у с. Грабіні викопували пісок, внаслідок чого утворилось провалля глибиною більше 30 м. Так, за сприяння родини Орловських розрослося містечко, в якому у кінці 30-х рр. XIX ст. зусиллями кріпосних селян побудували вісім рядів крамниць.

В перші роки торгів на Петропавлівському ярмарку не вистачало не лише відповідних приміщень, але й ремісників: столярів, каменярів, теслярів, ковалів, боднарів та інших майстрів. За таких обставин Адам Орловський надіслав своїх вербувальників у Польщу, для добровільного переселення ремісників до Ярмолинець. У такий спосіб у містечку та селах Проскурівського повіту з'явилися родини Будніцьких, Бялковських, Долінських, Радецьких, Рутинських, Пшелуцьких, Сідлецьких, Сіцінських, Туженських, Фабіжевських, Шедловських, Янковських, Ясінських, Ястремських та інших. Таким переселенцям граф допомагав матеріально, роздавав землі, будував приміщення для житла та роботи. Саме в такий спосіб виникла майстерня Качуровського, в якій працювали більше 80 чол., що виготовляли карети, фаєтони, брички. Саме із спеціалістів цієї майстерні утворився і тривалий час виступав, відомий у повіті, духовий оркестр [11, арк. 171-176].

Дослідження матеріалів Держархіву Хмельницької області дає можливість глибше вивчити генеалогію різних давніх родів, що залишили свій слід в історії краю, пролити світло на невідомі до цього часу події пов'язані з родиною Орловських.

Список використаних джерел:

1. Див.: Слободянюк П. Я., Хоптяр Ю. А. Місцеве самоврядування Хмельниччини: нариси історії місцевих громад Ярмолинецького району. Хмельницький : Поділля, 2004. 507 с.; Хоптяр Ю. А. Родина Орловських та її вплив на соціально-економічний і культурний розвиток Ярмолинеччини у кінці XVIII ст. на початку XX ст. // Краєзнавець Хмельниччини: науково-краєзнавчий збірник. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 2. 209 с.; Хоптяр Ю. А. Ярмолинеччина від найдавніших часів до сьогодення: монографія / Ю. А. Хоптяр, А. Ю. Хоптяр, А. О. Хоптяр. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2022. 300 с.

2. Держархів Хмельницької області. Ф. 230. Оп. 1. Спр. 1-4791.
3. Там само. Спр. 15.
4. Там само. Спр. 4791.
5. Там само. Ф.241. Оп. 1. Спр. 1-1098.
6. Там само. Спр. 1093.
7. Там само. Ф. 228. Оп. 1-2. Спр.1-2000.
8. Там само. Ф. 113. Оп. 1. Спр.220.
9. Там само. Ф-17. Оп. 1. Спр.312..
10. Обзор Подольской губернии за 1886 г. Спб.,1887. 345 с.
11. Хоптяр Ю.А. Розвиток ярмаркової торгівлі в Подільській губернії у другій половині XIX ст.// Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. Т.3(5). 404 с.

***Summary.** This article reveals the activity of the Orlovsky family, settled in Yarmolynsty region during the period from the XVIII century to the 20th years of the XXth century. Article is mainly based on the documents and sources of Khmelnytsky State archive.*

***Key words:** historical investigation, Orlovsky family, archival documents, genealogic sources, social-economic development, economic life.*

УДК 930.25(438)

М. Ю. Чиркова

Полтавська академія неперервної освіти

ім. М. В. Остроградського

ORCID: 0000-0001-7133-7266

АРХІВНА ПЕДАГОГІКА ЯК ФУНКЦІЯ СУЧАСНИХ АРХІВІВ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД

***Анотація.** Стаття присвячена вивченню освітньої діяльності польських архівів. Проаналізовано форми проведення цієї роботи. Встановлено перспективність використання архівами таких форм освітньої діяльності, як міські ігри, навчальні фільми, конкурси, публікації. Виявлено взаємозв'язок між освітньою активністю державних архівів і покращенням їхнього іміджу. Констатовано, що створення Форуму архівних педагогів активізувало освітню діяльність польських архівів.*

***Ключові слова:** архіви, освітня діяльність, навчальний процес, Форум архівних педагогів.*

Повноцінний розвиток будь-якої суспільної галузі на національному рівні неможливий без врахування міжнародного досвіду. Переосмислення і використання кращих іноземних зраз-

ків сприяє вдосконаленню внутрішніх систем галузі та оптимізації процесів, які в них відбуваються. Архівна справа у цьому сенсі не є унікальною, тим більше, що широке запровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій значно розширило можливості для глибокої інтеграції її вітчизняного сегменту до міжнародного співтовариства. А успішність такої взаємодії залежить від своєчасної адаптації до швидкоплинних змін як зовнішнього середовища (глобальний інформаційний простір), так і внутрішнього (активізація громадянського суспільства й пов'язані з цим нові виклики для архівів). У такому разі складно переоцінити важливість безпосереднього обміну професійними знаннями і набутим досвідом роботи між архівістами різних країн.

Всесвітня тенденція зростання ролі громадянського суспільства викликала посилення його уваги до всіх соціальних інститутів й архівів зокрема. У зв'язку з цим актуалізувалася освітня функція архівів як можливість впливу на суспільну свідомість, суспільну думку. Вивчення арсеналу освітніх практик архівних служб різних країн з метою використання кращих надбань стане у нагоді українським архівістам. У цьому сенсі цікавим є досвід польських архівів, які мають тривалу традицію освітньої діяльності: протягом кількох десятиліть вони проводять екскурсії, організують бесіди, лекції, читання, виставки, конкурси тощо. Висвітленню цієї діяльності присвячені публікації польських авторів: А. Роси, Х. Мазура, М. Яблонської, І. Флорчак, Т. Матушака, Г. Краєвської, В. Урбаняк, О. Старчевської-Войнар, С. Якобчак, П. Левандовські, А. Філіпек, А. Кулецка та інших. Але праць українських дослідників з цього питання бракує, тому вивчення організації освітньої діяльності польських архівістів і можливості для її вдосконалення видається досить актуальним.

У 2014 році за громадською ініціативою було створено цікаву платформу для обміну досвідом, місце зустрічі для інтеграції та підтримки, форму професійного навчання для архівістів, які проводять освітню роботу – Форум архівних педагогів. У засадничому маніфесті Форуму, опублікованому в Архейоні, наголошувалося: «зміст та методи, які використовуються в освітній діяльності, а також методи та форми отримання знань про архіви, їх ресурси, можливості використання цих ресурсів, їх діяльність та соціальну місію, мають значний вплив на сприйняття архівів у суспільстві, а в довгостроковій перспективі – і на їх фінансування» [2]. Освітня діяльність польських архівів не обмежується прийомом екскурсій, організацією лекцій, виставок або співробітництвом із школами загалом. Вона охоплює всі заходи, спрямовані на навчання користувачів

архівів, а також навчання та професійну підготовку архівістів. Таким чином діапазон освітнього впливу архівів може поширюватися на все суспільство: реальних, потенційних і майбутніх користувачів. На думку авторів маніфесту дуже важливо приділяти більше уваги професійній підготовці архівістів, які беруть участь в освітньому процесі, тому що їх діяльність впливає на формування історичної та документальної культури суспільства, процеси його демократизації, посилення політичної суб'єктності індивідів або соціальних груп.

Загалом відбулося шість щорічних зібрань Форуму архівних педагогів. Предметом дискусій цих представницьких зібрань стали теми, актуальні не тільки для польських, але й для українських архівістів: роль освітньої функції архівів; форми їхньої освітньої роботи; проблеми архівної освіти; використання архівами такої форми освітньої роботи, як міська гра; створення навчальних фільмів з використанням архівних документів; конкурси, як форма освітньої діяльності архівних установ; використання архівних публікацій у навчальній роботі. Дискусійною темою обговорення учасників зібрань стали межі використання архівних документів під час навчальних занять – від суворих обмежень до безперешкодного доступу.

Теоретичним підґрунтям для організації й проведення освітніх заходів польських архівістів є методичний посібник про форми та методи проведення «архівних уроків», підготовлений доктором Агнешкою Росою, представником університетського центру з підготовки архівістів Університету Миколая Коперника в Торуні та Хубертом Мазуром, співробітником Державного архіву в Кельце (на той час). За визначенням авторів архівний урок – це «форма позашкільної історичної освіти та одна з форм навчання, яка використовується архівами в освітній діяльності, а її суть полягає в контакті та роботі учнів з оригінальними документами». У посібнику проаналізовано трохи більше 300 архівних уроків, плани та конспекти яких були доступні в освітньому розділі сайту Головної дирекції державних архівів Польщі. Констатовано, що для організації «архівних уроків» надміру використовується така форма проведення, як лекція, недостатньо – контрольна робота, ще рідше – мозковий штурм або дискусія, вкрай рідко впроваджуються елементи гри, що особливо важливо у випадку занять для наймолодших. Під час класичного архівного уроку учням відведено роль пасивного споживача готових знань з архівознавства, регіональної або локальної історії у лекційній формі, яка унеможлиблює використання активних методів навчання з метою формування певних навичок і системи цінностей [3].

Теоретичні та практичні аспекти освітньої діяльності польських архівів розкриває монографія Агнешки Роси «Освітня функція архівів» [4]. Її автор вважає, що «освітня функція архівів – це перелік постійних завдань, які архіви виконують за допомогою конкретної освітньої діяльності для підвищення рівня знань, навичок і свідомості суспільства». А освітня діяльність архівів – це спосіб вирішення цих завдань за допомогою правильно підібраних форм, методів і засобів. Зміст указаної функції (діяльності) визначається залежно від критерію реципієнта: навчальна, спрямована на учнів, і освітня, спрямована на суспільство загалом. Теоретичний розвиток освітньої функції архівів ґрунтується на принципі публічності їхньої діяльності, як відповідь на потреби інформаційного суспільства. На думку А. Роси, визначення архівної педагогіки практично співпадає з тим, що зазвичай називають освітньою діяльністю архівів. У монографії вона здійснила спробу визначити місце архівних установ у начальному процесі та скласти типологію форм їх освітньої роботи (лекції, бесіди, дискусії, презентації, ігри, конкурси, конференції, тренінги, архівні уроки, клуби за інтересами, архівні екскурсії та виставки). Вчена зробила висновок, що освітній потенціал архівів досі не задіяний повною мірою для співробітництва зі школою. Архіви рідко використовують у своїй освітній роботі такі дуже ефективні форми, як ігри, спектаклі, майстер-класи, соціальні проекти. Також вона зауважила на важливості проведення освітньої роботи в інтернеті, адже, якщо архіви хочуть достукатися до користувачів у реальному світі, вони повинні бути присутніми й у віртуальній реальності. Агнешка Роса порівняла організацію освітніх служб іноземних і польських архівів і дійшла висновку про необхідність професіоналізації останніх. Вона запропонувала різні варіанти розвитку архівної педагогіки: запрошення в архіви викладачів архівної справи, тобто осіб, які одночасно є кваліфікованими викладачами та архівістами (ідеальний варіант), чи просто кваліфікованих педагогів, або введення нової спеціалізації для навчання архівістів в освітній, інформаційній та рекламній сфері.

У збірнику «Міські ігри в освітній діяльності архівів», опублікованому у 2017 р. [1], знайшли відображення основні проблемні питання дискусії, яка відбулася на II Форумі архівних педагогів (4-5 грудня 2015 р.). Вона була присвячена обговоренню можливості використання міської гри як форми нетрадиційного уроку історії та визначенню потенційної цільової групи для цього напрямку роботи архівів. Міські ігри – це форма розваги та активного дозвілля у міському просторі, використаному як частина гри. Така організація гри дає можливість учасникам досліджувати та відкривати за-

ново місто, в якому вона проводиться. Тематика міських ігор трактується доволі широко, тому до збірника включено не тільки огляд і сценарії міських ігор, але й архівна екскурсія та архівна настільна гра. Державні архіви проводять такі навчальні ігри не тільки для своєї промоції, але й для стимулювання суспільного інтересу до минулого, наративу, формування історичної свідомості. За допомогою організації міських ігор архіви можуть представити багатство своїх унікальних і часто невідомих широкому загалу ресурсів, популяризувати історію регіону на підставі документальних свідочств, а не легенд або непідтверджених розповідей. Під час проведення цих заходів архівісти помітили дуже важливий нюанс – вихід з архіву назовні та презентація його навіть випадковим перехожим формує позитивний імідж установи.

У центрі уваги III Форуму архівних педагогів (23 червня 2016 р.) опинилася така інноваційна тема, як «Фільми в архівній освіті, архівна освіта в кіно», тобто використання архівних кінодокументів у кінозйомках, а кінематографічних прийомів – у навчальному процесі. Учасники Форуму відмітили активізацію залучення кіноархівів до освітньої діяльності: як навчальний матеріал на архівних уроках, заняттях в архівах і за їх межами, в інтернеті, для підготовки освітніх програм у вигляді серіалів і документальних фільмів.

Показовим став досвід Державного архіву Пьотркува Трибунальського, який у 2015 р. за підтримки Генеральної дирекції державних архівів і Асоціації історичної реконструкції «Томашув батальйон» зняв фільм «*Wo ta, co nie zginęła... 1945 рік*», присвячений спротиву польського населення радянській владі після завершення Другої світової війни. Режисерував фільм директор архіву Томаш Матушак, а акторами стали співробітники архіву. Фільм широко використовується архівом під час проведення публічних заходів, у культурних центрах та закладах освіти (університетах, гімназіях, школах тощо). Державні архіви Варшави, Кошаліна та Калиша також створили фільми на підставі архівних документів. На III Форумі архівних педагогів відзначалося, що перспективним напрямком роботи є використання фільмів, як форми самоосвіти. З цією метою архіви виготовляють навчальні відеоролики для користувачів, у яких характеризують свої інформаційні ресурси та способи їх використання, обговорюють терміни, з якими користувачі зустрічаються під час роботи в архівах. Учасники підсумували обговорення висновком про те, що архіви повинні більше залучатися до освітнього процесу, виховання та формування історичної самосвідомості суспільства на підставі джерел, які вони зберігають [7].

Збірник «Видання архівів та освіта. Про видавничу роботу архівів у контексті освітньої та популяризаторської діяльності» [5], виданий у 2020 р., передає хід дискусії, яка проходила на VI Форумі архівних педагогів (8-9 липня 2019 р.). Її темою стало з'ясування можливості поєднання сучасними архівами видавничої діяльності з просвітництвом і популяризацією своїх ресурсів, використання різноманітних видів архівних видань у навчанні. В обговоренні взяли участь архівісти, історики, музеєзнавці, бібліотекарі, знавці польської мови та представники інших професій, які щоденно виконують місію викладання історії на основі джерел – документів, артефактів, музейних експонатів тощо. Таке широке представництво зацікавлених учасників дозволило багатоаспектно представити ефект від використання архівних видань в освітній та популяризаторській діяльності не тільки польських, але й закордонних архівів. Інноваційним моментом заходу стало представлення коміксу як нової форми популяризації знань про архіви, а також перспективного комунікаційного і художнього засобу в архівній роботі з дітьми та молоддю. Автори статей консолідувалися у думці, що виховний потенціал архівних ресурсів, залучення архівних публікацій до освітнього процесу на уроках історії недостатньо оцінено.

На сторінці Форуму у мережі Facebook [6] з різних ресурсів акумулюються відомості про можливості участі в різноманітних комунікаційних заходах – конференціях, круглих столах, вебінарах, майстер-класах тощо, а також про освітні акції, у яких беруть участь польські архіви або використовуються їхні ресурси. Цікаво, що польські колеги (наприклад, з Державного архіву м. Перемишль) презентують діяльність архівних установ і їхні ресурси навіть у дитячих садочках, щоб дошкільнята під час знайомства з виставками документів, участі у майстер-класах з побудови генеалогічного дерева або складання історичних пазлів зрозуміли, для чого існують архіви й що в них можна знайти [9].

На сторінці Форуму архівних педагогів у мережі Facebook регулярно з'являються повідомлення про проведення різноманітних конкурсів для дітей та молоді. Наприклад, Державний архів у Седльце весною 2021 р. організував конкурс для дітей і підлітків початкової та середньої школи «З родинного архіву». Їм пропонувалося створити твір, який ілюструє або документує історію родини. Конкурс проводився з метою спонукати його учасників дізнатися про життя своїх предків, зберегти пам'ять про них. Крім того, проведення конкурсу сприяло збиранню сімейних реліквій, належному догляду за сімейними фотографіями та документами. На конкурс надійшло 82 роботи з 19 шкіл, серед яких мультимедійні твори, літературні праці, фільми, альбоми, картини. У Міжнарод-

ний день архівів 9 червня 2021 р. у приміщенні Державного архіву у Седльце відбулося нагородження переможців і відкриття виставки їхніх робіт [8]. Про популярність у польських архівістів такої форми роботи, як конкурси, свідчить оголошення на сайті Головної дирекції державних архівів Польщі про прийом до 4 травня 2023 р. робіт на конкурс «Без минулого немає майбутнього. Моя велика й мала Батьківщина» (Bez korzeni nie zakwitniesz. Moja Wielka i Mała Ojczyzna). До участі у ньому запрошуються учні 4-7 класів, яким за допомогою вчителів треба скласти своє генеалогічне дерево; описати його за допомогою біографічних даних осіб, представлених на дереві; вписати цю родову історію в історичний контекст; доповнити оцифрованими документами, використаними для складання генеалогії; доповнити бібліографією та запропонувати можливі варіанти використання цієї праці у навчанні. Конкурс проводиться під патронатом президента Республіки Польща й за фінансування Міністерства культури та національної спадщини [10]. Такий високий статус заходу додає ваги архівній службі, її ролі у формуванні історичної свідомості суспільства та збереженні культурної спадщини.

Отже, дослідивши освітню діяльність польських архівістів можна помітити, що завдяки громадській ініціативі у вигляді Форуму архівних педагогів вона отримала новий імпульс, з'явився новий майданчик для обміну досвідом усіх зацікавлених учасників освітнього процесу, розширився арсенал освітніх практик. Учасники зібрань Форуму архівних педагогів виробили новий для польської архівістики методологічний підхід до розуміння архіву. Вони дійшли висновку, що нині архів не слід розглядати як машину, що передає готові знання, до нього треба ставитися як до місця перетину між теперішнім і минулим, сховища незалежного досвіду, створення та конструювання знань. Конкретні розповіді, архівні уроки, майстер-класи, мультимедіа, фільми, квести – це діяльність, яка висвітлює з іншого боку діяльність польських архівів, сприяє популяризації історії (національної, регіональної, сімейної) та збереженню культурної спадщини. Цей досвід доводить, що архіви завдяки активній, цілеспрямованій, планомірній популяризації своїх інформаційних ресурсів у суспільстві й, зокрема, серед учнівства, перетворюються на агента соціалізації, тобто виконують соціальну місію з формування «культури пам'яті» й водночас стають ближчими, знайомими громадянами. Запровадження архівної педагогіки дозволяє покращити імідж архівних установ у суспільстві, розширити коло їхніх прихильників. Вочевидь, українським архівістам варто уважно проаналізувати досвід польських колег, щоб запозичити найбільш успішні приклади.

Список використаних джерел:

1. Gry miejskie w działalności edukacyjnej archiwów / pod redakcją Huberta Mazura i Agnieszki Rosy. Kielce – Toruń : Forum Edukatorów Archiwalnych, 2017. 100 s.
2. Mazur H., Rosa A. Forum Edukatorów Archiwalnych // Archeion. 2015. T. CXVI. P. 716-718.
3. Mazur H., Rosa A. Lekcje archiwalne: Skrypt przygotowany na potrzeby spotkania Forum Edukatorów Archiwalnych. Kielce – Toruń, 2015. 18 s. URL: <http://edukacjaarchiwalna.pl/wp-content/uploads/2016/02/scrypt-FEA.pdf> (дата звернення: 27.03.2021).
4. Rosa A. Funkcja edukacyjna archiwów / Agnieszka Rosa. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Departament Edukacji i Współpracy z Zagranicą, 2012. 317 s.
5. Wydawnictwa archiwów a edukacja. Rzecz o działalności wydawniczej archiwów w kontekście działań edukacyjnych i popularyzatorskich / red. Agnieszka Rosa i Hubert Mazur. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2020. 170 s.
6. Forum Edukatorów Archiwalnych. URL: <https://www.facebook.com/ForumEdukatorowArchiwalnych/> (дата звернення: 27.03.2021).
7. URL: <http://edukacjaarchiwalna.pl/spotkania/iii-spotkanie-fea/> (дата звернення: 27.03.2021).
8. Podsumowanie konkursu «Z rodzinnej szuflady». URL: <https://www.siedlce.ap.gov.pl/art.354.podsumowanie-konkursu-z-rodzinnej-szuflady> (дата звернення: 07.09.2023).
9. Forum Edukatorów Archiwalnych. URL: https://www.facebook.com/ForumEdukatorowArchiwalnych?locale=pl_PL (дата звернення: 02.04.2023).
10. Konkurs «Bez korzeni nie zakwitniesz. Moja Wielka i Mała Ojczyzna» – 2 edycja. URL: <https://archiwarodzinne.gov.pl/konkurs/konkurs-bez-korzeni-nie-zakwitniesz-moja-wielka-i-mala-ojczyzna> (дата звернення: 02.04.2023).

Summary. *The article is devoted to the study of educational activities of Polish archives. The forms of carrying out this work are analyzed. The prospects of using archives of such educational forms as city games, educational films, competitions, publications have been established. The relationship between the educational activity of state archives and the improvement of their image is revealed. It was stated that the creation of the Archival Educators Forum intensified the educational work of archives.*

Key words: *archives, educational activities, learning process, Archival Educators Forum.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адамовський Володимир Іванович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Алексєєнко Анна Олександрівна, заступник директора Центрального державного науково-технічного архіву України.

Баженов Олександр Львович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Балишев Марат Артурович, кандидат історичних наук, директор Центрального державного науково-технічного архіву України.

Бойко Віта Федорівна, кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Боровець Іван Іванович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бурдуваліс Катерина Миколаївна, директор Державного архіву Хмельницької області.

Войтович Олександр Валерійович, заступник директора архіву, начальник відділу забезпечення збереженості документів Державного архіву Хмельницької області.

Галатир Віталій Вікторович, кандидат історичних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу публікаційної та науково-видавничої роботи Державного архіву Хмельницької області.

Глушковецький Анатолій Леонідович, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Голубкіна Ганна Сергіївна, начальник відділу використання інформації документів Центрального державного науково-технічного архіву України.

Григошина Галина Іванівна, заступник начальника відділу організаційно-аналітичної роботи Державного архіву Хмельницької області.

Гриськова Наталля Романівна, аспірантка кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дідух Людмила Валентинівна, кандидат історичних наук, завідувач відділу технологічного забезпечення архівної справи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Завальнюк Олександр Михайлович, академік НАН ВО України, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Калакура Ярослав Степанович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коваленко Марія Ігорівна, заступник директора Державного архіву Хмельницької області, начальник відділу організаційно-аналітичної роботи.

Комарницький Олександр Борисович, академік НАН ВО України, доктор історичних наук, професор, заступник декана історичного факультету з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка імені Івана Огієнка.

Кондрат Вадим Олександрович, директор Громадської організації «Центр перспективних досліджень та регіонального розвитку».

Коржик Світлана Анатоліївна, голова Летичівської територіальної організації Національної спілки краєзнавців України, вчитель-методист Летичівського ліцею №1 Летичівської селищної ради Хмельницького району Хмельницької області.

Кравчук Олександр Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського.

Кузьміна Наталія Анатоліївна, начальник відділу використання інформації документів Державного архіву Хмельницької області.

Левченко Лариса Леонідівна, доктор історичних наук, професор, директор Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Лозовий Віталій Станіславович, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу гуманітарної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень.

Ляшенко Вікторія Олегівна, архівіст I категорії Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

Майстренко Анжела Андріївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Малий Роман Іванович, учитель історії Ставчанської гімназії з дошкільним підрозділом та початковою школою Недобойвської сільської ради Дністровського району Чернівецької області.

Мельник Оксана Петрівна, начальник відділу обліку та довідкового апарату Державного архіву Хмельницької області.

Олійник Сергій Васильович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Олійник Юрій Васильович, кандидат історичних наук, начальник відділу публікаційної та науково-видавничої роботи Державного архіву Хмельницької області.

Остапов Артур Віталійович, аспірант кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Ратушняк Ігор Іванович, магістр-дослідник історії, старший викладач Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.

Резнік Ігор Сергійович, кандидат історичних наук, завідувач сектору просвітньої та виставкової роботи відділу використання інформації документів та комунікацій Центрального державного архів-музею літератури і мистецтва України.

Свердлик Зоряна Михайлівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв; провідний науковий співробітник відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Семенюк-Прибатьє Анна Вікторівна, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Федьков Олександр Миколайович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Філінюк Анатолій Григорович, академік НАН ВО України, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Хоптяр Юрій Анатолійович, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Хоптяр Андрій Юрійович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Чиркова Марина Юріївна, магістр державного управління, методист кафедри філософії і економіки освіти Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського.

Юр'єв Володимир Васильович, заступник голови Хмельницької обласної військової адміністрації.

ДЕРЖАВНА АРХІВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ АРХІВНОЇ СПРАВИ
ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
СПІЛКА АРХІВІСТІВ УКРАЇНИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»

ЕЛЕКТРОННЕ НАУКОВЕ ВИДАННЯ

АРХІВІСТИКА: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА

**МАТЕРІАЛИ ТРЕТЬОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

(22-23 квітня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський)

Електронне видання

Підписано 12.09.2023. Гарнітура «Cambria».
Обл.-вид. арк. 14,5. Зам. № 1057.

Видавець і виготовлювач Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.